

ISSN 2411-6548

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7

Міністерство освіти і науки України
Донбаський державний педагогічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 7

Слов'янськ – 2018

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. Вип. 7. 288 с.

Редакційна колегія

- Глуценко В. А.** – доктор філологічних наук, професор (головний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
Біличенко О. Л. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор (Донбаський державний педагогічний університет)
Бріцин В. М. – доктор філологічних наук, професор (Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України)
Буніятова І. Р. – доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка)
Габідулліна А. Р. – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
Загнітко А. П. – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)
Іванова Л. П. – доктор філологічних наук, професор (Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Казаков І. М. – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
Кудрявцева Л. О. – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Марченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
Матвєєва Н. П. – доктор філологічних наук, професор (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Маторіна Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент (науково-технічний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
Мойсієнко А. К. – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Овчаренко Н. І. – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
Просалова В. А. – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)
Синиця І. А. – доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет)

Пропоновані науково-методичні студії з мовознавства, літературознавства, методики викладання мови та літератури у ЗВО педагогічного спрямування та загальноосвітніх закладах присвячено актуальним проблемам сучасної лінгвістики, дидактики та літературного процесу.

Результати репрезентованих наукових розвідок можуть стати в нагоді лінгвістам, літературознавцям, викладачам, учителям, аспірантам, магістрантам і студентам.

The presented scientific methodological studies on Linguistics, Theory and History of Literature, Methodology of teaching language and literature in pedagogical institutions of higher education and comprehensive schools deal with the topical issues of modern Linguistics, Didactics and Literature Process.

The results of the research investigations suggested will be useful to linguists, literary scholars, lecturers, teachers, post-graduate students, undergraduate students seeking a Bachelor's or a Master's degree.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21219–11019Р, видано 04.03.2015 р. (УКРДЕРЖРЕЄСТР)
Друкується за рішенням Вченої ради Донбаського державного педагогічного університету
(протокол № 2 від 19.09.2018 р.)

ЛІНГВІСТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Глуценко В.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

УДК 808.3+808.2:801

ВОПРОСЫ СЛАВЯНСКОЙ ЭТИМОЛОГИИ В ТРУДАХ Е. Ф. ШИРОКОРАД

Охарактеризованы взгляды Е. Ф. Широкоград на этимологию ряда слов славянских языков, раскрыт вклад языковеда в славянскую этимологию. Показано, что в интерпретации Е. Ф. Широкоград семантическая реконструкция тесно связана с реконструкцией формально-фонетической и словообразовательно-лексической, а также с праязыковой реконструкцией в целом. Для обоснования своих гипотез Е. Ф. Широкоград широко привлекала типологические данные.

Ключевые слова: славянские языки, этимология, этимологическое гнездо, лексема, семантика, семантический признак, типологические связи.

Глуценко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

ПИТАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЕТИМОЛОГІЇ В СТУДІЯХ Є. Х. ШИРОКОРАД

Охарактеризовано погляди Є. Х. Широкоград на етимологію низки слів слов'янських мов, розкрито внесок мовознавця в слов'янську етимологію. Показано, що в інтерпретації Є. Х. Широкоград семантична реконструкція тісно пов'язана з реконструкцією формально-фонетичною та словотвірною-лексичною, а також з прамовною реконструкцією в цілому. Для обґрунтування своїх гіпотез Є. Х. Широкоград широко залучала типологічні дані.

Ключові слова: слов'янські мови, етимологія, етимологічне гніздо, лексема, семантика, семантична ознака, типологічні зв'язки.

Glushchenko V.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

THE ISSUES OF THE SLAVONIC ETYMOLOGY IN WORKS BY Ye. F. SHYROKORAD

The article presents the analysis of Ye. F. Shyrokograd's etymological researches in the Slavonic languages, her significance in the Slavonic etymology is revealed. It is accentuated that Ye. F. Shyrokograd's semantic reconstruction is closely related to formal phonetic and morphological-lexical ones as well as to protolanguage reconstruction in general. Ye. F. Shyrokograd appealed to typological data to prove her hypothesis.

Key words: Slavonic languages, etymology, etymological family of words, lexeme, semantics, semantic feature, typological relations.

Постановка проблеми. В 2018 г. исполнилось 90 лет со дня рождения Ефросинии Фоминичны Широкоград (1928–2010), ученого-

лингвиста широкого профиля, профессора кафедры русского языка Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина.

Мне уже приходилось писать о том, что Е. Ф. Широкоград была уникальной личностью. Искреннее бескорыстие, доброжелательность, уважение к личности ученика непостижимым образом сочетались в моем Учителе (под руководством Е. Ф. Широкоград я написал две курсовых и дипломную работу; Ефросиния Фоминична рецензировала мои кандидатскую и докторскую диссертации; она была моим Наставником в самом высоком смысле этого слова) с требовательностью к студентам, аспирантам, молодым коллегам и бескомпромиссностью в оценке результатов научного труда. И всё это было помножено на добросовестность, необыкновенное трудолюбие, страстную, до самоотречения, любовь к науке и совершенно естественную скромность.

Студентами Ефросинии Фоминичны в разное время были ставшие впоследствии известными учеными, докторами и кандидатами наук, преподавателями высшей школы Е. И. Артюх, Л. С. Безкоровайная, В. К. Войнов, В. М. Греченко-Журавская, А. Т. Гулак, А. М. Гуторов, И. Н. Казаков, Т. В. Казакова, В. В. Левитский, Т. К. Монжалей, И. И. Московкина, А. Я. Опришко, В. П. Педан, И. П. Поборчая, Р. Н. Поддубная, Л. Р. Савченко, А. Б. Селин, И. И. Степанченко, Л. Ф. Тарасов, Л. М. Черняк, В. М. Шевелев и др.

Под руководством профессора Широкоград защитили кандидатские диссертации Г. Н. Карнаушенко, Л. В. Педченко, К. В. Бондарь, Н. А. Измайлова.

Научные публикации Е. Ф. Широкоград всегда вызывали широкий резонанс в лингвистических кругах (так, ее исследования высоко оценивали В. В. Колесов, В. Ю. Франчук, Е. С. Отин, В. С. Калашник, Л. И. Баранникова и другие известные языковеды).

Актуальность обращения к научному наследию Е. Ф. Широкоград не вызывает сомнений.

Анализ последних исследований. В 2008 г. ученики Е. Ф. Широкоград опубликовали в издательстве Харьковского университета брошюру «Ефросинія Хомівна Широкоград – професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: біобібліографічний покажчик» [2]. Брошюру составили Г. Н. Карнаушенко и Ю. Ю. Полякова, вступительную статью написала Г. Н. Карнаушенко (здесь указаны основные вехи жизненного пути Ефросинии Фоминичны), библиографию отредактировала С. Б. Глибицкая; рецензировали биобиблиографический указатель профессор В. С. Калашник и доцент Л. В. Педченко. Это ценное исследование жизненного и творческого пути профессора Е. Ф. Широкоград.

Через год увидела свет моя книга «Лингвисты Украины: Ефросиния Фоминична Широкоград». В книге предпринята попытка более подробно осветить важнейшие факты биографии Ефросинии

Фоминичны: детство, обучение в школе, на филологическом факультете Харьковского университета и в аспирантуре этого вуза (на кафедре русского языка), преподавательскую и научно-исследовательскую работу [1].

К сожалению, этим и исчерпываются лингвисторикографические работы, посвященные Е. Ф. Широкоград. Научное наследие лингвиста до настоящего времени остается не исследованным. Между тем оно значительно как по объему (Е. Ф. Широкоград опубликовала более 120 работ), так и по содержанию, кругу выдвинутых в них положений.

Целью нашей статьи является характеристика взглядов Е. Ф. Широкоград на этимологию ряда слов славянских языков, раскрытие вклада языковеда в славянскую этимологию.

Изложение основного материала исследования. Начав свою научно-исследовательскую деятельность как специалист в области исторической морфологии русского языка, Е. Ф. Широкоград уже в ранних публикациях привлекает материал украинского и белорусского языков, а в дальнейшем, с одной стороны, исследует не только восточнославянские, но и западнославянские и южнославянские языки, а с другой, выходит за пределы морфологической тематики, обращаясь к синтаксису, фонетике славянских языков, проблемам лингвистической историографии [1, с. 28, 29, 31].

В работах Е. Ф. Широкоград получил освещение и ряд актуальных проблем лексикологии современных русского и украинского языков [там же, с. 29]. Обращалась Е. Ф. Широкоград и к вопросам исторической лексикологии: она выступила на научных конференциях с докладами «Слова с соотносительными значениями в древнерусском языке: (К изучению системных свойств лексики)» [8] и «Семантика качественных прилагательных в древнерусском книжно-письменном языке» [5].

Занятия исторической лексикологией естественным образом приводили Ефросинию Фоминичну к этимологическим исследованиям.

Е. Ф. Широкоград – автор капитального труда «Историко-этимологический словарь русского языка», включающего 3500 слов. К большому сожалению, словарь до настоящего времени не издан.

Ряд ценных наблюдений и обобщений содержат статьи «К вопросу об этимологии славянского *děva*» [3], «Дані лужицьких мов до етимології слов'янського **dětę*» [10], «Слово *год* в его типологических связях со словом *возраст*» [9], «Слав. **godъ* как мифопоэтический архаизм» [7], «Лужицкие *hody* // *gódy* как архаизмы словаря древней ритуальной практики славян» [13], «К вопросу о «первообразе» украинского *гарний*» [4], «Серболужицкое *padobny* как мифопоэтический архаизм» [6].

Так, в значительной по объему статье «Слово *год* в его типологических связях со словом *возраст*», констатировав, что «анализ этимологического гнезда с корнем *-год-* на формальном и семантическом уровнях, в силу его лексического многообразия и семантической разветвленности в русском и других славянских языках,

обнаруживает значительные трудности» [9, с. 24], Е. Ф. Широкоград показала, что первоначально славянский корень *-год-* имел значение «рост». Об этом свидетельствуют, в частности, русск. диал. *годбватъ* «вскармливать, воспитывать (о детях)», *годить* «выращивать, добиваться роста, урожая», *загодить* «родить», укр. *годувати* «вскармливать», белор. *гадаваць* «ухаживая, воспитывая, обеспечивать рост, развитие кого-нибудь», словен. *godíti* «выращивать», *izgodíti* «вырастить», *dogodíti* «вырастить до состояния зрелости», о чем свидетельствуют многочисленные лексикографические источники, использованные в статье [там же, с. 26–27].

Для обоснования своей гипотезы Ефросиния Фоминична широко привлекает типологические данные. В частности, она указывает на то, что *год* «рост» можно типологически объединить с образованиями праиндоевропейского корня **leudh-*; в качестве примеров приводятся лексемы старославянского, современного немецкого, готского, авестийского языков и санскрита (используются данные «Словаря индоевропейских социальных терминов» Э. Бенвениста).

Выразительными в семантическом плане оказываются и приведенные в статье русск. диал. *годявѣй* «большой, объемистый», *негодяй* «человек или животное маленького роста, неказистый на вид, невзрачный», *гожий* «изобильный», укр. диал. *годен* «довольно большой», чеш. диал. *hodný* «довольно большой, видный, солидный», *hodnej* «большой», словацк. *hodný* «довольно большой», верхнелуж. *hódny* «порядочный, значительный», польск. стар. *godny* «крупный, значительный» и др. [там же, с. 28].

Е. Ф. Широкоград убедительно показала, что характерной является и «эстетическая оценка внешности человека, выраженная однокоренными с *год* лексемами»: русск. народно-поэт. *пригожий* «красивый, миловидный, с привлекательной внешностью», русск. диал. *гожий* «хороший, красивый, обычно при оценке внешних качеств молодых людей», *пригожан* «красивый, пригожий парень», *пригожеть* «становиться красивее, хорошеть», *пригожица* «красавица», *пригожство* «красота, привлекательность», укр. народно-поэт. *гожий* «красивый (о человеке)» и др. [там же, с. 29].

Анализ значительного по объему материала позволил автору сделать обоснованный вывод: наличие в русском и других славянских языках лексем с корнем *-год-*, обозначающих семантический признак «расти», дает основание именно с ними связывать значение «возраст» («пора жизни») в соответствии с семантической закономерностью: *возраст* первоначально определялся как известный уровень *роста*. Таким образом, типологически слово *год* в значении «возраст» соответствует существительному *возраст* [там же, с. 30].

Таким образом, материал статьи позволяет сделать вывод: в интерпретации Е. Ф. Широкоград семантическая реконструкция, т. е. процедура восстановления древнего значения слова, тесно связана с

реконструкцией формально-фонетической и словообразовательно-лексической, а также с праязыковой реконструкцией в целом.

Как видим, в этой статье широко использован материал не только восточнославянских, но и западнославянских (в частности, серболужицких) и южнославянских языков; это характерно и для других этимологических исследований Е. Ф. Широкоград, указанных выше. Некоторые из них непосредственно посвящены этимологиям слов серболужицких (верхнее- и нижнелужицкого) языков.

Необходимо отметить, что исследования, посвященные верхне- и нижнелужицкому языкам, заняли особое место в научном поиске харьковского профессора. Этому способствовало творческое содружество с выдающимся украинским сорабистом К. К. Трофимовичем. На протяжении ряда лет Ефросиния Фоминична принимала самое деятельное участие в международных сорабистических семинарах, организуемых на базе Львовского университета К. К. Трофимовичем, и печатала свои сорабистические исследования в «Проблемах слов'язнознавства» [13; 11; 10], в «Питаннях сорабістики» [6] и в материалах международной славистической конференции памяти профессора Константина Трофимовича [12].

Приведенные факты дают весомые основания говорить о Е. Ф. Широкоград как о слависте широкого профиля.

Перспективы дальнейших исследований мы видим во фронтальном изучении лингвистических трудов Е. Ф. Широкоград с акцентированием внимания на широте и многогранности научных интересов языковеда.

Литература

1. Глущенко В. А. Лингвисты Украины: Ефросиния Фоминична Широкоград. Славянск, 2009. 72 с.
2. Ефросинія Хомівна Широкоград – професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: біобібліогр. покажч. / укл. Г. Н. Карнаушенко, Ю. Ю. Полякова; вст. ст. Г. Н. Карнаушенко, бібліогр. ред. С. Б. Глибицька. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 18 с.
3. Широкоград Е. Ф., Мирошниченко Л. В. К вопросу об этимологии славянского *děva*. *Вісн. Харк. ун-ту*. 1989. № 329. С. 81–88.
4. Широкоград Е. Ф. К вопросу о «первообразе» украинского *гарний*. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*: науч.-метод. сб. Славянск: СГПИ, 2001. Вып. IX. Ч. 1. С. 105–110.
5. Широкоград Е. Ф. Семантика качественных прилагательных в древнерусском книжно-письменном языке. *Методология и методика историко-словарных исследований, историческое изучение славянских языков, славянской письменности и культуры*: тез. докл. и сообщ. Всесоюз. конф. (к 175-летию со дня рождения акад. И. И. Срезневского), 26–29 янв. 1988 г. Ленинград., 1988. С. 127–128.
6. Широкоград Е. Ф. Серболужицкое *nadobny* как мифопоэтический архаизм. *Питання сорабістики*: [зб. наук. праць IX Міжнар. сорабіст. семінару]. Львів; Будишин, 2002. С. 286–294.
7. Широкоград Е. Ф. Слав. *godъ как мифопоэтический архаизм. *Вісн. Харк. ун-ту*. 1999. № 448. С. 6–11.

8. Широкоград Е. Ф. Слова с соотносительными значениями в древнерусском языке: (к изучению системных свойств лексики). *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: тез. докл. и сообщ. Всесоюз. научн. конф. (ноябрь 1975 г.). – Днепропетровск, 1975. – С. 52.

9. Широкоград Е. Ф. Слово год в его типологических связях со словом возраст. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*: сб. науч. тр. Славянск: СГПИ, 1998. [Вып. V]. С. 24–35.

10. Широкоград Е. Х. Дані лужицьких мов до етимології слов'янського *děte. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1994. Вип. 46. С. 167–171.

11. Широкоград Е. Х. Однокореневі прикметники та їхні похідні у верхньолужицькій мові у зіставленні зі східнослов'янськими: (До питання про спільнослов'янську спадщину). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1990. Вип. 41. С. 143–146.

12. Широкоград Е. Х. Символіка «яблука» в серболужицьких народних піснях. *Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича* (1–3 квітня 1998 року): у 2 т. Львів, 1998. Т. 2. С. 323–326.

13. Широкоград Е. Х. Nomina agentis з якісною семантикою – похідні прикметників та іменників у верхньолужицькій мові у зіставленні зі східнослов'янськими *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1988. Вип. 37. С. 103–105.

Руденко М.

– аспірантка кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'276

**ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СЛЕНГУ
(50-і рр. ХІХ ст. – початок ХХІ ст.)**

У статті розглянуті питання дослідження загальнотеоретичних проблем сленгу в студіях мовознавців США, Європи, у тому числі російських, українських. Проаналізовані погляди вчених на понятійну сутність сленгу, його характеристики, диференціацію сленгу, поділення на загальний і спеціальний. Увага акцентована на якостях і характеристиках сленгу: відкритості; мінливості, рухливості, але, у той же час, на стійкому характеру значної частини сленгової лексики; образності і багатству експресії, оцінному характеру; взаємодії з іншими соціальними діалектами, територіальними діалектами, розмовною мовою, літературною мовою тощо.

Ключові слова: сленг, сленгізм, загальний сленг, спеціальний сленг, молодіжний сленг, сленгова лексика, кент, арго, жаргон, термін.

Руденко М.

– аспірантка кафедри германської та славянської філології
Донбасського державного педагогічного університету

**ОБЩЕЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ СЛЕНГА
(50-е гг. ХІХ в. – начало ХХІ в.)**

В статье рассмотрены вопросы исследования общетеоретических проблем сленга в студиях языковедов США, Европы, в том числе российских, украинских. Проанализированы взгляды ученых на понятийную сущность сленга, его характеристики, дифференциацию сленга, разделение на общий и специальный. Внимание акцентировано на качествах и характеристиках сленга: открытости; изменчивости, подвижности, но, в то же время, на стойком характере значительной части сленговой лексики; образности и

богатстві експресії, оціночному характері; взаємодії з іншими соціальними діалектами, територіальними діалектами, розмовною мовою, літературною мовою тощо.

Ключові слова: сленг, сленгізм, загальний сленг, спеціальний сленг, молодіжний сленг, сленгова лексика, кэнт, аргі, жаргон, термін.

Rudenko M.

– Post-graduate Student, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

GENERAL LINGUISTIC ASPECTS OF THE SLANG THEORY (50's OF THE XIX CENTURY – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

In the article the questions of research of general theoretical problems of slang in studios of linguists of the USA, Europe, including Russian, Ukrainian are considered. The views of scientists on the conceptual nature of slang, its characteristics, the differentiation of slang, the division into general and special are analyzed. Attention is focused on the qualities and characteristics of slang: openness; variability, mobility, but, at the same time, on the persistent nature of a significant part of the slang vocabulary; imagery and richness of expression, evaluation character; interaction with other social dialects, territorial dialects, colloquial speech, literary speech, etc.

Key words: slang, slang word, general slang, special slang, youth slang, slang vocabulary, cant, argo, jargon, term.

Постановка проблеми. Сленг відзначається багатою історією функціонування і дослідження, але інтерпретується в різних мовах часто неоднозначно. У вивченні цього феномену слабо проявляється зв'язок сучасного сленгу з працями дослідників минулих часів, не досліджуються і не порівнюються глибоко наявні матеріали зі сленгу в різних мовах. Ось чому питання вивчення сленгу в мовознавстві 50-х рр. XIX ст. – початку XXI ст. в різних мовах є актуальним.

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті наводиться наша оцінка тих концепцій сленгу, які відбулися в студіях мовознавців США, Європи, у тому числі російських і українських. Із сучасних авторів, які розглядають теоретичні проблеми сленгу в лінгвістиці 50-х рр. XIX ст. – початку XXI ст. уваги заслуговують праці П. М. Грабового (2009, 2010), К. Ібле (1989), І. Ніколіва (2012), Дж. Е. Лайтера (1994), О. Т. Ліпатова (2010), М. М. Маковського (1982), О. Є. Матюшенко (2007), К. Є. Мозжухіна (2005), Г. В. Рябичкіної (2009), Т. Сабляк (2001), А. Скелін Хорват (2009), Р. А. Спіерса (1981, 1991), Л. О. Ставицької (2005), Г. І. Ускової (2014), С. Б. Флекснера (1960), В. О. Хом'якова (1971) та ін. Дж. Е. Лайтер (1994) надав вельми ґрунтовну характеристику терміна *сленг*, сформулював його визначення, показав предметні ділянки, де сленгова номінація особливо активна. І. Ніколів (2012) глибоко розглянув сленг як елемент мовлення сучасної хорватської молоді. Л. О. Ставицька (2005) розглянула динаміку сленгу української мови у взаємозв'язку з іншими соціальними діалектами в лінгвістичному аспекті.

Завдяки вищенаведеним та іншим працям є певний теоретичний

результат вивчення сленгу зазначеного у статті періоду. Разом з тим, аналіз свідчить, що на цей час тематика сленгу в науковій літературі відображена недостатньо. Слабо досліджена понятійна сутність сленгу, його ознаки і особливості; не приділяється уваги вивченню теоретичних проблем сленгу минулих часів; недостатньо досліджень сленгу різних європейських мов тощо.

Метою пропонованої статті є розгляд стану загальнотеоретичного дослідження сленгу в мовознавстві 50-х рр. XIX ст. – початку XXI ст.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) зробити лінгвоісторіографічний огляд праць, в яких розглядаються загальнотеоретичні питання вивчення сленгу в соціолінгвістиці; 2) систематизувати відповідні наукові досягнення закордонних і вітчизняних учених; 3) проаналізувати загальнотеоретичні питання вивчення сленгу; 4) порівняти підходи і погляди різних авторів на загальнотеоретичні питання сленгу; 5) визначити перспективи дослідження загальнотеоретичних питань сленгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XIX ст. – на початку XX ст. сленг застосовувався переважно на англomовному ґрунті, у першій половині XX ст. починає поширюватися в інших європейських мовах. Друга половина XIX ст. примітна початком вивчення різних сторін сленгу і переходом від звичайного складання словників і глосаріїв до наукового дослідження.

Одне з перших визначень поняття *slang* дав Д. Анґлікус (1857, 1859) у словниковій статті на цей термін. У другій половині XIX ст. Дж. К. Хоттен (1859), Г. Бауман (1887), А. Барер і Ч. Г. Леланд (1889), Дж. С. Фармер і У. Е. Хенлі (1890) здійснюють у теоретичному аспекті перші спроби вироблення відповідних субстандартних понять і термінів у вступних статтях до словників сленгу і кенту [12, с. 16].

Особливо виділяється творчість Дж. К. Хоттена [18], який значно просунувся вперед по відношенню до попередників, зокрема Ф. Гроуза (1785), в історичному аналізі сленгу і порівнянні його з кентом, розумінні і характеристиці, диференціації сленгу, творенні сленгізмів тощо.

У 10 – 30-і рр. XX ст. виділяються праці авторів, які намагалися викласти основи сленгу: Ф. Сехріста (1913), О. Есперсена (1925), А. Керноя (1927), Г. В. Фаулера і Ф. Г. Фаулера (1930), Е. Партріджа (1933, 1942), Д. Греттана (1935).

У першій половині XX ст. певний внесок у вивчення сленгу на американському ґрунті зробили Г. Л. Менкен (1919), Дж. Б. Грінаф і Дж. Л. Кіттрідж (1929), Л. Блумфілд (1933).

У літературі з богемістики перше вживання терміна *сленг*, включаючи його різні тлумачення, з'являється в часописі «NaŠeFeč» за 1924 р. у статті В. Ертла. Основною і вихідною працею з дослідження чеських сленгів є стаття Ф. Оберпфальцера-Йілка «Арго і сленги» (1934).

Перша наукова розвідка, присвячена сленгу в хорватській лінгвістиці, з'явилася в 1940 році. Це стаття Й. Хамма «Два три слова

про мовлення загребських школярів» [11, с. 92].

У 50-і рр. ХХ ст. сленг представляв собою недостатньо вивчену частину лексики. У другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. спостерігається його поглиблене вивчення. Переважно дослідження з тематики сленгу знаходимо в англійському та російському мовознавстві, збільшення зацікавленості щодо цієї проблематики спостерігаємо в українській лінгвістиці. У багатьох інших мовах дослідження зі сленгу проводяться, але не набули поки що бажаного рівня.

У другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. помітний вклад у вивчення англійського сленгу внесли лінгвісти: І. Р. Гальперін (1956), Дж. Е. Лайтер (1994), М. М. Маковський (1962, 1982), Г. В. Рябичкіна (2009), Р. А. Спіерс (1981, 1991), Г. О. Судзіловський (1973), С. Б. Флекснер і Г. Уентворт (1960), В. О. Хом'яков (1969, 1971), О. Д. Швейцер (1983) та ін.

Поряд з популярним арго, у Франції в 90-і рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. починає формуватися сучасний французький молодіжний сленг як окрема субсистема мови. Цьому сприяв потік іммігрантів, а також англо-американський вплив на сучасну мову.

У Німеччині в ХХ ст. в класифікації і вивченні соціолектів перевага віддається терміну *жаргон*. У зв'язку з цим, у 1969 р. в Лейпцігській «Енциклопедії» відмічалось, що поняття *сленгу* ще недостатньо досліджене в німецькій германістиці, проте видається самоочевидним, що це явище, незважаючи на його деяку подібність до жаргонів і звичайно-розмовної мови, виявляє специфічні риси, які дозволяють об'єднати такий мовний матеріал у свою самостійну групу.

У другій половині ХХ ст. в ЧСРС з'являються дослідження зі сленгу, що містять більш глибоку лінгвістичну інтерпретацію, ніж праці першої половини ХХ ст. У дослідженнях Я. Губачека (1980), Б. Зимового (1965), Е. Калісти (1964), А. Камиша (1962), Л. Климеша (1964, 1967, 1971, 1973, 1974, 1975, 1979), В. Кршистека (1956), Б. Теми (1958, 1966, 1969), М. Хуравого (1976) проаналізовані теоретичні питання зі сленгу, сленгова мова робітників різних спеціальностей, артистів, студентів, учнів професійних училищ тощо.

У Хорватії молодь використовує сленг, щоб урізноманітнити своє мовлення, надати йому виразності та оригінальності. У хорватській лінгвістиці в другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. ненормативними типами мовлення цікавляться І. Івас (1988), С. Кекез (1999), М. Кузманович (1970), Т. Сабляк (2001), А. Скелін Хорват (2009) [11, с. 92, 98].

У російському мовознавстві термін *сленг* став популярним наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр.; сформувався сленг у 1990-і рр. під впливом свободи слова і експансії просторіччя в засобах масової комунікації.

В Україні наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. спостерігається тенденція до зростання рівня загальної «сленгізації» українського суспільства, причому незалежно від вікових рамок, рівнів культури або

освіченості його представників.

Дослідження сленгу в радянській лінгвістиці розпочинається з вивчення стилістики англійської мови ще в 60-х рр. ХХ ст. У 90-х рр. ХХ ст. вивченню сленгу починають приділяти увагу в російській мові. Серед російських учених виділяються праці зі сленгу Е. М. Березівської (1996), С. В. Вахітова (2001), В. С. Єлістратова (2000, 2005), О. Т. Ліпатова (2003, 2010), О. Є. Матюшенко (2007), Т. Г. Нікітіної (2007), Л. І. Скворцова (1966, 1977), В. В. Хіміка (2000) та ін.

Дослідження українських учених зі сленгу починаються в основному з першого десятиріччя ХХІ ст. Найбільшу увагу вчених привертає молодіжний сленг. Аналіз праць, присвячених функціонуванню сленгу в українській мові (К. Л. Бондаренко (2007), С. А. Мартос (2001, 2004, 2005, 2006, 2013), Т. М. Миколенко (2004, 2006), Ю. Л. Мосенкіс (1999, 2004, 2007, 2009), Л. О. Ставицька (2000, 2002, 2005), Н. О. Шовгун (1997, 2000), І. І. Щур (2003, 2006) та ін.) показав, що незважаючи на активне розроблення питань сленгу та жаргонології в Україні, проблеми функціонування сленгового лексикону ще залишаються в полі зору окремих вузькоспеціалізованих досліджень.

В англійській мові одну з перших класифікацій сленгу здійснив Дж. К. Хоттен (1859), показавши наявність сленгу всіх шарів суспільства і сленгу різних професій, занять і груп [18, р. 6, 60–87]. А. Барер і Ч. Г. Леланд (1889) відмітили появу наприкінці ХVІІІ ст. – початку ХІХ ст. «загального сленгу», називаючи його терміном *general slang*; зазначили, що кожна професія або заняття мають свою «мову», яку не треба змішувати з відповідним «технічним вокабулярієм» [15, р. vi–vii].

Е. Партрідж, у свою чергу, провів розділення сленгу, виділивши 1) *The Standard and Norm of Slang*, 2) *Kinds of Slang (Other than the Standard)*, що відповідає приблизно поняттям *загальний сленг* і *спеціальний сленг* [20, р. 143–272]. В. Г. Вілюман (1955) один з перших, хто теоретично обґрунтував поділ сленгу на загальний і спеціальний. Розгорнута характеристика вказаних термінів належить В. О. Хом'якову [14, с. 29–74].

Деякі автори не згодні з розділенням сленгу на загальний і спеціальний. М. М. Маковський вважає, що сленг ніколи не належав до вузької соціальної або професійної групи, він є загальним усім соціальним групам носіїв мови [8, с. 23]. О. Т. Ліпатов бачить спеціальний сленг як професійний жаргон, ось чому, на його думку, розділення сленгу навряд чи доцільне [6, с. 72]. С. В. Вахітов (2001) вважає, що сленг властивий певній соціальній групі. Таке поняття, як *загальний сленг*, не має свого визначення в класифікації автора [4, с. 12].

Дійшовши висновку, що кожна професія і кожне заняття мають свій сленг, Дж. К. Хоттен виділив сленг парламентський, військовий, університетський, релігійний, юридичний, літературний, театральний, науковий, громадянський, крамарів, робочих, п'яниць, лайливий та ін.

[18, р. 60–87].

Б. Месью (1893) мав свій погляд на диференціацію сленгу і ділив його на чотири широкі класи, зовсім різних за походженням і цінностями: два низьких і два високих. До низьких класів відносились: 1) висловлювання злодіїв, 2) недовговічні випадкові фрази, популярні один сезон; до високих класів відносились: 1) старі забуті фрази і слова, які знову виникли, 2) нові слова і фрази [21, р. 309–310].

У ХХ ст. – на початку ХХІ ст. сленг продовжує диференціюватися, з'являються нові його різновиди. Поступово відбувається поглиблення спеціалізації відповідної лексики. Так, в українській мові на межі ХХ і ХХІ ст. можна виділити, поряд із «загальномолодіжним» шаром сленгової лексики, також сленг комп'ютерний, музичний тощо. Російський сленг поступово розширює своє мовленнєве поле. Останнім часом поряд з військовим сленгом з'явився ще і генеральський [6, с. 25].

Сленг займає цілком особливе положення серед соціальних діалектів в англійській мові. Під це поняття нерідко підводяться самі різнорідні явища лексичного і стилістичного плану [8, с. 9]. Англійські лінгвісти самі визнають недолік цього терміна. Ч. Фріз (Fries Ch. C. Usage Labels and Dialekt Distribution. New York; Burlingame, 1963. P. 148) зазначає: «Термін *сленг* має таку численність значень і представлений такою різноманітністю слів, що дуже важко визначити де сленг, а де ні»¹. І Р. А. Спіерс (1991) вважає, що нема методу, за допомогою якого можна було б визначити, яке висловлювання є сленговим або розмовним, а яке ні.

Дж. К. Хоттен відмічає універсальність сленгу, його поширеність у багатьох мовах. Сленг утворено циганами; це низька, вульгарна, зухвала усна мова, синонімічна з тарабарщиною, призначена для таємного спілкування, обману, зловживання, лихослів'я. Це мова вуличного гумору, безпутного, піднесеного і низького життя [18, р. 7, 44, 52–53, 217]. Характеристика сленгу, наведена Дж. К. Хоттенем, відображує розуміння цього терміна в середині ХІХ ст. [14, с. 32].

А. Барер і Ч. Г. Леланд (1889) вважають найбільш адекватним визначенням сленгу наступне: *сленг* – це «умовна мова з багатьма діалектами, які, як правило, незрозумілі стороннім»; при цьому відмічають, по крайній мірі один випадок, коли сленг утворюється для розуміння тільки сторонніми, – це сленг спілки бродяг і злодіїв. Сленг функціонує у всіх класах суспільства і сферах людської діяльності [15, р. vi, x].

Аналізуючи розуміння сленгу наприкінці ХІХ ст. треба визнати, що в англійському мовознавстві не було загальноприйнятої дефініції поняття *сленг*, яке враховувало б усі ознаки сленгізмів, що відрізняють їх як від літературної мови, так і від нелітературних його різновидів.

У першій третині ХХ ст. найбільш характерне теоретико-лінгвістичне розуміння сленгу, що уходить коренями в психологічний

¹ Цит. за: Хомяков В. А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия. Вологда, 1971. С. 34.

напряму у мовознавстві, відображено в широко відомому положенні О. Єсперсена (Jespersen O. *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. Oslo, 1925. P. 149–151): «...сленг – форма мови, яка зобов'язана своїм походженням бажанню людини відклонитися від звичайної мови, нав'язаної нам суспільством». Основний імпульс у створенні сленгу – це «...якесь почуття розумової вищості». «Сленг – результат притаманного людству «бажання порозважатися»» (love of play)¹.

Непоследовність у підході до сленгу, використанні терміна *сленг* залишається і нині. Незважаючи на велику кількість існуючих дефініцій сленгу різних авторів, приходиться констатувати відсутність єдиної точки зору лінгвістів, лексикографів на питання визначення сутності сленгу.

З багатьох відомих визначень сленгу, які сформульовані іноземними вченими, виділимо розуміння сленгу Дж. Е. Лайтером, який підходить до визначення сленгу з «обмежувальних» позицій, трактуючи останній як соціальний і стилістичний розділ (a social and stylistic subset) більш ширшого неформального вокабуляря (of the larger informal vocabulary) англійської мови в США. Звідси сленг визначається як неформальний, нестандартний (nonstandard) і нетехнічний (nontechnical) вокабулярій, складений, переважно, новоутвореннями, що є синонімами до стандартних слів і виразів (novel-sounding synonyms for standard words and phrases). Сам же автор додає, що це визначення сленгу обмежене тільки стилістичним аспектом. Сленг характеризується також багатьма вельми суттєвими соціальними рисами і вимірюваннями: він яскраво проявляється в глузливій мовній грі молодіжних груп, у мові вульгарних людей [19, р. XI–XXXIX].

В українській лінгвістиці поняття *сленгу*, яке враховує його сутнісні лінгвістичні, соціолінгвістичні та комунікативні аспекти, постульовані в науковій літературі, належить Л. О. Ставицькій: «Сленг – це практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (звичайно негативну) та евфемістичну функції» [13, с. 42].

Термін *сленг* застосовується щодо досліджень субстандартною лексики англійської, французької, німецької, шведської, чеської, словацької, хорватської, болгарської, польської, російської, української та інших мов. Це пояснюється відомою зручністю терміна *сленг*, який дозволяє поєднати в рамках єдиної категорії одиниці, що відповідають певному набору ознак (знижена тональність, емоційно-експресивна забарвленість, протиставлення літературній мові, обмеженість лексико-семантичним рівнем, нестандартний характер, уживання сленгу в усній мові та багато ін.). Вищенаведені ознаки свідчать про багатство і різноманітність цього лінгвістичного феномену.

Погляди лінгвістів на функції сленгу в плані найменування,

---

¹ Цит. за: Гальперин И. Р. О термине сленг. *Вопросы языкознания*. 1956. № 6. С. 107.

кількості, функціонування різняться, часом суттєво. Але більшість авторів обмежується в своїх працях наступними функціями сленгу: емоційно-експресивною (домінуюча), номінативною, оцінною (звичайно негативна), когнітивною, комунікативною, світоглядною, ідентифікуючою, корпоративною, евфемістичною. Відмічені функції сленгу багато в чому визначають сутність, особливості і причини виникнення і функціонування сленгових лексичних одиниць.

У другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. дослідники виділяли характерну особливість сленгу – його групову приналежність. І навіть пізніше С. Б. Флекснер пише, що вживання сленгу розуміє наявність між співрозмовниками якогось особливого «братерства»: «Лексика групи показує, що ми «належимо» до неї і що в цій групі ми є «кимось» – чужинцям треба нас поважати» [22, р. XI]. Проте, на думку багатьох сучасних лінгвістів, наприкінці XX ст. – початку XXI ст. сленг поступово втрачає свою групову приналежність. Він перетворився на винятково поширене, універсальне, «тотальне» явище масової культури [3, с. 28].

У другій половині XIX ст., і навіть ще в першій половині XX ст., деякі автори розглядали сленг як таємну мову. Дж. К. Хоттен уважав сленг таємною мовою циган [18, р. 52, 217]. А. Барер і Ч. Г. Леланд (1889) розглядали сленг як умовну мову [15, р. vi]. Г. Бауман (1887), на відміну від Дж. К. Хоттена, А. Барера і Ч. Г. Леланда, показав відкритість сленгу на протигагу таємності кенту [16, р. XXX – CXIV]. Е. Партрідж (1933), характеризуючи сленг по відношенню до англійської мови в цілому, відмічав його відкритість [12, с. 179–180]. У цілому, більшість дослідників наприкінці XIX ст. – першої половини XX ст., розглядали сленг як відкритий соціолект, що немає ознак таємничості. У другій половині XX ст. – на початку XXI ст. переважна більшість науковців відкидають твердження про таємність сленгу. Ми погоджуємося з думкою Л. І. Скворцова (1966), який зазначає, що особливістю сленгу є його відкритість, незамкненість по відношенню до інших сфер загальнонаціональної мови.

Сленг відзначається мінливістю, рухливістю. Сленгізми не тільки виходять з ужитку скоріше, ніж вирази звичайної розмовної мови, але, на думку Е. Партріджа (1933), є неміцними, нестійкими, ніяк не кодифікованими, а часто і зовсім безладними і випадковими сукупностями лексем. Постійна еволюція і мінливість сленгу свідчать про безперервний творчий процес утворюючих сленгізми людей. У сленг досить швидко вливаються нові слова і вирази, але буває, що вони також швидко виходять з ужитку. Як відмічав американський лінгвіст Л. Блумфілд (1933): «Коли сленгова форма знаходиться у вживанні доволі довго, її починає витісняти який-небудь новий жарт або дотеп» [1, с. 160].

На протигагу відміченої мінливості, рухливості сленгу, ми спостерігаємо, що багато сленгових слів існують у мові тривалий час, не зникаючи і не змінюючись, являючись свого роду інваріантами сленгової

лексики, лексичними константами. У. Д. Уїтні звертає увагу на сленгові вирази, які закріплюються в мові надовго: «Змилуйтеся!», «Таке життя», (російська) «Как твои делишки?» [20, р. 5].

К. Є. Мозжухін, констатуєчи факт, що значний шар сленгової лексики має стійкий характер, робить висновок, що в лексиці сленгу можна виділити ядро і периферію. До ядра входять найбільш стійкі сленгізми, які в незмінному вигляді переходять від одного покоління мовців до другого без зміни своїх значень [10, с. 129].

Для сленгу характерні образність і багатство експресії, гумор і жарт. У плані образності особливо виділяється римований сленг. На думку Дж. К. Хоттена, сленгу притаманні тяга до життя, веселоців; йому властиві тимчасові прізвиська і вуличні жарти [18, р. 7, 44, 277]. Е. Партрідж (1933) відмічає, що люди звертаються до сленгу в гарному настрої, заради утіхи, щоб проявити дотепність, продемонструвати незвичайне почуття гумору.

Сленг має яскраво виражений оцінний характер. Значна, якщо не переважна, частина сленгізмів виражає емоції мовця і оцінку якої-небудь події, явища, людини, її вчинків тощо. Причому оцінка ця може бути як позитивною, так і різко негативною [10, с. 15].

Використання сленгу звичайно характерно для певних сфер життєдіяльності. Наприклад, в неконвенціональних культурах Великобританії, США, Австралії та інших англomовних країн виділяються певні предметні ділянки, де сленгова номінація особливо активна: секс, природні тілесні потреби людини, алкоголь і пияцтво, наркотики, сила і насильство, гроші, смерть, обман, кримінальна діяльність, слабкість розуму або характеру, позитивні або різко негативні оцінки людей і речей, презирлива і зневажлива категоризація людей за їх належністю до різних класів і груп суспільства – расовим, етнічним, сексуальним, регіональним, соціально-економічним і професійним. У цьому відношенні дуже значна частина національного характеру носіїв англійської мови основана на сленгу [19, р. XI–XXXIX].

Сленгу, як і мові взагалі, властива територіальна диференціація. В Україні поширені типи сленгу, відповідно до давніших історико-політичних кордонів (голова: східно-українське *башка*, *кумпол*; галицьке *магола*, *макітра*; буковинське *говдя*; закарпатське *лампаш*) [5, с. 2881]. Територіальну різницю в сленговій лексиці можемо спостерігати на англomовному матеріалі. У США залишаються живими і продуктивними слова «класичного» англійського сленгу, що вийшли в Англії з використання кілька століть тому назад (наприклад, *dimber*, *shoat* та ін.), а також сленгізми, які вживалися ще У. Шекспіром і його сучасниками [8, с. 35].

Сленг відзначається багатозначністю, що позначається, наприклад, на його дефініціюванні в мовознавстві. О. Є. Матюшенко відмічає, що при полісемії слово в новому значенні співіснує з вихідним у межах однієї і тієї ж лексичної системи або у вигляді слова-омоніма, або як компонент багатозначного слова (частіше). Наприклад: *кинути* –

1) «покинути, залишити», 2) «розстатися», 3) «не додержатися обіцянки, обманути», 4) «підвести будь-кого», 5) «не заплатити за товар або послугу», 6) «зшахраювати під час здійснення угоди», 7) «украсти що-небудь у будь-кого», 8) «позичити будь-що у кого-небудь і не віддати», 9) «убити»; *підляк* – 1) «навмисна підлість», 2) «несправедливість», 3) «невезіння, невдача» [9, с. 148].

Як і всяке мовне утворення, сленг за своїм складом неоднорідний. Наявність у сленгу небажаних, неприпустимих слів і виразів відмічав Дж. К. Хоттен, підкреслюючи, що сленг містить у собі прокляття, вигуки і богохульства типу: *blazes, blast, Davy, By Golly, Marry, deuce, dickens, zounds* (= «God's wounds») [18, р. 85–86]. Е. Партрідж (*Partridge E. Slang to-day and yesterday. London. 1972. P. 2–3*) також додержується думки, що склад сленгу дуже неоднорідний і, поряд із словами, що недопустимі в мові культурного англієця, містить слова, що вживаються в мові освічених людей, особливо молодого покоління¹.

Лексика сленгу в різних мовах має свою специфіку. Американський сленг налічує більше число лексичних одиниць порівняно з британським [20, р. 298–304]. Російський сленг – це ідіолектно-соціолектне явище особливого роду, докорінно відмінне від *American English*. Як і всякий соціолект, російський сленг відрізняють соціальна маркірованість і структурна самостійність [6, с. 91–93].

У сленгу надзвичайно багата синоніміка, наприклад, слово "money", за підрахунком Дж. К. Хоттена, має більш ніж сотню сленгових синонімів; далі по кількості синонімів ідуть слова «*drink*», «*intoxication*» [18, р. 86]. К. Ібле вважає синонімію цілком природною для сленгу: «Носії сленгу не часто задовольняються одним або двома варіантами одного слова. Замість цього вони постійно поповнюють свій словниковий запас, новими словами передаючи той же самий обмежений набір значень. У результаті з'являються численні повні або часткові синоніми» [17, р. 51]. Проте, сленгові слова, як правило, не є абсолютними синонімами літературної лексики і несуть специфічне сленгове навантаження, яке визначається груповою субкультурою.

Сленг важко відділити від інших шарів ненормативної лексики: «Взагалі в реальній розмовній практиці навряд чи можна представити собі чисто сленгову лексику, що використовується поза літературною, жаргонізмами, професіоналізмами та іншими лексичними шарами» [7, с. 24]. Е. Партрідж (1942) відмічає взаємодію різних соціальних діалектів зі сленгом. У праці «*Usage and Abusage*» автор указує на недовге існування лексичних одиниць у рамках різних категорій зниженої лексики і їх перехід з однієї категорії до іншої [21, р. 164–167].

Ряд англійських лексикологів стверджує, що багато сленгових слів і зворотів міцно увійшли до літературної мови і перестали відчуватися в ній як сторонні елементи [2, с. 112]. Правий відомий американський

¹ Цит. за: Матюшенко Е. Е. Современный молодежный сленг: формирование и функционирование: дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Волгоград, 2007. С. 19.

лінгвіст М. Пей (1949), який попереджав, що навряд чи правильно нехтувати словами, які в наші дні можна почути тільки в глухомані або у вузьких межах тієї або іншої професії. Завтра ті ж самі слова можуть бути прийняті всім народом, який говорить на цій мові, і увійдуть у повсякденний словник У. Шекспіра двадцять першого століття [6, с. 42].

Межа, яка відділяє сленг від розмовної мови, хистка і рухома [13, с. 45]. Статус слова змінюється з часом: те, що вважалося сленгом двадцять років тому, тепер стало частиною звичайного словника людей [4, с. 13]. Особливо активно сленгово-арготична лексика потрапляє до загальнонародної мови в періоди різноманітних соціальних змін. Яскравими прикладами є 90-і рр. ХХ ст. на території колишніх країн СРСР, помаранчева революція (2004), Євромайдан (2013–2014) в Україні.

Сленг тісно взаємодіє з територіальними діалектами. У цьому зв'язку М. М. Маковський відмічає, що найбільш стабільна частина словникового складу сленгу, на відміну від професійної лексики і жаргону, співвідноситься з лексемами англійських територіальних діалектів [8, с. 16]. Е. Партрідж вважає, що сленг характерний передусім для міської місцевості [20, р. 32].

Характерною рисою сленгу є його практично необмежений діапазон функціонування. Г. Бауман (1887) зробив стислий огляд художніх творів, в яких широко використовується сленг і кент [16, р. XXX–CXIV]. Примітною рисою сучасного сленгу є активне використання його одиниць у засобах масової інформації, художній літературі, публіцистиці, орієнтованих на широку аудиторію. В американському англійському сленг складає вагомую частину використовуваної лексики у фільмах, на телебаченні, радіо, у газетах, журналах і при неформальному спілкуванні. Молодь, саме якій властиве використання сленгу, робить його елементом поп-культури, престижним і необхідним для самовираження.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Друга половина ХІХ ст. примітна початком вивчення різних сторін сленгу і переходом від звичайного складання словників і глосаріїв до наукового дослідження. У першій половині ХХ ст. теоретичні дослідження зі сленгу активізуються.

2. У другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. спостерігається поглиблене вивчення сленгу. Переважно дослідження з тематики сленгу знаходимо в англійському та російському мовознавстві, збільшення зацікавленості щодо цієї проблематики спостерігаємо в українській лінгвістиці. У багатьох інших мовах дослідження зі сленгу проводяться, але не набули поки ще бажаного рівня.

3. У 50-і рр. ХІХ ст. – на початку ХХІ ст. дослідники в різних мовах виділяють найбільш характерні ознаки, характеристики, риси, притаманні сленгу: 1) наявність загального сленгу і спеціального сленгу; існуючі протиріччя з цього питання; 2) диференціація сленгу, подальше її поширення; 3) розуміння під терміном *сленг* різноманітних явищ

лексичного і стилістичного плану; невирішеність цієї проблеми; 4) притаманність сленгу важливих функцій; 5) групова приналежність (XIX – XX ст.) / поступова втрата групової приналежності (з кінця XX ст.); 6) наявність у другій половині XIX ст. поглядів на сленг, як на таємну мову; загалом відкритість сленгу; 7) мінливість, рухливість, але, у той же час, існування сленгізмів, що тривалий час не зникають і не міняються; 8) характерність сленгу для певних сфер життєдіяльності; 9) знижена тональність, образність і багатство експресії, гумор і жарт, оцінний характер; 10) обмеженість сленгу лексико-семантичним рівнем; нестандартний характер, неоднорідність лексики сленгу; багатозначність сленгу, особливо молодіжного; специфіка лексики сленгу в різних мовах; багата синоніміка сленгу; територіальна диференціація лексики сленгу; 11) активна взаємодія сленгу з іншими соціальними діалектами, територіальними діалектами, розмовною мовою, літературною мовою; 12) необмежений діапазон функціонування сленгу (художні твори, засоби масової інформації, фільми і т. ін.) тощо.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Розділення сленгу на загальний і спеціальний у різних мовах: узагальнення і дослідження поглядів, існуючих протиріч у розумінні цього питання.

2. Узагальнення поняття сленгу, яке враховує його сутнісні лінгвістичні, соціолінгвістичні та комунікативні аспекти.

3. Дослідження типології сленгу, вивчення відповідних праць авторів європейських і США в лінгвоісторіографічному аспекті.

Література

1. Блумфілд Л. Язык: пер. с англ. Москва, 1968. 608 с.
2. Гальперин И. Р. О термине слэнг. *Вопросы языкознания*. 1956. № 6. С. 107–114.
3. Грабовий П. М., Мосенкіс Ю. Л. Місце сленгу в суспільстві. *Мова та історія*. 2009. Вип. 111. С. 24–30.
4. Грабовий П. М. Український молодіжний сленг: сучасна картина світу. Київ, 2010. 220 с.
5. Енциклопедія Українознавства: у 13 т. / гол. ред. В. Кубійович. Львів, 2000. Т. 8. С. 2808–3200.
6. Липатов А. Т. Сленг как проблема социолектики: монография. Москва, 2010. 318 с.
7. Маковский М. М. Взаимодействие ареальных вариантов слэнга и их соотношение с языковым стандартом. *Вопросы языкознания*. 1963. № 5. С. 21–30.
8. Маковский М. М. Английские социальные диалекты (онтология, структура, этимология): учебное пособие. Москва, 1982. 135 с.
9. Матюшенко Е. Е. Современный молодежный сленг: формирование и функционирование: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Волгоград, 2007. 188 с.
10. Мозжухин К. Е. Сленг в речи студентов американских университетов: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2005. 194 с.
11. Николів І. Місце сленгу у мовленні хорватської молоді. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Серія: Мовознавство. Львів, 2012. Вип. 19. С. 91–99.

12. Рябичкина Г. В. Проблемы субстандартной лексикографии английского и русского языков: теоретический и прикладной аспекты: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20. Пятигорск, 2009. 503 с.

13. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови: монографія. Київ, 2005. 464 с.

14. Хомяков В. А. Введение в изучение слэнга – основного компонента английского просторечия. Вологда, 1971. 104 с.

15. Barrère A., Leland Ch. G. A Dictionary of slang, jargon, and cant, embracing English, American, and Anglo-Indian slang, Pidgin English, tinkers' jargon and other irregular phraseology. With a new Introduction by Eric Partridge: 2 vol. / The Ballantyne Press. MDCCCLXXXIX. Republished by Gale Research Company. Detroit, 1967. Vol. 1. xxiii, 528 p.

16. Baumann H. Londonismen (Slang and Cant). Wörterbuch der Londoner Volkssprache sowie der üblichsten Gauner-, Matrosen-, Sport- und Zunftausdrücke. Mit Einleitung und Musterstücken. Ein Supplement zu allen Englisch-Deutschen Wörterbüchern von H. Baumann. Berlin; Schöneberg, 1902. CXVI, 285 p.

17. Eble C. College Slang 101. Georgetown, 1989. 95 p.

18. Hotten J. C. A dictionary of modern slang, cant and vulgar words, used at the present day in the streets of London. London, 1860. xvi, 300 p.

19. Lighter J. E. Introduction. *Random House historical dictionary of American slang*. New York, 1994. Vol. 1. P. VI–XXXIX.

20. Partridge E. Slang to-day and yesterday, with a short historical sketch; and vocabularies of English, American, and Australian slang. London, 1933. ix, 476 p.

21. Partridge E. Usage and Abusage: A Guide to Good English. London, 1999. 401 p.

22. Wentworth H., Flexner S. B. Dictionary of American Slang. New York, 1960. XVIII, 766 p.

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Мамонов Є.

– магістрант I курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 81'367

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито теоретичні та методологічні проблеми дослідження історії фонологічних систем східнослов'янських мов у студіях мовознавців другої половини XIX ст. – початку XXI ст. Досліджено витоки історичної фонології східнослов'янських мов в історико-фонетичних студіях Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл; подальший розвиток теоретико-методологічної бази історичної фонології (зокрема історичної фонології східнослов'янських мов) у дослідженнях учених Празької лінгвістичної школи, Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, а також у концепціях окремих лінгвістів.

Ключові слова: фонологічна система, історична фонологія, східнослов'янські мови, лінгвістична історіографія.

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Мамонов Е.

– магистрант I курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ
ФОНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ:
ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье рассмотрены теоретические и методологические проблемы исследования истории фонологических систем восточнославянских языков в работах языковедов второй половины XIX в. – начала XXI в. Исследованы истоки исторической фонологии восточнославянских языков в историко-фонетических трудах Харьковской, Лейпцигской, Московской, Казанской и Женевской лингвистических школ, дальнейшее развитие теоретико-методологической базы исторической фонологии (в том числе исторической фонологии восточнославянских языков) в исследованиях учёных Пражской лингвистической школы, Московской и Санкт-Петербургской фонологических школ, а также в концепциях отдельных лингвистов.

Ключевые слова: фонологическая система, историческая фонология, восточнославянские языки, лингвистическая историография.

Orel A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Mamonov E.

– Master's Degree Programme Student, Department of Russian and Ukrainian Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

**STUDY OF THE STAGES OF THE DEVELOPMENT OF EASTERN
SLAVIC LANGUAGES' PHONOLOGICAL SYSTEMS: LINGVO-
HISTORIOGRAPHICAL ASPECT**

The article discloses the development of phonological systems of Eastern Slavic languages in the works of linguists of the 2nd half of the 19th – the beginning of the 20th centuries for the first time in Linguistic Historiography. The sources of Historic Phonology of Eastern Slavic languages in the works on Historic Phonetics of representatives of Kharkiv, Leipzig, Moscow, Kazan and Geneva linguistic schools are studied; the further development of theoretical and methodological foundations of Historic Phonology (including Historic Phonology of Eastern Slavic languages) in the researches of representatives of Prague Linguistic school, Moscow and St. Petersburg Phonological schools as well as in theories of other linguists.

Key words: the phonological system, Historic Phonology, Eastern Slavic languages, Linguistic Historiography.

Постановка проблеми. Виникнення фонології як закономірного наслідку розвитку наукової думки було зумовлене формуванням нового характеру наукового мислення, пов'язаного з інтересом до мінімального об'єкта дослідження та розвитком системно-функціонального підходу до

вивчення мовних явищ. Формування історико-фонологічної думки в надрах історичної фонетики відбувалося одночасно з удосконаленням методологічних принципів і підходів порівняльно-історичного мовознавства.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз лінгвістичних праць, присвячених розвитку мовознавства в другій половині XIX ст. – 20-х рр. XX ст. (Т. О. Амірової, Б. А. Ольховикова, Ю. В. Рождественського, Ф. М. Березіна, Л. Г. Зубкової, В. А. Глуценка, Ю. А. Левицького та ін.), свідчить про те, що дослідження розвитку звукової системи мови в другій половині XIX ст. – 20-х рр. XX ст. відбувалося в історико-фонетичних студіях, а з удосконаленням методології порівняльно-історичного мовознавства – в історичній фонології.

Отже, **метою** статті є встановлення етапів розвитку історичної фонології східнослов'янських мов як закономірного продовження історико-фонетичних досліджень на східнослов'янському мовному матеріалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд лінгвістичних робіт і коментарів, у яких розглянуто погляди мовознавців на процес становлення та розвитку історичної фонології східнослов'янських мов та оцінено діяльність лінгвістів, які працювали в цій галузі, на нашу думку, доцільно проводити поетапно. Основними етапами розвитку історико-фонологічної думки на матеріалі східнослов'янських мов є: 1. *Передфонологічний етап.* Зародження історико-фонологічних ідей у межах історичної фонетики (переважно праслов'янської та окремих слов'янських мов); 2. *Фонологічний етап.* Формування синхронічної фонології та визначення основних засад діахронічної (історичної) фонології. Подальший розвиток історико-фонологічних ідей у діахронічній (історичній) фонології праслов'янської та східнослов'янських мов.

На думку багатьох дослідників, становлення й розвиток історичної фонології тісно пов'язаний із впровадженням системного та історичного підходів до вивчення мовних явищ. В. І. Постовалова вважає, що «ідеї системності та історизму є джерелом базових принципів історичної фонології – принципів системності та історизму» [14, с. 6]. Визначаючи різницю між історичною фонетикою та історичною фонологією, Р. О. Якобсон указав на ізолюваність трактування звукових змін в історико-фонетичних дослідженнях та на відсутність у них тлумачення системи, яка переживає ці зміни [20, с. 47]; із цим твердженням погодилася й В. І. Постовалова [14, с. 177]. На думку В. А. Звєгінцева, Т. С. Шарадзенідзе та ін., звернення до ідеї системності в мові відбулося завдяки працям І. О. Бодуена де Куртене та Ф. де Соссюра [16, с. 325; 17, с. 38–42]; В. К. Журавльов, В. А. Глуценко тощо вказували на правомірність подібних висновків і щодо робіт представників Харківської, Лейпцизької та Московської шкіл [6, с. 10; 3, с. 84–97, 161–173]. На важливість використання принципів історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ в історичній фонології вказували В. К. Журавльов [6, с. 21], К. В. Горшкова [4, с. 77],

В. В. Колесов [10, с. 9], Ю. Я. Бурмистрович [2, с. 19] та ін.

Умовно виділений нами передфонологічний етап зародження інтересу до вивчення історії розвитку фонологічних систем східнослов'янських мов містить оцінку історико-фонетичних досліджень учених Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл, а також виділення певних тверджень, подальший розвиток та вдосконалення яких було здійснено в історичній фонології східнослов'янських мов. Проте вивчення наукової спадщини вчених зазначених шкіл, виділення ідей, що надалі стали базовими для історичної фонології східнослов'янських мов, у лінгвістичній історіографії здійснювалося непослідовно, фрагментарно. Серед праць, присвячених висвітленню історико-фонологічних ідей, імпліцитно представлених у дослідженнях учених Харківської, Московської та Казанської шкіл, назовемо роботи В. В. Колесова, В. К. Журавльова, В. А. Глуценка [9, с. 53–61; 11, с. 25–39; 6, с. 20; 3, с. 160–161] та ін.; аналіз основних тверджень учених Лейпцизької, Женевської шкіл, що отримали подальше вдосконалення в історичній фонології східнослов'янських мов, подано в роботах Р. О. Якобсона, Т. О. Амірової, Б. А. Ольховикова, Ю. В. Рождественського, В. К. Журавльова, В. В. Колесова та ін. [20, с. 30–112; 1, с. 423–440; 6, с. 45–55].

Однією із заслуг учених Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл є розробка та вдосконалення передусім загальнотеоретичних принципів, що стали базовими для історичної фонології східнослов'янських мов, – принципів історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ. На це вказували багато мовознавців, серед яких Ю. В. Шевельов [18, с. 58], Л. В. Щерба [19, с. 89–93], К. В. Горшкова [4, с. 77], В. В. Колесов [9, с. 55], В. К. Журавльов [7, с. 463], Т. О. Амірова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественський [1, с. 442], Ю. А. Левицький [12, с. 141, 143], В. А. Глуценко [3, с. 36, 43, 66], В. А. Маслова [13, с. 14] та ін. Так, Л. Г. Зубкова виділила фундаментальну тезу О. О. Потебні про те, що «саме виявлення системи можливе лише на історичній основі» [8, с. 102]. В. В. Колесов відзначив погляд О. О. Шахматова на звуки як елементи системи, а не ізольовані факти [9, с. 55]. За визначенням В. А. Глуценка, з ім'ям О. О. Шахматова пов'язане вивчення системності в діяхронії [3, с. 162]. Як указували Ю. А. Левицький, А. Степановичус та ін., урахування системності змін у мові, намагання встановити причини, що їх викликали, властиве представникам Лейпцизької школи, зокрема Г. Паулю, Б. Дельбрюку [12, с. 141, 143; 15, с. 8, 34]. Урахування основних засад порівняльно-історичного мовознавства відображене й у роботах представників Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл як послідовне використання системного, історичного та причинового підходів до вивчення мовних явищ [17, с. 38–41; 1, с. 482; 8, с. 147, 149; 12, с. 148, 172]. Питання про абсолютність протиставлення синхронії та діяхронії в дослідженнях Ф. де Соссюра є суперечливим, відповідь на нього намагалися знайти у своїх дослідженнях такі мовознавці, як В. І. Постовалова [14, с. 66],

Л. Г. Зубкова [8, с. 171] та ін.

Деякі твердження, відбиті в дослідженнях з історичної фонетики слов'янських мов, набули фонологічного змісту і стали базовими для історичної фонології праслов'янської та східнослов'янських мов.

Становлення історичної фонології як науки починається з формалізації лінгвістики, з теоретичного обґрунтування фонології взагалі. Цікавою є думка М. М. Гухман про те, що фонологічна система конкретної мови сама по собі вже є побудовою або моделлю, одержаною внаслідок узагальнення й формалізації. Початок формування власне фонологічної теорії мовознавці зафіксували в оригінальних концепціях учених Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл, насамперед І. О. Бодуена де Куртене, М. В. Крушевського, Ф. де Соссюра [20, с. 42; 1, с. 455; 17, с. 3]. Заслугою цих лінгвістів є розробка загальнотеоретичних тверджень, покладених в основу фонології. Концепції І. О. Бодуена де Куртене та Ф. де Соссюра відіграли провідну роль у становленні фонології як самостійної наукової дисципліни [20, с. 72], їх подальше вдосконалення відбувалося в студіях Празької лінгвістичної школи, Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл [17, с. 5–6]. На думку лінгвістичних історіографів, виникнення фонологічних концепцій цих учених відбулося незалежно, тобто спостерігається певний паралелізм у розвитку фонологічних ідей [12, с. 202–203, 206], що є свідченням закономірного розвитку фонології, зумовленого попередніми досягненнями в мовознавстві.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як засвідчили лінгвістичні історіографічні джерела, становлення синхронічної та історичної фонології відбулося майже одночасно, що дозволило говорити про наявність взаємозв'язку синхронічних та діахронічних ідей у роботах засновників фонології як окремої галузі мовознавчої науки.

Література

1. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики: монография. Москва: Наука, 1975. 559 с.
2. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского. Абакан: Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. 227 с.
3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.
4. Горшкова К. В. О понятиях исторической фонологии (на материале русского языка). *Проблемы современной лингвистики: сб. работ лингвистов филол. ф-та МГУ*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1968. С. 77–90.
5. Гухман М. М. Исторические и методологические основы структурализма. *Основные направления структурализма*. Москва: Наука, 1964. С. 3–45.
6. Журавлёв В. К. Дიაхронічна фонологія. Москва: Наука, 1986. 232 с.
7. Журавлёв В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. *Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции / общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлёв*. Москва: Прогресс, 1987. С. 453–493.

8. Зубкова Л. Г. Лингвистические учения конца XVIII – начала XX вв.: Развитие общей теории языка в системных концепциях. Москва: Изд-во РУДН, 1989. 215 с.
9. Колесов В. В. Значение лингвистических трудов А. А. Шахматова для современного славянского языкознания. *Вопросы языкознания*. 1971. № 2. С. 53–61.
10. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка: учеб. пособие для вузов. Москва: Высш. школа, 1980. 215 с.
11. Колесов В. В. Сравнительно-исторический метод в трудах А. А. Потебни. *Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні : зб. наук. праць / відп. ред. В. Ю. Франчук*. Київ: Наук. думка, 1985. С. 25–39.
12. Ю. А. Левицкий, Н. В. Бронников. История лингвистических учений: учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 2005. 302 с.
13. Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии: учеб. пособие. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
14. Постовалова В. И. Историческая фонология и её основания: Опыт логико-методологического анализа. Москва: Наука, 1978. 203 с.
15. Степановичус А. Основы диахронической фонологии. Механизмы звуковых изменений. Вильнюс: Вильнюсский ГУ им. В. Капсукаса, 1982. 84 с.
16. Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX веков / сост. В. А. Звегинцев. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. 459 с.
17. Шарадзенидзе Т. С. Лингвистическая теория И. А. Бодуэна де Куртенэ и её место в языкознании XIX – XX вв. Москва: Наука, 1980. 130 с.
18. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1056 с.
19. Щерба Л. В. Ф. Ф. Фортунатов в истории науки о языке. *Вопросы языкознания*. 1963. № 5. С. 89–93.
20. Якобсон Р. О. Звук и значение. Р. О. Якобсон. Избранные работы. Москва: Прогресс, 1985. С. 30–115.

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Маторін Б.

– старший викладач кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'367.6 І."18/20"

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОСПРЯМОВАНІСТЬ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МОВНІЙ СИСТЕМІ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті подано оцінку наукових позицій граматистів щодо проблеми взаємопереходу частин мови в лінгвістичній науці XIX ст. – початку XXI ст. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження взаємоспрямованої дериваційної транспозиції частин мови.

Ключові слова: лінгвоісторіографічний аспект, частини мови, транспозиція, взаємоперехід частин мови, взаємоспрямована дериваційна транспозиція.

Маторина Н.

- кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Маторин Б.

- старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**К ВОПРОСУ О ВЗАИМОНАПРАВЛЕННОСТИ ТРАНСПОЗИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА:
ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье дана оценка научных позиций грамматистов по проблеме взаимоперехода частей речи в лингвистической науке XIX в. – начала XXI в. Установлено, что нового было внесено лингвистами в решение этой проблемы и какое это имеет значение для языкознания. Определены перспективы дальнейшего исследования взаимонаправленной деривационной транспозиции частей речи.

Ключевые слова: лингвоисториографический аспект, части речи, транспозиция, взаимопереход частей речи, взаимонаправленная деривационная транспозиция.

Matorina N.

- Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Matorin B.

- Senior Lecturer, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

**INTERCONVERSION OF TRANSPOSITIONAL PROCESSES IN THE LANGUAGE SYSTEM:
LINGUO-HISTORIOGRAPHICAL ASPECT**

The accumulated linguistic material requires theoretical understanding and linguohistoriographical coverage for its being used in further: such scientific works seem to be extremely significant and promising. The scientific investigation analysed and reviewed is devoted to the analysis of a separate direction in studying the transition between the parts of speech – the so-called interconversion of parts of speech. The purpose of the paper is linguohistoriographical study of the problem of the interconversion of parts of speech in the linguistic science of the 19th century – the beginning of the 21st century.

Traditionally, the transition of parts of speech is seen as a unidirectional phenomenon, but it is obvious that interchange between the words of different parts of speech is constantly being carried out. Consistent studying this linguistic mechanism in various lexical-word-building subsystems is necessary for a more complete understanding of a wide range of language laws: structural, semantic, cognitive, cultural, which may remain unnoticed in studying unidirectional derivation relations.

On the designation of the interconversion as a linguistic phenomenon (in its various meanings) in linguistics, the following terms are used: the interconversion of parts of speech; interconversion; interconversion of one part of speech to another; functional interchange of parts of speech; interrelated derivational transposition; the phenomenon of the interconversion generation of words of different parts of speech; mutual transposition; interpenetration and so on. As it can be seen, the diversity and heterogeneity of phenomena, which are directly related to the interconversion of parts

of speech, have contributed to forming the contradictory terminology on the designation of this concept. Today, linguists continue searching the perfection of the original theory of interconversion of parts of speech, taking into account the achievements of both the predecessors and contemporary researchers. A perspective and necessary direction of further investigation should be understanding of their scientific tendencies in the linguohistoriographical aspect.

Key words: *linguohistoriographical aspect, transposition, the interconversion of parts of speech, interrelated derivational transposition.*

Перехідні явища серед частин мови – це те, що збагачує мовлення, дедалі більше зміцнює найтонші засоби виразу думок та почувань людини.

В. С. Ващенко

Відомо, що підґрунтям наукових позицій лінгвістів є тези їхніх попередників. Видатний український учений Володимир Іванович Вернадський стверджував: «Історію науки та її минуле повинно критично переглядати кожне наукове покоління і не лише тому, що змінюються наші знання про минуле, відкриваються нові документи чи знаходяться нові прийоми відновлення минулого. Ні! Потрібно знову науково переробляти історію науки, знову з історичних позицій аналізувати минуле, тому що завдяки розвитку сучасного знання про минуле набуває значення одне і втрачає інше. Кожне покоління дослідників шукає й знаходить в історії науки відображення наукових течій своєї епохи. Рухаючись уперед, наука не лише створює нове, але й завжди переоцінює старе, пережите» [4, с. 218]. Науковець був переконаний, що вивчення минулого потрібне не лише для адекватного його сприйняття, але й для самопізнання сучасності. Звернення до історії науки неминуче призводить до «введення в людську свідомість нового» [там само, с. 242]. І. В. Арнольд акцентувала на необхідності використання минулих наукових досягнень, прагнення дослідників-початківців знаходити «вчителів серед великих учених минулого», оскільки «талановитий, а тим паче геніальний учений випереджає свій час» [1, с. 138].

На межі ХХ – ХХІ ст. особливого розвитку набуває лінгвістична історіографія – наукова дисципліна, що вивчає історію мовознавства, аналіз теорій і концепцій генезису лінгвістичної думки, зокрема, певних її аспектів і розділів науки про мову, традицій, течій, напрямів, шкіл.

Актуальність лінгвоісторіографічних досліджень зумовлена, по-перше, важливістю порушених проблем у лінгвістиці, та, по-друге, відсутністю лінгвоісторіографічного вивчення цих питань. Накопичений лінгвістичний матеріал потребує теоретичного осмислення й лінгвоісторіографічного висвітлення для подальшого його застосування. Такі наукові роботи видаються надзвичайно значущими та перспективними.

Постановка проблеми. Проблема транспозиції частин мови (далі – ТЧМ) неоднозначно висвітлена в лінгвістичних студіях і належить до найбільш дискусійних у сучасному мовознавстві.

Важливою складовою при формуванні уявлення щодо частин мови є необхідність урахування того, що «межі між частинами мови є рухливими» [13, с. 249]. Треба зазначити, що без урахування явища транспозиції частин мови, по-перше, неможливо вирішити проблему класифікації частин мови – одну з актуальних і суперечливих у лінгвістиці; по-друге, поряд з науковою лінгвістичною значущістю, процеси транспозиції необхідно брати до уваги при практичному вивченні різних мов; по-третє, вирішення теоретичних проблем ТЧМ вкрай актуальне щодо розвитку сучасної лексикографії (при укладанні словників різних типів) тощо.

Аналіз останніх досліджень. Щодо транспозиції як можливості переведення знака з однієї площини мовної категорії в іншу в лінгвістиці накопичений значний за обсягом фактичний матеріал, але він не систематизований, не відмежований від суміжних явищ. Небагато робіт узагальнювального характеру, переважають дослідження, у яких схарактеризовано окремі види переходу в системі частин мови. Тому виправданими, на нашу думку, можна вважати будь-які спроби систематизувати окреслений матеріал, зокрема, з лінгвістичної позиції.

Останнім часом традиційна теорія перехідності серед частин мови підлягає критиці, запропоновано різні варіанти її перегляду, а також уточнення. Ставиться питання щодо перегляду таких положень теорії перехідності, як-от: що є основою переходу однієї частини мови в іншу, який зміст має процес перехідності тощо.

Перехідні явища досліджують з різних позицій, як-от: перехід і перехідність, лексико-граматична субституція, транспозиція, конверсія, морфолого-синтаксичний словотвір, транспозиційний словотвір, деривація, взаємодія частин мови, взаємопроникність, трансформація, трансорієнтація, синкретизм, контамінація, транзитивність, транскатегоризація, трансфігурація, перекатегоризація слів, міграція частин мови, граматична гібридизація, конвертація частин мови, функціональна переорієнтація, процеси граматичної омонімії (міжчастиномовної омонімії, функціональної омонімії тощо), сучасні функціонально-граматичні дослідження тощо. Деякі вчені тлумачать перехідність частин мови і відповідно транспозицію, конверсію, граматичну омонімію тощо як суміжні явища.

Отже, діапазон «транспозиційних» проблем, що студіюють у сучасному мовознавстві, надзвичайно широкий. Вочевидь, зазначені процеси взаємопов'язані, але не є тотожними. Попри різноманітність загальнотеоретичних трактувань явища перехідності, його треба визначати, на думку багатьох науковців, як самостійне лінгвістичне явище, що має свою специфіку, об'єкт вивчення й проблематику.

Пропонована наукова розвідка присвячена аналізу окремого напрямку в дослідженні переходу / перехідності серед частин мови – т. зв. взаємопереходу частин мови.

Метою статті є лінгвістичне дослідження проблеми взаємопереходу частин мови в лінгвістичній науці XIX ст. – початку

XXI ст., а також висвітлення різних поглядів на окреслену проблему в працях граматистів зазначеного періоду.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) проаналізувати позиції граматистів XIX ст. – початку XXI ст. щодо проблеми взаємопереходу частин мови;
- 2) встановити, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства;
- 3) окреслити перспективи подальшого дослідження взаємопереходу частин мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище переходу (слів) тлумачать як набуття окремими членами певної частини мови семантико-синтаксичних ознак, властивих іншій частині мови [2, с. 320]. Саме так кваліфікують перехід М. І. Греч, О. Х. Востоков, Г. П. Павський, О. О. Потебня, М. В. Крушевський, Ф. І. Буслаєв, Л. В. Щерба, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов, С. Г. Бережков, О. С. Бедняков, Л. Б. Перльмуттер, О. В. Скороглядова, В. С. Ващенко, Є. Т. Черкасова, Н. А. Каламова, В. Ф. Іванова, Д. Г. Гринчишин, В. М. Никитевич, О. П. Суник, М. Ф. Лукін, В. В. Бабайцева, І. К. Зданевич, Л. П. Калакуцька, М. С. Буніна, Г. М. Мукан, А. Я. Баудер, С. Г. Ільєнко, Є. М. Сидоренко, М. В. Потапешкіна, Л. Д. Чеснокова, І. Я. Сидоренко, Н. О. Бондар, О. Б. Волошина, О. М. Калякіна, М. В. Резунова, Н. А. Глуховська та ін.

Явища перехідності мають багатоаспектний характер і можуть бути досліджені на різних мовних рівнях – лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному, словотвірному та ін.

Традиційно перехід частин мови розглядається як *односпрямоване* явище, однак очевидно, що між словами різних частин мови постійно здійснюється взаємообмін: прикметники утворюються на базі іменників, іменники – на базі прикметників, дієслова – на базі іменників, іменники – на базі дієслів тощо.

Явище взаємоспрямованості утворення слів різних частин мови (або взаємоспрямованої дериваційної транспозиції) стало предметом дослідження наукових розвідок нещодавно [11; 5; 18; 12 тощо].

Праці, у яких здійснено аналіз позицій мовознавців щодо явища взаємопереходу частин мови, не охоплюють окреслену тему комплексно, оскільки жоден із лінгвістів не ставив собі за мету дослідити це питання докладно. Отже, окреслене лінгвістичне питання вимагає подальшого лінгвістичного студювання, що дозволить з'ясувати особливості наукових підходів до проблеми взаємоспрямованої дериваційної транспозиції частин мови та визначити рівень їхньої дослідженості упродовж XIX ст. – початку XXI ст. Послідовне вивчення цього мовного механізму в різних лексико-словотворчих підсистемах необхідно для більш повного розуміння широкого спектру мовних законів: структурних, семантичних, когнітивних, культурологічних, які можуть залишитися непоміченими при вивченні односпрямованих відносин деривації.

Про взаємоперехід частин мови писав ще в останній чверті XIX ст. англійський мовознавець Г. Суїт у зв'язку з вивченням проблем

взаємопереходу частин мови в контексті теорії словотворення в англійській мові [22]. Але як окремий напрям у дослідженні переходу / перехідності серед частин мови наукову проблему т. зв. взаємопереходу частин мови можна виокремити лише у другій половині ХХ ст.

На позначення взаємопереходу як мовного явища (у різних його значеннях) у лінгвістиці послуговуються такими термінами:

- *взаємоперехід частин мови* (Грамматика–60, А. Є. Супрун, В. М. Никитевич, В. Хенцен, Г. В. Дагуров, А. Ф. Гайнутдінова);
- *взаємоперехід* (В. М. Никитевич, Н. М. Мединська, Н. А. Глуховська);
- *взаємоперехід однієї частини мови в іншу* (Н. А. Глуховська);
- *функціональна взаємозаміна частин мови* (К. Г. Городенська);
- *взаємспрямована дериваційна транспозиція* (І. С. Улуханов, М. М. Янцинецька, Е. П. Кадькалова, Т. М. Олександрова);
- *явище взаємспрямованого породження слів різних частин мови* (І. С. Улуханов, Е. П. Кадькалова, Т. М. Олександрова);
- *взаємна транспозиція* (В. Г. Наумов);
- *взаємопроникність* (О. Т. Кривоносов) тощо.

На сьогодні ситуацію щодо термінів на позначення явища взаємопереходу серед частин мови можна прокоментувати так: «Більшість сучасних учених, пропонуючи власні трактування певних понять чи термінів, залучаючи до наукового обігу нові поняття й терміни, часто без особливої необхідності, зазвичай, не співвідносять їх із загальновідомими визначеннями, нехай і не приймаючи їх, а також із розумінням, витлумаченням іншими дослідниками такого явища або процесу» [20, с. 23].

Позначаючи одні й ті самі (переважно) факти, чисельні найменування відображають різноаспектний підхід до взаємоперехідних явищ серед частин мови: майже всі дослідники констатують, що складність і різноманітність явищ взаємопереходу – діахронічних і синхронічних, повних і часткових тощо – зумовили різноманітність поглядів, різноманітність (і навіть різнобій) у поняттєво-термінологічній системі; термінологія взаємоперехідних явищ не є усталеною, загальноприйнятою; спостерігається термінологічна неоднозначність у визначенні сутності взаємоперехідних явищ; жоден із термінів не має загального визнання лінгвістів при характеристиці взаємоперехідних мовних явищ; крім того, вони неоднаковою мірою висвітлюють специфіку взаємопереходу частин мови, а тому склад самих фактів збігається лише частково.

Отже, різноманітність і неоднорідність явищ, що мають безпосереднє відношення до взаємопереходу частин мови, сприяли формуванню суперечної термінології на позначення цього поняття. На сьогодні в лінгвістиці немає єдиного загальновизнаного терміна на позначення явища взаємопереходу частин мови: майже кожна наукова стаття містить авторське пояснення вживаних термінів і понять, відповідно до цього здійснюється характеристика й узагальнення тих категорій і понять, якими користуються науковці у своїх дослідженнях,

виокремлюючи лише певні їх аспекти, що в контексті дослідження є для них актуальними.

Аналіз термінологічної бази дослідження уможливив виявити зміни в її складі й тенденціях розвитку:

1) у сучасній мовознавчій науці, незважаючи на певну кількість досліджень взаємопереходу частин мови, немає усталеної термінологічної системи;

2) фіксуємо різноваріантність назви самого поняття;

3) є декілька варіантів лінгвістичного тлумачення взаємопереходу частин мови – від вузького до надто широкого;

4) значення термінів на позначення явища взаємопереходу частин мови в різних науковців не завжди є ідентичним; одне поняття часто номінують різними термінами, що спричиняє появу синонімів, небажаних для лінгвістичної термінології;

5) спостерігаємо поновлення термінологічної спадщини минулого, запозичення з інших мов, творення нових назв; часто використовують нестандартизовані терміни.

Отже, про взаємоперехід як лінгвістичне явище йдеться в наукових розвідках таких лінгвістів, як: В. М. Никитевич (засновник т. зв. теорії взаємопереходу частин мови), В. Хенцен (W. Henzen), Г. В. Дагуров, А. Є. Супрун, А. Ф. Гайнутдінова, Н. М. Мединська, Н. А. Глуховська та ін. [16; 21; 10; 17; 6; 7; 15; 8]; таку позицію поділяють автори Граматики–60 [9]. Г. В. Дагуров, зокрема, постулює, що взаємоперехід частин мови – це загальний закон, властивий мові. Він настільки очевидний, що, мабуть, ніхто не матиме сумнівів у його існуванні [10, с. 135].

М. Ф. Лукін, навпаки, стверджує, що перехідність не має зворотної дії, оскільки не спостерігається ні повернення трансформ у початкову частину мови, ні зворотної трансформації [14, с. 32]. Думку М. Ф. Лукіна поділяють В. М. Мигирін, Л. В. Борте та ін. Зокрема, Л. В. Борте вважає, що «взаємоперехід частин мови навряд чи можливий» [3, с. 100]. Дійсно, у конфігурації частин мови спостерігаємо перехідні явища: іменник → прислівник; прикметник → прислівник, іменник; дієприкметник → прикметник, дієприслівник → прислівник тощо, але не навпаки [там само].

В останні роки з'явилися розвідки, присвячені т. зв. взаємоспрямоюваній дериваційній транспозиції (І. С. Улуханов, М. М. Янцинецька, Е. П. Кадькалова, Т. М. Олександрова), явищу взаємоспрямоюваного породження слів різних частин мови (І. С. Улуханов, Е. П. Кадькалова, Т. М. Олександрова), взаємній транспозиції (В. Г. Наумов); взаємопроникності (О. Т. Кривоносів), функціональній взаємозаміні частин мови (К. Г. Городенська) тощо.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**: проблема взаємопереходу частин мови як лінгвістичного явища має досить невелику історію дослідження, на жодному етапі її вивчення в лінгвістичній науці не існувало єдиної точки зору щодо її дослідження, тому проблему не вирішено остаточно.

Саме тому в сучасних граматичних теоріях продовжено

дослідження цієї проблеми, яка є пріоритетною для В. М. Алієвої, О. П. Кушлик, О. М. Ремчукової, Н. О. Бондар, Н. В. Гуйванюк, К. С. Симонової, Т. К. Бардіної, Р. В. Вацеби, І. В. Висоцької, С. М. Єнікєєвої, Ф. С. Аухадієвої, М. В. Резунової, Л. С. Фоміних, А. Ю. Габай, Л. Ж. Норкіної, Л. І. Чигир та ін.

Комплексний аналіз багатоаспектної проблеми взаємопереходу частин мови може бути здійснений за умови вивчення матеріалу в декількох напрямках:

- 1) дослідження теоретичних питань щодо концепції взаємопереходу частин мови;
- 2) методологія й методика дослідження;
- 3) аналіз передісторії (витоків) теоретичного дослідження взаємопереходу;
- 4) узагальнення мовознавчих студій щодо взаємопереходу частин мови в європейському мовознавстві;
- 5) характеристика наукових розвідок щодо взаємопереходу в сучасному мовознавстві;
- 6) прогнозування подальшого розвитку теорії взаємопереходу частин мови.

Перспективи подальших розвідок. На сьогодні мовознавці продовжують пошуки вдосконалення оригінальної теорії взаємопереходу частин мови з урахуванням досягнень як попередників, так і сучасних дослідників. Перспективним і необхідним напрямом подальшого дослідження має бути осмислення їхніх наукових тенденцій у лінгвістосторіографічному аспекті.

Література

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике: учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 1991. 140 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энциклопедия, 1966. 608 с.
3. Бортэ Л. В. Глубина взаимодействия частей речи в современном русском языке. Кишинёв: Штиинца, 1977. 108 с.
4. Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки. Москва: Наука, 1981. 359 с.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
6. Гайнутдинова А. Ф. Субстантивные прилагательные в татарском и русском языках: сопоставительное исследование: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.02; 10.02.01 / Казанский государственный университет. Казань, 2002. 19 с.
7. Гайнутдинова А. Ф. Частеречная транспозиция (субстантивация) в татарском языке в сопоставлении с русским языком: автореф. дисс. ... доктора филол. наук: спец. 10.02.02; 10.02.01 / Казанский государственный университет. Казань, 2011. 40 с.
8. Глуховська Н. А. Явища перехідності в системі частин мови. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2012. Т. 25 (64), № 3, ч. 1. С. 189–193.
9. Грамматика русского языка. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. Т. 1. Фонетика и морфология. 720 с.

10. Дагуров Г. В. Переход слов и словосочетаний в междометия. *Лингвистический сборник. № 3. Ученые записки Уральского гос. ун-та им. А. М. Горького.* Свердловск, 1969. № 87, серия филологическая, вып. 12. С. 134–141.
11. Зернов Б. Е. Взаимодействие частей речи в английском языке (статико-динамический аспект). Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. 124 с.
12. Кадыкалова Э. П. Деривационная теория В. С. Юрченко в зеркале русского словообразования. *Предложение и слово: сборник научных трудов.* Саратов: Изд-во Саратов. пед. ин-та, 1999. С. 96–109.
13. Лопатин В. В., Милославский И. Г., Шелякин М. А. Современный русский язык. Теоретический курс. Словообразование. Морфология / под ред. В. В. Иванова. Москва: Русский язык, 1989. 261 с.
14. Лукин М. Ф. Переход слов из одной части речи в другую и их трансформационные причинно-следственные связи в современном русском литературном языке. *Проблемы словообразования русского и украинского языков.* Киев–Донецк, 1976. С. 5–33.
15. Мединська Н. М. Особливості семантики предметних та ознакових слів. *Studia Linguistica.* 2010. Вип. 4. С. 96–103.
16. Никитевич В. М. Некоторые формализованные доказательства в теории взаимоперехода частей речи. *Республиканская межвузовская лингвистическая конференция: тезисы докладов.* Фрунзе, 1966. С. 47–49.
17. Супрун А. Е. Части речи в русском языке. Москва: Просвещение, 1971. 135 с.
18. Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва, 1996. 222 с.
19. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012. 264 с.
20. Штинова Г. Н. Социальное образование в России: теоретико-методологические аспекты: монография. Москва, 2001. 201 с.
21. Henzen W. *Deutsche Wortbildung.* Tübingen: Niemeyer, 1965. 314 s.
22. Sweet H. A *Short Historical English Grammar.* Oxford: Oxford University Press, 1892. 280 p.

Ніколайчук А.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'367

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст. (діахронія)

У статті розкрито історію вивчення сурядності й підрядності складного речення в студіях мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст. (діахронічний аспект), визначено внесок представників різних лінгвістичних напрямів і шкіл у дослідження цих феноменів. Проаналізовано особливості вивчення сурядності й підрядності в працях учених Харківської, Лейпцизької, Московської шкіл, а також у студіях Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, Д. М. Овсяннико-Куликовського, Г. Пауля, Б. Дельбрюка, К. Бругмана, Ф. Є. Корша, О. М. Пешковського, М. С. Поспелова, О. П. Рифтіна, Л. Беднарчука, О. Н. Стеценка, І. Р. Буніятової та ін. Подано відомості про основні етапи становлення вчення про паратакисис і гіпотаксис.

Ключові слова: паратакисис, гіпотаксис, складне речення, діахронія, генезис сурядності й підрядності, лінгвоісторіографія.

Николайчук А.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ИССЛЕДОВАНИЕ ПАРАТАКСИСА И ГИПОТАКСИСА СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЯЗЫКОЗНАНИИ XIX в. – начала XXI в. (диахрония)

В статье раскрыта история изучения сочинения и подчинения сложного предложения в студиях языковедов XIX в. – начала XXI в. (диахронический аспект), определен вклад представителей разных лингвистических направлений и школ в изучение этих феноменов. Проанализированы особенности изучения сочинения и подчинения в работах ученых Харьковской, Лейпцигской, Московской школ, а также в студиях Ф. И. Буслаева, А. А. Потебни, Д. Н. Овсянко-Куликовского, Г. Пауля, Б. Дельбрюка, К. Бругмана, Ф. Е. Корша, А. М. Пешковского, М. Н. Пospelова, А. П. Рифтина, Л. Беднарчука, А. Н. Стеценка, И. Р. Буниятовой и др. Поданы сведения про основные этапы становления учения о паратаксисе и гипотаксисе.

Ключевые слова: паратаксис, гипотаксис, сложное предложение, диахрония, генезис сочинения и подчинения, лингвоисториография.

Nikolaichuk A.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

INVESTIGATION OF PARATAXIS AND HIPOTAXIS IN THE COMPLEX SENTENCE IN LINGUISTRICS OF THE XIX– THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY (diachrony)

The history of learning of coordination and subordination in complex sentence in studios of linguists of the XIX – beginning of the XXI century (diachronical aspect) is solved in the article, the contribution of representatives of different linguistic directions and schools in the research of these phenomena is determined. Analyzed specialties of learning coordination and subordination in works of linguists of Kharkiv, Leipzig, Moscow schools and in studios of F. I. Buslaev, O. O. Potebnya, D. M. Ovsyaniko-Kulykovskiy, G. Paul, B. Delbruk, K. Brugman, F. E. Korsh, O. M. Peshkovskiy, M. S. Pospelov, O. P. Ryftin, L. Bednarchuk, O. N. Stetsenko, I. R. Bunyatova and others. Data of main stages of formation of learning about parataxis and hipotaxis are given.

Key words: parataxis, hipotaxis, complex sentence, genesis of compose and subjects, linguahistoriography.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої мови відбувається як боротьба двох протилежних тенденцій: до збереження та стабілізації системи мови, з одного боку, та до її адаптації, перебудови, удосконалення, з іншого. Своєрідний взаємозв'язок та переплетіння зазначених тенденцій і реальні форми їхнього вияву зумовлюють не лише межі можливих історичних змін у мові та їхні темпи, а й характер проходження цих змін.

Вивчення причин, напрямів та форм мовних змін, безперечно, належить до найскладніших проблем лінгвістики. Історичний синтаксис у мовознавстві порівняно з морфологією та фонологією є

малодослідженою сферою лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень. Питання паратаксисту й гіпотаксисту складного речення в працях лінгвістів досліджували О. І. Білодід, М. А. Жовтобрюх, В. І. Собінікова, І. Р. Буніятова, В. В. Виноградов, А. К. Федоров, Н. С. Валгіна, А. П. Загнітко та інші вчені. У статті наведемо відомості про основні етапи становлення вчення щодо паратактичних і гіпотактичних конструкцій. Слід відзначити, що етапи розвитку концепції сурядності й підрядності в складному реченні вчені досліджували лише фрагментарно.

Метою пропонованої статті є оцінка концепцій мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст., пов'язаних з особливостями історичного розвитку паратаксисту і гіпотаксисту в складному реченні.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст. на паратаксист і гіпотаксист у діяхронічному аспекті; 2) виокремити найбільш важливі теорії; 3) хронологізувати фактичний матеріал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджено витoki вивчення феноменів сурядності й підрядності складного речення в діяхронії (праці П. М. Перевлеського [5], Ф. І. Буслаєва [1] та ін.). В основі опису сурядності й підрядності в діяхронії виділено логіко-граматичний підхід. Це питання досліджував П. М. Перевлеський, проте розв'язання зазначеної проблеми не виходило за межі власне стилістичного пояснення, яке спиралося на твердження про можливість того чи іншого члена речення трансформуватися в підрядне речення [5, с. 59].

Досліджуючи причини виникнення підрядних речень, П. М. Перевлеський зазначав, що виникнення підрядних речень зумовлене необхідністю. Для називання багатьох осіб і речей немає ще слів, їм відповідних; а для інших є відповідні слова, але вони або маловживані, або цілком виражають те поняття, яке хоче висловити автор. Такі особи й речі відображаємо описом їхніх дій або властивостей [там же, с. 59].

Ф. І. Буслаєв одним з перших почав досліджувати проблеми розвитку синтаксичних зв'язків складного речення. Учений намагався осмислити характер співвідношення паратаксисту й гіпотаксисту з погляду історичної інтерпретації власне граматичних показників зв'язку. Зокрема, цінними є його спостереження над низкою конструкцій зі сполучниками **что, правда что**, із займенниками **уже, яже, еже** [1, с. 553].

Деякі зауваження Ф. І. Буслаєва стосуються історії співвідносних слів. Мовознавець стверджував, що значення співвідносних слів було більш вагомим у період формування гіпотактичних конструкцій. Тому історія співвідносних слів пов'язується зі зменшенням їхньої кількості від давнього стану до сучасного. Такий підхід визначив і розв'язання питання про шляхи утворення великої групи сполучників: формування сполучників на основі відносних займенників пов'язується з поступовою

втратаю співвідносних слів.

Цьому аспекту вивчення проблеми присвячено студії вчених Харківської, Московської, Лейпцизької шкіл, а також А. Мейє, Ф. Є. Корша, П. Д. Первова, С. С. Дложевського, Л. П. Якубинського та ін.

Вагомий внесок у дослідження проблеми сурядності й підрядності зробили представники Харківської лінгвістичної школи. Вони сформулювали тезу про два шляхи формування складного речення: як наслідок з'єднання простих речень і як результат зародження в реченні другого предикативного центру (О. О. Потебня). Ідея двох шляхів розвитку складного речення в подальшому вдосконалено в працях О. П. Рифтіна [6], М. С. Поспелова [6], Г. С. Кнабе [2] та ін.

Заслугують на увагу погляди Б. Дельбрюка й К. Бругмана щодо генезису відносного гіпотаксису. Мовознавці назвали два джерела, з яких розвинулось відносно підрядне з питальним займенником в індоєвропейських мовах: гіпотетичне речення та непряме питальне речення [9]. Цю гіпотезу пізніше підтримали В. Вондрак [12], С. Урбанчик [11], О. С. Мельничук [4], М. С. Поспелов [6] й інші вчені.

Проведено докладний аналіз цінних тверджень Ф. Є. Корша щодо питань історії формування складнопідрядних речень на прикладі відносних конструкцій.

У праці Ф. Є. Корша «Засоби відносної підрядності. Розділ із порівняльного синтаксису» (1877) висловлюється думка про можливість вивчення синтаксичних явищ шляхом зіставлення однорідних фактів і мов різних систем [0, с. 14]. Дослідник висловив низку цінних тез щодо історії складнопідрядних речень на прикладі відносних конструкцій:

1. В історії синтаксичного розвитку паратаксис передує гіпотаксису. Тому давнім способом вираження залежності є сурядні засоби зв'язку або навіть їхня відсутність, проте в складному реченні виокремлюються логічно самостійна й логічно підпорядкована частини [там же, с. 17].

2. Залежність між реченнями могла виражатися через особові й вказівні займенники, що стоять на початку підпорядкованого речення [там же, с. 18].

3. Пізніше закріплюється спосіб вираження підрядних відношень через питальні займенники [там же, с. 25].

4. Відносні займенники в багатьох мовах різних сімей походять від вказівних або питальних займенників, проте «не всі народи знайшли необхідним або можливим створити собі відносні займенники в повному значенні цього слова... : деякі з них зупинилися на відносних частках, тобто на яких-небудь незмінюваних утвореннях відносного (вказівного або питального) кореня зі значенням, первинно встановленим, але пізніше поширеним до такого ступеня, що вони стали годними для вираження відносної підрядності загалом» [там же, с. 22, 23]. На цій же основі формуються сполучники, незмінювані утворення для вираження підрядних відношень у складному реченні.

Концепція розвитку складних речень Ф. Є. Корша дещо відрізнялась від поглядів учених Московської та Харківської лінгвістичних шкіл. Дослідник наполягав на пізнішому виникненні й розвитку безсполучникових речень (тоді як О. О. Потебня, О. М. Пешковський доводили, що безсполучниковість давніша за сурядність).

Установлено, що у вченні про складне речення сформувалися два погляди на походження гіпотаксису: 1) гіпотаксис розвинувся із сурядності як вихідної форми мовлення: розвиток складносурядних конструкцій на основі складнопідрядних полягав у тому, що в одне зі сполучених речень вводився сполучник (Л. П. Якубинський, Т. В. Строева-Сокольська, В. М. Жирмунський та ін.); 2) складні речення як з паратаксисом, так і з гіпотаксисом виникли із складних синтаксичних цілих з ланцюговим нанизуванням речень (Т. П. Ломтєв, Е. Ніємінен, О. С. Мельничук, О. А. Дібров, В. І. Левчук та ін.). Б. В. Лавров доводив одночасність розвитку паратаксису й гіпотаксису.

Гіпотеза про походження гіпотаксису від паратаксису є найпопулярнішою. Аргументом виступає той факт, що паратаксис є більш поширеним на ранніх стадіях писемного мовлення, ніж гіпотактичне речення, а також історія походження формальних засобів зв'язку.

Важливим є учення Л. Беднарчука про три хронологічні шари найдавніших паратактичних сполучників, успадкованих із праіндоевропейської мови; більш пізніх, що виникли в загальнослов'янській період і представлені на всій слов'янській території; є загальнослов'янськими діалектними інноваціями. Що стосується прадавніх сполучників, то важливі твердження мовознавця про сполучники *a* та *i*, їхню семантико-функціональну конкуренцію та діалектний розподіл [8].

Увага вчених до логіко-граматичного (П. М. Перевлеский, Ф. І. Буслаєв), психологічного (О. О. Потебня, Г. Пауль, Б. Дельбрюк та ін.), формального (Є. Ф. Будде, О. М. Пешковський та ін.), структурного (В. М. Жирмунський, Е. Ніємінен, Я. Бауер, В. Г. Адмоні та ін.) підходів дозволило вийти на якісно вищий рівень узагальнень для пояснення процесів, що відбуваються в складному реченні.

У 70-і рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. вивчення проблеми паратаксису й гіпотаксису в діахронії поширюється, паратактичні й гіпотактичні конструкції розглядаються у зв'язку з семантикою, прагматикою, когнітивною лінгвістикою, у межах функціонального підходу.

Синтаксис складного речення досліджують через зв'язок з логічними формами мислення, притаманними мовним спільнотам на певному етапі їхньої історії (О. Н. Стеценко, І. І. Слинко, Н. П. Єремеївська, Г. М. Семененко та ін.). Серед найбільш значущих із цього погляду синтаксичних явищ особливе місце належить гіпотаксису, поступовий розвиток якого свідчить про вдосконалення таких розумових

операцій, як судження та умовивід.

У лінгвістичній спадщині германістів системно проаналізовано становлення та розвиток складнопідрядного речення в давньогерманських мовах IV – XIII ст., відтворено поетапний процес формування гіпотаксису, що має й загальнолінгвістичне значення (І. Р. Буніятова).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Теоретичні проблеми вивчення паратаксису й гіпотаксису в діахронії представлені в найважливіших граматичних працях, починаючи з XIX ст. дотепер. Різні аспекти проблеми сурядності й підрядності досліджували такі вчені, як Ф. І. Буслаєв, О. О. Потєбня, Д. М. Овсяннико-Куликовський, Б. Дельбрюк, К. Бругман, Ф. Є. Корш, О. М. Пешковський, М. С. Поспєлов, О. П. Рифтін, Л. Беднарчук, О. Н. Стеценко, І. Р. Буніятова та ін.

Проаналізувавши наукову спадщину лінгвістів, вважаємо доцільним виділення чотирьох етапів:

- 1) 20-і – 60-і рр. XIX ст.;
- 2) 70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.;
- 3) 40-і – 60-і рр. XX ст.;
- 4) 70-і рр. XX ст. – початок XXI ст.

Література

1. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва, 1959. 626 с.
2. Кнабе Г. Еще раз о двух путях развития сложного предложения. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 108–116.
3. Корш Ф. Е. Способы относительного подчинения. Глава из сравнительного синтаксиса. Москва, 1877. 110 с.
4. Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 334 с.
5. Перевлесский П. М. Практическая русская грамматика. 10-е изд. Москва, 1884. 524 с.
6. Поспєлов Н. С. О грамматической природе сложного предложения. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. Москва, 1950. С. 327–339.
7. Рифтин А. О двух путях развития сложного предложения в аккадском языке. *Советское языкознание*. Ленинград, 1937. Т. 3. С. 63–69.
8. Bednarczuk L. Pleonastyczne użycie spójników parataktycznych w mowach słowiańskich na tle indoeuropejskim, 1967. S. 21–30.
9. Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg: Trubner, 1900. Bd. 2. 432 s.
10. Delbrück B. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Strassburg: Trubner, 1897. Bd. 2.
11. Urbańczyk S. Wyparcie staropolskiego względnego jeń, jeńże przez pierwotnie pytajne który. Kraków: Nakł. Polskiej Akademji Umiejętności, 1935. 238 s.
12. Vondrak W. Vergleichende Slavische Grammatik: formenlegre und Syntax. Strassburg: Trubner, 1928. Bd. 2. 760 s.

Проскурін І.

– аспірант кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК 811.161.2:1

ЛІНГВОФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті подано інформацію про лінгвофілософію видатного українського філософа Григорія Сковороди. Думка Сковороди про те, що «слово є отрутою» – метафора до його лінгвофілософії. У лінгвофілософії Сковороди ми можемо знайти дослідження питання про «розум та страх слова». Це питання є площиною дослідження в сучасній «філософії свідомості».

Ключові слова: «вічне повернення», Григорій Сковорода, лінгвістична феноменологія, лінгвофілософія, «філософія свідомості».

Проскурин И.

– аспірант кафедри славянських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЛИНГВОФИЛОСОФИЯ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

В статье дана информация о лингвофилософии известного украинского философа Григория Сковороды. Мнение Сковороды о том, что «слово является ядом» – метафора его лингвофилософии. В лингвофилософии Сковороды мы можем найти исследование вопроса о «разуме и страхе слова». Этот вопрос является областью исследования современной «философии сознания».

Ключевые слова: «вечное возвращение», Григорий Сковорода, лингвистическая феноменология, лингвофилософия, «философия сознания».

Proskurin I.

– Post-graduate Student, Department of Slavonic Languages, Kharkiv National H. Skovoroda Teachers' Training University

LINGUOPHILOSOPHY OF HRYHORII SKOVORODA

The article gives information about linguophilosophy of famous Ukrainian philosopher Hryhorii Skovoroda. Scovoroda's opinion, that «word is poison» is metaphor for his linguophilosophical conception. In Scovoroda's linguophilosophy we can find research of question about «mind and fear of word». This question is subject area for modern «philosophy of mind».

Key words: «eternal return», Hryhorii Skovoroda, linguistic phenomenology, linguophilosophy, philosophy of mind.

Постановка проблеми. Розвиток лінгвофілософських ідей в Україні вісімнадцятого сторіччя пов'язаний з творчістю видатного українського філософа Григорія Савича Сковороди.

Аналіз останніх досліджень. Філософська спадщина Григорія Сковороди досліджена досить ґрунтовно. З останніх досліджень згадаємо розвідки Н. Ф. Уткіної «Філософія Григорія Сковороди та наука Нового часу» [7, с. 111–116] та статтю І. В. Бойченка про Григорія Сковороду в «Філософії незалежної України» [4, с. 312–313].

Метою нашої розвідки є встановлення лінгвофілософських поглядів Григорія Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Філософська концепція Григорія Сковороди є пошуком духовної гармонії, про що свідчить притча «Убогий жайворонок» [12, с. 124–140]. Досягнення блаженства, що є

однією з фундаментальних аксіологічних категорій Євангельської традиції, філософ пов'язував із поєднанням душі з Богом, як це метафоричним шляхом вказано у притчі про сліпого та зрячого з «Діалогу, назва якого – потоп зміїний»: «Два пришельці ввійшли у храм Соломона: один сліпий, другий зрячий. Сліпий без користі зводив очі й водив ними по стінах храму. А зрячий, бачачи зображення, що змальовувало людину, звірів, птахів, гори, ріки, ліси, наводячи у всьому незмінну міру, яка художниками називається малюнок, тішився великою веселістю. А ще більш цікавою зіницею оглядав він семилампадний свічник і тінь херувимів. «Я не бачу веселості у цьому храмі», – сказав сліпий... «О нещасний! – закричав зрячий. – Піди додому й викопай зіниці свої, закопані у міху твоєму. Принеси їх сюди. Тоді оновиться храм цей, і відчуєш блаженство, що тебе насолоджує» [12, с. 142].

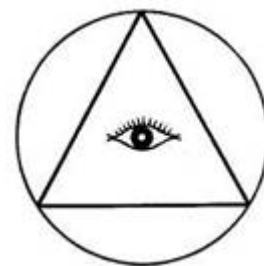
Відомий європейський філософ Анґелус Сілезіус метафоризує поєднання душі з Богом через «цнотливу землю», «Die Jungenfern Erde» [1, с. 88] (про зв'язок Сковороди з німецькою містиккою див.: [18]).

Сковорода стверджує, що «лише в істині живе справжня насолода і лиш вона животворить серце наше, яке володіє тілом. І не помилився якийсь мудрець, поклавши межею між ученим і невченим границю мертвого і живого» [12, с. 8]. А оскільки, як влучно писав Вітґенштайн, «значення назви можна пояснити, вказавши на її носія» [5, с. 110], то, згадавши, що для християнства джерелом істини є Христос («Я на те уродився і прийшов у світ на те, щоб свідчити істину. Кожен, хто від істини, слухає голос мій» [11, с. 1250]), зрозуміємо, що лінгвофілософія Сковороди має трансцендентний вимір. Розрізняючи ексформу (зовнішню форму) та інформу (внутрішню форму) мовного знака, Григорій Сковорода показує, що їхня природа є різною, «нетлінний циркуль перебуває у скарбниці розуму» [12, с. 144]. Якщо б, до прикладу, людина називалась не людиною, а козел, тоді б ніхто не знав, що слово «козел» позначає тварину, метафорично це втілено філософом як «фальшива тінь та одяг справжнього циркуля» [12, с. 144]. Знак і значення, за Сковородою, пов'язані довільно, адже «Бога не можна вбити» [12, с. 144]. При цьому зовнішня форма знака може суперечити значенню, бо у свідомості наявні «ідоли печери» («Ідоли печери є заблудженнями окремої людини. Адже у кожного, окрім помилок, властивих усьому людському роду, є своя окрема печера, яка послаблює і викривляє світло природи. Відбувається це внаслідок особливих природжених властивостей кожного, чи від виховання і бесід з іншими, чи від читання книг та від авторитетів, перед якими він схиляється, чи внаслідок відмінностей у сприйняттях, залежних від того, чи отримують їх душі гарячкувати, чи душі холоднокровні та спокійні, чи ще через якісь інші причини... Ось чому Геракліт правильно сказав, що люди шукають знань у малих світах, а не великому чи спільному світі» [17, с. 48; 12, с. 144]. Внутрішній бік символічного світу Біблії, світ архетипів [13, с. 109–136] має принцип антитез «тлінне й нетлінне» [12, с. 145]. Символічні фігури духовного світу мають «координати

розташування», «антитипи» [12, с. 146]. Ці фігури ієрархічно побудовані; головна з них – «Сонце», «тінь, що заходить» [12, с. 147]. Усі інші фігури є типами, організованими в бінарні або тернарні парадигми; разом вони утворюють систему архетипів [13, с. 109–136]. Щоб зрозуміти, треба вийти за межі зовнішнього слова, побачити крізь нього феноменологічну [16, с. 302–323] сутність речей, «пернате серце» [12, с. 147]. Як зазначає Володимир Веніамінович Бібіхін, «сутність феноменології – довіра до першої особи речей» [3, с. 17].

Людина, за Сквородою, має звільнитися від зовнішньої форми слова, бо «зовнішність є тлінь і клятва. Не звертай серцем твоїм у Содом жадібної тліні й суєти, не спочивай тут у смертній тіні, а простягайся в майбутнє на гору з Лотом і так іди, щоб осягнути сіль, і нетлінну силу цієї тліні, і славу її воскресіння. Щоб те, що посіяне в тліні, встало у нетлінні, щоб ти заспівав: «Встань, славо моя!» «Один я, поки перейду». І будеш отим блаженним подорожнім та чужинцем, про якого питає прозорливий Варух: «Хто перейде на той бік моря і знайде її?». Оце-то й означає згадувати: «Поминайте жінку Лотову». Тобто: розжуйте, розкусіть, розтовчіть, розбийте й зруйнують цього ідола, роздеріть лева, цього диявола, і знайдіть всередині сховану їжу і солодкий сік вічності, невідому і таємну премудрість Богу, про яку Ісая: «У сховищах спасіння наше». Усі створіння є тінь привида, а Бог є дух видіння. Принесли з собою злість у серці своєму, тому й не знайшли доброти і в серці жінки Лотової, крім слів потопних і мови облесної, з якою прийшли. Марія зберігала всі слова в серці своєму» [12, с. 38–43]. Після подібних роздумів, Скворода питає: «Що ж ти думаєш, о амурнику мій? Як приступити до неоглядного Кавказу й злетіти на кручі його?» [12, с. 44–45]. Відповідь (у формі риторичного запитання) знаходимо у притчі «Вдячний Еродій»: «Яка користь з ангельської мови, коли в неї немає доброї думки?» [12, с. 109] та в «Діалозі, назва якого Потоп зміїний»: «Знаю. Тебе ж спокусили Аврамові гості. Прошу їх не принижувати й не лаяти. Видно, що не дурниця це й не нісенітниця, коли кажуть, що єврейська Біблія тим же стилем починається: «Спершу сотворив Боги це небо і оцю землю». Розжуй! Сотворив? Це означає один. Боги? Це означає не один. Подібно пишеться й про отих мандрівників: «Зійшовши ж, – мандрівник каже, – побачу». Потім: «Ми губимо, – каже той же мандрівник, – місце оце». Я і ми? Бачиш, що тут означає те ж саме. Якщо хто з Піфагором зрозумів фігурний трикутник, що зображає істину, то й бачить, що в ньому 3, 2 і 1 є одне й те ж.

Трійця в одиниці та одиниця в трійці бути не може, хіба одиниця. Та хто ж єдиний, тільки один Бог. Усі створіння – це плоть. Слово – це лахміття» [12, с. 159–166]. Тому й не дивно, що перекладаючи Цицерона [12, с. 184–211], Скворода зазначає, що «перекладені не слова, а думки» [12, с. 185], бо «мова – дзеркало серця» [12, с. 185]. Перекладаючи ж Плутарха, Скворода пише: «переклав я книжечку

його «Про душевний спокій», витлумачивши не зовнішню дзвінкість слів, а саму силу й сутність, начебто грона вичавив у давильні, і в такий одяг цю дівчинку одягнув, щоб вона й всередині, й зовні не поганською, а Христовою була й являлась дівою» [12, с. 211]. «Слово – отрута» (лист до Михайла Ковалинського, 23–26 січня 1763) [12, с. 258], адже «Хіба всі дарунки, навіть ангельська мова, не є ніщо без любові?» (лист до Михайла Ковалинського, початок другої половини лютого 1763) [12, с. 264]. В одному слові приховано з тисячу слів (лист до Якова Правицького, шосте березня 1787) [12, с. 328], як у парафразі Херувимської пісні з листа до Якова Правицького від четвертого серпня 1788 року: «Тайновидним херувимам відповідні і животворящій Тройці пісню зносим, видимий цей весь світ викинем з серця. А вмістим невидимий і його царя, що оточений і стережеться тьмами списоносних херувим-серафимів, аллілуя, аллілуя! Аллілуя!» [12, с. 331].

Найголовнішою функцією мови Сковорода вважає комунікативну, адже: «Розмова – це звідомлення думок і ніби взаємне сердець цілування», «слово, за коливанням повітря і за накресленням своїм є мізерне, але за силою притаєного всередині духа сіється на серці й плодоприносить нову живність» (лист до Якова Івановича Долганського) [12, с. 351]. Слово долає смерть (з листа до Івана Григоровича [Диського]: «Коли Ви досі серед живих – добро волю тих, що живуть з Вами, коли ж Ви померли, – тоді Вас ублажаю» [12, с. 354]) (Принагідно згадаємо лист Ремізова до покійного Розанова: «Скажіть, котра година в вічності? Здається, що вечір» [21, с. 549]). Тут думки Григорія Савича Сковороди збігаються з думками нашого майже сучасника, лауреата Нобелівської премії, мексиканського письменника Паса Октавіо, який визначає людину як «істоту, що розмовляє» [9, с. 202]. Тоді «на одному полюсі в нас світ, що не підлягає словесному виявленню, а на іншому – світ людини, що тільки й може бути виявлений словом. Слово – це людина. Ми зроблені зі слів. Те, чого ми не знаємо, не має імені. Це не означає, що я проти мовознавства. Але, незважаючи на всі його здобутки, його можливості обмежені. Відзначу, крім того, що мовознавчі відкриття – до прикладу, концепція мови наче якоїсь несвідомої системи, підвладної законам, незалежним від нашої волі, – перетворюють її на головну дисципліну з вивчення людини. Слова на щось вказують та щось позначають, вони – імена; вони також є безпосередньою реакцією на якийсь матеріальний чи психічний подразник, до прикладу, вигук та ономаіопея (звуконаслідування [2, с. 288]» [9, с. 203–205]. Дмитро Сергійович Мережковський з цього приводу зазначав, що «слова об'єднують» [8, с. 456], бо, як зазначав Бодуен де Куртене, «за словом треба бачити думку» [21, с. 94], «мовлення як засіб думки та комунікації» [21, с. 96], «не можна відокремлювати слово від сенсу» [21, с. 100]. Олександр Опанасович Потєбня зазначав, що «межі між абстрактним (дія або стан як предмет) та конкретним (предмет, що діє, предмет, що підлягає дії, предмет як результат дії) не завжди розрізняються в мові» [10, с. 161].

Як пише М. І. Ковалинський, Сковорода був «охочий до слова» [12, с. 388], тому не диво, що за життя був постійно в недоброзичливому оточенні, адже, як зазначає М. І. Ковалинський (у цьому пасажі спостерігаємо паралель з тією «наукою», що володарювала в країні, якої більше не існує [6]): «Велемудрі вчили його, що громадянська чеснота є ніщо перед верховною істотою, що Марк Аврелій, Тит, Сократ, Платон і інші славні в давньому великими ділами й серцем люди повинні бути нещасливі, тому що не мали історичного знання про речі, які відбувалися після них. Сковорода стверджував, що у всіх тих мужів діяв вищий дух» [12, с. 392].

Сковорода вчив, що до слова належать «таїнства й таємничі обряди» [12, с. 392], подібні до описаного М. І. Ковалинським: «Здавалося, що на небі від одного краю до другого, по всьому його просторі, були написані золотими великими буквами слова. Все небо було голубого кольору, і ті золоті слова здавалися не стільки зовні блискучими, а більше зсередини сяяли прозоро світлом і не разом написані по лицю небесного простору, а по складах і виражали таке й саме таким чином: па-м'ять-свя-тих-му-че-ни-ків-А-на-ні-я-А-за-рі-я-Ми-са-ї-ла. Із цих золотих слів сипалися вогнені іскри, як у кузні з вугілля, що сильно роздувається міхами, і стрімко падали на Григорія С. Сковороду. Він стояв на землі, піднявши вверх праву руку і ліву ногу прямо» [12, с. 393].

Видатний український поет Тарас Григорович Шевченко є нащадком Сковороди подібно до того, як Нітше (про те, що Сковорода є (як і Нітше) філософом «вічного повернення» див.: [18]) є нащадком Гете, а Лев Толстой є нащадком Пушкіна. Продовжуючи думку Мережковського, що «автор *Jenseits von Gut und Böse* з Гетевою олімпійською мудрістю досягнув загостреної вершини, а потім скинув її до безодні, а автор *Царствія Божія* зробив те саме з галілейською мудрістю Пушкіна» [8, с. 203], зазначимо, що автор *Кобзаря* вчинив подібно із софійною мудрістю («софійна мудрість» – утворення штибу «святая святых») Сковороди.

Сковорода «твердо вірив у неосяжну силу розуму» [20, с. 42], а, як зазначає Карл Ясперс, «розум не є позачасова наявність» [22, с. 59]. Це «кайдани розуму» [20, с. 181], який «боїться слова» [20, с. 193–194], тому «повторює чужі слова» [20, с. 195]. Саме тому Василь Андрійович Шевчук, який створив у романі «Предтеча» художнє зображення Григорія Савича Сковороди, характеризує його твори як «незграбні» [20, с. 198], адже це власні, незапозичені думки, неповторні та оригінальні, народжені в самотності, бо «кохання та мислення не визнають юрби» [20, с. 200]. Коли в передостанньому розділі роману Григорій Савич Сковорода марить та на запитання подорожнього «Хто ви, діду?» відповідає «Я Даниїл Мейнгард, Сковорода» [20, с. 243], це нагадує нам художнє зображення Нітше з фільму Бели Тара. До паралелі між цими філософами можемо віднести й те, що, помираючи, Григорій Савич Сковорода чує пісню і йому хочеться закричати, що «він не так писав»

[20, с. 241]. Тобто, Нітше теж міг би сказати, що «він не так писав». Як і Маркс або ж Володимир Соловйов [14].

Дмитро Сергійович Мережковський у статті «Таємниця Тютчева» характеризує останнього як «зачарованого чарівника» [8, с. 451]. Щось подібне можна сказати й про Григорія Савича Сковороду, адже його постать, віддалена від нас у часопросторі, є предметом невщухаючих суперечок.

Висновки. Отже, Григорія Савича Сковороду можна вважати семіологом, що зосередив увагу на співвідношенні інформи та ексформи символів.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні спадщини Григорія Савича Сковороди як одного з дослідників мови у філософському контексті європейської лінгвофілософії.

Література

1. Ангелус Силезиус. Херувимский странник (Остроумные речения и вирши). Санкт-Петербург: Наука, 1999. 509 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
3. Бибихин В. В. Энергия. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2010. 488 с.
4. Бойченко І. В. Філософія незалежної України: витоки, напрями, представники. Київ: Промінь, 2013. 369 с.
5. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. 371 с.
6. Встречи с прошлым. Москва: Советская Россия, 1990. Вып. 7. 592 с.
7. Григорій Сковорода: матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження. Київ: Наукова думка, 1975. 253 с.
8. Мережковский Д. С. В тихом омуте: статьи и исследования разных лет. Москва: Советский писатель, 1991. 426 с.
9. Октавио П. Освящение мига: Поэзия. Философская эссеистика. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2000. 411 с.
10. Потебня А. А. Ударение. Киев: Наукова думка, 1973. 174 с.
11. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим: Вид-во оо. Василія, 1963. 1464 с.
12. Сковорода Г. Твори: у 2-х т. Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 2. 480 с.
13. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки двадцятого сторіччя. Львів: Літопис, 1996. 633 с.
14. Соловьёв В. С. Три разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории, со включением краткой повести об антихристе и с приложениями. Москва: Фирма «ПИК», 1991. 192 с.
15. Удод Г. Г. С. Сковорода і православна церква. Саскатун, 1971. 44 с.
16. Философия. Харків: Прапор, 2004. 640 с.
17. Філософія. Хрестоматія: навчальний посібник. Київ: Видавництво Національного авіаційного університету, 2009. 244 с.
18. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава, 1934. 228 с.
19. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. Москва, 1957. 400 с.
20. Шевчук В. А. Предтеча: Романи. Київ: Дніпро, 1982. 471 с.
21. Шкловский В. Б. Жили-были. Москва: Советский писатель, 1966. 552 с.
22. Ясперс К. Разум и экзистенция. Москва: РООИ «Реабилитация», 2013.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету
УДК 81'22 (811.111): 81'37

СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ГЕНЕРАЛІЗОВАНИХ СЕМ АНГЛІЙСЬКИХ АКСІОНОМЕНІВ

У статті досліджуються складові семантичної структури англійських аксіономенів. Основна увага зосереджена на розкритті сутності генералізованих сем за типами їхньої функціональності та структури.

Ключові слова: матриця, аксіономен, генералізована сема, семантична ознака.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ГЕНЕРАЛИЗОВАННЫХ СЕМ АНГЛИЙСКИХ АКСИОНОМЕНОВ

В статье исследуются компоненты семантической структуры английских аксиономенов. Особое внимание уделено раскрытию сущности генерализованных сем по типам их функциональности и структуры.

Ключевые слова: матрица, аксиономен, генерализованная сема, семантический признак.

Soroka T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of the English Language and Translation, Izmil State University of Humanities

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH GENERALIZED SEMES

The purpose of the article is to investigate semantic components in the structure of the English axionomens. Special attention is paid to terminological defining functional and structural types of generalized semes.

Key words: matrix, axionomen, generalized seme, semantic indication.

Постановка проблеми. У сучасній семасеології існує декілька шляхів виділення та перевірки сем у лексичних значеннях: асоціативний експеримент, компонентний, дистрибутивний або аналіз словникових дефініцій, останній з яких виявився пріоритетним у процесі дослідження аксіономенної лексики. Незважаючи на великий обсяг публікацій з цього питання, усе ж єдиної загальноприйнятої думки щодо семи, її визначення досі немає. На позначення компонентів значень слів використовуються різноманітні терміни: *маркер* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *фігура* (Л. Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Л. М. Васильєв, О. К. Жолковський), *семантична ознака* (Г. А. Уфимцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. Відповідно до фактичного матеріалу нашого дослідження, вважаємо за потрібне ввести в науковий обіг термін **генералізована сема** (ГС), під якою розуміємо конструкт рубрикового або підрубрикового словникового

тлумачення зі скорочено-узагальненим змістом, що виводиться логічним шляхом із вихідної семми і застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці.

Аналіз останніх досліджень. У низці статей, присвячених аналізу лексико-семантичних угруповань аксіономенів [1; 2], викладено результати наукового дослідження слів з найвищим, середнім ступенем полісемії та моносемічних лексем, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру. Тому представлення складників лексичного значення англійських аксіономенів в аспекті синхронійної передачі смислової структури їхніх словникових тлумачень видається доцільним.

Мета дослідження полягає в термінологічному обґрунтуванні складових семантичної структури англійських аксіономенів. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначити термін *генералізована сема*; 2) розкрити сутність генералізованих сем за типами їхньої функціональності та структурними різновидами; 3) встановити різницю між генералізованою семою і семантичною ознакою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи лексичні значення англійських аксіологічних мовних одиниць зазначимо, що за матрицею може бути достатньо повно представлена їх змістовність (див. фрагмент Табл. 1). Порівняно з тлумачним словником матриця як фрагмент лексичної системи мови формально простіше відображає її семантику, взаємне відношення плану змісту й плану вираження аксіономенів, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини лексичного значення.

Ця модель фіксує семантичні зв'язки між словами на позначення цінностей у вигляді стовпчиків і рядків однакової довжини, де плюсом (+) позначається співвідношення аксіономенів та їхніх сем.

Таблиця 1.

Фрагмент матриці семантичних співвідношень англійських аксіономенів

Аксіономен	Генералізована сема																				
	state (of), condition	quality of	in science	in phrases	act (of), action(s)	in plural	ability, capacity	person(s)	in religion	feeling (of)	virtue	thing(s), object(s)	way (of), manner (of), method	attitude(s)	freedom (from)	system	tendency, inclination	principle(s)	adherence, allegiance	body (of)	
<i>life</i> ²⁵	+		+	+	+	+		+	+			+	+					+			
<i>time</i> ²⁴			+	+	+	+										+					
<i>order</i> ²³	+	+	+	+		+		+	+							+					+

nature ₂₂	+	+	+	+				+	+							+			
right ₂₁	+	+		+			+						+		+		+	+	
grace ₂₀	+	+	+	+			+	+		+						+			
spirit ₁₉		+	+	+			+	+	+				+			+	+		
law ₁₈			+	+	+			+	+				+			+		+	+
love ₁₇				+				+	+	+		+		+					
style ₁₆		+	+	+									+						
soul ₁₆		+		+				+	+	+								+	
mind ₁₅	+		+	+			+	+	+				+						
art ₁₅			+	+	+	+	+						+	+					
space ₁₄	+		+													+			
power ₁₄			+	+			+	+	+										
culture ₁₃	+	+	+					+							+				
wisdom ₁₃	+	+		+	+		+		+										+
dream ₁₃	+				+			+					+						
will ₁₃				+	+		+							+			+		
honour ₁₃				+		+		+				+	+						

В англomовному матеріалі прикладом встановлення семного складу шляхом узагальнення змісту словникового тлумачення слугує аксіономен **spirit**₁₉ (2. An attitude or principle that inspires, animates, or pervades thought, feeling, or action), в результаті чого семема розкладається на дві ГС1 «*attitude(s)*» і ГС2 «*principle(s)*», що визначаються в дослідженні як багатофункціональні, оскільки з'являються в структурі лексичних значень інших аксіономенів, розміщених по спадній вертикальній осі матриці, а саме: ГС «*attitude(s)*»: **love**₁₇ (10. affectionate attitude), **culture**₁₃ (5. A particular set of attitudes that characterizes a group of people), **will**₁₃ (6. Bearing or attitude toward others), **sympathy**₁₁ (2. a favourable attitude), **mercy**₁₀ (1. attitude towards an offender, adversary), **piety**₉ (3. insincere attitude), **diligence**₉ (2. the attitude of someone who works very hard and very carefully), **charity**₉ (4. a kindly and lenient attitude towards people), **tolerance**₈ (1. a fair, objective, and permissive attitude toward those whose opinions, practices, race, religion, nationality, etc., differ from one's own), **respect**₈ ((uncountable) an attitude of consideration or high regard), **optimism**₇ (2. the attitude of somebody who feels positive or confident), **mentality**₇ (2. a habitual or characteristic mental attitude that determines how you will interpret and respond to situations), **humanism**₇ (3. An ethical attitude), **loyalty**₇ (3. An attitude of devoted attachment and affection), ГС «*principle(s)*»: **life**₂₅ (24. A principle that is considered to underlie the distinctive quality of animate beings), **right**₂₁ (a moral, ethical, or legal principle considered as an underlying cause of truth, justice, morality, or ethics), **law**₁₈ (1. the principles and regulations established in a community by some authority and applicable to its people, whether in the form of legislation or of custom and policies recognized and enforced by judicial decision), **soul**₁₆ (1. the principle of life, feeling, thought, and action in humans, regarded as a distinct entity separate from the body, and commonly held to be separable in existence from the body), **truth**₁₁ (3. a proven or verified principle),

morality₁₁ (3. principles of behaviour in accordance with standards of right and wrong), **justice**₁₀ (2. *ethics* ▫ the principle of fairness that like cases should be treated alike), **logic**₁₀ (2. ▫ the principles that guide reasoning within a given field or situation), **democracy**₉ (3. The principles of social equality and respect for the individual within a community), **humanism**₇ (9. *sometimes initial capital letter* the principles of the humanists), **rationalism**₅ (1. the principle of accepting reason as the supreme authority in matters of opinion, belief, or conduct).

В лексичних значеннях аксіономенів виокремлюються також і однофункціональні ГС, що виступають в якості семантичного елемента семми окремого слова і не здатні об'єднувати аксіономени для утворення між ними семантичних спорідненостей за цим показником. Із загальної кількості однофункціональних ГС можна навести такі приклади: «*death*» (**time**₂₄: 16. a particularly important moment, esp. childbirth or death), «*era*» (**time**₂₄: 6.a. the period or era now or previously present), «*instant, moment*» (**time**₂₄: 11. an appointed, fit, due, or proper instant), «*minute (hour)*» (**time**₂₄: 4. the minute, hour, or similar measurement as indicated by a clock), «*part of a year, day*» (**time**₂₄: 15. a particular part of a year, day), «*rate of marching*» (**time**₂₄: *Military. rate of marching*, calculated on the number of paces taken per minute), «*season*» (**time**₂₄: 17. a particular season).

З метою встановлення спільних властивостей в межах визначеної групи слів на позначення цінностей англійської етнолінгвокультури як сукупності окремо визначених полі- або моносемічних аксіономенів в нашому дослідженні послуговуємося семантичною ознакою (СО). Якщо в лексичних значеннях різних мовних одиниць спостерігається смислова тотожність деяких тлумачних частин словникових дефініцій, то їхнє об'єднання за принципом семантичної схожості інтерпретуючих елементів для найменування єдиної СО буде доцільним. Подібні СО, що складаються з N- кількості компонентів, відзначають синонімічні відношення останніх. Так, слова **life**₂₅, **right**₂₁, **law**₁₈ конкретизуються в кожному окремому випадку завдяки спільній вказівці на СО «*way (of), manner (of), method*». Однослівне виділення компонента в межах СО свідчить про стрижневу ідею, що покладено в основу тлумачень аксіономенів. Наприклад, **life**₂₅ за СО «*existence*» трактується як гідне існування («*a worthwhile existence*»), а **nature**₂₂ – як просте, примітивне існування («*a primitive existence*»).

Хоча СО та ГС збігаються за змістом, різниця між ними полягає в тому, що СО кваліфікуються як категоріальні характеристики співвідношень двох і більше аксіономенів, що складають конкретну групу, наприклад, десятизначних, одинадцятизначних і т.д. слів, інтерпретуючи їхні семантичні властивості, а ГС, виступаючи дискретними семантичними елементами семми, функціонують в якості формалізованих вказівок на наявність семантично-похідних компонентів (враховуючи відтінки лексичних значень на рівні ремарок і позначок) в структурі лексичного значення одного або кількох різногрупних

аксіономенів. Відображення СО в матриці здійснюється за допомогою ГС, в якій в сукупності зі всіма відібраними для дослідження словами на позначення цінностей вони слугують її інструментарієм. Строге матричне упорядкування ГС і аксіономенної лексики сприяє виявленню семного складу всіх лексико-семантичних угруповань відповідно до їхнього ступеню полісемії.

За своїми структурними типами виділяються одно- і багатокомпонентні ГС. Однокомпонентними ГС виступають:

а) **самостійні субстантиви** («*person(s)*», «*attitude(s)*», «*freedom (from)*», «*system*», «*principle(s)*», «*body (of)*», «*favour*», «*belief(s)*», «*righteousness*», «*skill*», «*knowledge*», «*kindness*», «*exclamation*», «*energy*», «*spirit*», «*source of*», «*period*», «*existence*», «*property*», «*degree (of)*», «*relation(ship)*», «*obligation*», «*correctness*», «*leniency*», «*rule(s)*», «*pleasure*», «*thought(s)*», «*familiarity*», «*aid*», «*conduct*», «*bliss*», «*endurance*», «*reality*», «*course*», «*unity*», «*arrangement*», «*service*», «*essence*», «*appearance*», «*enthusiasm*», «*embodiment*», «*compassion*», «*attention*», «*intellect*», «*training*», «*expectation*», «*image(s)*», «*girl (woman)*», «*care*», «*self-determination*», «*information*», «*caution*», «*renown*», «*piety*», «*restraint*», «*lifetime*», «*animation*», «*interval*», «*heyday*», «*childbirth*», «*silence*», «*charm*», «*cunning*», «*area(s)*», «*erudition*», «*enlightenment*», «*insight*», «*self-respect*», «*guardianship*», «*administration*», «*ease*», «*veracity*», «*convenience(s)*», «*protection*», «*validity*», «*reasoning*», «*bravery*», «*superiority*», «*joy*», «*welfare*», «*task*», «*productivity*», «*tax*», «*simplicity*», «*economy*», «*sacredness*», «*celebrity*», «*achievement*», «*secrecy*», «*biography*», «*death*», «*era*», «*minute (hour)*», «*season*», «*command*», «*array*», «*fraternity*», «*neatness*», «*countryside*», «*environment*», «*instincts*», «*scenery*», «*side*», «*turn*», «*liquid*», «*jurisprudence*», «*litigation*», «*police*», «*affair*», «*fashion*», «*gnomon*», «*tool*», «*genre*», «*distance*», «*expanse*», «*cultivation*», «*cartel*», «*evidence*», «*influence*», «*seriousness*», «*fantasy*», «*impression*», «*storage*», «*consolation*», «*quilt*», «*punishment*», «*scourge*», «*communication*», «*speech*», «*vocabulary*», «*clergy*», «*assiduity*», «*stagecoach*», «*self-effacement*», «*destiny*», «*income*», «*apartment*», «*treaty*», «*rumour*», «*outcome*», «*soundness*», «*pudency*», «*practicality*», «*speed*», «*seclusion*», «*plurality*», «*abstinence*», «*invention*», «*quality of*», «*feeling (of)*»);:

б) **прийменниково-іменникові узгодження** («*in science*», «*in religion*», «*in plural*», «*in phrases*», «*in sport (play)*», «*in music*»).

З точки зору комбінаторної спроможності, багатокомпонентні ГС поділяються на такі різновиди:

а) **сукупності перерахованих номінативних елементів, між якими встановлюється причинно-наслідковий зв'язок** («*state (of)*», «*condition*», «*ability, capacity*», «*thing(s), object(s)*», «*fact (of), event*», «*way (of), manner (of), method*», «*tendency, inclination*», «*adherence, allegiance*», «*force(s), strength*», «*rank, title*», «*right; privilege*», «*(self-)control, regulation*», «*opinion, viewpoint, estimate*», «*reputation, standing*», «*work, profession, occupation*», «*certitude, assurance*», «*chance, occasion, opportunity*», «*quantity, sum of*», «*sophistication, refinement*», «*worth, merit*», «*power, ascendancy*», «*regard, esteem*», «*sort, kind, type*», «*instruction, lesson*»,

precept", «immunity, inviolability», «statement, expression», «wish, desire», «affection, attachment», «awareness, understanding», «development, improvement», «fairness, frankness», «propriety, decorum», «intention, purpose», «interest(s), concern», «organization, institution», «virginity, celibacy», «autonomy, independence», «autonomy, independence», «precision, exactness», «continuance, duration», «character, temperament», «praise, thanksgiving», «country, state», «benefit, profit», «succession, sequence», «world, universe», «remembrance, commemoration», «nation, society», «splendour, magnificence», «approval, sanction», «nobility, magnanimity», «perseverance, tenacity», «abundance, wealth», «instant, moment», «seat, berth», «daydream, reverie», «reproduction, portrayal», «composition, structure», «journey, tour», «act (of), action(s)», «agreement, conformity»);

б) словосполучення з асиндетично-препозиційною атрибутивністю («another word for», «good fortune», «ideal instance», «particular detail (point)», «supernatural being», «legal document», «cultural movement», «prison sentence», «living organisms», «political party», «sexual intercourse», «computer program», «natural phenomena», «battle formation», «illustrative (decorative) material», «commercial credit», «medical treatment», «opposite sex»);

в) словосполучення з асиндетично-постпозиційною атрибутивністю («arts collectively»);

г) словосполучення, що поєднують асиндетично препозиційну та постпозиційну атрибутивність («non-physical part of a person»);

д) словосполучення із синдетичною атрибутивністю («mode of living», «mark of distinction», «part of a year, day», «rate of marching», «one of pair», «group of lions», «leave from navy», «unit of weight and money»).

Зміст словникових дефініцій переконую в тому, що ГС в якості елементів, з яких утворюються лексичні значення аксіономенів, поєднують у собі відображення досить розрізнених понять об'єктивної дійсності. На цій підставі вважаємо, що в основі компонентів лексичних значень лежать екстралінгвістичні фактори.

Висновки. Отже, провівши компонентний аналіз змісту семем англійських аксіономенів, відмітимо, що їхніми узагальненими семантичними складовими виступають ГС. За функціональністю розрізняються однофункціональні та багатфункціональні ГС. Матриця як фрагмент лексичної системи української мови дозволила виявити взаємовідношення між аксіономенами завдяки формам лаконічної репрезентації одно- і багаткомпонентних ГС.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі ми вбачаємо в зіставно-типологічному аналізі мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського, англійського та французького народів.

Література

1. Сорока Т. В. Матричне представлення аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови). *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. III (165). С. 167–175.

2. Сорока Т. В. Особливості системного співвідношення українських та англійських аксіоменив. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2016. Вип. 14. С. 197–207.

3. Oxford English Dictionary : in 12 vol. / chief ed. James Murray. London : Oxford University Press, 1963. V. I. 1240 p.; V. II. 1308 p.; V. III. 488 p.; V. IV. 532 p.; V. V. 758 p.; V. VI. 820 p.; V. VII. 1216 p.; V. VIII. 936 p.; V. IX. 386 p.; V. X. 396 p.; V. XI. 493 p.; V. XII. 105 p.

Сечка С.

– кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.111'255.4

ЗМІСТ ТА КОГНІТИВНА СКЛАДОВА АФОРИЗМІВ У ПОЛІТИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто особливості політичного дискурсу англійської мови. Автором розглянуто політичний афоризм як особливу одиницю, яка відображає інтереси та світогляд певного політичного діяча. На прикладах афоризмів відомих світових політиків автором визначено найбільш розповсюджені концепти, які вживаються в політичному дискурсі, такими концептами є: «політика», «держава», «цінність», «керівництво», «влада» та «економіка».

Ключові слова: афоризм, концепт, лексема, політичний дискурс, політичний діяч.

Сечка С.

– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

СОДЕРЖАНИЕ И КОГНИТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ АФОРИЗМОВ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются особенности политического дискурса английского языка. Автором рассматривается политический афоризм, как особая единица, которая отражает интересы и мировоззрение определенного политического деятеля. На примерах афоризмов известных мировых политиков, автором определены наиболее распространенные концепты политического дискурса, такими концептами являются: «политика», «государство», «ценность», «руководство», «власть» и «экономика».

Ключевые слова: афоризм, концепт, лексема, политический дискурс, политический деятель.

Sechka S.

– Candidate of Science (Theory of Education), Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training University

THE CONTENT AND COGNITIVE ELEMENT OF APHORISMS IN THE POLITICAL LEXIS OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article deals with the peculiarities of the political discourse of the English language. The author considers the political aphorism as the special unit that indicates the interests and world outlook of a certain politician. After analyzing the examples of aphorisms of famous world politicians the author determined the most frequently used concepts that are used in the political discourse, such concepts are: «policy», «state»,

«value», «administration», «power» and «economy».

Key words: *aphorism, concept, lexeme, political discourse, politician.*

Вивчаючи характеристики політичного дискурсу, ми доходимо до висновку, що афоризм існує в єдності двох частин – матеріальної сторони (події та явища, безпосередньо пов'язані зі сферою політики) і абстрактно-філософським аспектом, що вказує на реальність діяльності людини. З одного боку, політичні афоризми, подібні до афоризму інших груп, характеризують спільні важливі культурні концепції; формують позитивне ставлення до духовних цінностей світу. З іншого боку, політичні афоризми відображають особливість сприйняття реальності політичного дискурсу.

Постановка проблеми. Аналіз лексики політичних афоризмів дозволяє зробити висновки про особливості світогляду учасників політичного дискурсу, а також про їхню систему цінностей та шляхи їх реалізації. Отже, проблема статті полягає у розгляді взаємозв'язку між афоризмами, які використовуються політиками та їх світоглядними системами або системами цінностей.

Метою статті є розкриття змісту, принципів використання політичного афоризму як елемента політичного дискурсу.

Предметом статті є політичний дискурс, як важлива частина лексикології.

Об'єктом статті є політичний афоризм, як важливий елемент політичного дискурсу.

Актуальність статті полягає у важливості існування політичного дискурсу. Люди завжди намагалися знайти способи впливу та маніпулювання великою кількістю людей, тому поява політичних афоризмів є результатом такого процесу пошуку, і це питання вивчалось багатьма вченими, лексикологами, політиками тощо.

Аналіз дослідницьких робіт. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджували аспекти політичного дискурсу. Теорії політичного дискурсу вивчали такі вчені: Ю. Шейгал, Б. Паршин, Т. Ван Дак, А. Чудінов, С. В. Виноградова.

Теорії мовленнєвого впливу та принципи лінгвістичної прагматики вивчали І. Сусов, О. Ейзерс, М. Макарова та інші.

Виклад основного матеріалу. Сприйняття світу політики реалізується в системі понять у свідомості учасників політичного дискурсу. «Центральні поняття, які складають основу соціальних інститутів, мають велику генеративну силу, оскільки вони зосереджують велике чуттєве поле. Спеціальний словник повинен бути складений для опису цього чуттєвого поля» [1, с. 6].

Відповідно до лексики, термінів, висловів, поняття відповідає представленню того сенсу, який керується людиною під час процесу мислення, а також відображає зміст досвіду та знань, зміст результатів всієї людської активності та процесів світового пізнання у формі певного «квантового» знання. Концепції зменшують різноманітність реальних і уявних явищ до єдиного підрозділу. Вони допомагають людині зберігати

знання про світ. Вони також використовуються як «конструктивні блоки» або концептуальної системи, що сприяють процесу обробки досвіду шляхом зведення інформації за певними розвиненими категоріями та класами. «Концепт» означає сукупність слів і фраз, що створюють тематичний цикл, який тісно пов'язаний із значенням «семантичного поля» [3, с. 430].

Слід зазначити, що в свідомості носіїв мови реальність поділяється на дві взаємопов'язані сторони: матеріальний (реальний) світ і світ абстрактних понять та явищ. Це дуже важливі компоненти для багатьох категорій людей, і особливо для політиків, які намагаються зрозуміти і визначити межі реальності у своїх різноманітних відносинах з людиною.

Кожна категорія в лексичному складі афоризму представлена в спеціальному лексичному та граматичному наборі. Зокрема, значна кількість лексичних одиниць складає категорію власності «політика» та категорії, які включають лексичні одиниці, що позначають такі поняття як «держава», «нація», «ідеологія», «право», «суспільство», «влада», «економіка», «демократія», «здоров'я», «вибори», «злочинність», «корупція», «війна» тощо.

Поняття «політика» розглядається в системі політичного афоризму в декількох аспектах: а) діяльність державної влади, що відображає соціальний порядок; б) напрям діяльності держави (внутрішня та зовнішня політика); в) вид діяльності, стратегія:

«Politics depends on our ability to persuade each other of common aims based on common reality» [6, с. 140].

«The first rule of politics: there are no rules. You make your own luck» [8].

Зовнішня політика в системі афоризму зазначається як

а) невтручання у внутрішні справи інших країн:

«In the end, no amount of American forces can solve the political differences that lie in the heart of somebody else's civil war» [6, с. 133].

б) Стосунки з іншими державами:

«When our neighbors suffer, all of the Americas suffer» [6, с. 121].

в) Рівень розвитку держави, порівняно з іншими:

«It's time for the United States to reclaim and renew its historic role as a leader in the hemisphere, and the example of hope for all who seek opportunity in the Americas» [6, с. 80].

г) Процес реалізації зовнішньої політики:

«Diplomacy is measured by patience and effort» [6, с. 73].

д) Співробітництво з іншими країнами:

«Interdependence is an accepted fact. It is giving rise to a great yearning for a sense of global purpose, underpinned by global values, to overcome challenges, global in nature» [7].

е) Глобальність:

«Globalisation is good, but it will only work to create a world of peace and plenty if the world also acts decisively to give its values a set of

convictions and beliefs, as well as accepting what it brings by its own force» [9].

Внутрішня політика розглядається в системі афоризму у кількох аспектах:

а) розвиток країни, поліпшення якості життя; б) спрямування на майбутнє, досягнення цілей; в) співробітництво, допомога, зв'язки з громадськістю; г) реальне життя в країні, наприклад:

«If we stand together, we rise together [6, с. 121].

«The danger for us today is not reversion to the politics of the 1980s. It is retreat to the sideliners» [7].

Слід зазначити, що лексема «внутрішня політика» функціонує як об'єднуюча одиниця. До її набору входить цілісний ряд значень та слів, що об'єднують політичні афоризми, пов'язані з поняттями: економіки, виборів, партії, корупції, злочинності, демократії тощо.

Поняття «економіка» в системі політичного афоризму представлено такими аспектами:

а) економіка як концепція; б) економіка як діяльність; в) корупція; г) внутрішня економіка; д) економічний розвиток; е) стабільність.

Специфіка системи політичного афоризму вказує на лексику, що формує семантичну область «сили». Потужність розуміється в політології як особливий вид впливу, здатність до досягнення певних цілей, можливість використання тих чи інших політичних механізмів, а також як особливі відносини між владою та людьми [5, с. 98].

Є.І. Шейгал поділяє політичні афоризми на дві групи:

1) афоризми, що включають сутність влади, її філософсько-психологічні аспекти;

2) афоризми стратегічного типу, що включають дієві принципи боротьби за владу [5, с. 106].

Афоризми першої групи розглядаються як прагнення до влади, як природної риси людини, а також виявляють глибоку психологічну мотивацію до отримання владних повноважень; підкреслюють негативні моральні та етичні наслідки влади. Стратегічні афоризми базуються на принципах розподілу влади; актуалізації революційної стратегії; державної підтримки, сили зброї; а також підкреслюють несумісність абсолютної влади і свободи.

Різні групи політичних афоризмів представлені у наступних прикладах:

1) Політичне домінування: «Sometimes the only way you conquer the pull of power is to set it down» [7].

2) Органи влади та уряду: «In an opportunity society, as opposed to the old welfare state, government does not dictate; it empowers» [7].

3) Права та можливості:

«Power concedes nothing without a demand. It never did, and it never will [6, p. 96].

«Power, wealth and opportunity are in the hands of the many, not the few» [9].

Лексема «вибори» також стосується семантичного поля та представляє політичні афоризми таких слів, як компанія, агітація, виборець, партія, гарантія, обіцянка тощо:

«The core vote of this party today is not the heartlands, the inner city, not any sectional interest or lobby. Our core vote is the country» [9].

Велика група серед політичних афоризмів складається з формули, що містить такі лексеми як урядовець, уряд, адміністрація, що разом входять до складу семантичного поля «адміністрація», наприклад:

«Leaders lead but in the end it's the people who deliver» [7].

Ця група включає в себе афоризми, що пов'язані як з абстрактними висловлюваннями, так і конкретними ситуаціями або особистостями, наприклад:

«The reason they don't believe government has a role in solving national problems is because they think government is a problem» [6, с. 87].

Автори політичних афоризмів обмірковують не лише діяльність влади, але і стратегії на майбутнє. Тому зміст афоризму включає в себе лексику, що визначають фактори формування особистості, здатної бути ефективним адміністратором, як це зазначено у наступному прикладі:

«And there are the easy bits and hard bits of leadership. There is no doubt which is preferable. But true leadership means doing both» [9].

Аналізуючи лексику з більш конкретним змістом, ми робимо висновок, що особлива увага приділяється особливостям характеру політика, який є членом правлячої партії чи політика, який займає правлячу посаду в країні. Лексичний зміст таких афоризмів включає лексику, що визначає:

а) моральну сутність: вдячність, сміливість, цілісність, чесність, відповідальність, наприклад:

«Power without responsibility being the prerogative of the harlot through the ages» [9].

б) здатність політика виконати обіцянки та досягти цілей:

«Promise made is a promise kept» [6, с. 80].

в) ставлення політика до всього народу та до себе: насилля, впевненість, доброзичливість тощо:

«We need leadership that sees government not as a tool to enrich well-connected friends and high priced lobbyists, but as the defender of fairness and opportunity for every American» [6, с. 92];

г) вольові якості політика: мужність, незалежність, сильна воля:

«Religious leadership need not accept such wisdom in counseling their flocks, but they should recognize this wisdom in their politics» [6, с. 97].

Політичні афоризми чітко виконують ідею діяльності, що відображається в структурі їх підрозділів. Це вказує не тільки на загальну діяльність, а й на приватні загальні поняття, такі як: практика, бізнес, робота, обслуговування тощо, наприклад :

«Now let's get out and do it» [8].

Нація представлена в політичному афоризмі як етнічна спільність людей, а також як синонім основного слова-поняття держави:

«America is great because Americans are good» [6, с. 7].

Висновки. Ми прийшли до висновку, що афоризми допомагають нам визначити, які концепції привертають увагу різних політиків, як авторів афоризму. Аналіз показав нам, що найбільш поширеними поняттями афоризму є такі поняття, як політика, державність, цінність, адміністрація, влада та економіка. Афоризми є результатом великого культурного досвіду будь-якої нації. Інтенсивність використання деяких понять вказує на особливості світогляду деяких політиків. Більш глибоке дослідження інших аспектів політичного дискурсу може бути перспективою для подальших розслідувань.

Література

1. Карасик В. И. Религиозный дискурс. Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. Волгоград: Перемена, 1999. 165 с.
2. Кубрякова Е. С., Демьянов В. З. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1996. 245 с.
3. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва: АСТ, Астрель, 2001. 624 с.
4. Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления. Ростов, 1966. 287 с.
5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса: дис. д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. Волгоград, 2000. 434 с.
6. Cohen D. Obama: The historic front pages. W. Sterling, 2009. 224p.
7. Glaberson W. U.S. May Permit 9/11 Guilty Pleas in Capital Cases. The New York Times. 2009. № 3.
8. Hope C. Britain could intervene militarily in Syria in months, UK's top general suggests. The telegraph. 2012. № 6.
9. Hope C The forgotten war. The telegraph. 2012. № 8.

Сушко О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Довгоспинний Я.

– студент III курсу факультету спеціальної освіти Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'06'373.7

МОВНИЙ ЧИННИК ВИВЧЕННЯ МИСЛИТЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СЕМАНТИКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Стаття продовжує цикл публікацій авторів про особливості функціонування фразеологічних одиниць у службових текстах. Основну увагу приділено особливостям фразеологічної семантики в контексті офіційно-ділової комунікації. На матеріалі фразеологізованих одиниць суспільно-політичного дискурсу досліджено специфіку мислительної діяльності особистості в умовах суспільно-політичної комунікації.

Ключові слова: фразеологізована одиниця, офіційно-діловий стиль, дискурс, мислительна діяльність, контекст.

Сушко О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови та літератури Донбасського державного педагогічного університету

Довгоспінний Я.

– студент III курсу факультету спеціального освіти Донбасського державного педагогічного університету

ЯЗЫКОВОЙ ФАКТОР ИЗУЧЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья продолжает цикл публикаций авторов об особенностях функционирования фразеологических единиц в текстах служебных. Основное внимание уделено особенностям фразеологической семантики в контексте официально-деловой коммуникации. На материале фразеологизированных единиц общественно-политического дискурса исследовано специфику мыслительной деятельности личности в условиях общественно - политической коммуникации.

Ключевые слова: фразеологизированная единица, официально-деловой стиль, дискурс, мыслительная деятельность, контекст.

Sushko O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Dovgospynnyy Ya.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Special Education, Donbas State Teachers' Training University

LINGUISTIC FACTOR OF THE STUDY OF THE THINKING ACTIVITY IN THE CONTEXT OF FRAZEOLOGICAL SEMANTICITY OF THE SOCIAL POLITICAL DISCOURSE

The article continues the series of publications of the authors on the peculiarities of the functioning of phraseological units in official texts. The main attention is paid to the peculiarities of phraseological semantics in the context of official and business communication. On the material of phraseological units of social and political discourse the specificity of mental activity of a person in the conditions of social and political communication is investigated.

Key words: phraseological unit, formal business style, discourse, thinking activity, context.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Засадничі проблеми фразеології сучасної української літературної мови не втрачають своєї актуальності упродовж останніх десятиліть, оскільки науковцям ще не вдалося дійти згоди щодо дискусійних аспектів вивчення цієї порівняно молоді науки.

Низка важливих теоретичних питань, пов'язаних, зокрема, із виділенням основних ознак фразеологізму, встановленням відмінних рис між фразеологічними та іншими лінгвістичними одиницями, їх семантикою та походженням тощо привертає науковий інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлена нами проблема активно вивчається представниками різних дослідницьких векторів: у філософському аспекті до неї підходили, зокрема, І. Лисий, Д. Чижевський; у психологічному – М. Бердяєв, О. Кульчицький; у мовному – Ю. Мосенкіс, В. Ужченко. Стилістичний аспект функціонування фразеологічних одиниць висвітлено в працях І. Гнатюка, О. Куніна, Л. Мацько.

Повне та всебічне дослідження фразеологічної системи повинне опиратися на ретельне вивчення всіх аспектів функціонування фразеологічних одиниць як в усній, так і писемній комунікації. У цьому контексті нам видається слушною думка О. Павлюк про те, що «фразеологічні одиниці якнайширше передають досвід, психологію, та культуру народу – носія мови» [2, с. 104]. Крім цього, у фразеологічній семантиці кодується загальнонародне світосприйняття, у тому числі й через посередництво мислительної діяльності як національної еліти, так і звичайних громадян, бо, як справедливо зауважила А. Белова, «мови – це світогляди не відсторонені, а конкретні, соціальні, пронизані системою оцінок, невіддільні від життєвої практики» [1, с. 26–27].

Метою даної розвідки є виявлення особливостей мислительної діяльності людини, закованої в семантиці фразеологічних одиниць суспільно-політичного дискурсу.

Для досягнення поставленої мети маємо вирішити такі **завдання**:

– описати особливості зв'язку мови і мислення в контексті побудови суспільно-політичного діалогу;

– виявити семантичне наповнення висловленої образної і разом із тим лаконічної думки, спрямованої на досягнення комунікативної цілі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий інтерес науковців у царині фразеології викликає кодування смислів у мислительних операціях людини в процесі побудови діалогу. Ретельне вивчення фразеологічного матеріалу дозволяє стверджувати, що мислення як окремого народу, так і окремої людини вирізняється певними рисами особливостей світосприйняття, системою морально-духовних цінностей, базовими державотворчими пріоритетами тощо.

Кожна національна мова – це унікальна етнічна ознака людини. Вона перебуває в постійному зв'язку з її мисленням, створюючи цільну особистість, здатну логічно та послідовно вибудовувати стиль комунікації, спрямованої на донесення власної думки до співрозмовника. У суспільно-політичному дискурсі метою такої комунікації є здійснення мовцем маніпулятивного впливу на всіх учасників процесу спілкування.

Особливості мислительної діяльності людини доволі активно представлені, зокрема, в семантиці фразеологічних, а в нашій праці – фразеологізованих одиниць суспільно-політичного дискурсу. Більшість із них містить заковану інформацію про соціально-політичну картину соціуму. Тут має місце апелювання до таких базових орієнтирів, як: загальноприйнятих суспільством поглядів на різні аспекти життя, стереотипів, шляхів подолання кризових ситуацій. І всі вони перебувають у нерозривному зв'язку з мовою. Своєрідним

підтвердженням цієї думки є фразеологізовані одиниці, які активно функціонують у суспільно-політичній комунікації.

Однією з важливих функцій суспільно-політичного спілкування є процес переконання співрозмовників у власній правоті, що є необхідним чинником формування в суспільстві тих політичних поглядів та переконань, які важливі автору дискурсу. Така комунікація апелює до свідомості пересічних громадян (електорату), виступаючи доволі специфічним інструментом маніпулятивного впливу практично на всі соціальні прошарки населення.

У цьому аспекті мислительна практика автора дискурсу спрямована на досягнення ним політичних цілей, у тому числі й тих, що пов'язані з питаннями влади. Тому в наукових колах поширеною є думка про те, що надмірне використання фразеологізованих одиниць (переважно в усному) офіційно-діловому спілкуванні є ознакою глибокої політичної кризи в суспільстві.

Небайдужість людей до політичної ситуації в Україні стала потужним чинником підвищення статусу семантичного навантаження слова, що є важливою складовою дискурсу, яка передбачає декодування за посередництвом слова прихованих думок. І тут доволі важливим є розуміння того, що хорошому оратору вже не достатньо добре володіти словом, він повинен вміти поміщати глибокі аргументовані думки в стислі образні мовні формули, які відтворюють не тільки логіку політичного мислення, а втілюють реальні політичні наміри автора дискурсу.

Суспільно-політичне спілкування передбачає, зокрема, змалювання картини світу та інтерпретацію як очевидних, так і прихованих багатопланових політичних явищ, а це у свою чергу передбачає новий статус слова: воно об'єднує учасників процесу спілкування в досягненні комунікативної мети.

У новітній період українським політикам усе частіше доводиться зважати на добір різних мовних формул, покликаних створювати потрібний ефект серед загалу, оскільки все більше громадян відчують залежність якості свого життя від діяльності політичної еліти. А це привело до того, що низка політичних діячів активно залучає до мовної тканини своїх виступів фразеологізовані одиниці, причому доволі часто це є результатом їх власної мислительної діяльності.

Особливо плідними творцями образних висловів, у семантиці яких кодуються різні оцінні конотації щодо вираження ставлення до опонентів і до різних політичних подій, є такі харизматичні політики, як Олег Ляшко, Юлія Тимошенко, Михайло Саакашвілі, Вадим Рабинович, Інна Богословська, Дмитро Корчинський. Причому творення фразеологізованих мовних формул відбувається різними способами, що дозволило нам умовно виділити три групи:

- фразеологізовані одиниці, утворені на основі переосмислення паремій;
- авторські фразеологізовані одиниці;
- фразеологізовані інформеми.

Особливість образних мовних формул, залучених нами до першої

групи, полягає в тому, що їх автори беруть за основу вже відому приказку або прислів'я й замінюють лексеми-компоненти на ті, які є найбільш доречними в контексті маніпулятивного впливу на співрозмовника, як-от:

– *те, що риба гниє з голови – добра відмазка хвоста* (вислів належить Дмитру Корчинському й кодує думку про те, що іноді люди у своєму небажанні щось змінювати у своєму житті на краще, часто звинувачують у цьому високопосадовців);

– *вписатися буквами кольору лайна в історію України* (вислів Інни Богословської, у якому кодується думка про те, що частина політиків, яка прийшла до влади після Революції Гідності, через власну ненаситність не виправдала сподівання українського народу).

Справжніми витворами мислительної діяльності суспільно-політичного дискурсу є фразеологізовані утворення, які ми виокремили в другу групу, оскільки вони є своєрідним відображенням широти людської думки, поєднаної з лексичним багатством української мови. У цьому сенсі не можемо не звернути увагу на міркування Д. Чижевського про народний характер мислення українців. Так, наприклад, «безумовною рисою психологічного укладу українця є емоціоналізм і сентименталізм. Поруч з цими рисами стоять індивідуалізм та устремління до свободи в різних розуміннях цього слова. Поруч з ними стоїть неспокій і рухливість...» [3, с. 120].

Фразеологізовані одиниці, залучені нами до аналізу, дозволяють виявити систему морально-духовних цінностей, соціальних пріоритетів, державотворчих орієнтирів, тощо. Наведемо приклади:

– *люди, які творять історію, хапаються за плач Бога* (вислів належить Дмитру Корчинському. У семантиці вислову закодовано думку про те, що провідні політичні та громадські діячі роблять помилки, за які потім розраховуються пересічні громадяни);

– *чи варто ображатися на вовків, що їдять овець? Це їх природа. Але куди дивляться пастухи?* (вислів належить Мирославу Мариновичу й містить глибокий філософський роздум про те, що народ має контролювати свою владу, усі громадяни держави несуть відповідальність за все, що в ній відбувається);

– *вести народ легше, чим зрушити його з місця* (вислів Юлії Тимошенко про пасивність народу в процесі державотворення).

Як показує дослідження, сильні, влучні вислови якнайповніше передають весь спектр експресії волевиявлення українського народу в його прямуванні до побудови власної держави, зокрема на принципах справедливості й небайдужості всіх громадян до тих процесів і явищ, які відбуваються в Україні.

Окремий інтерес дослідників мислительної діяльності людини через посередництво фразеологічних засобів мови викликають фразеологізовані одиниці суспільно-політичного дискурсу, що є своєрідними висловами-інформемами, лексико-семантичне навантаження яких містить скриту інформацію про їх авторів, яку опоненти розшифровують відповідно до своїх переконань, освіченості, духовно-моральних принципів тощо. У нашій праці вони склали третю

групу:

– *московська зозуля* (вислів О. Ляшка, який дозволяє зрозуміти ставлення політика до свого політичного опонента, а також дає можливість кожному учаснику процесу комунікації захоплюватися чи обурюватися таким ярликом);

– *печерні націоналісти* (вислів, який активно функціонує в мовленні народного депутата України О. Вілкула на засудження тих, хто бореться за підняття престижу української мови в нашій державі. З одного боку ця лаконічна фразема кодує вичерпну позицію автора дискурсу щодо мовної проблеми, а з іншого, – моделює різні аспекти ставлення пересічних громадян до цього політика).

Крім сказаного, звертаємо увагу на той аспект, що фразеологічна семантика є важливим чинником переоцінки політичних цінностей, до якої в процесі мислення приходять як політики й політологи, так і пересічні громадяни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Фразеологія сучасної української літературної мови виступає одним із важливих засобів сприйняття людиною навколишнього світу, а також способом виявлення специфіки мислення особистості. Однак ця проблема ще не має свого повного й усебічного наукового вивчення. Тому в перспективі дослідження – здійснити структурно-семантичний аналіз фразеологізованих одиниць суспільно-політичного дискурсу.

Література

1. Белова А. Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*: збірник наукових статей. Київ: Київський національний лінгвістичний університет, 2001. Вип. 7. С. 26–30.

2. Павлюк О. О. Концепт «жадібність» у французькій та українській мовних картинах світу. *Мова і культура*. 2003. Вип. 5. Т. III. Ч. 2. С. 104–108.

3. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початку доби до реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

Решетняк О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161.2'373.23:26-23

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ СИМВОЛЕМ З ОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ВЕРБАЛІЗАТОРІВ КОНЦЕПТУ ГРІХ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Статтю присвячено дослідженню питання функціонування біблійних символів з онімним компонентом як вербалізаторів концепту гріх в українській лінгвокультурі. У науковій розвідці окреслено межі поняттєвого поля зазначеного концепту; виокремлено асоціативно-образну парадигму старозаповітних і новозаповітних символів з антропонімним і топонімним компонентами як вербалізаторів цього концепту; проаналізовано співвідношення між символом-бібліонімом і концептом гріх в українській лінгвокультурології.

Ключові слова: Біблія, концепт, символа, вербалізатор, антропонім і топонім з онімним компонентом, гріх.

Решетняк Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БИБЛЕЙСКИХ СИМВОЛЕМ С ОНИМНЫМ КОМПОНЕНТОМ КАК ВЕРБАЛИЗАТОРОВ КОНЦЕПТА ГРЕХ В УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Статья посвящена исследованию вопроса функционирования библейских символов с онимным компонентом как вербализаторов концепта грех в украинской лингвокультуре. В исследовании очерчены границы понятийного поля указанного концепта; выделена ассоциативно-образная парадигма ветхозаветных и новозаветных символов с антропонимным и топонимным компонентами как вербализаторов этого концепта; проанализовано соотношение между символом-библионимом и концептом грех в украинской лингвокультурологии.

Ключевые слова: Библия, концепт, символема, вербализатор, антропоним и топоним с онимным компонентом, грех.

Reshetniak O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

THE QUESTION OF FUNCTIONING OF BIBLICAL SYMBOLEMES WITH ONYM COMPONENT AS THE VERBALIZERS OF THE CONCEPT OF SIN IN UKRAINIAN LINGVOCULTURE

The article is devoted to the study of functioning of biblical symbolemes with onym component as the verbalizers of the concept of sin in Ukrainian linguoculture. The author outlines the boundaries of the conceptual field of this concept; the associative-image paradigm of the Old Testament and New Testament symbolemes with anthroponym and toponym components as the verbalizers of this concept is defined; the correlation between the symbol-biblionym and the concept of sin in Ukrainian linguoculturology is also analyzed.

Keywords: Bible, concept, symboleme, verbalizer, anthroponym and toponym with onym component, sin.

Постановка проблеми. У періоди соціально-політичної нестабільності, принципового руйнування основних критеріїв суспільної свідомості біблійним персоналіям завдяки їхній універсальності притаманне чітке морально-етичне спрямування, оскільки вони маніфестують архетипні поняття добра і зла.

Прецедентні біблійні імена є домінантами накопичення та трансляції духовних цінностей, бо інформацію про символічне значення слова не завжди фіксують лексикографічні джерела, тому часто її можна виявити лише на підставі фонових знань носіїв культури. Біблійні символами з онимним компонентом імплікують емоційно-оцінні аспекти буття, оперування такими прецедентами вможливорює декодування, об'єктивування, матеріалізацію того чи того

старозаповітного або новозаповітного феномену. На думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, концептуальною метафоризацією є спосіб фіксування в мові знань про світ, підвалинами якого є принципи наочності позначення складних і неспостережувальних явищ за аналогією до фізичних і спостережувальних [1, с. 211]. Його особливістю є реїфікація непередметних сутностей: психологічних, ментальних, соціальних; їх концептуалізація: спосіб опису за образом і схожістю (сприймання) предметного світу. Унаслідок дії такого потужного семантичного механізму в мові виникають додаткові, переносні, метафоричні й метонімічні значення, формується ідіоматична площина. За таких умов реалії довкілля усвідомлюються, аксіологізуються, символізуються, а внутрішній світ індивіда параметризується й об'єктивується. Для реалізації у вербальних образах і символах імена-концепти конденсують підсвідомі архетипні знання, уможливають інтерпретацію духовно-культурних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних асоціацій та оцінювання, що й спричинило їх залучення до концептосфери й семіосфери.

Вербалізатори, тобто маркери, лінгвокультурних концептів неодноразово були предметом досліджень. Однак окремої наукової розвідки, присвяченої аналізу особливостей антропонімів як вербалізаторів концепту, у сучасному вітчизняному мовознавстві немає. Саме тому **мета** дослідження полягає в тому, щоб заналізувати деякі аспекти функціонування біблійних символем з антропонімним і топонімним компонентами як вербалізаторів концепту *grīx* в українській лінгвокультурі. Мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) окреслити межі поняттєвого поля зазначеного концепту;
- 2) виокремити асоціативно-образну парадигму старозаповітних і новозаповітних символем з антропонімним і топонімним компонентами як вербалізаторів цього концепту;
- 3) заналізувати співвідношення між символемою-бібліонімом і концептом *grīx* в українській лінгвокультурології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антропонімний чи топонімний компонент є образним корелятом і мотивує ядерні семи *grīx* / *праведність*, а емотивно-асоціативна облігаторність її увиразнює, інтенсифікує. Бібліоніми становлять ядро внутрішньої форми усталеного вислову, орієнтуючи на притаманні референту риси мовної ситуації. У бібліонімах домінує норма християнської моралі, елементи якої маркують національно-культурну інформацію. Ці норми оприявлюють соціально схвалені інваріанти людської поведінки. Глибоко засвоєні, узагальнені етнічною свідомістю, вони набувають емоційно-оцінного забарвлення в категоріях *grīx* / *праведність*. Така опозиція є типовою метафоричною абстракцією. Концепти *grīx* / *праведність* можуть вербалізуватися незвичними, а тому непомітними метафорами чи описово [2, с. 57].

Гріх як вияв зла у Святому Писанні є одним із значущих концептів духовної культури і світосприймання українського етносу, його

психології, етично-моральних принципів, релігійних знань. Лексема *grēxъ (не має індоєвропейських аналогів) сформувалася в спільнослов'янській мові з первинним значенням спільної ідеї невідповідності нормі. В. Карасик зазначає: «Етимологічні дослідження засвідчують, що семантична структура номена гріх містила денотативні семи *дія*, порушення та конотативну оцінку семи *погано*. Семантичний потенціал такої номінації посприяв і розвитку релігійно-етичної семантики «проти законів релігії», пізніше став одним із провідних концептів і понять християнства» [3, с. 294].

За лексико-семантичною кваліфікацією, *гріх* – це «1. рел. Порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. 2. Поганий, непорядний вчинок, якийсь недолік, помилка, недогляд. 3. Непорядно, недобре, недозволено». Відтак, *гріховний* – «Який порушує релігійно-моральні догми, настанови і т.ін. Який веде до гріха; схильний до гріхів. *Гріхопадіння*. 1. За біблійним переказом – порушення першими людьми, Адамом і Євою, завітів, даних їм Богом. 2. ірон. Порушення громадських норм моралі, поведінки» [4, с. 171]. Отже, в українськомовному вимірі номінація *гріх* має кілька значень (порушення законів релігії, насамперед Заповітів Бога; порушення суспільно-моральних норм; поганий вчинок; помилка) і позначає дію індивіда, стан, спричинений цією дією.

За філософським аспектом *гріх* (із грецької *amartia* – помилка, промах) – 1. Вчинок проти волі, заповідей і замислів Божих, а також думки і слова, що призводять до таких вчинків. 2. Гріх виявляється у прагненні людини бути самодостатньою, незалежною від Творця, у запереченні Його благості й любові, у небажанні покладати основні життєві надії на Бога [5]. У профанному розумінні *гріх* інтерпретують як невідповідність дій індивіда стандартам поведінки, порушення ним табу, законів чи моральних кодексів. Філософський дискурс категоризує окреслене поняття як порушення Божих заповідей, трансформацію моральних цінностей, відмову від Господньої благодаті й любові, невідповідність норм поведінки в соціумі, тобто синтезує релігійний і світський аспекти.

За біблійними уявленнями, *гріх* – це порушення заповідей і закону Божого. «Грѣхъ (преступление закона). Грѣхъ есть беззаконіѣ. Онъ перешель къ чловѣку отъ діавола, прельстившаго Адама и Еву и склонившаго ихъ преступить заповѣдь Божию. От грѣха Адамова произошли проклятіе и смерть» [6, с. 177].

У Святому Письмі поняття гріховності (неправедності) категоризовано як беззаконня (1 Ів. 3:4) і конкретизовано в низці номінацій: «*лихі думки, розпуста, крадіж, душогубство, перелюби, безстидство, завидющее око, богозневага, гордощі, безум*» (Мр. 7: 21–22), «*неправда, зажерливість, заздрість, убивство, суперечка*» (Рим. 1: 29), тому «... *ні розпусники, ні ідоляни, ні перелюбники, ні блудодійники, ні мужоложники, ні злодії, ні користолюбці, ні п'яниці, ні злоріки, ні хижаки – Царства Божого не впадкують!..*» (1 Кор. 6: 9–11). Отже, до

поняттєвого поля концепту *grīx* залучено такі поняття: порушення Божого закону, ідолопоклоніння, ворожба, богозневага, богохульство, гордия, убивство, жадоба, пристрасть, заздрість, гнів, підступ, здирство тощо.

У структурі біблійного концепту *grīx* функціонують лексеми (гріховний, грішити, неправедний), символами-асоціати, які разом формують єдиний простір, наближаючи концепт до вищого рівня абстракції. Мовні вербалізатори (як експліцитні, так й імпліцитні) категорії *grīx* водночас є маркерами негативного оцінювання носіїв цієї ознаки, які репрезентують негативний модус. Такий концепт апелює до фонових знань адресата, залучаючи до своєї конфігурації прецедентні оніми, а саме: Адам, Єва, Каїн, Німрод, Хам, Валтасар, Понтій Пілат, Ірод, Іуда, Гог; Ваал, Мамон, Молох тощо; Содом, Вавилон, Магог тощо.

Отже, окреслені символами з антропонімним (відантропонімним) і топонімним (відтопонімним) компонентами як вербалізатори біблійного концепту *grīx* залучено до фразеологічної площини здебільшого із сформованим у біблійному дискурсі власним символічним значенням. Тотожність символіки фразеологічних знаків та знаків символічної системи зумовлена їхніми спільними витокami.

Попри часткову деактуалізацію складників фразеологізованих сполук (*Валтасарів бенкет, посилати від Понтія до Пілата, хамові виродки (діти), вавилонська блудниця, Гог і Магог, як Німрод, дужий мисливець перед Господнім лицем*), біблійні символами не втрачають свого значення, окрім трьох останніх. Образно-виражальний потенціал символами *вавилонська блудниця* розвинувся завдяки актуалізації усталених та нашарованих нових асоціативних зв'язків. Носієві української мови без достатніх фонових знань не зрозуміле значення сполуки *вавилонська блудниця*, де семантика другого компонента є домінантною, що й спричинило трансформацію всієї сталої одиниці. Таку образність досить часто інтерпретують буквально й застосовують відповідно до жінки легкої поведінки, чия порочність набула надзвичайних «історичних масштабів».

В Апокаліпсисі антропонімами Гог і Магог символічно марковані антихристові сили, які повстануть проти Господа і Його воїнства в останні часи перед Божим Судом (Об. 20: 7-8). У Старому Заповіті (Єз. 38: 1–6, 39) Гог – цар країни Магог, який, за пророцтвом, повинен розв'язати війну з Ізраїлем, проте за вироком Божого Суду його разом з військом буде знищено. Наявні морфологічні варіанти (*Гог і Магог, Гога і Магога, Гог-Магог*) засвідчують значний рівень асиміляції. Біблійний прототип – назва язичницьких народів чи ім'я жорстокого царя із Книги Єзекіїля (важко визначити, за яким саме контекстом сформовані фонові знання) – уможлиблює констатацію розширеної семантики. За профанним аспектом, *гог і магог* є в кожній людині, і саме це спричиняє гріховні вчинки і відвертає її від праведності, проте особистість здатна протистояти самій собі та перемогти в цій важкій боротьбі, тобто вбити в собі *гога й магога*.

Актуалізований семантичний потенціал фразеологізованої

символеми з антропонімом Німрод апелює до образності, біблійний прототип знаний в українськомовній практиці з такими ознаками: велетень, сильна людина, непересічна, а тому, напевно, і дужий мисливець, тобто позитивні конотації домінують, натомість негативні не актуалізовано. Не кожен сучасний мовець оперує фоновими знаннями щодо символічної образності такого референта (ідолопоклоніння, фундатор Вавилонського центру світового жрецтва, богозневага тощо). У разі залучення символеми до ідіоматичної площини важливим є визначення сутності мовного матеріалу як підстави для фразеологізації. Дериважаційною семантичною базою є власне те, що цей вислів ще до появи Біблії був знаний як іудейське прислів'я, це й зумовило матеріалізацію саме такого мотивувального значення.

Висновки. Аналіз парадигми бібліонімів як вербалізаторів концепту *grīx* має ґрунтуватися на виявленні його відношень з іншими компонентами тексту, з огляду на те, що в поняттєвому вимірі концепти містять часто різноаспектні константи, зокрема такі морально-етичних категорії, як добро, зло, віра, невіра, праведність, гріх, життя, смерть тощо. Дослідження цих вербалізаторів концептів безсумнівно є перспективним.

Література

1. Lakoff G., M. Johnson *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. N.Y.: Basic books, 1999. 624 p.
2. Вильгельм фон Гумбольдт *Избранные труды по языкознанию* / [пер. с нем. А. А. Алексеева, В. В. Бибиha, О. А. Гулыга и др.]. Москва: Прогресс, 1984. 400 с.
3. Карасик В. И. *Языковой круг: Личность, концепты, дискурс*. Москва: Гнозис, 2004. 390 с.
4. *Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1971. Т. II, 550 с.
5. *Новейший философский словарь*. URL: <http://enc-dic.com/philosophy>
6. *Библейская энциклопедия*. Репринтное издание. Москва: Терра, 1990. 902 с.
7. *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту* / переклад проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Тищенко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ткаченко Є.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Данилейченко І.

– студентка III курсу українсько-англійського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161.2'282.2

ДИНАМІКА НАЗВ КОЛОДЯЗІВ У ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті окреслено репрезентацію сем на позначення колодязів та їхніх частин у південнослобожанських говірках на хронологічних зрізах кінця XIX – кінця XX століть, проаналізовано взаємозв'язок зазначених репрезентантів із відповідниками в українських говорах та деяких мовах. Обґрунтовано тезу про те, що здебільшого виявлені номінації належать до стійкого шару української лексики, який мало піддається змінам і виразно виявляє тісні зв'язки новостворених південнослобожанських говірок із давніми українськими діалектами.

Ключові слова: діалектна лексика, репрезентант, говірка, сема, динаміка, південнослобожанський.

Тищенко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ткаченко Е.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Данилейченко И.

– студентка III курса украинско-английского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ДИНАМІКА НАЗВАНІЙ КОЛОДЦЕВ В ЮЖНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВОРАХ

В статті представлена репрезентація сем, обозначающих колодцы и их части в южнослобожанских говорах на хронологических срезах конца XIX – конца XX веков, проанализирована взаимосвязь этих репрезентантов и соответствующих им в других украинских говорах и некоторых языках. Обоснован тезис о том, что в большинстве своем выявленные номинативы принадлежат к устойчивому сегменту украинской лексики, который мало поддается изменениям и выразительно проявляет тесные связи говоров более позднего периода возникновения с давними украинскими диалектами.

Ключевые слова: диалектная лексика, репрезентант, говор, сема, динаміка, южнослобожанський.

Tyshchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers'
Training University

Tkachenko Ye.

– Senior Lecturer Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas
State Teachers' Training University

Danylejchenko I.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Ukrainian and
English Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training
University

**DYNAMICS OF THE NAMES OF WELLS IN THE SOUTH-SLOBOZHAN
SUBDIALECTS**

The article presents the representation of the semes, denoting wells and their parts in the South-Slobozhan subdialects in the chronological sections of the end of the 19th – the end of the 20th century, the interrelation of these representatives and their corresponding in other Ukrainian subdialects and some other languages is analyzed. The thesis is substantiated that the majority of identified nominations belong to a stable segment of Ukrainian vocabulary, which is not amenable to changes and expressively manifests close links of subdialects of a later period of origin with ancient Ukrainian dialects.

Keywords: *dialectal vocabulary, representative, subdialect, seme, dynamics, South-Slobozhan.*

Постановка проблеми. Фундаментальний процес укладання *Словника українських говорів і Лексичного атласу української мови*, які нині, безперечно, є надзвичайно важливими не лише для української лінгвістичної науки, виявив багато цікавих аспектів дослідження діалектної лексики, зокрема й у плані динаміки. Вивчення номінативних одиниць діалектної мови (фіксація лексем за різноманітними тематичними групами, з'ясування семантики, системних зв'язків, географії всіх лексичних елементів) дозволяє сформувати належну емпіричну базу діалектної лексикографії та лексичної ареалогії, уможливорює представлення не лише складу, географії, а й історії формування лексичної системи української мови.

Аналіз останніх досліджень. Період кінця ХХ – початку ХХІ століття в українській діалектології позначений безперечною активізацією вивчення тематичних груп лексики українських говорів. Опис новожитніх говірок став відчутним, чому сприяли завершення роботи над «Атласом української мови» [АУМ] та реалізація низки індивідуальних дослідницьких програм (праці К. Глуховцевої [2; 3], А. Поповського [10], Л. Фроляк [13], В. Леснової [6], І. Ніколаєнко [9], Н. Клименко [4], Р. Сердеги [11], Л. Лисиченко [7], М. Кушмет [5], М. Волошинової [1], О. Слободян [12] та ін.). Проте виконані дослідження стосуються насамперед східнослобожанських, степових, а також говірок Центральної Слобожанщини. Територія Південної Слобожанщини в

діалектному плані залишається ще й досі недостатньо вивченою.

Метою пропонованої статті є виявити випадки наявності чи відсутності змін в складі назв на позначення колодязів та їхніх частин у говірках Південної Слобожанщини, окресливши в такий спосіб частку давніх і новостворених сегментів у репрезентації досліджуваної лексичної групи.

Зазначену мету було реалізовано через виконання таких **завдань**: 1) окреслити репрезентацію лексико-семантичної групи назв колодязів та їхніх частин у південнослобожанських говірках; 2) з'ясувати зв'язок цієї ЛСГ (тут і далі ЛСГ – лексико-семантична група) із відповідниками в суміжних східнослобожанських говірках та інших українських говорах; 3) визначити динаміку досліджуваної південнослобожанської лексики впродовж ХХ століття, зіставивши сучасні діалектні назви з їхніми відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЛСГ назв колодязів та їхніх частин об'єднує семи: 1) 'криниця'; 2) 'соха, на якій утримується журавель біля колодязя'; 3) 'журавель, пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою'; 4) 'важіль на зводі колодязного пристрою для витягування відра з водою'; 5) 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотують канат або ланцюг для витягання відра з водою'; 6) 'ручка коловорота біля колодязя'; 7) 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем'.

Сема 'криниця' реалізована на обстеженій території лексемами *ко¹лод'із'* (*ко¹лод'аз'*, *ко^{a1}лод'ас'*, *ко¹лод'ец'*, *ко¹лод'ец'*, *ко¹лодец'*), *копанка*, *кри¹ниц'а* (*ке^uр'ниц'а*), *ск¹важина*, *зруб*. Спільними для південно- і східнослобожанських говірок виявилися репрезентанти *ко¹лод'із'*, *ко¹лодец'*, *кри¹ниц'а*; не були зафіксовані в південнослобожанських говірках східнослобожанські маніфестанти *хван'тал*, *це^uброва* *кри^{e1}ниц'а*, *ба¹сейна* [З, с. 109-110], *вікніна* [ССГ, с. 42]. Фонетичні варіанти лексеми *ко¹лод'аз'* виявлено в українських поліських, середньонаддніпряньських та волинських говірках [АУМ, I, к. 48], у закарпатських [ДЛАЗ, II, к. 136], гуцульських, наддністрянських, бойківських говірках побутує назва *ко¹лод'аз'* [Studia, с. 36], в останніх відомий також фонетичний варіант *колодзяць* [Онишкевич, I, с. 368]. За даними М. В. Никончука, маніфестант *ко¹лод'ец'* функціонує в українських південних говорах [Никончук, с. 63], «Словник поліських говорів» фіксує варіанти *колодец*, *колодець* [Лисенко, с. 101]. Крім того, лексеми *колодізь*, *колодісь* зафіксовано в нижньонаддніпряньських [Чабаненко, II, с. 192–193], у полтавських говірках [Ващенко, с. 509]. Фонетичні варіанти *колодезь*, *колодесь* побутують у російських говорах [СРНГ, XIV, с. 155; СРДГ, II, с. 69], відома назва *ко¹лод'із'* і в білоруських говірках [Никончук, с. 63]. Маніфестант *кри¹ниц'а*, за даними АУМ, у різних фонетичних варіантах виступає в багатьох українських говорах [АУМ, I, к. 186; II, к. 71], зокрема й у наддністрянських, гуцульських,

бойківських *ке^ур^лниц^а* [Studia, с. 36; Никончук, с. 64], у поліських *криница*, *криница* 'джерело' [Лисенко, с. 107]. На думку І. Г. Матвіяса, лексема *криниця* < *криница* є давньоруським діалектизмом [8, с. 37], що підтверджує функціонування цієї лексеми і в російських говорах, де *криница* 'ключ, джерело', 'неглибокий колодязь' [СРНГ, XV, с. 257]; 'колодязь' [СРДГ, II, с. 89].

Назва *копанка* зафіксована в поліських говорах із значеннями 'залізна скребниця для зішкрябування верхнього шару глини з долівки або стіни перед побілкою', 'велика мотика для підгортання чи копання картоплі' [Лисенко, с. 103]. У рос. говорах *копанка* 'колодязь' [СРНГ, XIV, с. 283], 'колодязь без зрубу, яма з водою для поливання городу чи водопою худоби' [СРДГ, II, с. 77]. Західнополіське *зруб* позначає інше поняття 'дерев'яне облицювання стінок колодязя' [Никончук, с. 65]. У бойківських говірках *зруб* 'хата, будинок без даху', 'місце, де вирубано ліс', 'пасовище в лісі на місці вирубки' [Онишкевич, I, с. 320]. Лексема *ск^лважина* є пізнішим запозиченням обстежених говірок з рос. мови [СРЯ, IV, с. 105].

Сема 'криниця' наприкінці ХХ ст. в обстежених говірках переважно репрезентована незмінною протягом останнього століття лексемою *кол^од^язь* [Квітка-Основ., II, с. 18; Грінченко, II, с. 271] та її фонетичним варіантом *кол^од^із^ь*, у назвах *криниця* [Грінченко, II, с. 306], *копанка* [Грінченко, II, с. 280], *зруб* [Грінченко, II, с. 185] фіксуємо семантичну трансформацію, маніфестант *ск^лважина* в розглянутих пам'ятках не виявлено, що засвідчує його пізніше запозичення.

Лексеми *сто^лйак* (*с^то^йка*, *ста^лйак*), *сто^лп* (*сто^лб*, *столп*), *жу^лра^лу* (*жу^лра^лвел^ь*, *жу^лра^лу^л*, *жу^лра^лв^{ел}*), *роз^лсоха* (*ро^лс^оха*), *балка*, *опора*, *зруб*, *с^то^лбур*, *шула*, *со^лха* (*сто^лха*) репрезентують у південнословобожанських говірках сему 'соха, на якій утримується журавель біля колодязя'. Спільними для обстежених та східнословобожанських говірок є назви *сто^лйак*, *сто^лп*, *роз^лсоха*, *со^лха* [3, с. 112]. У східнополіських говірках сему 'висока опора криничного журавля' передають лексеми *со^лха*, *сто^лп*, *жу^лра^лу*, *жу^лра^лвел^ь*, *сто^лйак*, *ра^лс^оха*, *звод* [Дорошенко, с. 661].

Деякі з південнословобожанських репрезентантів зафіксовано в інших українських говірках з таким же або близьким значенням: *жу^лра^лвел^ь* – у наддністрянських, бойківських, гуцульських [Studia, с. 37; Никончук, с. 69], *со^лха* – у поліських, бойківських, гуцульських, наддністрянських [Лисенко, с. 201; Онишкевич, II, с. 239; Studia, с. 37], словотвірний варіант останнього *роз^лсоха* – у західнополіських [Никончук, с. 69], *сто^лп* – у західнополіських, наддністрянських, бойківських, гуцульських [Никончук, с. 69; Studia, с. 37].

Лексеми *балка*, *опора*, *зруб*, *с^толб*, *шула*, *сто^лйак* передають в українських говірках інші семи. Так, маніфестанти *сто^лйак*, *с^толб*, *шула* в поліських говірках позначають поняття 'грубий вертикальний брус, який є опорою дощаного або жердяного плоту' [Никончук, с. 46]. Крім того, назва *шула* передає в поліських говорах сему 'стовп з видовбаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, затесані

колоди тощо при спорудженні стін будівлі або огорожі' [Лисенко, с. 237]. Лексема *балка* позначає реалію 'товста дубова балка – деталь першого зрубного вінця' в правобережнополіських, південнополіських та частині степових говірок [Никончук, с. 150]. Репрезентант *опора* в середньополіських та західнополіських говірках передає сему 'жердина, прибіта по діагоналі дахового схилу', *зруб* у правобережнополіських та волинсько-поліських говірках 'дерев'яне облицювання стінок колодязя' [Никончук, с. 65].

Південнослобожанське *жураул* є запозиченням з російської мови [СРЯ, I, с. 489], відчутним впливом останньої позначені й варіанти *журав'ел*, *журау* (оскільки в російських діалектах також відомі *журавель*, *журав* 'жердина для діставання води з колодязя' [СРДГ, I, с. 157]), *стаїак* [див. СРЯ, IV, с. 277 *стояк*], *столп* [СРЯ, IV, с. 273]. Поодиноким новотвором обстежених говірок є маніфестант *стоха*.

Зіставлення репертуару семи 'соха, на якій утримується журавель біля колодязя' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило зробити висновки, що протягом досліджуваного періоду незмінною збереглася лише лексема *соха* [Грінченко, IV, с. 170], здебільшого репрезентанти зазнали семантичної трансформації (*стояк* [Грінченко, IV, с. 212], *стовп*, *стовбур* [Грінченко, IV, с. 207], *журав*, *журавель* [Грінченко, I, с. 492], *розсоха* [Грінченко, IV, с. 458], *зруб* [Грінченко, II, с. 185], *балка* [Грінченко, I, с. 25], *шула* [Грінченко, IV, с. 517]), маніфестант *стоїка* [Грінченко, IV, с. 212] демонструє семантичну і словотвірну зміну, назва *опора* в розглянутих лексикографічних і етнографічних джерелах не зафіксована.

Сему 'журавель, пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою' в південнослобожанських говірках представляють лексеми *журав'ел* (*жураул*, *журав'ел*, *жураука*), *свод* (*звод*, *зв'ід*, *зводн'а*), *стр'іла*, *сволок*, *диба*. Спільними для обстежених та східнослобожанських говірок виявилися репрезентанти *журав'ел*, *зв'ід*; не були зафіксовані в південнослобожанських говірках східнослобожанські маніфестанти *клучка*, *коромисло* [3, с. 111]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *журав'ел*, *жураул*, *зв'ід*, *звод*, *колод'аз* [Дорошенко, с. 660-661]. Лексема *журавель* поширена в багатьох українських діалектах: у поліських, середньо- і нижньонаддніпряньських [АУМ, I, к. 295; Лисенко, с. 74], слобожанських, степових [АУМ, III, ч. I, к. 79]. Словотвірний варіант *жураука* побутує в закарпатських говірках [ДЛАЗ, II, к. 137] (пор. у СУМ *журавка* 'самка журавля, журавлиця' [II, с. 547]).

Лексема *зв'ід* також функціонує в середньо- і нижньонаддніпряньських, східнополіських [АУМ, I, к. 391; к. 295], слобожанських і степових говірках [АУМ, III, ч. I, к. 79] (у СУМ *зв'ід* 'т. с.' [III, с. 479]). Репрезентанти *свод*, *звод*, *зводн'а* є її фонетичними та словотвірними варіантами. У рос. мові *свод* відоме з іншою семантикою [СРЯ, IV, с. 54]. Лексему *диби* фіксує «Словник поліських говорів», де

вона передає сему 'пристрій у вигляді триніжка для підвішування колиски, в яку жінки кладуть дитину, працюючи у полі' [Лисенко, с. 67]. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є закарпатське жураву^ел' [ДЛАЗ, II, к. 137].

Зіставлення репертуару семи 'журавель, пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) виявило, що незмінною протягом досліджуваного періоду в південнословобожанських говірках зберігається лексема жураве́ль [Грінченко, I, с. 492], переважно репрезентанти аналізованої семи зазнали семантичної трансформації (жура́вка [Грінченко, I, с. 493], дуба́ [Грінченко, I, с. 381], свóлок [Грінченко, IV, с. 111], стріла́ [Грінченко, IV, с. 216]), лексема свод [Грінченко, II, с. 131] демонструє семантичну і фонетичну зміну, з'водн'а [Грінченко, II, с. 131] – словотвірну.

Лексеми журавел' (жура'вел', жу'раве'л'), груз, смик, попе^лречка, перек'ладина (перек'лад'іна), с'волок, стр'іла (стр'е'ла), звод (зв'ід), кам'ін', важ'іл' (важил', важел'), вага, ба'ласт репрезентують сему 'важіль на зводі колодязного пристрою для витягування відра з водою'. Спільними для південно- та східнословобожанських говірок є назви груз, кам'ін', важ'іл', вага; не були виявлені в обстежених говірках репрезентанти ва'жок, т'а'гар, поче(у)п, ван'таж [3, с. 114]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми жура'вел', жу'равл', зв'ід, перек'ладина, вага, с'волок, груз, попе'речка [Дорошенко, с. 662].

Поширеність лексеми жура'вел' та її варіантів на позначення цієї семи може, на нашу думку, свідчити: а) про відсутність окремої назви для цієї реалії в південнословобожанських говірках і тенденцію до номінації частин за назвою цілого; б) про вихід з ужитку реалії, складову частину якої позначає аналізована сема (за даними інформаторів, колодязів у вигляді журавля в окремих населених пунктах взагалі не будували, напр., у м. Сіверськ Артемівського району Донецької області, в інших – вони збереглися поодинокі як згадка про давнину).

Значна частина аналізованих маніфестантів відома і в інших українських говорах. Так, лексема журавель побутує в гуцульських, наддністрянських, бойківських говірках [Studia, с. 37], в останніх зафіксовано також фонетичний варіант журавиль [Онишкевич, I, с. 256]. Назва смик відома в західнополіських говірках [Никончук, с. 69]. Лексема попере́чка функціонує в наддністрянських, бойківських, гуцульських [Studia, с. 37], західнополіських говірках, перек'ладина, важ'іл' – також у західнополіських [Никончук, с. 69]. У гуцульських, бойківських, наддністрянських – репрезентанти стрила, стріла, звод [Studia, с. 37].

Лексема вага побутує в наддністрянських, бойківських, гуцульських [Studia, с. 37; Онишкевич, I, с. 80], західнополіських говірках [Никончук, с. 69]. У рос. говорах вага 'важіль для підйому тягарів' [СРДГ, I, с. 53]. Лексеми кам'ін', ба'ласт, с'волок є поодинокими

репрезентантами, найвірогідніше, пізнішого утворення, що сформовані в південнословобожанських говірках шляхом розширення традиційної семантики згаданих лексем. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є лексема *жерт*, що побутує в наддністрянських, гуцульських, бойківських говірках [Studia, с. 37].

Зіставлення репертуару семи 'важіль на зводі колодязного пристрою для витягування відра з водою' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило зробити висновки, що здебільшого репрезентанти зазначеної семи демонструють зміну семантики: *журавель* [Грінченко, I, с. 492], *стріла* [Грінченко, IV, с. 216], *свобок* [Грінченко, IV, с. 111], *смик* [Грінченко, IV, с. 157], *груз* [Грінченко, I, с. 332], *поперечка* [Грінченко, III, с. 327], *камінь* [Грінченко, II, с. 213]. У назвах *звод* [Грінченко, II, с. 131], *важ'іл* [Грінченко, I, с. 121] спостерігаємо семантичну та фонетичну трансформацію, лексема *вага* [Харк. зб., с. 130] збережена без змін, маніфестанти *перекладина*, *ба'ласт* у розглянутих писемних пам'ятках не виявлені.

Сему 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотують канат або ланцюг для витягання відра з водою' реалізують лексеми *колово'рот* (*коловорот*, *колово'роток*, *коловерт*, *ко'ловорт*, *ковород*, *коворот*), *воро'ток* (*во'ро'аток*, *ворот*), *вал* (*ва'лок*, *вало'к*, *вал'ік*), *ка'чалка*, *кру'т'ілка*, *колода*, *кру'тел'це*, *вер'тушка*, *ка'тушка*, *ко'ток*. Спільними для південно- та східнословобожанських говірок є репрезентанти *колово'рот*, *воро'ток*, *ва'лок*, *ка'чалка*, *кру'т'ілка*, *ка'тушка*, *ко'ток*; не були зафіксовані в обстежених говірках східнословобожанські маніфестанти *воро'тило*, *коло'верт'*, *бара'бан*, *бара'нчик*, *ви'тушка* [3, с. 117]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *колово'рот*, *коворот*, *вал*, *ва'лок*, *кру'тило*, *кру'тилка*, *ко'тушка*, *ка'тушка*, *ворот*, *воро'ток*, *корба* [Дорошенко, с. 664].

Лексеми *колово'рот*, *коворот* побутують у волинських та поліських говірках із тим же значенням [Никончук, с. 40, с. 70; Лисенко, с. 99]. Крім того, в останніх *коворот* 'ворота (на межі двох сіл)', 'товста гілка, яка відгалужується вбік від стовбура дерева' [Лисенко, с. 99], *коловороток* 'прядка' [Лисенко, с. 101]. Близькими до лексем обстеженої семи є російські варіанти *коловерт* 'бурав', *коловерть* 'водоворот', *коловертеть* 'кришити' [СРДГ, II, с. 69]. Репрезентант *коловерт* є спільним для південнословобожанських та російських донських говірок [СРДГ, II, с. 69].

Репрезентант *ка'чалка* в південнословобожанських говірках виступає зразком явища омонімії, бо, крім аналізованої семи може репрезентувати значення 'колиска, дерев'яне ліжечко, що стоїть на підлозі (ніжки попарно сполучені закругленими планками, завдяки чому вона може погойдуватися)', 'стеблина сухого очерету', 'спеціально обструганий круглий дерев'яний валок, на який накатують білизну для прасування'. З останнім значенням ця лексема побутує і в інших українських говірках, зокрема в полтавських [Ващенко, с. 42], це

дозволяє зробити припущення, що семантика 'спеціально обструганий круглий дерев'яний валок, на який накатують білизну для прасування' є найдавнішою для лексеми *качалка* в обстежених говірках. На користь цього свідчить також архаїчність самої реалії, що здавна була невід'ємною складовою побуту українців. Дещо новішою, та загалом також давньою семантикою аналізованого номена є 'стеблина сухого очерету', бо вона зафіксована в «Словнику української мови» Д. І. Яворницького: «Качалка – головка зр'ялого камышу» [Яворницький, с. 342]. Семантика 'колиска, дерев'яне ліжечко...' є порівняно новою для лексеми *качалка*, бо з таким значенням вона ще не зафіксована в жодному із розглянутих діалектних словників. Назви *вал*, *валок* у західноволинських говірках репрезентують сему 'коловорот над колодязем' [Корзонюк, с. 79–80]; у рос. говірках *валок* 'т.с.' [СРНГ, XV, с. 355]. В українських поліських говірках функціонують репрезентанти *коток* [Никочук, с. 71], *ворот* [Никончук, с. 40, с. 70], *во^аро^аток*, *кру^тілка* [Никончук, с. 71, с. 84]. Крім того, репрезентант *крутілка* на позначення денотата 'коловорот біля колодязя' зафіксований у нижньонаддніпряньських [Чабаненко, II, с. 220], а також у рос. [СРДГ, II, с. 92] говірках. Локалізм *ко^ток*, найвірогідніше, є запозиченням із рос. говорів, де *ка^ток* 'т.с.' [СРНГ, XV, с. 355].

Зіставлення репертуару семи 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотують канат або ланцюг для витягання відра з водою' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило констатувати, що репрезентанти *коловорот*, *коворот* [Яворницький, с. 362; Грінченко, II, с. 262, с. 270], *во^рот* [Грінченко, II, с. 283] зберігаються в південнословобожанських говірках протягом останнього століття без змін, лексеми *коловорт*, *коловороток* [Грінченко, II, с. 270], *вороток* [Грінченко, II, с. 283], *кру^тел'це* [Грінченко, II, с. 315] виявили словотвірну трансформацію, *вал*, *валок* [Грінченко, I, с. 123], *качалка* [Грінченко, II, с. 227], *колода* [Грінченко, II, с. 270], *крутілка* [Грінченко, II, с. 315], *коток* [Грінченко, II, с. 293] – семантичну. Назви *вертушка*, *ко^тушка* в аналізованих пам'ятках не зафіксовані.

Сема 'ручка коловорота біля колодязя' представлена в південнословобожанських говірках репрезентантами *ручка* (*руч'ка*), *вороток* (*ворот*), *коловорот* (*коловорот*, *ко^ало^аверт*), *корба*, *вертило*, *крутілка* (*крутилка*), *рукоятка*. Спільними для обстежених та східнословобожанських говірок виявилися назви *ручка*, *вороток*; не було зафіксовано в південнословобожанських говірках східнословобожанського маніфестанта *журавел*' [3, с. 119]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *ручка*, *корда* [Дорошенко, с. 664].

Лексема *корба* зафіксована також у середньонаддніпряньських [Ващенко, с. 20], західнополіських говірках, де передає сему 'коловорот для витягування води з криниці' [Євтушок, с. 102]; у бойківських *корба* 'нагін дерева на машину, вагон' [Онишкевич, с. 376]. В українську ця

лексема потрапила з польської мови [ЕСУМ, III, с. 12]. Назва *вер'тило* пов'язана із *вертіти* 'обертати навколо осі; крутити' [ВТССУМ, с. 83] і є південнословобожанським новотвором. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є російське *крюк* [СРНГ, с. 355].

Спостереження за динамікою розвитку репертуару семи 'ручка коловорота біля колодязя' протягом останнього століття (за даними писемних пам'яток) дозволило зробити висновки, що репрезентанти *ручка*, *кóрба* [Грінченко, II, с. 283] в південнословобожанських говірках зберігаються без змін, семантичну трансформацію виявили маніфестанти *вóрот*, *коловорóт* [Грінченко, II, с. 283], *крутілка* [Грінченко, II, с. 315], словотвірну – *руко'йатка* [Грінченко, IV, с. 90], *воро'ток*, *вер'тило* [Грінченко, II, с. 283].

Сема 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем' представлена лексемами *в'ідро* (*в'єдро*), *це'берка* (*цебер*, *це'барка*, *ца'б'ерка*, *це'берко*, *це'бро*), *лоханка*. Спільними для південно- та східнословобожанських говірок є лексеми *в'ідро*, *це'берка*, *цебер*, *це'бро* [З, с. 115], *цеб'арка* [ССГ, с. 219]; не були виявлені в обстежених говірках східнословобожанські маніфестанти *цоб'ерка*, *цаб'ерка* [ССГ, с. 219], *кóрчик* [ССГ, с. 103], *ба'д'а* [З, с. 115]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *цебер*, *цебро*, *це'берка*, *це'берко*, *це'барка*, *в'ідро*, *в'єдро* [Дорошенко, с. 663].

Усі фонетичні та словотвірні варіанти репрезентанта *це'берка* знаходимо і в інших українських говорах: лексема *це'берка* функціонує в степових говірках, *цебер*, *ца'берка*, *це'берко* – у західнополіських, *це'барка* – у поліських та середньонаддніпрянських, *цебро* – у південноподільських [Никончук, с. 71]. У нижньонаддніпрянських говірках сему 'бляшане відро' передають репрезентанти *цаб'ерка*, *циб'арка* [Чабаненко, IV, с. 201, с. 204]. У середньонаддніпрянських, подільських говірках аналізовану сему передають лексеми *ба'д'а*, *ба'д'їа*, *цебро*, *це'бер*, *це'берка*, *кобка*, *ка'душка*, *в'ідро* [Мартінова, с. 122]. За даними АУМ, назви *цебер*, *це'берка* відомі в поліських, наддніпрянських говірках, *цебер* – у волинсько-подільських, *цебро* – у середньо- і нижньонаддніпрянських [АУМ, I, к. 162], *цебер* – у поліських, волинських, наддністрянських, карпатських, покутсько-буковинських [АУМ, II, к. 160], *цебер*, *це'бер*, *цебро*, *це'берка* – у степових [АУМ, III, ч II, к. 41]. У рос. говорах, які контактують з українськими, *цибарка* 'залізне відро, розширене догори' [СРДГ, III, с. 186]. Фонетичний варіант *в'єдро* відомий у поліських говірках [Никончук, с. 71], а також у рос. мові [СРЯ, с. 145]. Лексема *лоханка* в поліських говорах передає сему 'різновид цебра з однією дужкою' [Лисенко, с. 116]. Походить вона, очевидно, від давньоруського *лоханя* [ЭСРЯ, II, с. 524]. Назву *лаханка* зафіксовано і в полтавських говірках із значеннями 'дерев'яна низька діжка, в якій готують корм для свиней', 'дерев'яне помийне відро', 'цинкова глибока миска з двома ручками' [Ващенко, с. 54]. У середньонаддніпрянських говірках *лаханка* 'посудина вигляду шаплика (низенька діжка для миття, купання), але менша за розміром,

вживається переважно для помиїв' [Ващенко, с. 24], зафіксована вона і в східнословобожанських говірках, де *лаханка* (*лоханка*) 'помийниця' [ССГ, с. 116]. Серед міждіалектних відповідників аналізованої семи у середньонаддніпрянських говірках виділяють новішу лексеми *відро* (переважно металеве) та *цебер*, *цебро*, *цеберка*, що є старішими назвами [Ващенко, с. 20], у поліських говорах на позначення денотата 'дерев'яне відро з дужкою' зафіксовано лексему *коновка* [Лисенко, с. 102].

Зіставлення репертуару семи 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило констатувати, що назви *цеберка*, *цебер* [Грінченко, IV, с. 426], *відрó* [Грінченко, I, с. 227] побутували в обстежених говірках і століття тому без змін, лексеми *цебро*, *цеберко* [Грінченко, IV, с. 426] виявляють словотвірну трансформацію, маніфестант *лоханка* в розглянутих писемних джерелах не зафіксований. Сучасними південнословобожанськими говірками втрачено назву *бадійка* [Яворницький, с. 9].

Виконане дослідження дозволило дійти певних **висновків**.

1. Лексико-семантична група назв колодязів та їхніх частин у південнословобожанських говірках реалізована широким спектром репрезентантів, неоднорідних за етимологією, виявленими ареалами, часом виникнення в говірці тощо.

2. Зафіксована лексика здебільшого виявляє виразні зв'язки із суміжними та більш віддаленими українськими говірками, діалектами й іншими мовами.

3. Зіставлення сучасних назв колодязів та їхніх частин із відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця XIX – початку XX століття, виявило незначний рівень динаміки досліджуваної південнословобожанської лексики впродовж XX століття. Переважна частина південнословобожанських репрезентантів цієї лексико-семантичної групи була відома й більше, ніж століття тому: 15 із них збереглися без змін, 42 більшою чи меншою мірою змінили семантику, 11 – словотвірне оформлення, 4 – фонетичне. Не були зафіксовані в розглянутих пам'ятках 9 із виявлених нами лексем, що може свідчити про належність їх до групи номінацій пізнішого утворення. Назва *бадійка* в сучасних південнословобожанських говірках не виявлена, що може свідчити про її вихід з ужитку в обстеженому ареалі.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні реалізації в південнословобожанських та інших українських говірках решти лексичних та тематичних груп лексики, специфіки їхньої ареалогії, динаміки й етимології.

Література

1. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнословобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2014. 20 с.

2. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2006.

410 с.

3. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 1992. 427 с.

4. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2001. 19 с.

5. Кушмет М. С. Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.

6. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 1999. 21 с.

7. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз: монографія. Харків: Монограф, 2014. 147 с.

8. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови. *Мовознавство*. Київ. 1985. № 2. С. 37–43.

9. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2000. 24 с.

10. Поповський А. М. Південноукраїнські степові говори як особливий діалектний тип. *Лінгвістичні студії*. Донецьк. 1994. Вип. 1. С. 176–181.

11. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини): монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2013. 217 с.

12. Слободян О. В. Географічна народна термінологія східнослобожанських говірок Луганщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2017. 19 с.

13. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2013. 400 с.

Джерела

АУМ – Атлас української мови: в 3 т. Київ: Наук. думка, Т. I. 1984. 498 с.; Т. II. 1988. 520 с.; Т. III. 2001. 274 с.

Ващенко – Ващенко В. С. Полтавські говори. Харків: Вид-во Харківського держ. ун-ту, 1959. 536 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.

ДЛАЗ – Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1958–1993. Ч. I–III.

Дорошенко – Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут укр. мови НАН України. Київ, 1999.– 728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука: в 7 т. Київ: Наук. думка, 1983–1988. Т. I–III.

Євтушок – Євтушок М. О. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. 232 с.

Квітка-Основ. – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3 т. Харків, 1978–1979. Т. I–III.

Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських

говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ: Наук. думка, 1987. С. 62–267.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1972. 260 с.

Мартінова – Мартінова Г.І. Подільсько-середньонаддніпрянська діалектна межа (за даними побутової лексики правобережної Черкащини): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 1993. – 480 с.

Никончук – Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990. 369 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наук. думка, 1984. Т. I. 494 с., 1984. Т. II. 514 с.

СРДГ – Словарь русских донских говоров: в 3 т. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1975–1977. Т. I–III.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. Москва; Ленинград: Наука, 1965–1989. Т. I–XXIV.

СРЯ – Словарь русского языка: в 4 т. Москва: Наука, 1985–1998. Т. I–IV.

ССГ – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. Луганськ, 2002. 234 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Харк. зб. – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Сост. В.В.Ивановъ. Харьковъ, 1898. Т. I. 1012 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. I–IV.

Яворницький – Яворницький Д. І. Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. I. 411 с.

ЭСРЯ – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. Москва, 1959. Т. I–II.

Studia – Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materiałów b. katedry języków ruskich UJ) // Opracował M. Karaś). Kraków, 1975. 237 s.

СЛОВОТВІР

Луковенко Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161.2'373.611:615.015.32

ТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІЮВАННЯ ПРОСТИХ АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГОМЕОПАТІЇ

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених дослідженню лексики української гомеопатичної галузі. Пропонована праця презентує аналіз дериваційних процесів досліджуваної термінології. Зокрема, розглянуто особливості творення та функціонування простих аналітичних конструкцій, визначено ступінь продуктивності окремих словотвірних моделей у творенні гомеопатичних термінів.

Ключові слова: термін, термінологія, термінотворення, терміносистема, гомеопатія, гомеопатична термінологія.

Луковенко Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ОБРАЗОВАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРОСТЫХ АНАЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ГОМЕОПАТИИ

Статья продолжает цикл публикаций, посвященных изучению лексики украинской гомеопатической отрасли. Предлагаемая работа представляет анализ деривационных процессов исследуемой терминологии. В частности, рассмотрены особенности образования и функционирования простых аналитических конструкций, определена степень производительности отдельных словообразовательных моделей в создании гомеопатических терминов.

Ключевые слова: термин, терминология, терминообразование, терминсистема, гомеопатия, гомеопатическая терминология.

Lykovenko T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State
Teachers' Training University

CREATION AND FUNCTIONING OF COMMON ANALYTICAL TERMS IN THE UKRAINIAN HOMEOPATHICAL TERMINOLOGY

The article continues the cycle of publications devoted to the study of the vocabulary of the Ukrainian homeopathic branch. The proposed work presents an analysis of the derivational processes of the studied terminology. In particular, the peculiarities of the formation and functioning of simple analytical constructions are considered, the degree of productivity of individual word-formation models in the creation of homeopathic terms is determined.

Key words: term, terminology, term formation, terminology, homeopathy, homeopathic terminology.

Постановка проблеми. Активізація досліджень сучасної української термінології зумовлена нагальною потребою її унормування й уніфікації.

Аналіз останніх досліджень. Наразі вітчизняне термінознавство збагатилося низкою праць Л. Козак, О. Колган, З. Куньч, Л. Малевич, Б. Михайлишина, О. Польщикової, Л. Симоненко, Р. Стецюк, Н. Цимбал, О. Чуєшкової, Д. Шапран та ін. науковців, присвячених дослідженню термінологічних систем різних галузей знань, у яких, зокрема, значну увагу приділено вивченню дериваційних процесів та виявленню закономірностей способів термінотворення.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю вивчення способів творення термінів гомеопатичної галузі, яка на сьогодні залишається малодослідженою на лінгвістичному рівні.

Метою нашої праці є дослідження функціонування аналітичних конструкцій у сучасній українській гомеопатичній термінології.

Завданням розвідки є вивчення особливостей творення та функціонування простих аналітичних конструкцій української гомеопатичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складені терміни є одним із основних засобів термінологічної номінації. Маючи те саме номінативне навантаження, що й термін-слово, термінологізоване словосполучення є носієм синтаксичних відношень [1, с. 12].

Традиційно в термінології за семантичною ознакою виділяють два типи термінологічних словосполучень – розкладні та нерозкладні.

За кількістю компонентів розкладних гомеопатичних терміносполук вирізняємо такі структурні типи: прості терміносполучення і складні терміносполучення [16, с. 38–39].

До **простих терміносполучень** належать двокомпонентні конструкції, утворені на основі підрядного зв'язку узгодження (*буферний розчин, гомеопатичне розведення*) чи керування (*екологія рослин, документація на препарат*), що представлені структурними моделями: «прикметник + іменник» (Пр. + Ім.), «іменник + іменник» (Ім. + Ім.). Принцип конструювання простих терміносполучень – конкретизація опорних компонентів. Такі одиниці досить продуктивні, легко продуковані з лексем різних предметно-поняттєвих полів. Вони складають ядро українських словосполучень.

1. Пр. + Ім.

Продуктивнішою в гомеопатичній лексиці є модель «прикметник + іменник у Н.в.»: *антиміазматичний препарат, антипсоричний засіб, біологічний матеріал, головний міазм, гомеопатичні ліки, гомеопатичний антидот, гомеопатичний діагноз, гомеопатичне загострення, гомеопатична конституція, гомеопатична крупка, гомеопатичний патогенез, гомеопатичне розведення, динамічна сила, динамізовані засоби, динамічне ураження, екстемпоральне виробництво, есенція гомеопатична, індивідуальна реакція, індивідуальна симптоматика, конституціональна ознака, конституціональна схильність, лікарський афінитет, міазматичне співвідношення, модальний чинник, надвисокі потенції, надмірне реагування, особистий анамнез, парасимпатична регуляція, патогенетичні випробування, пригнічене реагування, псорична недостатність, сикотична конституція, сикотична надмірність,*

симпатична регуляція, сифілітична конституція, сифілітичний міазм, специфічна десенсибілізація, тропність тканинна, фармакологічна субстанція, цукор молочний та ін.

Для гомеопатичної термінології властиві такі моделі:

– складний опорний компонент – *мазь-розчин гомеопатична і под.*;

– складний конкретизатор – *анатомодіагностичні ознаки, водно-спиртовий розчин, дрібнодисперсна суспензія, екстракційно-фотометричний метод, життєво-кволий тип, суїс-органні компоненти, тривожно-іпохондричні ознаки тощо.*

Атрибутивний компонент у номінативних одиницях такого типу може бути виражений:

– прикметником-дериватом: антиміазматична терапія, гомеопатична регуляція, протинабрякова дія, конституціональний засіб тощо;

– прикметником зі складною твірною основою: життєво-кволий тип, інформаційно-польове потенціювання, тканинотропний засіб, тривожно-іпохондричні ознаки і т. ін.

Прикметники, що виступають у ролі означального елемента в складі терміносполучень, неоднорідні за семантикою. Так, компонентом складеного терміна можуть бути:

– відносні прикметники: вихідна сировина, конституціональна патологія, комплексна гомеопатія, міазматична концепція тощо;

– якісні прикметники: аптечка спеціалізована, активна речовина, типажний засіб, подібне погіршення, надмірне реагування, чиста тинктура і под.

Для простих гомеопатичних терміносполучень характерний прямий порядок слів: *гомеопатична конституція, екстемпоральне виробництво, патогенетичні випробування, соматична патологія та ін.*, менш поширеним є зворотний: *камінь каловий, муркотіння котяче, тропність тканинна, шкіра мармурова* тощо.

Бінарна терміносполука (опорне слово + конкретизатор) утворює цілісну синтаксичну групу. Стрижнева позиція опорного слова в граматичному плані може поставати другорядною в лексичному плані: *антропософська медицина, біологічний матеріал, гомеопатична фармація, гомотоксичне лікування, патофізіологічна гомеопатія* та ін.

2. Ім. + Ім.

Відносно продуктивною серед гомеопатичних терміносполучень є субстантивна модель «іменник + іменник», де опорний компонент переважно виражається іменником у Н.в. однини, а залежний – іменником у Р.в. одн. чи мн.: *анамнез життя, доктрина гомеопатії, ефект плацебо, закон виліковування, закон подібності, збудник інфекції, здуття живота, ідентифікація речовини, концентрація розчину, локалізація запалення, локалізація симптомів, одиниця дії, органотропія ліків, повернення симптомів, подрібнення сировини, принцип подібності, саморегуляція організму, серія розведень, теорія міазмів, теорія плюралізму, теорія уніцізму, тривалість лікування, ферментація соку, функціотропія ліків* і т. ін.

Спостерігається функціонування двоскладових словосполучень, ускладнених прийменниками, які є виразниками відповідних семантичних відношень між компонентами. Такі терміни-словосполучення в досліджуваній галузі репрезентовані моделями:

– «іменник у Н.в. + прийменник *на* + іменник у Н.в.» – *документація на препарат, контроль на стерильність*;

– «іменник у Н.в. множини + прийменник *на* + іменник у Р.в.» – *тести на чистоту*;

– «іменник у Н.в. + прийменник *до* + іменник у Р.в.» – *оформлення до використання, тропність до хвороби*;

– «іменник у Н.в. + прийменник *за* + іменник в орудному відмінку» – *реперторіум за чакрами і под.*

Окрему групу складених гомеопатичних термінів становлять терміни-епоніми, де стрижневими є терміноодиниці: *закон, колба, метод, принцип, реактив, реакція, технологія, фаза*, а лексема-конкретизатор указує на особу винахідника. Такі терміни утворені за моделлю «іменник-апелятив у Н.в. + іменник-онім у Р.в.» (*закон Герінга, колба К'єльдаля, метод Фолля, принцип Ешбі, реактив Бушарда, реактив Вагнера, реактив Драгендорфа, реактив Майєра, реактив Моліша, реактив Фелінга, реакція Бальє, реакція Лафона, реакція Раймонда, технологія Ганемана, технологія Корсакова, фази Реккевега та ін.*) і виступають наслідком компресії: *закон, який відкрив Герінг; метод, який винайшов Фолльє; реакція, яку відкрив Лафон тощо.*

Іноді до складу ономастичного компонента терміносполучення входять одразу два прізвища науковців – основоположників відкриття: *ваги Мора-Вестфаля, закон Арндта-Шульця, реакція Келлера-Кіліані, реакція Лібермана-Бархарда, реакція Фонтан-Кандела та ін.*

Висновки. Отже, бінарні гомеопатичні терміни репрезентовані структурними моделями: «прикметник + іменник у Н.в.» та «іменник + іменник у Р.в. однини (множини)», «іменник-апелятив у Н.в. + іменник-онім у Р.в.». Більшою продуктивністю відзначається атрибутивна модель конструювання двокомпонентних термінологічних словосполучень (68 %). Субстантивна модель побудови складних термінологічних одиниць менш поширена в досліджуваній галузі (27 %). Термінологічні словосполучення з ономасіологічним компонентом складають 5 % усіх бінарних терміносполук.

Перспективним вважаємо подальше дослідження структурної організації української гомеопатичної лексики.

Література

1. Акуленко В. В. Інтернаціональні елементи у словниковому складі мови. *Мовознавство*, 1973. № 5. С. 20–30.

2. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 /Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 2000. 18 с.

3. Колган О.В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 /Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2009. 18 с.

4. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність:

монографія. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 216 с.

5. Лейчик В. М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина. *Вопросы языкознания*. 1981. № 2. С. 63–73.

6. Луковенко Т. О. Словник гомеопатичних термінів. Слов'янськ: Видавець Маторін Б. І., 2011. 158 с.

7. Малевич Л. Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2009. Вип VIII. С. 35–38.

8. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів. *Мовознавство*. 1999. № 4–5. С. 48–50.

9. Польшчикова О. М. Телекомунікаційна лексика в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2013. 19 с.

10. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування. Умань, 2006. 104 с.

11. Стецюк Р. І. Українська кардіологічна термінологія (структурно-семантична характеристика): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запоріжжя, 1998. 20 с.

12. Томкевич М. С., Коваленко В. С., Матвеева И. А. Гомеопатический глоссарий: учеб. пособие для врачей. Москва: Гомеопат. медицина, 1997. 47 с.

13. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 135 с.

14. Чуешкова О. Про поняття оптимальної довжини терміна (на матеріалі економічної термінології). *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка»*: Серія «Проблеми української термінології», 2008. № 620. С. 95–99.

15. Шапран Д. Багатокомпонентні терміни в сучасній українській маркетинговій термінології: нормалізаційний аспект. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2009. Вип VIII. С. 110–112.

16. Шулъжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Савченко Е.

– старший преподаватель кафедры русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета

Соломко А.

– студентка IV курса русско-украинского отделения филологического
факультета Донбасского государственного педагогического
университета

УДК 811.161.1'373.611

ИЗУЧЕНИЕ АББРЕВИАЦИИ НА БАЗЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА ГЛАГОЛА РАБОТАТЬ

*В статье рассматривается актуальный вопрос изучения аббревиации в разделе словообразования на базе словообразовательных гнезд; даётся классификация аббревиатур и расширение за их счёт словообразовательного гнезда глагола **работать** в современном русском языке; приводятся примеры изменения аббревиатур на временной оси.*

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, дериват, глаголы деятельности, аббревиация, неологизмы.

Савченко О.

– старший викладач кафедри російської мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

Соломко А.

– студентка IV курсу російсько-українського відділення
філологічного факультету Донбаського державного педагогічного
університету

ВИВЧЕННЯ АБРЕВІАЦІЇ НА БАЗІ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА ДІЄСЛОВА РАБОТАТЬ

*У статті розглянуто актуальне питання вивчення аббревіації у розділі словотвору на базі словотвірних гнізд; надано класифікацію аббревіатур та розширення за їхній рахунок словотвірного гнізда дієслова **работать** у сучасній російській мові; наведено приклади зміни у вживанні аббревіатур протягом часу.*

Ключові слова: словотвірне гніздо, дериват, дієслова діяльності, аббревіація, неологізми.

Savchenko O.

– Senior Lecturer, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Solomko A.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Russian and Ukrainian Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

STUDY OF ABBREVIATIONS ON THE BASIS OF THE WORD-FORMING FAMILY OF WORDS OF THE VERB TO WORK

The current issue of studying abbreviation in the word-formation section on the basis of word-forming nests is considered in the article; the classification of abbreviations and the extension of the word-building nest of the verb to them in modern Russian are given; examples of changing the abbreviations on the time axis are given.

Key words: word-building nest, derivative, verbs of activity, abbreviation, neologisms.

Постановка проблеми. В современном словообразовании одним из важных направлений исследования является изучение аббревиатур и их типов. В данной статье эта проблема рассматривается на базе изучения словообразовательных гнёзд.

Анализ последних исследований. Вопросу разноаспектного описания словообразовательного гнезда как одной из форм организации словообразовательного языкового материала посвящены работы известных лингвистов: А. Н. Тихонова, Е. А. Земской, В. В. Лопатина, А. И. Моисеева, И. А. Ширшова и других их последователей и учеников.

Целью данной статьи является изучение аббревиатур на базе словообразовательного гнезда с вершинным словом *работать*.

Для достижения данной цели ставятся и решаются следующие **задачи:** 1) изучение причин появления новых аббревиатур в русском языке; 2) выявление типов новых слов, их классификация по

употреблению, происхождению и по тематическим группам.

Изложение основного материала исследования. Как известно, лексический фонд языка постоянно меняется. Одни слова выходят из употребления, отмирают, другие появляются и пополняют собой словарный состав языка. Это отражается и в словообразовательном гнезде.

Слова в языке создаются по определенным моделям: путем аффиксации, словосложения, конверсии, аббревиации. Все эти типы словообразования представлены в словообразовательном гнезде *работать*. Остановимся подробнее на способе аббревиации.

Аббревиация (от лат. *abbrevio* - *сокращаю*) занимает заметное место в словообразовании русского языка, принадлежащего к флективному типу. Число сокращений растет, и возникает необходимость учитывать появляющиеся аббревиатуры. Их создание – один из больших и быстроразвивающихся процессов; это естественная, старая и универсальная тенденция языка, закреплённая словарями сокращений [1].

Нами была собрана картотека из 74 различных типов сложносокращенных слов с использованием части слова *работать*, которые можно распределить по следующим признакам.

Названия объединений различных профессиональных групп:

Всеработпрос – Всероссийский профсоюз работников просвещения; *ДРИ* [дри] – Дом работников искусств; *ЦДРИ* [це-дри] – Центральный дом работников искусств;

Научные, образовательные структуры:

ВРШ [вэ-эр-ша] – вечерняя рабочая школа; *рабфак* – рабочий факультет;

Наименования видов производственных работ:

ККР [ка-ка-эр] – комплексная контрольная работа; *НИРС* [нирс] – научно-исследовательская работа студентов;

Названия политических партий, объединений:

Межрабпом – Международная рабочая помощь (организация); *СДРП* [эс-дэ-эр-пэ] – Социал-демократическая рабочая партия.

Названия государственных учреждений:

ВСРК [вэ-эс-эр-ка] – Высший совет рабочего контроля; *Рабкрин* – Рабоче-крестьянская инспекция; *РККА* [эр-ка-ка] – Рабоче-Крестьянская Красная Армия (1918-1946);

Необходимо отметить, что единой классификации аббревиатур в лингвистике не существует. Под понятием **аббревиатура**, **сложносокращенное слово**, **сокращение**, **аббревиальная лексема** понимается **лексическая аббревиатура** – существительное, образованное сокращением слова или устойчивого словосочетания, имеющего признаки отдельной лексемы как элемента словарного состава языка.

По определению Е. А. Земской, «при аббревиации производное слово создается на базе сочетания нескольких слов, которые входят в

него не целиком, а частями, в сокращении» [2, с. 272]. Н. М. Шанский термином *аббревиация* называет образование производных слов путем чистого сокращения производящих слов (*специалист – спец, заместитель – зам*) [6, с. 287]. «Те части, которые остаются после сокращения, не являются морфемами (основами). В этом, по мнению Г. П. Цыганенко, отличие данного способа словообразования от морфологического» [7, с. 137].

По справедливому мнению О. Е. Ольшанского, «многие сложносокращенные образования (аббревиатуры), как особая разновидность композитов, переживают процесс опрощения» [4, с. 19]. Быстрое опрощение слов, образованных путем аббревиации, объясняется произвольностью их оформления; при деривации таких слов усечение основ не зависит от их морфемного членения. Имена-аббревиатуры нашей эпохи, как и древнейшие сокращения антропологической семантики, представляют собой опрощенные словесные комплексы, этимологически восходящие к словосочетаниям.

А. И. Моисеев, как и Н. М. Шанский, называет аббревиацией (сокращением), образование сокращенных слов (*спец, зав, пом, метро*), а «аббревиацией со сложением (точнее – сложение с аббревиацией: сложение сокращенных слов) – образование сложносокращенных слов – только имен существительных на базе субстантивных словосочетаний» [3, с. 119] и выделяет четыре разновидности сложносокращенных слов. Примерно одинаковую классификацию типов аббревиации (от трех у большинства исследователей до шести у В. В. Лопатина) предлагают лингвисты. Наиболее распространены такие.

1. Аббревиация инициального типа (от лат. *initialis* – *начальный*), которая, в свою очередь, делится на три подтипа: а) буквенные аббревиации, состоящие из названий начальных букв слов, входящих в исходное словосочетание: *ИТР [и-тэ-эр]*; б) звуковые аббревиации, состоящие из начальных звуков слов исходного словосочетания: *НИРС [нирс], ЛЭНИОР [лэниор]*; в) буквенно-звуковые аббревиации, состоящие как из названий начальных букв, так и из начальных звуков слов, входящих в исходное словосочетание: *РККА [эр-ка-ка], ЦДРИ [це-дри]*.

2. Аббревиация слогового типа, состоящая из сочетания начальных частей слов: *литраб [лит(ературный) раб(отник)]*;

3. Аббревиация смешанного типа, состоящая из начальных частей слов и начальных звуков (названий букв): *Нарком РКИ [эр-ка-и]*.

4. Аббревиация, состоящая из сочетания начальной части слова (слов) с целым словом: *зар(аботная) плата – зарплата*;

Слова, где первая часть сокращена, а вторая – полная, являются переходными между сложносокращенными и сложными словами, поэтому к сложносокращенным их многие не относят.

Еще одним источником появления сокращений являются

иностранные языки, а способом – заимствования из этих языков. Чтобы понять этимологию таких новых словообразований, необходимо анализировать их на языке оригинала. Вот пример некоторых терминов, пришедших из английского языка: мотель: *motel* = *motor* + *hotel*, е-мэйл (электронная почта): *e-mail* = *electronic* + *mail*, лазер: *laser* (*Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation*).

В Интернете можно встретить много устоявшихся сокращений английских фраз, поскольку Интернет начался в Америке. Основная причина появления сокращений здесь понятна – необходимость экономить своё и чужое время. Пребывание в *on-line* когда-то было совсем недешево. Есть и другая причина. В чате можно спокойно писать *opinion*, на это просто никто не обратит внимания. Зато использование *ИМХО* – (*imho in my humble opinion*) – признак того, что человек не первый день в Интернете, а значит, с ним есть о чём разговаривать.

Отдельно следует сказать о графическом сокращении слов. Такие сокращения используются только на письме и к аббревиатурам не относятся. Они отличаются тем, что удаленная часть слова обозначена графически: 1) точкой – при отсечении конечной части слова (*рус.* – *русский*); 2) дефисом, – при высекании срединной части слова (*кол-во* – *количество*); 3) косой чертой – при отсечении конечной части слов словосочетания (*п/п* – *по порядку*).

Самое большое количество аббревиатур появилось в первые десятилетия после Октябрьской революции 1917 года, когда возникла необходимость номинировать новые реалии. Многие из них оказались очень удобными и прочно вошли в русский язык (*рабкор*, *зарплата*). Другие были стихийными, малоупорядоченными, случайными (например, *шкраб* – *школьный работник*). Сложносокращенные слова активно используются в речи и дали производные (*ИТР* – *итэзровец*). Однако в образовании аббревиатур инициального типа необходима умеренность. По своей звуковой форме эти слова нередко непонятны большинству носителей русского языка и в таком случае затрудняют общение. Например, *ВАРНИТСО*, *ВСПАТАП*, *Главцветметобработка*, не могут быть удобными ни в речи, ни в переписке. Иногда аббревиатуры вызывают сложные ассоциации и неверные расшифровки (*УОР* – *управление отделочных работ* и *УОР* – *Украинское общество рыболовов*).

В наши дни развитие этого способа образования идет в сторону большей регламентированности: аббревиатура должна напоминать обычное слово, должна быть благозвучной, многосонорной, удобной в произношении.

Несомненно, что аббревиатуры используются часто и номинируют объекты из многих жизненных сфер, что дает им право на существование, изучение и наличие в словообразовательном гнезде.

В «Словообразовательном словаре русского языка»

А. Н. Тихонова [5] в гнезде с вершиной *работать* из 305 производных насчитывается 38 сложносокращенных слов. По данным нашей картотеки, гнездо пополнилось за счет разных типов аббревиации на 33 слова, что свидетельствует о высокой продуктивности этого метода. В словообразовательном гнезде А. Н. Тихонова только одна инициальная аббревиатура: *орс (отдел рабочего снабжения)*. Мы думаем, что автором не включены другие инициальные аббревиатуры, так как «сложносокращенные слова, как и сложные, даются в словаре по каждой части» [5, с. 12]. Так, сокращения типа *раб/сель/кор* помещены в трех гнездах: *работать, село, корреспондировать*. Включение всех аббревиатур чрезмерно увеличило бы размеры словаря. Кроме того, включения всех сложносокращенных слов в словообразовательное гнездо нецелесообразно с точки зрения того, что многие аббревиатуры утратили свое значение, исчезли вместе с понятиями, которые они обозначали, другие встречаются только в лексике специальной, узкопрофессиональной.

Выводы. Наблюдения показывают, что большая часть аббревиатур прочно входит в русский язык. Одной из общих причин их продуктивности является то, что аббревиатуры – эффективный способ экономии речевых средств. Знание этимологии сокращения и аббревиатур, правил их образования и написания не только расширяет грамотность и чувство меры в русском языке, но и помогает при изучении иностранных языков, других школьных предметов, расширяет общий кругозор каждого любознательного человека и помогает ему формировать свой стиль общения.

Перспективы дальнейших исследований. Пополнение словарного состава языка путём аббревиации происходит непрерывно. Таким образом, изучение аббревиации – процесс постоянный и актуальный.

Литература

1. Алексеев Д. И., Гозман И. Г., Сахаров Г. В. Словарь сокращений русского языка. Москва: Рус. яз., 1977. 416 с.
2. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие. Москва: Просвещение, 1973. 304 с.
3. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке: монография. Ленинград: ЛГУ, 1987. 205 с.
4. Ольшанский О. Е. Опрощение сложносокращенных слов в русском языке. *Слово и время*. Славянск: СГПИ, 1997. 153 с.
5. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. Москва: Рус. яз., 1985. Т. 1. 856 с.
6. Шанский Н. М. Русский язык. Лексика. Словообразование: учеб. пособие. Москва: Просвещение, 1975. 238 с.
7. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке: монография. Киев: Рад. школа, 1978. 149 с.

Дьячок Н.

– доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры общего и славянского языкознания Днепропетровского национального университета имени Олеса Гончара

УДК 811.161.1 + 81'373.611

**МОДИФИКАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОМИНАТЕМ ТИПА
«СЛОВСОЧЕТАНИЕ + ЭЛЛИПТИЧЕСКИЙ УНИВЕРБ»**

Статья посвящена описанию модификационных особенностей номинатем в русском языке. Объектом анализа стали универбализационные процессы в их разнообразии. Предметом – ряд универбов, модель модификации которых является традиционной. Результат исследования – выявление и описание механизмов универбации. Соответствия «словосочетание – слово» исследуемого типа являются формами абстрактной лексической единицы, именуемой номинатемой, которая характеризуется целым рядом формальных и семантических особенностей, присущих только этим лексическим структурам.

Ключевые слова: мотивация, номинатема, слово, словосочетание, универб, универбализация.

Дьячок Н.

– доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри загального й слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара

**МОДИФІКАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАТЕМ ТИПУ
«СЛОВСПОЛУЧЕННЯ + ЕЛІПТИЧНИЙ УНІВЕРБ»**

Статтю присвячено опису модифікаційних особливостей номінатем у російській мові. Об'єктом аналізу постали універбалізаційні процеси в їхній різноманітності. Предметом – низка універбів, модель модифікації яких є традиційною. Результатом дослідження є виявлення та опис механізмів універбації. Відповідності «словосполучення – слово» досліджуваного типу є формами абстрактної лексичної одиниці, що називається номінатемою, яка характеризується цілою низкою формальних і семантичних особливостей, притаманних лише цим лексичним структурам.

Ключові слова: мотивація, номінатема, слово, словосполучення, універб, універбалізація.

Diachok N.

Doctor of Science (Linguistics), Associate Professor, Professor, Department of General and Slavonic

Linguistics, Dnipro National Oles Honchar University

MODIFICATION PECULIARITIES OF NOMINATEME OF «WORD-COMBINATION + UNIVERB» TYPE

Object of the paper is to define and to describe the peculiarities of univerbation mechanism in Russian language. Object under analysis is univerbalizing processes in the context of their diversity. Subject under analysis is a variety of univerbs which modification model is traditional one. Result of the analysis is signification and description of univerbation mechanism. We came to conclusions which show that «word combination – word» parallels of the type under analysis are forms of abstract lexical unit called nominateme characterizing by a number of formal peculiarities and semantic ones typical for the lexical structures only.

Key-words: *motivation, nominateme, word, word combination, univverb, univverbalization.*

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научно-практическими задачами. Вопрос об идентификации единиц языка и их речевых и текстовых воплощений остается одним из основополагающих в области лингвистического описания.

Свое видение проблемы основной единицы номинации высказывали Ш. Балли [Общая лингвистика и вопросы французского языка, 1955], В. А. Звегинцев [Семасиология, 1957], Л. Блумфилд [Ряд постулатов для науки о языке, 1960], В. М. Жирмунский [О границах слова, 1961], И. А. Бодуэн де Куртенэ [Язык и языки, 1963], А. Мартине [Основы общей лингвистики, 1963], Й. Вахек [Лингвистический словарь пражской школы, 1964], С. Д. Кацнельсон [Содержание слова, значение и обозначение, 1965], Ф. де Соссюр [Курс общей лингвистики, 1977], Ж. Вандриес [Язык. Лингвистическое введение в историю, 2004], А. Фрей [Соссюр против Соссюра? Статьи разных лет, 2006] и др.

Анализ основных исследований и публикаций. Существует два подхода к определению основной единицы номинации: словоцентрический и несловоцентрический. Оба они, безусловно, имеют право на существование, находясь во взаимодействии друг с другом. В традиционной лингвистике прослеживается тенденция к выделению словосочетаний и других единиц, наряду со словами, как обладающих семантической, а значит, и номинативной целостностью. Поэтому слово можно квалифицировать не столько как базовую, инвариантную, сколько формальную разновидность номинативных – инвариантных – единиц.

Номинативный инвариант мы понимаем как абстрактную единицу, отвлеченную от своих конкретных реализаций, которая представляет собой то общее, что в той или иной степени присутствует в ряде однородных конкретных единиц, имеющих статус ее вариантов или дублетов [7].

Критерии тождества исследуемого инварианта, обозначенного термином **номинатема**, можно представить следующим образом.

1. Номинатема как единица языка способна вбирать в себя множество дифференциальных признаков, не нарушающих представления о его единстве.

2. Номинатема реально функционирует в речи в одной из своих модификаций (дублетов); поэтому модифицирование номинатемы – это форма ее существования.

3. Тождество номинатемы предполагает дублетное модифицирование, которое заключается в полной семантической идентичности противочленов. При дублетном модифицировании противочлены (дублеты) всегда совпадают как в лексическом отношении, так и в грамматическом плане.

4. Семантико-грамматическая цельнооформленность номинатемы, то есть совокупность текстово-речевых реализаций

конкретной номинатемы, потенциально ей свойственных.

Вслед за В. И. Теркуловым, мы выделяем номинатемы с доминантой-словом (словесной доминантой) и номинатемы с доминантой словосочетанием. Под структурными разновидностями номинатемы с доминантой-словосочетанием понимаются все семантически тождественные единицы, отождествляемые на уровне словосочетания, что и является объектом данного исследования. В данной статье мы анализируем особенности универбализованного (вербального) эквивалента словосочетания – слово-универб, возникшее в результате вербальной модификации словосочетания, тождественно словосочетанию в лексико-грамматическом аспекте, то есть демонстрирует тождество лексического, грамматического значений и синтаксической функции.

Существует целый ряд определений универбации как процесса и универба как результата этого процесса. Большинство из них считаются традиционными и относят указанные понятия исключительно к области словообразования, например: «образование слова на базе наименования, представляющего собой сочетание слов» [1, с. 74–75]. Авторы монографии «Русская разговорная речь» называют это явление семантическим стяжением, или семантической конденсацией, понимая под этим процессы, связанные с утратой семантической расчлененности комплексных наименований, состоящих из двух или более лексем [2, с. 408]. В. Н. Немченко образование производных слов в результате эллипсиса производящего словосочетания с одновременной суффиксацией называет стяжением [4, с. 241]. Данное явление обязательно должно сопровождаться наличием в языке двух форм обозначения одной и той же – общей для них – семантики: расчлененной (аналитической) и нерасчлененной (синтетической). А. В. Исаченко ввел в научный обиход под термином «универбация» понятие утраты формальной и семантической расчлененности наименования [3, с. 339].

Исследователи определяют характер данного явления как деривационный, несмотря на то, что тождественность семантики словосочетания и соответствующего ему слова дает нам повод для предположения, что между словосочетанием и словом реализуются отношения отнюдь не словообразовательные.

Мы предлагаем иной терминологический эквивалент, отражающий сущность приведенного процесса и тех единиц, которые в результате этого процесса возникли. Так, более целесообразно рассматривать каждый такой дериват как универбализованный (вербализованный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [7, с. 134], а данная словесная интерпретация возникла благодаря процессу эллиптической универбации. В целом же каждую конкретную

исследуемую нами единицу мы определяем как номинатему типа «словосочетание + эллиптический универб». Она входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является единицей, семантически тождественной словосочетанию, которая отождествляется на его уровне. Номинатему мы трактуем как абстрактную языковую единицу, реализующуюся в вербальных формах (глоссах, дублетах). В данном конкретном случае вариантами одной номинатемы выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово, например, *премиальная выплата* и *премиалка*, *коммунальная квартира* и *коммуналка*, *детеныш льва* и *львенок*, *настойка валерианы* и *валерьянка*.

Таким образом, под универбом нами понимается грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, стилистически отличающееся от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости, являющееся наряду с ним вариантом одной номинатемы.

Целью данной статьи является определение некоторых модификационных особенностей номинатем типа «словосочетание + эллиптический универб». Будут рассмотрены случаи типа *днепрянин – житель Днепра*, *днепрянка – жительница Днепра*, *днепряне – жители Днепра*, *многолетники – многолетние растения*, *многолетник – многолетнее растение*.

Изложение основного материала. Традиционно отношения между словесными реализациями соответствующих номинатем трактовались следующим образом: *днепрянин – днепрянка* (деривационные отношения, поскольку категория рода существительных не является словоизменительной), *днепрянин – днепряне*, *многолетник – многолетники* (реляционные отношения). Мы считаем, что данные трактовки требуют существенной поправки.

Основным признаком функционирования универба как вербальной реализации номинатемы исследуемого типа является функционирование в устной и письменной речи соответствующего словосочетания. Только в случае его отсутствия можно говорить о деривации или словоизменении в пределах одной номинатемы с доминантой-словом. Результативные единицы (дериваты и соответствующие глоссы) квалифицируются как одноструктурные образования с омонимичными аффиксами (структурные омонимы) по отношению к соответствующим универбам. Другим признаком дифференциации номинатем и, соответственно, их вербальных реализаций – универбов является морфемное оформление последних: так называемые формы рода и числа маркируются словообразовательными средствами (*-анин-*, *-янин-*, *-чанин-* со значением лица мужского пола по месту его локации, *-анк-*, *-янк-*, *-чанк-* со значением лица женского пола по месту его локации, *-ан-*, *-ян-*, *-чан-* со значением группы лиц по месту их локации), что противоречит

принципам формообразования в традиционном его понимании, но ни в коей мере не отрицает возможности универбации.

Формирование и функционирование образований типа *днепрянин – житель Днепра, днепрянка – жительница Днепра, днепряне – жители Днепра; полтавчанин – житель Полтавы, полтавчанка – жительница Полтавы, полтавчане – жители Полтавы; киевлянин – житель Киева, киевлянка – жительница Киева, киевляне – жители Киева* мы трактуем следующим образом.

WCom

Nom

U,

где **Nom** – номинатема, **WCom** – поливербальная ее реализация (дублет-словосочетание), **U** – вербальная ее реализация (дублет-универб). Например:

житель Киева
 номинатема 1
 (*житель Киева*)
киевлянин;

жительница Киева
 номинатема 2
 (*жительница Киева*)
киевлянка;
жители Киева

номинатема 3
 (*жители Киева*)
киевляне.

В качестве примера иного типа можно привести следующие соответствия: *многолетники – многолетние растения и многолетник – многолетнее растение*. В данном случае *многолетник* является квазиунивербом по отношению к словосочетанию *многолетнее растение*. Генетически возникновение каждой из приведенных единиц выглядело и квалифицировалось следующим образом: *многолетние растения* (доминантное словосочетание) – *многолетники* (универб) – *многолетник* (форма ед. числа, квазиуниверб) – *многолетнее растение* (квази- или псевдогенерирующее словосочетание).

Семантические рамки номинатем исследуемого типа определяют следующие особенности. О словообразовании некорректно говорить, сопоставляя словосочетание и универб как наименования одной и той же реалии; в данном случае речь может идти лишь об имитации словообразовательного акта. В первую очередь сущность имитации акта словообразования отражается в понятии мотивации. Словообразовательные отношения – это всегда и мотивационные отношения. Однако не всякое мотивационное отношение выступает и как словообразовательное. А. Н. Тихонов считает, что «словообразовательные мотивации являются лишь частью

мотивационных отношений», характерных для пары «производящее – производное». «Каждое производное слово возникает в языке на базе строго определенного значения производящего слова» [8, т. I, с. 37–38]. Мотивация (мотивированность) рассматривается как семантическая обусловленность значения производного и сложного слов значениями их составляющих; в акте словообразования одни единицы выступают в качестве источника мотивации, а другие – результативные – рассматриваются как обусловленные мотивационные.

В контексте нашего исследования факт мотивированности можно представить следующим образом: $\underline{1} + 2 = \underline{3}$, где $\underline{1}$ – основа зависимого элемента исходного словосочетания, имитирующая производящую, 2 – суффикс, имитирующий словообразовательный, в который синтезировался главный элемент исходного словосочетания, 3 – основа вербализованного эквивалента исходного словосочетания, имитирующая производную. Например, *многолетние растения – многолетники*: 1 – *многолетн-* + 2 – *-ик-* = 3 – *многолетник(и)*. Этому соответствует одно из двух основных правил возникновения вербальных дублетов конкретных словосочетаний: производящим является зависимый элемент словосочетания, в то время как главный элемент синтезируется в словообразовательный аффикс. Например: вербализованный элемент *днепрянин* эквивалентен словосочетанию *житель Днепра*; имитация процесса словообразования базируется на основе слова / формы слова *Днепр – днепр-*, а семантическая нагрузка слова *житель* – «лицо» – синтезировалась в суффиксе *-янин-*.

Выводы. Явление универбации системно, что позволяет сформулировать ряд правил в рамках данного явления. Номинатемы типа «словосочетание + эллиптический универб» обладают целым рядом формальных и семантических особенностей, присущих только этим лексическим структурам.

Литература

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энциклопедия, 1966. 606 с.
2. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н. Русская разговорная речь. Москва: Наука, 1981. 276 с.
3. Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков. *Slavia*. 1958. Roč. 27. Seš. 3. S. 334–352.
4. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование: пособие [для филол. спец. ун-тов]. Москва: Высшая школа, 1984. 256 с.
5. Русская грамматика [под ред. Н. Ю. Шведовой]. Москва: Наука, 1980. 784 с.
6. Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві. *Мовознавство*. 1992. № 4. С. 42–47.
7. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка. *Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка: «Філологічні науки»*: зб. наук. праць. Луганськ: Альма-матер, 2006. № 11 (106). С. 127–137.
8. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. Москва: Русский язык, 1985. Ч. 1. 576 с.

ГРАМАТИКА

Курочка С.

– учитель іноземної мови (англійська) загальноосвітньої школи
I–III ступенів № 16 м. Костянтинівки

УДК [811. 111 + 811.161.2]’367.32

НЕПРЯМІ СПОНУКАЛЬНІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТАМИ У ФОРМІ ДІЙСНОГО Й УМОВНОГО СПОСОБІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Статтю присвячено зіставному аналізу граматичних і прагматичних особливостей непрямих спонукальних конструкцій з предикатами у формі дійсного й умовного способів як одного з виражальних засобів волевиявлення мовця. У науковій розвідці окреслено теоретичні аспекти функціонально-модальної категорії спонукання в сучасній лінгвістиці; виокремлено подібні й відмінні моделі спонукальних конструкцій з досліджуваними предикатами; представлено прагматичну характеристику таких синтаксичних одиниць з позиції порівняльної типології.

Ключові слова: категорія спонукання, непрямі спонукальні речення, мовленнєва ситуація, контекст, умовний спосіб, дійсний спосіб, предикат.

Курочка С.

– учитель иностранного языка (английский) общеобразовательной
школы I–III ступеней № 16 г. Константиновки

КОСВЕННЫЕ ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ФОРМЕ ИЗЪЯВИТЕЛЬНОГО И СОСЛАГАТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена сравнительному анализу грамматических и прагматических особенностей косвенных побудительных конструкций с предикатами в форме изъявительного и сослагательного наклонений как одного из способов выражения волеизъявления говорящего. В статье очерчены теоретические аспекты функционально-модальной категории побуждения в современной лингвистике; проанализированы схожие и отличительные модели побудительных конструкций с исследуемыми предикатами; представлена прагматическая характеристика таких синтаксических единиц с точки зрения сравнительной типологии.

Ключевые слова: категория побуждения, косвенные побудительные предложения, речевая ситуация, контекст, сослагательное наклонение, изъявительное наклонение, предикат.

Kurochka S.

– English Language Teacher, Comprehensive School 16, Kostiantynivka

INDIRECT SPONTANEOUS SENTENCES WITH PREDICATES IN THE FORM OF REAL AND CONDITIONAL MOOD IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to a comparative analysis of grammatical and pragmatic features of indirect inductive constructions with predicates in the form of actual and conditional methods as one of the expressive means of expression of the speaker. In scientific research the theoretical aspects of the functional-modal category of induction in modern linguistics are outlined; Similar and distinctive models of inductive constructions with predicate predicates are singled out; a pragmatic description of such syntactical units from the position of comparative typology is presented.

Key words: *induction category, indirect induction sentences, speech situation, context, conditional method, prescriptive method, predicate.*

Постановка проблеми. Останнім часом мовознавці вважають пріоритетними дослідження не системно-структурних аспектів мови, а її функціонування як засобу спілкування. Це зумовлено тим, що «описовий системно-мовний підхід, який мав свого часу позитивні результати, на сьогодні не спроможний здійснити комплекс вивчення діалогу як продукту мовленнєвої діяльності» [1, с. 21]. Від другої половини минулого століття започатковано формування концепцій, згідно з якими визначальним є аналіз мовленнєвої компетенції як значущого складника життєдіяльності індивіда. З огляду на це неабиякого значення набувають такі теоретичні положення, як комунікативна ситуація, комунікативний (мовленнєвий) акт і його учасники, їх соціальні ролі, статуси тощо. Така зміна теоретичного спрямування розширила емпіричне коло лінгвістичного інтересу, посприяла зосередженню уваги науковців на спонукальних реченнях, які за семантико-прагматичними властивостями щільно пов'язані з комунікативною ситуацією. Від умов і різноманітних характеристик комунікативного акту залежить правильна інтерпретація таких речень, зацікавлення ними дослідників можна пояснити посиленою увагою до суб'єктивного складника мови, що потребує семантичного аналізу категорії способу, модальних дієслів, синтаксичних одиниць тощо. Зіставний аналіз у лінгвістичній площині вможливорює краще усвідомлення й засвоєння насамперед рідної мови, сприяє розвитку таких наукових напрямів, як міжкультурна комунікація, лінгвокультурологія, порівняльна прагмалінгвістика, порівняльний аналіз дискурсу, порівняльна соціолінгвістика тощо. Актуальним на сьогодні залишається типологія вивчення функціонально-семантичного й комунікативно-прагматичного аспектів мови, саме тому неабиякого значення набуває порівняльний аналіз системи засобів вираження спонукування в українській та англійській мовах, вияв моделей конструкцій як вербалізаторів спонукальних речень.

Аналіз останніх досліджень. Початковим етапом порівняльного вивчення спонукування був аналіз наказового способу (Н. Головіна, Ю. Жлуктенко, В. Каліущенко, І. Корунець, В. Ушакова й ін.). Мовознавці досліджували парадигму наказового способу, виокремили ядерні й периферійні форми імператива, його граматичні й лексико-граматичні синоніми (О. Володін, В. Храковський, Н. Швидка й ін.). Аналіз спонукальних мовленнєвих актів – подальший етап дослідження категорії спонукування (Л. Бережан, О. Бондарко, А. Вежбицька, Г. Дрінко, Т. ван Дейк, А. Дорошенко, Г. Ейгер, Т. Карлсон та ін.). Отже, важливим напрямом вивчення спонукування є дослідження її як категорії, у якій особливо вияскравлено комунікативно-прагматичну функцію мови.

Метою статті є порівняльний аналіз конструкцій з предикатами у формі дійсного й умовного способів як виразників категорії спонукування в українській та англійській мовах. Для досягнення мети передбачено

виконання таких завдань: 1) з'ясувати теоретичні аспекти функціонально-семантичної категорії спонування в сучасній лінгвістиці; 2) виявити схожі й відмінні моделі спонукальних речень з дієсловами у формі індикатива й умовного способу; 3) представити прагматичну характеристику зазначених синтаксичних одиниць з позиції порівняльної типології.

Виклад основного матеріалу. Визначальним критерієм виокремлення видів конструкцій за модальністю слугує розмежування внутрішньо- й зовнішньосинтаксичної структури речення. Перша співвіднесена з різновидом структурної схеми й підпорядкована мовним вимірам граматичного ладу, другу формують переважно дві синтаксичні категорії – модальність і час [8, с. 109]. Модальні відношення, що вказують на співвіднесення висловлення з об'єктивною дійсністю з позиції мовця, зреалізовано в певній мовній формі. Модальність притаманна будь-якому висловленню, і тому її разом з предикативністю вважають основною категорією, що формує речення як відносно закінчену думку «про відображений ним «шматочок» позамовної дійсності» [3, с. 41].

Спонування, як форма емоційно-вольового оцінювання реалій, перебуває в площині модальних відношень, що має вияв в адресованій співрозмовнику чи групі співрозмовників вимозі такої дії чи поведінки, яка б забезпечила відповідність між основним змістом спонукального речення й дійсністю.

Науковці кваліфікують спонукальну модальність як особливу категорію, визначення місця й статусу якої тривалий час було неоднозначним. Загальноприйнятим є залучення її до ірреальної модальності, оскільки дія в спонуванні є нереалізованою під час проголошення, тому, на думку Ю. Жлуктенка, вважати її складником нереальності проблематично [7, с. 72]. Згідно з іншою позицією спонукальну модальність вилучають з площини проблематичності й ірреальності на підставі того, що в мовній модальності мають вияв не лише судження про можливе, дійсне, необхідне, а й воля, наміри, прагнення у вигляді прохань, наказів, порад, заборон тощо. Синтаксисти пропонують це трактувати як модальність відображення, що охоплює індикативну, потенційну, проблематичну й ірреальну модальність і модальність наміру: спонукальність й оптативність (бажальність) [11, с. 108–112].

Взаємодію модальності й прагматики в категорії спонування трактують по-різному: 1) як модальну категорію (спонукальні речення не визначають як особливий функціональний вид, а залучають до складу розповідних). Це призводить до нівелювання їх структурних і семантичних особливостей. Саме виражене волевиявлення протиставляє спонукальні висловлення іншим і є підставою для опозиції спонукальність – неспонукальність [9, с. 174]; 2) як функціонально-модальну категорію. Така позиція потребує, по-перше, аналізу засобів вираження спонукальної модальності, по-друге, дослідження тих

комунікативних різновидів речень, у яких актуалізовано семантику волевиявлення.

Конфігурацію категорії спонукання утворюють ядерні й периферійні структурно-семантичні моделі синтаксичних одиниць. Ядерну зону формують конструкції, спеціально призначені для вираження волевиявлення (з предикатом у формі наказового способу другої особи однини й множини, третьої особи однини й множини, з перформативними дієсловами). До периферії зараховують речення, для яких вираження спонукання не є первинною функцією, тобто висловлення набуває такого прагматичного навантаження залежно від ситуації чи контексту [9, с. 174] завдяки особливій спонукальній інтонації. Таку функцію можуть виконувати й конструкції з дієсловами у формі дійсного й умовного способів.

Зазначені неспеціалізовані засоби вираження спонукання притаманні як українській, так й англійській мові. Моделі спонукальних конструкцій з дієсловами дійсного способу мають схожу структуру в обох мовах, відмінною є частотність функціонування тієї чи тієї моделі. Як зазначає Т. Акімова, особливість індикативних форм полягає в тому, що вони переважно вживаються в поширених простих і складних реченнях, де їх наказову інтерпретацію забезпечує контекст, а імперативні форми – у непоширених простих реченнях [1, с. 43]. Індикативні спонукальні висловлення обмежені художнім і публіцистичним стилями. В українській мові такі синтаксичні одиниці дорівнюють 5,2% від загальної номенклатури структурних різновидів спонукальних речень [12, с. 143], в англійській відповідно – 2,3% [6, с. 66].

Як українці, так і британці послуговуються моделями речень з дієсловами у формі дійсного способу другої особи теперішнього чи майбутнього часу (Vpres., Vfut.), коли вони не мають сумнівів щодо обов'язкового виконання дії. Напр.: – *Гнате! Коли б я не прийшла надвечір, занесеш вепрекові. Розтовчеш у цеброві бараболі і змішаєш з грисом* (У. Самчук. Марія); ...*Ти, Демку, ніде не волочися, виведеш йому коні, напоїш і нехай пасе* (У. Самчук. Марія); *Хай там хтось за тебе одгортає, підеш у двір...* (В. Винниченко. Уміркований та щирий); *You'll do double home work to night* (A. Cronin. The Citadel) – Сьогодні ввечері ти зробиш замість одної; *You'll read a chapter of you Bible every day* (A. Cronin. The Citadel) – І щодня будеш прочитувати по главі з Біблії тощо.

В англійській мові конструкції Vfut. вживають переважно для спонукання до сумісної дії, напр.: *We'll go to him together tomorrow morning* (J. Galsworthy. End of the Chapter) – Поїдемо до нього завтра вранці. Такі спонукальні речення мають інтенційне значення поради, прохання, пропозиції, вимоги.

Англійській мові не притаманні спонукальні речення з індикативом у формі минулого часу. В українській функцію волевиявлення можуть виконувати дієслова минулого часу (Vpast), зокрема імперативної

семантики в певному контексті набувають дієслова односпрямованого руху (*піти, поїхати, побігти* тощо), а також дієслова, що позначають початкову чи кінцеву фазу руху (*рушити, торкнутися, піднятися, узяти, почати, скінчити*). Напр.: *...Кому перса дівочі, кому смерть серед ночі, Щоб тебе доля побила...* (І. Драч. Лист до калини), *Пішла! Живо!* (В. Винниченко. Уміркований та щирий). Подібні речення мають значення дії, яку потрібно негайно виконувати. У таких синтаксичних одиницях адресат невербалізований, мовна ситуація і контекст уможливають його визначення. Форми минулого часу індикатива виражають різні види спонукання, забарвлюють мову розмовним, фамільярним відтінком. Такий засіб вираження волевиявлення посилює категоричний вид спонукання (вимогу, наказ, команду), зрідка може мати значення пропозиції, запрошення: *... А ось коли посилаватимуть до боцмана, щоб випросив у нього шматок ватерлінії, то тут спершу подумай, бігти, бігти не спіши* (О. Гончар. Тронка). Особливість дієслів множини минулого часу полягає в тому, що спонукальні конструкції переважно є маніфестантами соціативної дії: *Пішли пристрілюватись* (О. Гончар. Прапорonosці); *Пішли, землячки, на султана працювати* (О. Вишня. Вишневі усмішки). Проте порівняно з власне імперативними соціативними конструкціями вони, на нашу думку, мають семантику «негайно почати виконувати дію». Такий різновид речень не властивий для англійської мови.

Спонукальні конструкції з індикативом теперішнього й майбутнього часу функціонують у неофіційному мовленні (розмовний, художній, публіцистичний стилі) для вираження наказу, команди, вимоги, прохання; є семантико-синтаксичним еквівалентом власне імператива (дієслова наказового способу другої особи однини й множини).

Діяльність мовця – це сукупність конкретних мовленнєвих ситуацій, у яких передбачено реалізацію суспільних функцій мови. Умови конкретної ситуації вможливають вияв закономірностей функціонування мовних форм, з'ясування семантики вислову під час комунікації. Мовленнєва ситуація може мати вираження в контексті (лексичному, граматичному, синтаксичному), що дозволяє вирізняти семантично регулярно повторювані елементи, які взаємодіють з формою наказового способу, об'єктивуючи певне часткове спонукальне значення, його різновиди. Залежно від синтаксичного контексту й ситуації умовний спосіб може бути виразником спонукальної інтенції, що й засвідчують автори Словника лінгвістичних термінів: «Умовний спосіб означає дію бажану або можливу за певних умов... Різновидом умовного способу в українській мові є спонукальний і бажальний. Спосіб спонукальний за формою не відрізняється від умовного, але має значення наказового з пом'якшеним виявом цієї семантики» [4, с. 283]. В українській мові засобом вираження умовного способу є дієслівна форма минулого часу з часткою *би* (б), напр.: *Ти б пішов погуляв де, синку, а то мо, спочив би ліг...* (І. Багряний. Тигролови); *Коли б ти заспівала пісні, а я послухав, і більше нічого не бажаю собі* (У. Самчук.

Марія); *Мовчиш очарований? Хоч би сказав що...* (У. Самчук. Марія). *Ви б краще йшли до церкви, аніж галакати про телячі діла* (М. Стельмах. Дума про тебе). Дієслівні форми умовного способу як виразники спонування можуть у певному контексті набувати значення поради, прохання (зокрема й наполегливого), побажання, пропозиції, зрідка докору, вимоги. Мовець вважає, що виконання запропонованої дії покращить ситуацію як для адресата при пораді, так і для мовця при проханні.

В англійській мові наявна значно більша кількість моделей спонукальних конструкцій з предикатом умовного способу, які вирізняються частотністю функціонування. Одні з них стандартизовані, із сталою семантикою ірреальності, інші можуть мати й реальне значення, тому менше формалізовані й потребують конкретизаторів, зокрема *if, if only, even if*. Г. Дрінко виокремлює кілька таких моделей: *Pron. (N)'d better + Vinf* (30,8%), *Want + Complex Object* (1,5%), *Pron. (N) + would rather + Vinf* (1,5%), *If I were you* (6,6%), *I wish* (5,2%), *I mod.* (50,7%), *I'd like* (3,7%) [6, с. 79]. Найуживанішою є модель *Pron. (N) + had better*, яка реалізує спонукальну семантику в розповідних реченнях із займенником *you*: *Perhaps you'd better read the thing* (J. Galsworthy. End of the Chapter) – Тобі, слід би прочитати це; *You'd better go away* – Вам краще б поїхати. Регулярне використання подібних конструкцій із семантикою волевиявлення призводить до нівелювання *better* і перетворює лексему на функціональне слово. Такі синтаксичні одиниці набувають особливих ознак, а саме: а) можливість уживання *better* без *had*; б) ізольоване вживання *better* у препозиції щодо спонукального речення; в) рухомість *better* у структурі спонукальної конструкції; г) за умови залучення до неспонукальних речень як функціональне слово *better* надає їм спонукальної семантики. В англійській мові предикати у формі умовного способу можуть мати значення сумісної дії або волевиявлення, спрямованого до третьої особи, напр.: *Dinny, we'd better go up* (J Galsworthy. End of the Chapter) – Діні, нам мабуть, пора наверх. Загалом непрямі спонукальні висловлення з дієсловом умовного способу мають такі параметри: в англійській мові дорівнюють, на думку Г. Дрінко, 2,4% [6, с. 79], в українській, як зазначає Н. Швидка, – 2% [12, с. 143] від загальної кількості спонукальних конструкцій.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**: 1) непрямі спонукальні речення з індикативом (*Vpres., Vfut., Vpast.*) є частотнішими в мовленні українців; 2) спонукальні висловлення з індикативом *Vpast.* не властиві для англійськомовної картини світу, вони притаманні україністиці; 3) спонукальні конструкції з предикатами у формі умовного способу однаково поширені в обох мовах, відмінність полягає в кількісному показнику моделей таких структур; 4) англійська мова значно багатша на такі виразники непрямого спонування.

Перспективними вважаємо завдання систематизації засобів вираження спонування в українській та англійській мовах, визначення подібних і відмінних моделей конструкцій як виразників спонукальної семантики.

Література

1. Акимова Т. Г. Типология императивных конструкций. Санкт-Петербург: Наука, 1992. 301 с.
2. Бархударов Л. С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. Москва: Высш. школа, 1963. 428 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва: Высш. школа, 1986. 640 с.
4. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
5. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Наука, 1970. 767 с.
6. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17. Горлівка, 2005. 182 с.
7. Жлуктенко Ю. О. Порівняльні дослідження. Київ: Наук. думка, 1981. 365 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк: Дон НУ, 2001. 662 с.
9. Корди Е. Е. Вторичные функции высказываний с модальными глаголами. *Типология и грамматика*. Москва: Наука, 1990. С. 174–180.
10. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов: навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. 239 с.
11. Мекеко Н. М. Сопоставительный анализ функциональных единиц речевого этикета тематической группы «Пожелание» в английском и русском языках. Москва: Наука, 2001. 207 с.
12. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонування, функції: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Слов'янськ, 1998. 195 с.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Ясногурська Л.

– кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету

УДК 811.111'1

КОНЦЕПТИ «TOLERANCE» ТА «PATIENCE» В ПАРЕМІОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено аналізу паремій, які репрезентують концепти «tolerance» і «patience» в англійській мові. Сучасна когнітивна лінгвістика актуалізує вивчення концепту, оскільки в його структурі відображаються функціонально значущі для відповідної культури ознаки. Будь-який концепт реалізується через мовні одиниці. У статті представлено докладну інформацію щодо структури двох концептів англійської мови, зокрема здійснено семантико-етимологічний аналіз слова «tolerance» – назва концепту «tolerance» і слова «patience» – назва концепту «patience».

Ключові слова: концепт; толерантність; паремія; поле; ядро; периферія; когнітивна лінгвістика; етнос; номінант; репрезентант; етимологічний аналіз.

Ясногурская Л.

– кандидат филологических наук, преподаватель кафедры
иностранных языков Ровенского государственного гуманитарного
университета

КОНЦЕПТЫ «TOLERANCE» И «PATIENCE» В ПАРЕМИОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена анализу паремий, представляющих концепты «tolerance» и «patience» в английском языке. В современной когнитивной лингвистике актуальным является изучение концепта, поскольку в его структуре отражаются признаки, функционально значимые для соответствующей культуры. Любой концепт реализуется в языковых единицах. В данной статье представлена подробная информация о структуре данных концептов в английском языке, подается семантико-этимологический анализ слова «tolerance» – имени концепта «tolerance» и слова «patience» – имени концепта «patience». Цель данной работы – изучение концептов «tolerance» и «patience», отраженных в паремиологии английского языка. Задача работы – выявление и описание структуры паремиологических концептов; разделение на ядерную и периферийную зоны поля концептов «tolerance» и «patience»; выявление понятийных характеристик концептов; проведение этимологического анализа репрезентантов данных концептов, а также распределение пословиц и поговорок по различным группам, которые представляют концепты «tolerance» и «patience». Поставленные цели и задачи определили выбор в качестве материала исследования поговорки и пословицы английского языка. Именно пословицы и поговорки, которые являются носителями культуры и мудрости народа, позволяют представить идеалы и ценности этноса.

Ключевые слова: концепт; толерантность; паремия; поле; ядро; периферия; когнитивная лингвистика; этнос; номинант; репрезентант; этимологический анализ.

Yasnohurska L.

– Candidate of Science (Linguistics), Teacher, Foreign Languages
Department, Rivne State University of Humanities

CONCEPTS OF «TOLERANCE» AND «PATIENCE» IN PAREMIOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article is devoted to the analysis of proverbs representing the concepts of «tolerance» and «patience» in the English language. In modern cognitive linguistics, the study of the concept is relevant, since its structure reflects features that are functionally relevant to the culture concerned. Any concept is realized in linguistic units. This article provides detailed information on the structure of these concepts in the English language, provides a semantic and ideological analysis of the word «tolerance» - the name of the concept «tolerance» and the word «patience» - the name of the concept «patience». The purpose of this work is to study the concepts of «tolerance» and «patience», reflected in the paremiology of the English language. The task of the work is to identify and describe the structure of the paremiological concepts; separation of the «tolerance» and «patience» concepts into the nuclear and peripheral zones of the field; identification of conceptual characteristics of concepts; carrying out an etymological analysis of representatives of these concepts, as well as the distribution of proverbs and sayings on various groups that represent the concepts of «tolerance» and «patience». The set goals and objectives determined the choice of the proverb and proverb of the English language as a research material. It is the proverbs and sayings that are the bearers of the culture and wisdom of the people that allow us to present the ideals and values of the ethnos.

Key words: concept; tolerance; proverb; field; core; periphery; cognitive linguistics; ethnos; nominee; representative; etymological analysis.

Постановка проблеми. Дослідження концепту в когнітивній лінгвістиці – актуальний напрям, оскільки відбувається розширення лінгвокультурних уявлень про певне розуміння будь-якої мови. «Саме в когнітивній лінгвістиці вчені вбачають новий етап вивчення складних зв'язків мови і мислення» [1, с. 35].

Аналіз останніх досліджень. Вивченням поняття «концепт» займалися А. А. Залевська [2], С. Г. Воркачов [3], М. В. Піменова [4] та ін. Існують різні погляди щодо розуміння цього терміна. Так, А. А. Залевська характеризує концепт як об'єктивно закладені в свідомості людини перцептивно-когнітивно-афективні знання динамічного характеру, що відрізняються від значень і понять. Дослідниця вказує, що «концепт – це надбання індивіда» [2, с. 36]. На думку С. Г. Воркачова, «концепт являє собою операційну одиницю думки», що має мовне вираження, позначене етнокультурною специфікою» [3, с. 65].

Згідно з М. В. Піменовою, «концепт – це уявлення про фрагмент світу, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, які реалізуються різними мовними способами і засобами» [4, с. 88]. Науковець зазначає: «Те, що людина знає, вважає, уявляє про об'єкти зовнішнього і внутрішнього світу <...> і є те, що називається концептом. У структурі концепту відображаються ознаки, функціонально значущі для відповідної культури. Повний опис того чи іншого концепту, значимого для певної культури, можливий тільки через дослідження

найбільш повного набору засобів його вираження» [4, с. 88].

Мета пропонованої статті – доведення того, що концепт являє собою семантичну систему зумовлену лінгвокультурною специфікою, і у різний спосіб може характеризувати носіїв певної етнокультури [5]. Культурні концепти формуються в історії народу, закріплюються через досвід народу і зберігаються у мові [6].

Актуальність роботи полягає в тому, що обрані для дослідження концепти мають універсальний характер для міжкультурної комунікації. Стаття дозволяє описати риси менталітету досліджуваного етносу через конкретні приклади.

Об'єктом цього дослідження обрано специфіку мовного вираження концептів «tolerance» і «patience», а **предметом** – виявлення їх національно-культурної специфіки в англійській лінгвокультурі.

Мета статті полягає в описі особливостей вираження концептів «tolerance» і «patience» мовними засобами англійської мови. **Завдання** дослідження – вивчення особливостей вираження універсальних і національних рис у концептах «tolerance» і «patience» та їх репрезентацій пареміями англійської мови. Гіпотезою є те, що процес вербалізації концептів «tolerance» і «patience» культурно маркований і виявляється через об'єктивацію пареміями англійської мови. У **статті** використовується комплексна методика концептуального аналізу, що передбачає етимологічний і дефініційний аналіз слів «tolerance» і «patience», описовий та порівняльний аналіз, статистичний і класифікаційний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепти «tolerance» і «patience» належать до національної концептосфери будь-якої мови. Вони являють собою смислову діаду, засновану на зв'язках часткової подібності та відмінності. Лінгвокультурна специфіка цих концептів **притаманна** англійській та українській мовній свідомості.

Терпіння означає 'здатність стійко переносити незручності, позбавлення чогось / когось, страждання', а толерантність увиразнює значення 'можливість визнання за іншими людьми права на іншу поведінку' [7].

Будь-який концепт реалізується в мовних одиницях, тому для їх вивчення необхідно провести етимологічний аналіз номінанта кожного з концептів.

Згідно етимологічним словником слово tolerance «толерантність» tolerance-a. F. tolérance (14th c. In Hatz.-Darm.), Ad. rare L. tolerantia, f. tolerare to tolerate: see-ance. But from 16th c. prob. directly referred to the L.) належить до XIV століття і бере початок від англійського іменника tolerance в значенні 'стійкість', «витривалість», який, в свою чергу, походить від латинського tolerantia, що фіксує лексему 'терпіння', 'терплячість', 'витривалість' [8].

В етимологічному словнику зазначено, що слово patience (ME. A. OF. Patience, pacience (12th c.), Ad. L. patientia, f. Patient-em suffering, patient: see -ence.) виникло у XII ст. від давньофранцузького patience і

латинського *patientia* в значенні 'страждання' [8].

Для виявлення понятійних характеристик концепту «толерантність» звернемося до словникових дефініцій цього концепту.

В Оксфордському словнику англійської мови [9] «tolerance» визначається так:

1. The action or practice of enduring or sustaining pain or hardship; the power or capacity of enduring; endurance.

2. The action of allowing; licence, permission granted by an authority.

3. The action or practice of tolerating; toleration; the disposition to be patient with or indulgent to the opinions or practices of others; freedom from bigotry or undue severity in judging the conduct of others; forbearance; catholicity of spirit.

У наведених словникових дефініціях виражені такі ознаки:

1) стан страждання, покірне сприйняття болю, страждання;

2) стан готовності приймати, припускати можливість вияву іншої поведінки та переконань;

3) стан терпимості до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв.

Лексема «tolerance» висловлює значення готовності і здатності без протесту приймати іншу особистість, трактується також як терпимість і є синонімом «patience».

У тлумачному словнику англійської мови [10] слово *patience* «терпіння» визначається так:

1. The practice or quality of being patient. The suffering or enduring (of pain, trouble, or evil) with calmness and composure; the quality or capacity of so suffering or enduring.

2. The fact or capacity of enduring; patient endurance.

3. Sufferance; indulgence; leave, permission.

У наведених словникових дефініціях **виявляються такі** ознаки:

1) здатність терпіти (фізичний біль, **страждання**) протягом довгого часу;

2) здатність відчувати страждання;

3) покірне сприйняття складної ситуації.

В англомовних синонімічних словниках і тезаурусах концепт «tolerance» уточнюється наступним чином: *tolerance* – терпимість, *allowance* – допуск, *charity* – благодійність, *consideration* – використовується для найменування розгляду, *endurance* – витривалість, *forbearance* – терпіння, *impartiality* – неупередженість, *indulgence* – поблажливість, *leniency*, *lenity* – м'якість, милосердя, *long-suffering* – довготерпіння, *magnanimity* – великодушність, *margin* – рентабельність, *obligingness* – обов'язковість, *open mindedness* – відкритість, *patience* – терпіння, *patronage* – патронаж, *permissiveness* – **свавілля**, *sufferance* – потурання [11].

Ці синоніми уточнюють семантику англійського концепту «tolerance» у кількох значеннях:

1) витривалість, довготерпіння; 2) милосердя, великодушність;

3) стриманість; 4) потурання.

В англійських словниках простежується також дефініція «сприйняття ситуації». В англійській мові концепт «tolerance» асоціюється як з фізичними, так і з моральними стражданнями, чітко простежується семантичний ряд: толерантність – великодушність – милосердя – потурання.

В англомовних синонімічних словниках і тезаурусах концепт «patience» тлумачиться так: patience – терпіння, calm – спокій, calmness – спокій, charity – благодійність, composure – самовладання, endurance – витривалість, equanimity – холонокровність, forbearance – витримка, fortitude – стійкість, leniency – **потурання**, longanimity – довготерпіння, peace of mind – спокій, poise – врівноваженість, resignation – покора, смирення, restraint – стриманість, serenity – спокій [11].

Такі синоніми **увиразнюють** семантику англійського концепту «patience» у лексичному ряду:

1) спокій; 2) благодійність; 3) врівноваженість; 4) смиренність.

Отже, згідно зі словниковими статтями англомовних видань концепт «patience» асоціюється зі смиренням, пасивним сприйняттям складної ситуації, спокоєм, витримкою і довготерпінням.

Пареміологічний фонд будь-якої мови переконливо засвідчує глибину і самобутність конкретної етноспільноти [12]. Вивчення прислів'їв дозволяє зрозуміти національний колорит представників різних культур. Водночас пареміологічні дослідження необхідно доповнювати іншими методами і розглядати прислів'я не тільки в якості єдиного джерела інформації про специфіку національних культур [13].

У цій статті представлені результати дослідження розуміння толерантності й терпимості, закріплених в англійській культурі, на основі вивчення прислів'їв. Матеріалом аналізу стали паремії англійських фразеологічних словників [14–17].

Методом суцільної вибірки відібрано паремії, що вербалізують концепти «tolerance» і «patience», які, відповідно, були розподілені на групи та підгрупи. На основі статистичного методу сформоване ядро концепту, його приядерна зона і периферія.

Аналіз прислів'їв і приказок дозволив класифікувати їх на групи за значеннями 'толерантність' / 'терпимість', що були впорядковані за принципом тематичного поля. Отже, розглянемо групи, в яких вербалізується концепт «tolerance»:

Перша група: «The compassion, mercy, forgiveness»з – «Співчуття, милосердя, прощення».

«Charity begins at home» – «Милосердя починається вдома».

«Bear and forbear» – «Виявляти терпіння і витримку, володіти ангельським терпінням».

Друга група: «The limit of patience» – «Межа терпіння».

«The string of a man's sack of patience is generally tied with a slip knot» – «Мотузка на мішку терпіння зазвичай зав'язана ковзаючим вузлом (зашморгом)».

«Patience provoked turns to fury» – «Увірвався терпець; терпець переходить у лють».

Третя група: «The humanity» – «Гуманність».

«Have patience with a friend rather than lose him forever» – «Будь терплячий до іншого, інакше втрапиш його назавжди».

«He that will be served, must be patient» – «Маючи слуг, треба бути терплячим».

Тематичне поле кожного концепту є групою смислових утворень, об'єднаних загальними рисами. Водночас системною ознакою такого поля стає референціальна складова. Одиниці такого поля структуровані на основі об'єктивної тематичної близькості.

Значимість концептів «tolerance» і «patience» підтверджується величезним багатством паремій англійської мови, що відображають особливості сприйняття терпіння і толерантності носіями англійської мови.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що англійський національний характер виявляє свою самобутність у багатстві прислів'їв і приказок, збережених упродовж тривалого історичного часу. Проаналізувавши групи прислів'їв і приказок, що відображають концепти «tolerance» і «patience», треба вказати, що в англійській пареміології толерантність трактується як: 1) терпимість до чужої думки; 2) повага; 3) співчуття; 4) важлива цінність, яка веде до успіху; 5) милосердя. Терпіння ж розуміється як: 1) терпимість; 2) чеснота; 3) прощення; 4) розуміння; 5) гуманність.

Перспективи подальших розвідок. У науковому майбутньому вважаємо перспективним розширення дослідницького матеріалу та поглибленого вивчення концептів «tolerance» і «patience» на основі пареміологічного і, в цілому, фразеологічного фонду англійської мови.

Література

1. Командакова М. С. Реализация предметных признаков концепта IMAGINATION. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 324. С. 33–36.
2. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т. 2001. С. 36–45.
3. Воркачёв С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
4. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации. *Серия «Концептуальные исследования»*. Кемерово: Графика, 2004. № 3. 386 с.
5. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. 3-е изд., испр. Москва: Флинта: Наука, 2007. 296 с.
6. Суржанская Ю. В. Индивидуальные и культурные концепты: общее и различное. *Язык и культура*. 2011. № 3 (15). С. 87–93.
7. Долгова И. А. Концептуальное поле «терпение» в английской и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2006. 26 с.
8. Harper D. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com/index.php>.
9. The Oxford English Dictionary. Oxford University Press, 2008.

10. Collins Advanced Learner's English Dictionary. URL: <http://slovar-vocab.com>.

11. Soule. Dictionary of English synonyms. URL: <http://synonyms.memodata.com> (дата обращения: 18.11.2015).

12. Dundes A Life is Like a Chicken Coop Ladder. A Portrait of German Culture through Folklore. N.Y.: Columbia University Press, 1984.

13. Шкурко Ю. С. Представления о счастье в русских и американских пословицах: поиск точек соприкосновения с моделью Г. Хофстеде. *Язык и культура*. 2014. № 3 (27). С. 108–119.

14. Русско-английский словарь пословиц и поговорок. URL: <http://proverbsruen.aca-demic.ru/1165> (дата обращения: 18.11.2015).

15. English proverbs and saying with the transfer in the Russian. URL: <http://sayings.ru/world/english/english7.html> (дата обращения: 18.11.2015).

16. The Oxford Dictionary of English of Proverbs / ed. by E.P. Wilson. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 1987.

17. The Wordsworth Dictionary of Proverbs. G.L. Apperson. Wordsworth Editions Ltd., 1993. 594 p. (English proverbs and proverbial phrases).

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Рижкова С.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.111'25'367.52

ВИРАЖЕННЯ ЕМФАЗИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ. ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто вживання емпатичних конструкцій, які служать для емоційного забарвлення і вираження експресивності як в усному, так і в писемному мовленні. Автор також виділяє поняття «інверсія» як більш поширений граматичний засіб вираження емпози. Особливу увагу автор приділяє особливостям перекладу емпатичних засобів, використовуючи лексичні та синтаксичні засоби в залежності від контексту.

Ключові слова: емоційність, емпатичні конструкції, переклад, лексичні та синтаксичні засоби.

Рыжкова С.В.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

ВИРАЖЕНИЕ ЭМФАЗЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ. ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ПЕРЕВОДА

В статье рассмотрены употребления эмпатических конструкций, которые служат для эмоциональной окраски и выражения экспрессивности как в устной, так и в письменной речи. Автор также выделяет понятие «инверсия» как более распространенный грамматический способ выражения эмпозы. Особое внимание автор уделяет особенностям перевода эмпатических средств, используя лексические и синтаксические средства в зависимости от контекста.

Ключевые слова: эмоциональность, эмпатические конструкции, перевод, лексические и стилистические конструкции.

Ryzhkova S.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Department of Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training University

EMPHATIC EXPRESSIVENESS: WAYS OF ITS TRANSLATION

The article deals with the use of emphatic constructions, which serve for emotional coloring and expression of expressiveness both in oral and in written speech. The author also distinguishes the concept «inversion» as a more common grammatical way to show expressiveness. Peculiar attention is given to the peculiarities of translating the emphatic means, using lexical and syntactical means depending on the context

Key words: expressiveness, emphatic constructions, translation, lexical and grammatical constructions.

Постановка проблеми. Починаючи з давнини і закінчуючи нашими днями, переклад як феномен постійно займав мислителів і поетів, перекладачів і письменників. Головна мета перекладу – досягнення адекватності. Адекватний, або як його ще називають,

еквівалентний переклад – це такий переклад, який здійснюється на рівні необхідному і достатньому для передачі незмінного плану змісту при дотриманні відповідного плану вираження, тобто норм мови перекладу. За визначенням А. Б. Федорова, адекватність – це «вичерпна передача смислового змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому» [3, с. 79]. Основним завданням перекладача при досягненні адекватності є вмiле застосування різноманітних перекладацьких трансформацій для того, щоб текст перекладу якомога точніше передавав всю інформацію, що міститься в тексті оригіналу, за умови дотримання відповідних норм мови перекладу.

Аналіз останніх досліджень.

Проблему відтворення емпізи у перекладі вивчено недостатньо, хоча це питання вже розглядали такі перекладознавці як Т. Р. Левицька, А. М. Фітерман, І. М. Литвинчук, С. В. Гладько та ін.

Метою статті є :

- виділити деякі варіанти вираження емпізи;
- підкреслити особливості її перекладу з англійської мови на українську.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка мова має в своєму запасі ті чи інші лексичні та граматичні засоби, яким відводиться роль посилення, тобто емпізи. В процесі роботи над текстом часто стикаєшся з труднощами перекладу емпітичних конструкцій, більшість з яких можна подолати, знаючи особливості цих мовних явищ.

В англійській мові існує велика різноманітність емпітичних конструкцій. Однак при їх перекладі з англійської мови на українську важливо не тільки і не стільки знати всі можливі варіанти вираження емпізи, а й вмiти користуватися принципами перекладу подібних конструкцій. Уміння бачити і розуміти емоційне забарвлення висловлювання англійською мовою, використовувати як лексичні, так і граматичні експресивні засоби відповідно до норм української мови – ось необхідні умови адекватного перекладу емпітичних конструкцій в текстах будь-якої стилістичної спрямованості.

Емоційна забарвленість і експресивність текстів створюється різними засобами. Емпітичні моделі можна розділити на:

- 1) лексичні, що використовують для додання висловлюванню емоційного забарвлення, певні лексичні засоби, тобто слова і словосполучення;
- 2) граматичні;
- 3) лексико-граматичні, тобто одночасно використовують лексичні та граматичні засоби.

Основні лексичні емпітичні конструкції англійської мови представлені наступними засобами:

1. Емпіза з використанням *It*, яка найчастіше передається на українську словосполученням *Саме / Ніхто (Ніщо) інший (е)+ об'єкт*. При цьому *It* і відносний займенник або сполучник не перекладаються.:

It was he who messed up everything. – *Ніхто інший як він, усе*

зіпсував.

2. Ця ж емпатична модель часто вживається з дієсловом в негативній формі в поєднанні з союзами Not till / until, яка, незважаючи на негативну форму, має позитивний сенс і зазвичай перекладається на українську мову з використанням підсилюючих прислівників Тільки після ... / Тільки коли...

It was not until they got settled Clara decided to lay the table. – Тільки коли вони влаштувались, Клара вирішила накрити на стіл.

3. Схожа емпатична модель являє собою складнопідрядне речення, частини якого співвідносяться між собою як підмет і додаток простого речення: What ... [main clause] is (was, will be) ... [subordinate clause].

What is more important is the comprehensive and realistic assessment of training needs and development of training models.- Ще важливішим є всеосяжна і реалістична оцінка потреб у підготовці кадрів та розробка навчальних модулів.

4. Емпатичним також є речення з подвійним запереченням. При їх перекладі на українську мову використовується прийом антонімічного перекладу, тобто негативне висловлювання на мові оригіналу стає стверджувальним на мові перекладу.

The case is not improbable. – Цей випадок досить імовірний.

5. Особливі труднощі для перекладу представляють собою речення, у яких заперечення *no* поєднуються з прикметником або прислівником в порівняльному ступені. Для передачі емпози в даному випадку найчастіше доводиться перебудувувати речення, відмовлятися від порівняльного ступеня і вдаватися до лексичної компенсації, додаючи слова-підсилювачі або емоційно забарвлені слова.

Sure, but no wonder he's got no energy. – Звичайно, але не дарма у нього немає енергії.

6. Емпатичними також є негативні конструкції з певними лексичними супровідниками, наприклад, підсилювальним прислівником *too* перед прикметником або прислівником. В даному випадку емпоза також перекладається за допомогою прийому лексичного додавання.

No one was too weak, too poor, too sinful. – Ніхто не був надто слабким, занадто бідним, дуже грішним.

Найбільш поширеним граматичним засобом вираження емпози є інверсія.

1. Класичним прикладом граматичної емпатичної моделі з використанням інверсії є причинно-наслідкові підрядні речення часу Past Perfect, а саме: Hardly had ... when ...; No sooner had ... than ...

У даному випадку емоційність висловлювання передається при перекладі лексичним шляхом, а саме, введенням слів з підсилювальним значенням: Як тільки ..., відразу ...

No sooner had he arrived than he fell ill. – Як тільки він прибув, одразу ж захворів.

Hardly had he entered when it started to rain. – Не встиг він увійти,

як почав йти дощ.

2. Дублювання дієслова-зв'язки *do / did* перед смисловим дієсловом, що перекладається з допомогою використання таких прислівників як «дійсно, безсумнівно, безумовно».

Most authorities agree that catalysts do in some manner combine with the substance or substances upon which their catalytic influence is exerted. – Більшість авторитетних фахівців погоджуються, що каталізатори дійсно якимось чином взаємодіють з речовиною або речовинами, на які поширюється їх каталітична дія.

Інверсія також може стати лексико-граматичним засобом вираження емпізи, коли за допомогою інверсії виділяється один або декілька елементів висловлювання. При перекладі на українську мову емпітичних речень з інверсією можна використовувати або лексичні засоби (слова-підсилювачі), або синтаксичні (зміна структури речення) в залежності від контексту.

Up goes unemployment, up go prices, and down the income. – Безробіття різко збільшилася, ціни підскочили, а ось дохід катастрофічно впав.

У цьому випадку інверсія виконує подвійну функцію – вона виділяє явища, що описуються, і показує їх стрімкий характер. Для збереження того ж ступеня виразності при перекладі довелося вдаватися до лексичних засобів, а саме: ввести додаткові слова (різко, катастрофічно) і перекласти інвертоване дієслово загального значення з постпозитивом (*go up*) розмовним, і, отже, більш виразним дієсловом «підскочили». При перекладі довелося вдаватися до лексичних засобів передачі інверсії, саме завдяки різному ступеню її виразності в англійській та українській мовах. Це безпосередньо пов'язано з тим, що в українській мові будь-який член речення завдяки вільному порядку слів може зайняти як тематичну, так і рематичну позицію.

Емпітична інверсія часто вживається у складносурядних реченнях з протиставно-допустовою семантикою:

1) в допустових емпітичних реченнях на першому місці стоїть іменна частина присудка, виражена прикметником або причастям з подальшими сполучниками *as, though* або з попереднім *however*.

2) складносурядні допустові речення, що виражають додатковий відтінок можливості, починаються з займенника або прислівники в поєднанні з *ever*. Вони можуть вживатися як з дієсловом *may (might)*, так і без нього. При перекладі це дієслово зазвичай опускається.

До засобів вираження експресії також відносяться: метафора, порівняння, алюзії, цитати, крилаті вирази, прислів'я і приказки. При перекладі вони зазвичай служать засобом для надання більшої виразності вихідного тексту. Так само вони служать для кращого вираження почуттів і переживань автора.

Традиційними метафорами називають метафори, загальноприйняті в будь-який період чи в будь-якому літературному напрямку. Так, англійські поети, описуючи зовнішність красунь широко

користувалися такими традиційними, постійними метафоричними епітетами, як «pearly teeth, coral lips, ivory neck, hair of golden wire». У метафоричному епітеті обов'язкове двоплановість, вказівку подібності та неподібності, семантичне неузгодженість, порушення відзначеності. Можливі, наприклад, анімістичні метафоричні епітети, коли неживому предмету приписується властивість живої істоти: an angry sky, the howling storm, або антропоморфний метафоричний епітет, приписує людські властивості і дії тварині чи предмету: laughing valleys, surly sullen bells.

Порівняння

Коли дві мови існують незалежно в індивіда, він має можливість, кажучи на одному, черпати з словника іншої мови слова, які здаються йому потрібними; але з усього попереднього випливає, що тоді він запозичує з іншої мови, перш ніж слова, ті поняття або їх відтінки, ту їх забарвлення, нарешті, які здаються йому необхідними за будь-якої причини. Це дуже частий випадок запозичення. Воно необхідне, коли мова йде про абсолютно новий понятті – який-небудь предмет, винахід, думку тощо – і воно може мати місце навіть там, де знання мови, з якого запозичують, мінімально. Або перекладач має можливість використовувати такий художній прийом, як порівняння. Прийом порівняння нерідко викликає труднощі, оскільки, що прийнято в одній мові, може бути не сприйнято належним чином в іншій мові. Найчастіше перекладачі стикаються з перекладом порівняння при перекладі ідіом. Наприклад, «as plain as the noise on your face» (дослівно: «ясно як ніс на твоєму обличчі») перекладається «як двічі два».

Алюзії, наявність у тексті елементів, функція яких полягає у вказівці на зв'язок даного тексту з іншими текстами або ж відсилання до певних історичних, культурних і біографічних фактами. Такі елементи називаються маркерами, або репрезентантами алюзії, а тексти і факти дійсності, до яких здійснюється відсилання, називаються денотатами алюзії.

Для правильної передачі в перекладі алюзій також потрібні фонові знання і хоча б мінімальна ерудиція. Щоб знайти правильний еквівалент для фрази з журнальної замітки: «What's in a name, you might ask?», Потрібно принаймні розпізнати їх як цитати і звернутися до класичних перекладам першоджерел. І тоді еквіваленти з'являться «самі собою».

Висновки. Передача іншою мовою усіх вищезгаданих особливостей англійського тексту – завдання зовсім непросте і нерідко вимагає творчого підходу. Мова йде про художній переклад. Художній переклад – це відтворення літературного тексту засобами іншої мови з якомога повнішим збереженням його мистецьких якостей; це різновид літературної творчості, внаслідок якої твір, існуючи в одній мові, «оживає» в іншій. Художній переклад є особливим видом перекладу, оскільки він є відображення думок і почуттів автора прозового або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови. Отже, у художніх текстах

використовується багатство мовних засобів, що підпорядковуються спільній меті – справити певне враження на читача. Емфаза є суттєвою складовою у створенні необхідного експресивно-емоційного настрою твору. Вона може виражатися засобами на всіх мовних рівнях, що мають свою специфіку передачі іншою мовою. Врахування при перекладі усіх особливостей англomовних художніх творів є складною задачею, оскільки означає застосування креативного підходу під час здійснення художнього перекладу.

Література

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.

2. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ: Вид-во Київського університету, 1971. 131 с.

3. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 1983. 303 с.

Харламова О.

– старший викладач кафедри іноземних мов Українського державного університету залізничного транспорту

Дзюба О.

– старший викладач кафедри іноземних мов Українського державного університету залізничного транспорту

УДК 81.255

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ

У статті коротко охарактеризовано розв'язки проблеми перекладу науково-технічних текстів науковцями-перекладачами немовних спеціальностей. Визначено роль контексту мовної одиниці, як основного фактору, що впливає на достовірність отриманих перекладів Розглянуто складові, що визначають контексти та обґрунтовано необхідність пошуку нових способів перекладу. Визначено доцільність використання сучасних динамічних систем нейронного машинного перекладу.

Ключові слова: переклад, практичний переклад, контекст, мовна одиниця, машинні способи перекладу.

Харламова Е.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков Украинского государственного университета железнодорожного транспорта

Дзюба Е.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков Украинского государственного университета железнодорожного транспорта

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕВОДА НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

В статье коротко охарактеризованы решения проблемы перевода научно-технических текстов научными работниками-переводчиками неязыковых специальностей. Определена роль контекста языковой единицы, как основного фактора, который влияет на достоверность полученных переводов Рассмотрены составляющие, которые определяют контексты и обоснована необходимость поиска новых способов перевода. Определена

целесообразность использования современных динамических систем нейронного машинного перевода.

Ключевые слова: *перевод, практический перевод, контекст, языковая единица, машинные способы перевода.*

Kharlamova E.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Ukrainian State University of Railway Transport

Dziuba E.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Ukrainian State University of Railway Transport

PRACTICAL ASPECTS OF THE TRANSLATION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

The article briefly outlines the solutions to the problem of translation of scientific and technical texts by scientific translators of non-linguistic specialties. The role of the context of the language unit as the main factor that influences the reliability of the received translations is determined. The components that determine the contexts and justify the need to find new ways of translation are considered. The expediency of using modern dynamic systems of neural machine translation is determined.

Key words: *translation, practical translation, context, language unit, machine translation methods.*

Постановка проблеми. З розвитком європейської та світової інтеграції України в науковому та виробничому товаристві постає питання повноцінного застосування англійської мови як для висвітлення власних досягнень, так і для порозуміння з іноземними колегами. Існуюча система навчання іноземним мовам, що здебільшого продовжує використовуватись в школах та вишах, на здатна задовольнити досить високі вимоги до письмового та усного викладання матеріалу. Використання послуг агентств з перекладу цю потребу може задовольнити лише частково, та й тільки щодо письмових публікацій. Питання з публічними виступами залишаються відкритими. В цій ситуації набуття навичок перекладача для науковця стає край актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Переклад наукових текстів викликає, в першу чергу, певні термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Причинами існування термінологічних труднощів перекладу, перш за все, є гіпотеза Казімежа Айдукевича [1], за якою судження, які ми ухвалюємо і які утворюють картину миру, не визначаються однозначно даними досвіду, але залежать від вибору понятійного апарата, за допомогою якого ми інтерпретуємо ці дані. Цю думку розвиває Іштван Кечкеш [7; 8], у якого зміст слова динамічний і складається із двох частин – постійної (відносно) і змінної. Постійна частина складається з найбільш повторюваних контекстів і активізується, коли інших контекстів немає. А змінна частина – завжди прив'язана до контексту. На думку Н. Хомського [4] і С. Пінкера [6], ми всі народжуємося з «вбудованою» граматиною. Тобто в нас уже на генному рівні «вшита» здатність вишиковувати слова в логічні речення. Але із цією точкою зору не все згодні й уважають, що мова

розбудовується паралельно з нашим мисленням (Л. С. Виготський [3]) і/або є наслідком соціального розвитку (Г. Сампсон і багато інших).

Але одна річ, з якою погоджується переважна кількість дослідників, це виняткова значущість поняття контексту мовної одиниці в теорії перекладу.

Метою пропонованої статті є оцінка ролі контексту при виборі тієї чи іншої відповідності мовної одиниці оригіналу, а також обґрунтування необхідності пошуку інших способів перекладу.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) охарактеризувати значення контексту мовної одиниці в практичному перекладі; 2) визначитись з перспективою застосування інших способів перекладу на прикладі машинного перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одне з основних умінь ученого-перекладача полягає у вільному володінні різними способами членування вихідного тексту.

Усі або майже всі наші помилки відбуваються тому, що ми намагаємось перекласти українське слово англійським словом, українську фразу англійською фразою, англійське речення українським.

Найпоширенішою помилкою є прагнення перекладати послівно, тобто одноманітно членувати вихідний текст або висловлення на окремі слова, знаходити їм відповідність мовою перекладу й у такий спосіб становити перекладений текст. Але не можна ізольовано перекладати слова й перекладати фразу за фразою, речення за реченням, тобто не можна робити того, що називається буквальним перекладом. Не можна тому, що буквальний переклад - не переклад; окремі слова, як правило, не мають змісту.

Суть цієї помилки полягає в підміні уявлення про характер перекладних знаків: замість мовних одиниць, які властиво й підлягають перекладу, перекладач механічно підставляє язикові одиниці, у той час як у різних мовах мовний склад тієї або іншої мовної одиниці може не збігатися. Точне визначення одиниць перекладу - одне з найважливіших умов точності перекладу взагалі.

Саме поняття «одиниця перекладу» певною мірою умовно, і вчені не співпадають у думці, щодо самого терміну, так і природи поняття. Найцікавіші розробки в цій області представлені в працях Л. С. Бархударова [2] і В. Н. Комісарова [5] і зводяться до наступного найбільш загального визначення: «Під одиницею перекладу ми маємо на увазі таку одиницю у вихідному тексті, якої може бути підшукана відповідність у тексті перекладу, але складові частини, якої окремо не мають відповідностей у тексті перекладу».

Основою одиниці перекладу може служити не тільки слово, але будь-яка язикова одиниця: від фонемі до понадфазової єдності. Головною умовою правильності визначення вихідної одиниці, що підлягає перекладу, є виявлення текстової функції тієї або іншої вихідної одиниці. Неадекватність послівного перекладу обумовлена саме неправильною оцінкою текстових функцій язикових одиниць: потрапляючи в ту або іншу мовну (письмову або усну) ситуацію, слово як одиниця мови виявляється зв'язаним системними відносинами з

іншими словами даного тексту/висловлення, тобто попадає в ситуативну залежність або ряд залежностей від умов тексту. Ці залежності носять системний характер і становлять ієрархію контекстів, від мінімального до максимального.

Вибір тієї або іншої відповідності при перекладі багато в чому визначається контекстом, у якому вжита та або інша мовна одиниця.

Переклад не припускає механічної підстановки відповідності замість перекладної одиниці оригіналу. Контексти визначають:

1) вибір тієї або іншої відповідності;

Практично контекст є мінімальна синтаксична конструкція, елементом якої є конкретне семантично реалізоване слово. Простіше кажучи, слово, значення якого потрібно визначити. Вимірюється «мінімальна синтаксична конструкція» наявністю в ній «вказівного мінімуму», тобто слова або слів, що допомагають визначити значення шуканого слова. Практика перекладу показує, що цей вказівний мінімум може бути відсутнім не тільки в розглянутому реченні або на даній сторінці, але й у всьому перекладеному тексті. У таких випадках говорять, що значення слова визначається нелінгвістичним контекстом або зупинкою.

Найбільш істотну роль контекст відіграє в дозволі багатозначності лінгвістичних одиниць. Не вважаючи випадків навмисної або випадкової (ненавмисної) двозначності, контекст служить тим засобом, який як би «знімає» у тієї або іншої багатозначної одиниці всі її значення, крім одного. Тим самим контекст надає тій або іншій одиниці мови однозначність і уможливорює вибір одного з декількох потенційно існуючих еквівалентів даної одиниці. Звичайно, роль контексту далеко не обмежується дозволом багатозначності слів і інших лінгвістичних одиниць; однак найважливіша його функція полягає саме в цьому.

2) відмова від відомих відповідностей;

Ресурси мови завжди орієнтовані на раніше відому реальність. Новим знанням завжди не вистачає мови. Мова відбиває раніше відому реальність, але вона готова змінюватися, як це вимагають соціально-культурні фактори. Поява нових слів і словосполучень - це реакція мови на зміни суспільно-політичного й економічного життя суспільства, обумовлені часом. Нові слова з'являються, щоб позначати нові явища в суспільстві, як наприклад вираження «витік мізків» (brain drain), яке є калькою з англійської мови. З іншого боку, - зміни, що відбуваються в самій мові з використанням «старих» слів і словосполучень говорять про внутрішні можливості самої мови. Лексичне значення слова кодує контексти, у яких воно було вжито. Актуальний контекст лише реалізує те, що закладене в самому слові. Факти вказують на те, що слова, що кодують колишні контексти вживання даного слова або вираження, відіграють таку ж важливу роль при визначенні актуального значення даного слова, як і актуальний контекст вживання.

Це дає підставу вважати, що знання зовнішнього світу з'являється у двох типах контексту:

- Актуальні, ситуативні, понадмовні контексти,
- «Старі», попередні, колишні контексти, закодовані в словах, і

лінгвістичних одиницях.

Динамізм контексту виражається в тому, що слова породжують, тобто, створюють актуальні контексти, і контексти породжують, створюють значення слів. Виходить, існує діалектичний зв'язок між двома сторонами контексту. Мова створює контекст, і вона, в свою чергу, створюється з контексту. Текст має здатність зберігати пам'ять про свої попередні контексти. Сучасні теорії прагматики звичайно ігнорують діалектичний зв'язок між двома сторонами контексту й сходяться в тому, що лексичне значення слова невизначене без контексту. Неограсівська теорія (Neo-Gricean Thoery) описує процес комунікації з погляду мовця, і теорія доречності (Relevance Theory) з погляду слухачого. Виходить, щоб описати цілий процес комунікації, нам потрібна модель, яка:

- усвідомлює діалектичний зв'язок між двома сторонами контексту;
- показує, як у процесі комунікації змінюється домінування тієї або іншої сторони контексту;
- описує процес комунікації з погляду обох учасників, що й говорить, і слухає.

3) необхідність пошуку інших способів перекладу.

Тут хотілося б зупинити увагу на GNMT – системі нейронного машинного перекладу (NMT) від компанії Google, яка використовує нейромережу (ANN) для підвищення точності й швидкості перекладу, і зокрема для створення кращих, більш природніх варіантів перекладу тексту в Google Translate (рисунок 1).

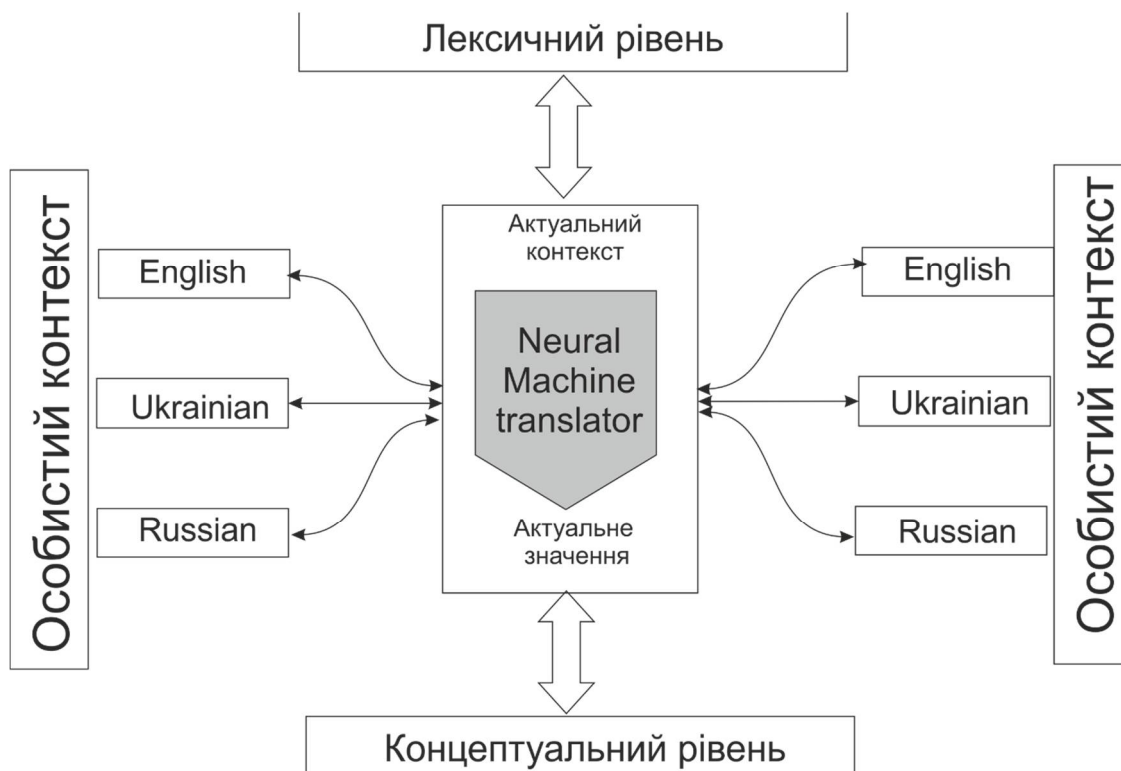

Рисунок 1. – Динамічна модель значення в нейронній мережі машинного перекладача.

У випадку GNMT мова йде про так званий метод перекладу на основі прикладів (EBMT), тобто ANN, що лежить в основі методу, навчається на мільйонах прикладів перекладу, причому у відмінності від інших систем цей метод дозволяє виконувати так званий zero-shot перевод, тобто перекладати з однієї мови на іншу, не маючи явні приклади для цієї пари конкретних мов у процесі навчання (у навчальній вибірці).

Динамічна модель значення демонструє, як різні сторони контексту й перспективи мовця й слухачого зв'язуються й змагаються в процесі комунікації. Особистий контекст мовця, який закодований у лексичних одиницях і оформлений у висловленні, вимовляється в актуальному ситуаційному контексті. Результат цього процесу - висловлення, що має актуальне комунікативне значення. Причому GNMT розроблений у першу чергу для поліпшення перекладу фраз і речень, тому що саме при контекстному перекладі не можна використовувати дослівний варіант перекладу й окреме речення перекладається зовсім по іншому. Крім того, вертаючись до zero-shot translation, Google намагаються при цьому виділити деяку загальну складову, дійсну відразу для декількох мов (як при пошуку залежностей, так і при побудові зв'язків для речень і фраз).

GNMT використовує більшу ANN глибокого навчання (DNN), яка, навчається на мільйонах прикладів, повинна поліпшувати якість перекладу, застосовуючи контекстне абстрактне наближення для найбільш доречного варіанта перекладу. Тобто вибирає кращий, у змісті найбільш відповідного граматиці людської мови, результат, при цьому враховуючи спільності побудови зв'язків, фраз і речень для декількох мов.

Здійснене дослідження дозволяє зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Кожне слово й навіть кожне речення, як в оригіналі, так і в перекладі співвідносяться з величезною масою інших елементів тексту, і, тому, навіть кажучи про переклад окремо взятого слова, завжди доводиться враховувати роль оточення, контексту, який у відомих випадках може зажадати пошуків нового варіанта.

2. Ресурси мови завжди орієнтовані на раніше відому реальність. Новим знанням завжди не вистачає мови. Мова відбиває раніше відому реальність, але вона готова змінюватися, як це вимагають соціально-культурні фактори.

3. Необхідність пошуку інших способів перекладу дає підставу використовувати динамічні системи нейронного машинного перекладу, що поліпшить якість перекладу, застосовуючи контекстне абстрактне наближення для найбільш доречного варіанту перекладу.

Перспективи подальших дослідів ми вбачаємо у подальшому розвитку системи навчання іноземним мовам, зосереджену на індивідуальних властивостях кожного учня, його індивідуальну траєкторію навчання, що буде враховувати досвід засвоєних контекстів.

Література

1. Айдукевич К. Картина мира и понятийный аппарат. *Философия науки*. Вып. 2. Москва, 1996. 231 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. *Вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Международные отношения, 1975. 175 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь (idem, idem). Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1934. 85 с.
4. Гурьянова Н. В. Понятие языка, знания языка и овладения этим знанием в концепции языка и мышления Н. Хомского. *Учён. зап. Ульянов. гос. ун-та. (Серия: Образование)*. Ульяновск, 1999. Вып. 2. С. 182–191.
5. Комисаров В. Н. Теория перевода. Москва: Высшая школа, 1990. 265 с.
6. Пинкер. С. Слова и правила: составные части языка. *Words and Rules: The Ingredients of Language*, 1999. 305 p.
7. Kecskes I. 2006. On My Mind: Thoughts about Salience, Context, and Figurative Language from a Second Language Perspective. *Second Language Research*. Vol. 22. No. 2: P. 219-237.
8. Kecskes I. and Laurence Horn (eds.). *Explorations in Pragmatics: Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Berlin/New York: Mouton, 2007. 60 p.

МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Лисенко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Щербатюк В.

– старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.421

ПРИСЛІВНИКОВІ СИНОНИМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСОВИХ ВІДНОШЕНЬ У МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко розглянуто особливості функціонування прислівникових синонімів. Визначено різні за розгалуженістю синонімічні ряди, зроблено семантико-функціональний аналіз лексичних одиниць. Основна увага зосереджена на синонімічних рядах, що позначають часові відношення. Окреслено синонімічні ряди з домінантами **давно, колись, здавна, завжди, назавжди, ніколи, тепер**, з'ясовано їх кількісний склад та якісне наповнення, визначено стилістичну роль в організації поетичного тексту.

Ключові слова: прислівник, мовотворчість, синонім, синонімічний ряд, домінанта.

Лысенко Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Щербатюк В.

– старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

НАРЕЧНЫЕ СИНОНИМЫ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЯЗЫКОТВОРЧЕСТВЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО

В статье на материале поэтических текстов Лины Костенко рассмотрены особенности функционирования наречных синонимов. Определены различные по разветвленности синонимические ряды, сделан семантико-функциональный анализ лексических единиц. Основное внимание сосредоточено на синонимических рядах, указывающих на временные отношения. Выделены синонимические ряды с доминантами **давно, колись, здавна, завжди, назавжди, ніколи, тепер**, выяснены их количественный состав и качественное наполнение, определена стилистическая роль в организации поэтического текста.

Ключевые слова: наречие, языкотворчество, синоним, синонимический ряд, доминанта.

Lysenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Shcherbatyuk V.

– Senior Lecturer, Ukrainian Language and Literature Department,
Donbas State Teachers' Training University

**ADVERBIAL SYNONYMS FOR THE DETERMINATION OF TEMPORARY
RATIO IN THE LINGUISTIC WORKS
OF LINA KOSTENKO**

*The features of functioning of adverbial synonyms are considered in the article on material of poetic works of Lina Kostenko. Different synonyms rows are determined by branching, semantic-functional analysis of lexical units is made. Basic attention is concentrated on synonymous serie which mark sentinel relations. The synonymous series with the dominant **давно, колись, здавна, завжди, назажди, ніколи, тепер** are outlined and their quantitative and qualitative composition of the filling are found, their stylistic role in the poetic text is defined.*

Key words: *adverb, linguistic creativity, synonym, synonymous serie, dominant.*

Постановка проблеми. Особливе місце в мовній системі твору посідають синоніми. Ґрунтовне вивчення лексичної синоніміки художніх творів письменників-класиків, видатних майстрів сучасної літератури, сприяє не лише розкриттю закономірностей використання синонімічних засобів у поетичному мовленні, але й дає змогу науковцям на багатому фактичному матеріалі якнайглибше дослідити саму природу синонімів, розв'язати певні теоретичні аспекти окресленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про лексичні синоніми має велику історію в мовознавстві. На кожному етапі розвитку науки про мову перед дослідниками поставали нові завдання. Проблеми лексичної синонімії стали об'єктом дослідження в працях вітчизняних (Л. Булаховський, В. Басок, В. Ващенко, Н. Єфремова, В. Ільїн, Л. Лисиченко, О. Нечитайло, О. Пономарів, В. Русанівський, С. Семчинський, О. Тараненко та інші) і зарубіжних (Ю. Апресян, Ш. Баллі, С. Бережан, А. Брагіна, Р. Будагов, В. Вілюман, В. Гумбольдт, А. Євгенєва, В. Звєгінцев, Л. Новиков, Ф. Палевська, Л. Сиротіна та інші) мовознавців, що репрезентують різні аспекти й погляди на синонімію.

Особливості використання лексичних одиниць найповніше розкриваються в мові художнього твору. Тому в сучасній мовознавчій науці найбільший інтерес викликають дослідження тлумачень та функціонування синонімічної лексики в мовотворчості класиків української літератури. Вивчення цих явищ репрезентовано в роботах таких учених, як А. Бєвзенко, Г. Горох, Г. Колесник, М. Коломієць, Н. Миронюк, І. Олійник, І. Ощипко, Л. Полюга, А. Порожнюк, Л. Станкевич, М. Фащенко, А. Ярова та інші. Об'єктом їхнього наукового інтересу була синонімія І. Франка, М. Стельмаха, О. Гончара, М. Коцюбинського, І. Багряного та інших. Такі студії «дають багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань лексичної синонімії» [9, с. 4].

Мовотворчість Ліни Костенко завжди в полі зору дослідників. Лінгвістичні аспекти творів поетеси ґрунтовно вивчали Т. Вавринюк, І. Дишлюк, С. Єрмоленко, Н. Зубець, В. Калашник та Л. Савченко, Ю. Карпенко, М. Мельник, Н. Місяць, У. Міщук, Н. Піддубна, О. Степанюк, І. Турська, Н. Яценко та інші. Але багатство поетичної мови Ліни Костенко зумовлює актуальність подальших наукових розвідок. У полі зору нашого дослідження – синонімічні одиниці, що виявляють мовний світ авторки.

Постановка мети та завдань. Мета статті – з'ясувати специфіку та особливості функціонування в поетичному мовленні Ліни Костенко прислівникових синонімічних одиниць, що виступають однією з релевантних ознак ідіостилю поетеси.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) виявити основні лексичні одиниці, що репрезентують синонімічні ряди прислівників на означення часових відношень у мові поезій Ліни Костенко; 2) здійснити семантико-функціональний аналіз синонімічної лексики поетеси; 3) установити роль синонімів в організації художнього світу Ліни Костенко.

Виклад основного матеріалу. Прислівникова синонімія у поетичних творах Ліни Костенко спрямована як на відтворення смислових відтінків, так і на урізноманітнення контексту шляхом добору близькозначних слів різного звучання.

Прислівники беруть участь у предметно-образній конкретизації описів у поєднанні з іншими частинами мови, але при цьому вони не є головним засобом образотворчості, а лише доповнюють мовну палітру, що використовує письменник. Проте, на думку П. Дудика, «прислівники суттєво розширюють виражальні засоби мови, додають мовленню неповторних значенневих елементів і емоційності» [1, с. 209].

Наповнення синонімічних рядів прислівників у поетичній мові Ліни Костенко різне. Лексеми рядів різняться як значенневими відтінками, так і мірою емоційного забарвлення. Розширення рядів відбувається переважно за рахунок фразеологізмів та авторських образних сполук.

Розглянемо детальніше синонімічні ряди прислівників на означення часових відношень, що функціонують у мовотворчості Ліни Костенко.

Синонімічний ряд із домінантою *давно* об'єднує такі лексеми, як *давно-давно*, *давним-давно*, *в давню давнину*, *в данину*, *за царя Тимка*, *як земля була тонка*.

Домінанта *давно* вказує на те, що дія відбувалася в далекому минулому, багато років тому: «*Давно і дивно. Дивно і давно*» [2, с. 110]; «*Давно* копита відгучали, уже пропав за ними й слід» [5, с. 50]; «*Колись давно*, в сумних біженських мандрах, коли дитям я ледве вже брела, старі хатки в солом'яних скафандрах стояли в чорних кратерах села» [3, с. 73]; «*А той вітряк давно* вхопили вхопини» [3, с. 176]; «*Колись, давно*, були якісь гіганти» [3, с. 207].

Синонім *давно-давно*, утворений способом повтору, забезпечує

експресивну насиченість вислову, його образну виразність: «А тиша – як в соборі з *давно-давно* загубленим ключем» [3, с. 299].

Коли йдеться про події, що відбувалися в минулому, Ліна Костенко використовує розмовний прислівник *давним-давно*: «Я сліпа бо не маю на кого подивитись *давним-давно*» [6, с. 311].

Жартівливий відтінок уносить у контекст вираз *за царя Тимка, як земля була тонка*, використаний авторкою у «Казці про Мару» для створення казкового фону: «Це було *за царя Тимка, як земля була тонка* – пальцем ткнеш і воду п'єш» [6, с. 255].

На давноминулі часи вказують лексеми *в давнину* та *в давню давнину*: «Жили тут люди *в давню давнину*» [3, с. 451]; «Що все не так, не те що *в давнину*» [2, с. 104].

Велику художню вартість у мовотворчості Ліни Костенко мають авторські образні сполуки, що надають висловлюванню експресивності. Так, у романі у віршах «Маруся Чурай» знаходимо синтаксичну конструкцію *коли ще ліс був богу до колін*, що виступає синонімом до прислівника *давно*: «Так били в било перші преподобні, *коли ще ліс був богу до колін*» [5, с. 110].

Для означення часової невизначеності вживається синонімічний ряд *колись, коли-небудь, хтозна-коли, давно*. Домінанта ряду – прислівник *колись* – використаний Ліною Костенко на позначення якогось часу в минулому: «Останній жрець печального народу бурмоче гімни, складені *колись*» [3, с. 369]; «*Колись* було сім грецьких мудреців – з них Анахарс був скіфом, паралатом» [3, с. 430]; «Зайшли до скіфа, що *колись* два роки на ювеліра в Ольвії учивсь» [3, с. 444]; «І кожен з нас *колись* на світі був» [3, с. 492]; «А ти ж покинув все оце *колись*» [3, с. 495]; «*Колись* були Орфеї, а тепер корифеї» [3, с. 539].

Якщо прислівник *колись* вказує на майбутній час, про що свідчить дієслово цього часу, при якому вжито прислівник, то він виступає синонімом прислівникової пари *коли-небудь, колись*: «І *коли-небудь*, десь там, за віками, моє творіння, пригадай мене!» [3, с. 485]; «*Колись* напишуть спогади про море ті, що тепер сидять на купині» [3, с. 546].

На невизначений час у минулому вказує прислівник *хтозна-коли*: «Вона не повинна урватись ніколи. Вона почалася *хтозна-коли!*» [6, с. 294].

Прислівник *давно* – багатозначне слово. Якщо йдеться про те, що дія відбувалася деякий час у далекому минулому, то лексема *давно* виступає синонімом ряду із домінантою *колись*: «*Давно* це було, Румуніє, коли ти була під боярами, і геній твоєї нації ходив іще в личаках, коли на гірських пасовиськах мистецтво ячало флюярами і скрипка – дитя печалі – ридала в твоїх руках» [3, с. 370].

Декілька прислівників утворюють синонімічний ряд, що об'єднується навколо домінанти *здавна*: з *давніх-давен, з давнини, зроду, споконвіку*.

Зауважимо, що прислівника *здавна*, який виступає домінантною ряду, у поетичних текстах Ліни Костенко нами не виявлено. Так як

лексеми, що входять до названого ряду мають певні семантико-стилістичні відтінки, вони не можуть виступати стрижневим словом ряду. Тому умовно будемо вважати домінантою прислівник *здавна*, як це зафіксовано у «Словнику синонімів української мови» [8, с. 599].

У значенні «з давніх часів» авторка використовує розмовний прислівник *здавен*: «Загадка не розгадана *здавен*, – чи це була експансія етнічна, чи це союз споріднених племен?» [3, с. 428].

Синонімом ряду виступає лексема з *давнини*, що в контексті виражає основне значення ряду: «Люди зіркою з *давнини* називають жінку вродливу, яхти, квіти і ордени» [6, с. 171].

На довгий час існування вказує розмовний прислівник *зроду*: «Бо людські, сину, невістки і дочки співали *зроду*, сину, і тепер: «Посіяла огірочки», та «Натіпала конопель», «Йшли корови із діброви», «Нащо мені чорні брови», – а про любов, походи і лабети – на це дівкам не вчеплено кебети» [5, с. 63]; «Отак, як *зроду*, потаємно, з тилу усіх міщан ошцирені лаї ненавидить в мені мою скажену силу, ненавиджу я слабкості свої» [3, с. 83]; «Високим *зроду* таке не личило, щоб те, за що ладен віддати душу, думку твою підгинало і калічило» [3, с. 142].

Значення *здавна* виражає також сполука з *давніх-давен*: «Позвикалися з їх голосами, і здається, що з *давніх-давен* солов'ї прилітають ті самі, проростає той самий ромен, на дзвіниці клекоче галич, квітнуть мальви із року в рік...» [6, с. 32]; «І в пута тяжкі клинописні закована з *давніх-давен*, в степу оживає пісня давно занімілих племен» [6, с. 117].

Семантично близьким до домінанти ряду виступає також прислівник *споконвіку*: «І через те отак *споконвіку* – життя і смерть на відстані стріли» [3, с. 428]; «Ви, що не чули, в них тут *споконвіку* Триглавий Змій на Хортиці живе!» [3, с. 448].

Синоніми-прислівники *завжди*, *довіку*, *вічно*, *повсякчас*, *завше*, *звіку до віку* у поетичних текстах Ліни Костенко виражають значення «весь час чи протягом певного часового відрізка – неодмінно» [8, с. 511]: «Ми *завжди* проїжджаєм це село» [3, с. 48]; «Старесенька, іде по тій дорозі. Як *завжди*. Як недавно. Як давно» [3, с. 185]; «А щодо власне женської натури, то в тих степах були і *завжди* єсть такі стрункі моделі для скульптури, що Фідій би вважав собі за честь» [3, с. 442]; «А я сказала: – Ти мені один о цій порі, об іншій і *довіку*» [3, с. 342]; «Їй можна *вічно* плакати за ним» [5, с. 125]; «Ще рік, чи два, чи десять, чи *довіку?*» [3, с. 366]; «З тамтого боку інший *повсякчас* чекає транспорт» [3, с. 452]; «Дідусь бурчить, як *завше* дідугани» [2, с. 104].

До аналізованого ряду як синонім належить також фразеологізм *віку до віку*: «Та тінь виростає з *віку до віку*, блукає в полях на багряному тлі» [6, с. 295]. Фразеологізм є цитатою з основної молитви «Отче наш», яку Ісус Христос промовив у Нагірній проповіді, що закінчується словами «Бо Твоє є царство, і сила, і слава *од віку до віку*» (Матв., 6, 13). Поетеса використала дещо видозмінений фразеологізм для створення експресивного малюнку.

Як синонімічні паралелі виступають прислівники *назавжди*, *навік* (*навіки*), *навічно*, *на віки*, *назавше*, що в поетичній мові Ліни Костенко позначають поняття «на весь час, на все життя»: «Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпік: я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, *навік*. І минатиме час, нанизавши сотні вражень, імен і країн, – на сьогодні, на завтра, *назавжди!* – ти залишишся в серці моїм» [5, с. 53]; «А то тут можна *навіки* зостатись» [6, с. 306]; «Ти знаєш великі ріки, спокійні, глибокі, холодні – в собі затаїли *навіки* і вир, і каміння підводне» [5, с. 52]; «Дзвонив годинник малиновим дзвоном, і раптом захлинувся на півзвуці, і стих навіки...» [4, с. 27]; «Коли б дітям не марилося далеч, все б здавалося застиглим *навік*» [6, с. 32]; «І диханням простору *навік* пройнялась» [6, с. 145]; «Все в душу входить вперто. Ввійшло – *навік* зосталось» [6, 168]; «І це Мандрівник взяв *навічно* у серце, сповнене тривоги...» [6, с. 312]; «Бо це ж не путто, янголи, опецьки, – це твір монументальний, *на віки!*» [3, с. 485]; «Як нас вели, до сідел прив'язавши, той шлях страшний, те каркання ворон мені у пам'ять врзались *назавше*» [5, с. 61].

З подібною семантикою виступають синонімічні конструкції *во вік віків*, *по всі віки*, *на все життя*, *допоки я жива*: «Любов – це, люди, діло неосудне. *По всі віки. Во вік віків. Амінь*» [5, с. 18]; «*На все життя! – допоки я жива* – мені в очах той сніг... та голова...» [5, с. 116]. Названі синоніми утворюють ампліфікаційні центри для точнішої та повнішої передачі думки.

Прислівник *ніколи*, що виступає домінантою синонімічного ряду *зроду*, *повік*, *вовік* (*вовіки*), *однині й довіку*, *поки живу я*, *поки й сонця світ*, виражає значення «ні в який час, ні за яких обставин»: «Я *ніколи* не звикну» [3, с. 312]; «Вони ж *ніколи* не були скупими на тридцять срібних для іуд...» [2, с. 10]; «Розхристаний, спустошений і кволий, біда, якщо в мистецтво забреде, – шукає форм не бачених *ніколи*, шукає форм нечуваних ніде» [6, с. 110].

Прислівник *зроду*, використаний у конструкціях із заперечними частками *не*, *ні*, виступає синонімом до лексеми *ніколи*, так як виражає значення «ніколи, ні разу за все життя»: «Живі живих, Марусю, убивають, а мертві *зроду* не зачеплять, ні» [5, с. 105]; «Я *зроду* не співала на два криласи, мені було це важко зрозуміть» [5, с. 70].

Інші синонімічні одиниці ряду семантично близькі домінанті й різняться між собою лише стилістично: «Якими я скажу тобі словами, що ти в мені *повік* не одболиш!» [3, с. 185]; «Мечем і кров'ю писані кросворди ніхто уже *повік* не розгада» [3, с. 429]; «Котрий *вовік* ні в празники, ні в будні не піде на збіговиська облудні» [3, с. 216]; «А човен довбаний із дуба, такий *вовік* не протече» [3, с. 423]; «Ліси мої, гаї мої священні! Пребудьте нам *вовіки* незнищенні!» [3, с. 76].

У поетичних текстах Ліни Костенко використано також низку фразеологізмів у значенні *ніколи*: «А слава не вмре, не поляже *Однині й довіку!*» [3, с. 528]; «А юж не буде в світі мені щастя, *поки живу я, поки й сонця світ*» [5, с. 118].

Прислівники-синоніми *зараз*, *тепера*, *теперка*, *сьогодні*, *нині* об'єднуються в синонімічний ряд із домінантою *тепер*.

Прислівник *тепер* вказує на дію чи процес, що відбуваються в цей час, у момент висловлювання чи в сучасний мовцеві період: «*Тепер* сидиш самотній, невладущий і п'єш, як трахтемирівський дячок» [2, с. 5]; «То що ж *тепер* цьому народу – брати свій кривий хліб у переможця з рук?!» [2, с. 5]; «*Тепер* зручніші виміри – пігмей» [3, с. 207]; «Слово – прізвисько, думки *тепер*, а частіше – її псевдонім» [3, с. 8]; «Дев'ять день душа ще пручається, а *тепер* вже десь при звичається» [3, с. 56]; «Мое глухе, воно *тепер* гуло» [3, с. 152].

Прислівник *зараз* виступає дублетом лексеми *тепер*, тому легко без будь-яких семантико-стилістичних відтінків заміняє його в поетичних текстах Ліни Костенко: «Ось і *зараз*, виткнулось знову» [3, с. 155]; «Що, як за це вже *зараз* в наших генах нащадки наші зневажають нас?!» [3, с. 207]; «Але було вже рідної землі – ото лиш та, що *зараз* під ногами» [3, с. 354]; «А може й *зараз* твориться бурштин але про це ще людству невідомо» [3, с. 265]; «Та й *зараз* пробиваються струмки» [4, с. 10]; «Тим паче *зараз*, як така розруха» [5, с. 81].

Синонімами ряду виступають розмовне *тепера* та діалектизм *теперка*, що за семантикою ідентичні домінанті ряду: «Такий *тепера* світ» [5, с. 104]; «А підняли гречина лиш *тетерка*» [3, с. 460].

Прислівник *сьогодні*, уживаючись у значенні «у нинішній час», виступає синонімом до *тепер*, *зараз*: «Хоч обміліли деякі, – *сьогодні* їх все – таки великими ще звать» [4, с. 10]; «Вчора був я король королів. А *сьогодні* попіл згорання осідає на жар кольорів» [3, с. 223]; «*Сьогодні*, *тепер*, обережний і сам» [5, с. 77]. В останньому прикладі авторка використала ампліфікацію для уточнення думки.

У значенні «у наш час, у сучасний період, тепер» використано прислівник *нині*: «Я *нині* вже не той» [2, с. 32]; «О ким я був і ким зробився *нині*» [2, с. 108]; «Хоч *нині* й скрутно на харчі й одержу, – вороже військо ласе до добра» [3, с. 518]; «Буває час орлів, а *нині* різне птаство з державної руки сипнули їм пшона» [3, с. 61]; «А по Дніпру, де *нині* Дніпрогес, жили вже царські скіфи – паралати» [3, с. 426].

Висновки. Доконечною рисою справжнього майстра, із погляду М. Рильського, є «уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці» [7, с. 17]. Розгляд прислівникової синоніміки в поетичних творах Ліни Костенко свідчить, що широке й різноманітне використання синонімів цього морфологічного розряду дозволяло поетесі відібрати в кожному конкретному випадку з низки співвідносних такі слова, які найбільше відповідають певному фразовому оточенню як з боку семантики, так і в стилістичному плані. Авторка майстерно залучає як мовносистемні, так і контекстуальні синоніми. Прислівникову функцію часто виконують фразеологічні чи фразеологізовані сполучення слів з прислівниками чи без них.

Прислівникові синоніми в поетичних текстах Ліни Костенко

переважено використані для уникнення повтору, для вираження емоційних відтінків, надання контексту стилістичного забарвлення.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в аналізі прислівникової синоніміки інших тематичних груп поетичної мови Ліни Костенко.

Література

1. Дудик П. С. Стилістика української мови: навчальний посібник. Київ: Академія, 2005. 368 с.
2. Костенко Л. В. Поезії. Baltimore-Paris-Toronto: Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В.Симоненка, 1969. 357 с.
3. Костенко Л. В. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
4. Костенко Л. В. Вітрила. Київ: Рад. письменник, 1958. 95 с.
5. Костенко Л. В. Маруся Чурай: [іст. роман у віршах]. Київ: Дніпро, 1982. 135 с. (Серія «Романи й повісті», № 2).
6. Костенко Л. В. Берестечко: історичний роман. Київ: Укр. письменник, 1999. 157 с.
7. Рильський М. Т. Передмова до «Матеріалів до синонімічного словника української мови» А. Бухмута. *Вітчизна*. 1959. № 2. С. 17.
8. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. Київ: Наукова думка, 1999–2000. Т. 1. 1999. 1030 с.
9. Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: дієслівна синоніміка. Суми: Мрія, 2002. 112 с.

Полякова Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Шевченко А.

– магістрантка українсько-англійського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 808.3 + 808.2 : 801

ДІЄСЛІВНА СИНОНІМІЯ ЯРА СЛАВУТИЧА ЯК ПРОЯВ АВТОРСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ (на основі синонімічних рядів зі словами-показниками *іти-бігати (бігти)*)

Стаття продовжує цикл публікацій з питань дослідження ідіостилю українських письменників. На прикладі дієслівної синонімії поетичних творів Яра Славутича розкрито багатство образного мовлення майстра художнього слова.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексико-семантична група, мовотворчість, ідіостиль, слово-показник, стилістика, художні засоби, поетичне мовлення.

Полякова Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Шевченко А.

– магистрантка украино-английского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ГЛАГОЛЬНАЯ СИНОНИМИЯ ЯРА СЛАВУТИЧА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ АВТОРСКОЙ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ (на основе синонимических рядов со доминантой идти-бежать (бежать))

Статья продолжает цикл публикаций по вопросам исследования идиостиля украинских писателей. На примере глагольной синонимии поэтических сочинений Яра Славутича раскрыто богатство образной речи мастера художественного слова.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, лексико-семантическая группа, языковое творчество, идиостиль, доминанта, стилистика, художественные средства, поэтическая речь.

Polakova T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State
Teachers' Training University

Shevchenko A.

– Master's Degree Programme Student, Department of Ukrainian and
English Languages, Faculty of Philology, Donbas State
Teachers' Training University

YAR SLAVUTYCH'S VERBAL SYNONYMY AS A MANIFESTATION OF AUTHOR'S INDIVIDUALITY (based on synonymous series with word- indexes go-run)

The article continues the cycle of articles of the authors on the problem of investigating the ideostyle of the writers. On the example of the noun synonymy in the poetic works of Yar Slavutych the wealth of the picturesque and vivid language style of the expert of a word is revealed.

Key words: synonym, synonymic set, lexis-semantic group, language creativity, ideostyle.

Постановка проблеми. Спосіб вираження думки, евфонічні засоби, уміння передати настрої за допомогою слова порівнює Яра Славутича із славетною плеядою неокласиків. Вдумливі поцінувачі поезії побачили, що у збірці «Оаза» (1960) Яр Славутич зробив відчутний якісний крок уперед, зумівши заперечити себе колишнього, бо кожна творча людина намагається постійно удосконалювати форму поезії, виводити її на вищий щабель. Яр Славутич вибрав, на перший погляд, найтяжчий з існуючих у поезії шляхів – шлях інтегрального класицизму, що веде до мети через відмову від своєї особовості. Це шлях духовного подвигу, як також і його вчителів, корифеїв українського відродження – Зерова, Филиповича, Рильського, Клена – єдиних поетів нашого сторіччя, що стоять на рівні найвищих вимог сучасності. Синоніміка творчості Яра Славутича ще не досліджувалась у сучасній лінгвістиці, тому саме ця царина його творчості є надзвичайно актуальною у постановці проблеми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Популярність творчого доробку класика української літератури (саме класика, бо доля дарувала йому прижиттєве визнання) користується неабиякою актуальністю в науковому світі. Про поетику Яра Славутича писали Ю. Бойко, С. Долинська, І. Накашидзе, В. Сварог, Л. Селіверстова, Н. Сологуб,

П. Сорока, Т. Полякова, Б. Чопик та ін. Так, у праці Н. Сологуб «Мовний портрет Яра Славутича» проаналізовано лексику, новотвори, перифрази, метафоричність висловів Яра Славутича. Значну увагу дослідниця приділила розумінню індивідуального стилю поета, а також загальностилістичним категоріям. Найважливішою ознакою ідіостилу Яра Славутича є синонімія, що допомагає в розкритті глибини й діалектної єдності контрастивних думок поета, увиразнює та урізноманітнює тексти, підкреслює багатогранність авторського словника.

Попри пильну увагу мовознавців до поетичного світу Яра Славутича синонімія у його творчості ще не була об'єктом комплексного вивчення, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою пропонованої статті є аналіз на основі семантико-функційного розгляду особливостей репрезентування дієслівної синонімії поетичної творчості Яра Славутича – одного із найяскравіших корифеїв української літератури ХХ–ХХІ ст. Для досягнення мети було виконано такі **завдання**: а) виділено синонімічні ряди дієслів, що функціують у поетичних текстах Яра Славутича; б) згруповано їх у лексико-семантичні групи; в) з'ясовано стилістичну природу синонімів та виявлено їхні функціональні особливості синонімічних рядів дієслів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Скомпанованість лексичного складу виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т. п. зв'язків. Системність дієслівних одиниць у мовотворчості Яра Славутича відображає їх зв'язок із поняттями й проявляється у класифікаційній приналежності до певних лексико-семантичних груп. У сучасному мовознавстві немає точного визначення лексико-семантичної групи. Традиційно вона розглядається як група слів, що тісно пов'язані між собою за змістом.

У мовній картині світу Яра Славутича представлено широкий спектр загальномовних та контекстуальних синонімів-дієслів, що утворюють відповідні лексико-семантичні групи.

Надзвичайне багатство лексичної синоніміки в поезіях Яра Славутича виявляється в широкому розгалуженні синонімічних дієслівних рядів, у своєрідності їх використання, у багатоплановості семантико-стилістичних відтінків синоніма в кожному окремому випадку, а саме:

а) акт мовлення зі словами-показниками – *говорити, кричати, кликати*;

б) ознаки руху, переміщення зі словами-показниками – *ити, бігати (бігти)*;

в) ознаки зорового сприйняття зі словами-показниками – *бачити, дивитися*;

г) ознаки розумових процесів зі словом-показником – *думати*;

ґ) ознаки психічного стану людини зі словами-показниками –

плакати, сумувати;

д) ознаки фізичного стану та фізичних процесів зі словами-показниками – *вмерти, їсти*.

Члени синонімічних рядів переважно розпадаються на дві групи: сталі синоніми, уживані в літературній мові (сюди входять також фразеологічні звороти), та синоніми, зумовлені лише певним текстом, тобто так звані контекстуальні синоніми.

Синоніміка у творчості Яра Славутича – це ціла система старанно дібраних близьких за змістом слів, що відображають світобачення письменника. Щоб показати вміння митця користуватися загальним лексичним багатством мови, дбайливість і вимогливість поета при доборі слів-синонімів, проаналізуємо найбільш широко й часто вживане синонімічне гніздо.

Проаналізуємо синонімічні ряди на означення руху, переміщення зі словами-показниками *іти-бігати(бігти)*.

Синоніми ряду *іти – ходити* об'єднані на основі спільного основного значення кожного з них – рухатися, ступаючи ногами, роблячи кроки. Вони можуть виражати або одноразовий, неповторюваний рух в одному якомусь напрямку, або повторюваний, тривалий рух. Синоніми, виявлені нами, відтворюють найрізноманітніші відтінки здійснення ходи, виражають оцінну характеристику її, ставлення мовця до неї чи чинника руху.

Для вираження поняття "рухатися, ступаючи ногами, роблячи кроки" Яр Славутич використовує такі синоніми: іти, ступаючи, простувати, брести, плисти, текти, пертися, ринути, рушати; ходити, бродити, блукати, мандрувати; піти, податися, почвалати.

Дієслово іти, що означає рухатися за допомогою ніг, роблячи кроки, вживається тоді, коли немає потреби уточнювати характер ходи, виражати своє ставлення до неї, а треба лише констатувати одноразовість, неповторюваність її. Синонім позбавлений будь-якого емоційно-експресивного забарвлення: "Йшла без одіння окрилена леді" [14, с. 106]; "Іде Агапій..." [14, с. 120]; "Ми йшли на виступ знаного поета" [13, с. 17]; "І твердь йде, простуючи на нього" [13, с. 39]; "Йду триста літ, нащадко мій Миколо" [13, с. 40]; "Ідуть і йдуть визвольники міцні" [13, с. 41]; "І в'язні голодні, покусані псами, Ідуть і долають безправ'я своє" [13, с. 44]; "Іде кремезний степовий вусань" [13, с. 96]; "І йшов під кулю, як на свято" [13, с. 63].

Дієслово ступати вживається, коли потрібно відзначити, що хтось іде повільно чи навіть поважно, чітко виділяючи кроки: "Ступає твердо по своїй землі" [13, с. 41]; "Ступав на степ, на буйну цілину" [26, с. 66]; "Занесе угору ногу – І ступає на п'ять ліктів" [26, с. 10].

Для відтворення повільної, ніби недбалої важкої, втомленої ходи вживає Яр Славутич синонім брести. Інколи брести означає іти, переборюючи перешкоди, наприклад: "Вони брели крізь хащі з волокон" [26, с. 99]; "Брести без пам'яті на чортовиння" [26, с. 51]; "Я снігами

бреду й бреду” [26, с.86]; ”Житами в росах, плавнями брели” [26, с. 54]; ”Брела голодна, вихудла весна” [26, с. 58]; ”Бредуть на працю дивні дроворуби” [26, с.79]; ”І люд гудів і брів без перепон” [26, с. 118]; ”І Гриць довго брів по закрутах ярків” [25, с. 144].

До цього синонімічного ряду ми відносимо ще синонім простувати, який цілком не характеризує самого акту руху, а вказує на цілеспрямованість, направленість його, тобто чітко визначений напрямок ходи: ”Простуй, рости з добою...” [14, с. 16]; ”Павло простує на чолі походу” [26, с. 154]; ”Простуй до волі серед бід і лиха” [26, с. 139]; ”Григорій раптом повернув униз, і вмить за ним попростував хлопчина” [26, с. 140].

Синонім ринути виражає швидкий навальний рух в одному напрямку на кого-небудь, наприклад: ”І знадовкола ринули розбоями Грабівники, знавіснені в бою” [13, с. 26]; ”Хай, братове, жниво неготове, Та за вами рине легіон” [13, с. 27].

Фамільярне дієслово перти вживається поетом тоді, коли потрібно відзначити, що ідуть, пересуваються швидко, навально, не зважаючи ні на які перешкоди: ”Пруть і перші й другі” [26, с. 38]; ”Добрий муж, а перся до царя” [26, с. 39].

Дієслово бродити відрізняється від брести тим, що вказує на повторюваний, інколи тривалий рух, рух без конкретної мети й напрямку, наприклад: ”До міста бродить Через ріки” [26, с. 29] – у значенні йти водою, убрид; ”...Де бродить колоту дряпіж даремний” [26, с. 105]; ”Чи по японських не бродив містах” [26, с. 125] – у значенні йти сушею.

Образно-метафоричне словосполучення торувати шлях вживається в мовній практиці Яра Славутича із значенням рухатися, просуватися вперед, усуваючи якісь перешкоди на своєму шляху: ”Ваші руки на славу Канаді Торували шляхи крізь гілля” [14, с. 5].

Для показу особливої динаміки руху Яр Славутич репрезентує синонімічний ряд зі словом-показником бігати (бігти).

Так, синонімічний ряд із домінантою бігати вживається на означення ”швидко пересуватися в різних напрямках”. Ряд невеликий, але кожна лексема вносить своє експресивне забарвлення в основне значення. Без будь-яких семантичних нюансів вжито в Яра Славутича дієслово бігати: ”І без піжами, Упрівши, бігав жилаво-міцний Меткий гендляр гадюками й вужами” [26, с. 127].

На означення жвавого бігу в різних напрямках використовується розмовне дієслово гасати, що використовується як метафора, наприклад: ”По всій світлиці зайчики від сонця Гасали, граючись” [13, с. 89]; ”Лише огир ірже, Колує, гасає...” [14, с. 203]; ”Не відав я, як довго я гасав...” [26, с. 56]; ”...Посеред кіп, із братиком, прудка, Гасала й грала в піжмурки дочка!” [26, с. 102]; ”...Де я гасав на гострих ковзанах” [26, с. 159].

Розмовне дієслово копошитися використано Яром Славутичем у

значенні поквалітивного або заклопотаного руху, наприклад: "Ще ж є й на Заході така земля, Де наші люди здавна копошаться" [13, с. 39] – у значенні поквалітивного або заклопотаного руху чи звичайного працьовитого життя.

Дієслово бігти, на відміну від домінанти ряду бігати, означає "прискорено пересуватися на ногах, рухатись, швидко переставляти ноги", наприклад: "Вони біжать, а слуги згуби Вже до села покрили путь" [26, с. 27]; "По шпалах бігли міліціонери..." [26, с. 51]; "...біжать на фіззарядку" [26, с. 130]; "Біжить нестримний навмання Григорій" [26, с. 61].

Синонім мчати Яр Славутич використовує на означення швидкого переміщення, пересування: "До штабу мчали з берегів курсанти" [26, с. 133]; "Так повна кліть із прямовисних штолень Нагору мчить на рейковий поріг" [26, с. 59]. Подібний синонім використовує і М. Зеров для передачі швидкості руху, додавши префікс про-, що надає вислову значення одноразовості дії: "Варвар тут ступить на порох священний, тут кінь переможця, Б'ючи копитом, вчвал промчить по звалищах" [6, с. 40].

Синонім тікати позначає біг, що відбувається при намаганні уникнути якоїсь небезпеки, при порятунку від переслідування, наприклад: "...Тікають з армії вибрані полки" [26, с. 156]; "...Тікайте, хлопці..." [26, с. 54]; "...з табору втекли" [26, с. 82]; "...Двадцять в'язнів рішені втекти" [26, с. 82].

До цієї ж групи належить дієслово майнути, яке в мові автора позначає хуткий біг, втечу: "...І взявши книги: Дякую наразі! – Майнула вбик" [26, с. 89].

Контекстуальний синонім пріти у Яра Славутича використано на означення напруженого бігу: "...Вогнем із сну сполохане село, Схопивши відра, пріє з перегонів" [26, с. 93].

Синонім югати означає швидко рухатись де-небудь, наприклад: "Меткий Максим ... Югав, як яструб, сиплячи вітання..." [26, с. 75].

Як бачимо, Яр Славутич у своїх поезіях не лише використовує синонімічні ряди на позначення однакових понять, вони ще й національно озвучують мову

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Дієслівні синонімічні ряди у поетичних творах Яра Славутича взаємодіють, переплітаються, відтворюють мовне багатство бачення світу письменником, його особисту модель, що вказує на неповторність індивідуального стилю.

2. Контекстуальні синоніми Яра Славутича як засоби художнього та поетичного мислення, домінують у його поетичній творчості.

3. Емоційна функція образних лексем, що реалізується за допомогою синонімічних гнізд, вказує на перевагу експресивної лексики у створенні мовної картини світу письменника.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому

вивченні низки актуальних питань:

1. Поняття синонімічного ряду у творчості письменників.
2. Вплив мовної картини світу на формування творчої особистості автора.
3. Дослідження синонімічних гнізд як складових концептів і кластерів у мовотворчості митців художнього слова.

Література

1. Атом серця: [українська поезія першої половини ХХ ст. / упоряд. Ю. Ковалів]. Київ: Веселка, 1993. 350 с.
2. Драй-Хмара М. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 542 с.
3. Зеров М. К. Твори: в 2-х т. Київ: Дніпро, 1990.
4. Зеров М. К. Поезії. Переклади [упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко]. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1. 843 с.
5. Зеров М. К. Антологія римської поезії. Київ: Час, 1990. 64 с.
6. Зеров М. К. Камена. Київ: Час, 1990. 80 с.
7. Зеров М. К. Сонети і елегії. Київ: Час, 1990. 80 с.
8. Клен Юрій. Вибране [упор. Ю. Ковалів]. Київ: Дніпро, 1991. 461 с.
9. Рильський М. Т. Вірші та поеми. Київ: Радянська школа, 1990. 350 с.
10. Розстріляне відродження: [антологія 1917 – 1933: Поезія – проза – драма – есей / упоряд. Ю. Лавріненко]. Київ: Смолоскип, 2002. 984 с.
11. Славутич Яр, Білоус-Тарасевич М. С. Ми не розлучались з тобою, Україно. Вибране, 1952 – 1998. Дітройт, 1998.
12. Славутич Яр. Гомін віків. Поезії. 1940 – 1945. Авґсбург: Золота брама, 1946. 123 с.
13. Славутич Яр. Живі смолоскипи. Едмонтон, 1983. 127 с.
14. Славутич Яр. Завойовники прерій. Едмонтон, 1984. 128 с.
15. Славутич Яр. Зібрані твори. 1938 – 1978. Едмонтон, 1978. 408 с.
16. Славутич Яр. Міцями запорозькими: Нариси та спогади. 3-є вид. Едмонтон: Славута, 1988. 64 с.
17. Славутич Яр. Оаза. Едмонтон, 1960. 63 с.
18. Славутич Яр. Розстріляна муза. Київ: Прометей, 1995. 96 с.
19. Славутич Яр. Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Либідь, 1992. 183 с.
20. Славутич Яр. Твори: в 2-х т. Київ: Дніпро, 1994.
21. Славутич Яр. Поезії. Київ: Дніпро, 1994. Т. 1. 671 с.
22. Славутич Яр. Поеми. Переклади. Київ: Дніпро, 1994. Т. 2. 365 с.
23. Славутич Яр. Трофеї. 1938 – 1963. Едмонтон: Славута, 1963. 320 с.
24. Славутич Яр. Твори: в 5-т. Київ: Дніпро, 1998.
25. Славутич Яр. Поезії 1937 – 1997. Київ: Дніпро, 1998. Т. 1. 469 с.
26. Славутич Яр. Поеми. Переклади. Нариси. Життєпис. Київ: Дніпро, 1998. Т. 2. 331 с.
27. Славутич Яр. Розстріляна муза: Меч і перо. Київ: Дніпро, 1998. Т. 3. 492 с.
28. Славутич Яр. Українська література й мова на Заході. Київ: Дніпро, 1998. Т. 4. 484 с.
29. Славутич Яр. Спогади. Записи. Київ: Дніпро, 1998. Т. 5. 352 с.

Гришко Ю.

– магістр філології, аспірантка кафедри української мови
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

УДК 821.161.2-Жадан:81'42

**ОКАЗИОНАЛЬНІСТЬ ЗВУКОВОГО ТЛА ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ
С. ЖАДАНА**

У статті виділено два способи формування акустичного враження в поетичному дискурсі сучасного українського письменника С. Жадана: авторські звуконаслідування, що мають кілька підтипів, та псевдочленування. Встановлено, що у віршованому доробку поета домінують комбінування алітерацій із шумних, переважно шиплячих та свистячих звуків, які створюють певний стилістичний ефект, реалізуючи творчий задум митця залежно від поставленої мети.

Ключові слова: окказионалізм, фоностилістика, звуконаслідування, псевдочленування, сучасний український поетичний дискурс.

Гришко Ю.

– магістр філології, аспірантка кафедри українського мови
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

**ОККАЗИОНАЛЬНОСТЬ ЗВУКОВОГО ФОНА ПОЭТИЧЕСКОГО
ДИСКУРСА С. ЖАДАНА**

В статье выделены два способа формирования акустического впечатления в поэтическом дискурсе современного украинского писателя С. Жадана: авторские звукоподражания, которые имеют несколько подтипов, и псевдочленения. Установлено, что в стихотворном наследии поэта доминируют комбинирования аллитераций из шумных, в основном шипящих и свистящих звуков, которые создают определённый стилистический эффект, реализуя творческий замысел автора в зависимости от поставленной цели.

Ключевые слова: окказионализм, фоностилистика, звукоподражание, псевдочленение, современный украинский поэтический дискурс.

Hryshko Yu.

– Post-graduate Student, Ukrainian Language Department, Poltava National
V. Korolenko Teachers' Training University

**AN OCCASIONALITY OF SOUND BACKGROUND OF POETICAL
DISCOURSE BY S. ZHADAN**

There are distinguished in the article two ways of formation of acoustic impression in poetical discourse by modern Ukrainian writer S. Zhadan: author's sound-imitations (which have some sub-types) and pseudo-segmentations. It is determined that in poetical works by this writer combinations of alliterations with noise consonants, especially blade spirant and hush, are the most frequent. Such sound combinations make a special stylistic effect realizing author's creative intention.

Keywords: occasionalism (nonce word), phonetic stylistics, sound-imitation, pseudo-segmentation, modern Ukrainian poetical discourse.

Постановка проблеми. Проблема okazіональностi знаходиться у точці дотику питань норми й системи [17, с. 245]. Сучасний український поетичний дискурс підпорядкований свідомому мистецькому прагненню вийти за межі літературної норми на всіх мовних рівнях: фонетичному (вживання фонем у невластивих функціях, незвичні комбiнування фонем), лексичному (моделювання нових, суто авторських лексем), синтаксичному (створення оригінальних конструкцій) тощо. Не позбавлене трансформацій і візуальне оформлення творів, адже автори часто експериментують із розміром, типом та навіть кольором шрифту, розміщенням рядків на сторінці, знаками пунктуації (аж до повного їх ігнорування). Зростає також стилістична диференціація засобів вираження та розширюється кількість способів їх об'єднання [13, с. 22]. Поети створюють «похідну мову», а на її основі – тексти, модельовані не за узусними правилами [14, с. 126] Мова поетичного дискурсу С. Жадана є надзвичайно експресивною, тому важливо з'ясувати лінгвістичні засоби, покладені в її основу, починаючи з базового (фонетичного) рівня мови, оскільки слово С. Жадана є «носієм первинного значення» [2, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість «чорного романтика» (за визначенням І. Дзюби), відзначена численними національними й міжнародними нагородами, привернула увагу великої кількості дослідників (як у лінгвістичному, так і в літературознавчому аспектах), з-поміж них: Б. Гоц, В. Битько, А. Бабенко, О. Волошина, І. Бондар-Терещенко, Б. Пастух, І. Дзюба, М. Сулима, Т. Гундорова, В. Агєєва, П. Загребельний, О. Бойченко, Є. Баран, М. Бриних, О. Різниченко, О. Коваленко та ін. Однак специфіка фоностилістичних ресурсів у поетичних текстах С. Жадана ще не була висвітлена в наукових розвідках.

Мета дослідження – класифікувати okazіональні фонетичні одиниці поетичного доробку С. Жадана, що передбачає реалізацію таких завдань: 1) виявлення акустично значущих фонетичних одиниць, які інтенсифікують звукове тло; 2) виділення найчастотнішого типу інноваційної фонетичної одиниці.

Виклад основного матеріалу. У поетичному мовленні велику роль відіграє не лише смисл, а й звучання, «оркестровка» твору й враження, яке вона здатна залишити [17, с. 254]. Контекст художнього твору надає експресивність навіть тим лінгвістичним одиницям, що у мові є стилістично нейтральними (нульовими). Експресивність як виразність мовлення виникає внаслідок відбору й вживання певних мовних одиниць у процесі породження дискурсу [12, с. 31], причому вона детермінована виражальною силою слова, яка є винятково важливим елементом художньої комунікації [3, с. 56], де систему утворюють такі компоненти: адресант (письменник) – твір – адресат (читач / слухач) [1, с. 56].

На основі лінгвістичного аналізу поетичного дискурсу збірок «Лілі Марлен», «Месопотамія», «Вогнепальні й ножові», «Ефіопія» та «Життя

Марії» із 516 сторінок тексту методом суцільної вибірки були виписані інноваційні авторські одиниці з інтенсивним стимулювальним фоностилістичним ефектом. Серед кількох типів індивідуально-авторських акустичних прийомів [18, с. 105] два найпоширеніших типи складають:

1. Оригінальні звуконаслідування (96%). Звуконаслідування у поетичному дискурсі С. Жадана цілком відрізняються від узвичаєних у художній комунікації (на зразок алітерації [р] – імітація грому, [ш] – шуму, шелесту тощо) і поєднуються з кількома стилістичними фігурами або безпосередньо є їхніми складниками. Характерною ознакою є домінування алітерацій над асонансами, причому шумні приголосні значно переважають над сонорними (40% проти 13%). Серед шумних найчастотнішими є приголосні з визначальною для сприйняття адресатом інтегральною ознакою акустичного враження – свистячі та шиплячі; з-поміж сонорних лідирує дрижачий [р]. Це ініціює інтенсивний слуховий ефект, адже свистячі належать до класу імпульсів найвищої частоти вживання [16, с. 141], а шиплячі у мовній картині світу носіїв слов'янських мов – це стимулятори виникнення негативних асоціативних зв'язків [11, с. 52–53]. Своєю чергою, [р] завдяки складній вібрувальній артикуляції мотивує асоціативну напористість та різкість [15, с. 167], тому поетичні рядки набувають особливої звучності, внутрішньої потужності, енергії [5, с. 124].

У звуконаслідуваннях, модельованих поетом, виділяємо алітерації кількох видів. Крім алітерацій із перевагою свистячих, шиплячих чи сонорних, виділяємо комбінації (43%) приголосних за такими моделями:

– N(B)+N(H);

– N(B)+S;

– N(H)+S;

– N(B)+N(H)+S, де N(B) – свистячий (noise blade spirant), N(H) – шиплячий (noise hush), S – сонорний (sonorant).

Наприклад, у вірші «Я пам'ятаю голоси...» фонову картину твору формують свистячі приголосні:

<...> сонце соком із цитрин

Розмащувалось по одежі <...> [7, с. 13].

Імітація людського голосу за допомогою алітерацій свистячих приголосних, підсилена вживанням і власне семантично маркованих лексем *голос*, *слово*, є поширеним явищем у поетичній діяльності С. Жадана. Подібні приклади можна знайти у творах «Мій старий...», «Співай, сирено!», «Ти довго тримався за наші місця...», «2015-ий рік...», «Візьми лише найважливіше. Візьми листи...», «Ось я лишаю зброю й починаю повзти...» та ін.:

<...> співали, доки спливав відпущений вам час <...>

Завтра зранку вона здасть свій номер,

заплатить за битий посуд,

залишить назавжди це місто [6, с. 79];

<...> світиться океан,

*і спокоєм повняться голоси <...>
кожне слово дзвінким піском
тримається горла твого <...> [6, с. 22];
<...> Світ зробили зі слів,
з чорних лексем і семантичних полів [8, с. 131].*

Нагромадженням шиплячих позначені вірші «Третій день крізь сутінь масну...», «Наші діти, Маріє, ростуть, ніби трава...», «Більше нічого не буде, – вона повторює...»:

*<...> моя душа, ніби щось чуже,
тіло моє стереже [7, с. 10].*

Проте функційно найактивнішими засобами побудови звукового малюнка в поетичному дискурсі С. Жадана є комбінування свистячих, шиплячих та дрижачого, як-от у віршах «І коли відлига зупиниться на горбах...», «Кінець жовтня», «Вони сіли за стіл, накритий для всіх...», «Вони сказали: За що ти тримаєшся, брат...». Часто звуковий малюнок доповнюють градації та повтори:

*<...> Вітер полоще важкі рушники,
мов прапори переможців. <...> [Вогн., с. 62];
<...> Немає жодних невірних і жодних святих,
немає жодних праведних і жодних простих,
жодних партнерів, жодних, синок, торгів –
є лише наше сонце, вмерзле поміж снігів. <...> [6, с. 21].*

2. Оказіональні псевдочленування (4%) утворюють менший відсоток за чисельністю, однак є місткими за унікальністю введення в контекст. Наприклад, у поезії «Білі люди – жорстокі люди» псевдочленуванню *під-писку* передують численні градації та повтор лексеми *чорний* у непрямих відмінках, а в поєднанні зі своєрідним ритмом поезія нагадує зразок пісенної реп-культури:

*Білі люди – жорстокі люди,
чорна шкіра їм ріже око.
Вони мурують для чорних споруди
й готують для чорного там мороку.
Лаштують чорному підлу підставу.
Шують чорному робу на виріст.
І не відпускають ні під заставу,
ні під
під-
писку про невізд <...>
і позбавляють навіть в уяві
свободи зібрань і свободи совісті <...> [6, с. 32].*

Висновки: 1. Домінантними в моделюванні звукового тла поетичного дискурсу С. Жадана є звуконаслідування, в основі яких переважають алітерації свистячих та шиплячих приголосних. 2. Як найчастотніші функційно активні приголосні автор використовує шумні свистячі [з], [с], шиплячі [ж], [ч], [ш] та сонорний дрижачий [р].

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому

вивченні авторських новотворів не лише поетичної, а й прозової творчості С. Жадана та виділенні інноваційних лінгвістичних засобів, використаних письменником на кожному з мовних рівнів.

Література

1. Быкова О. И. Методические принципы интерпретации художественного текста. *Психолінгвістическіе основы и методические закономерности обучения иноязычной речи*: межвузовский сб. научн. трудов / ред. Е. И. Волкова, Г. Е. Ведель, Н. А. Дадыкина и др. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1984. 116 с. С. 56–60.
2. Гоц Б. Емоційно-експресивна лексика С. Жадана. Київ: КМАНУМ, 2018. С. 34.
3. Дегтерева Т. А. Выразительная сила слова. *Язык и стиль*: сб. / под ред. Т. А. Дегтеревой. Москва: Мысль, 1965. С. 56–95.
4. Дзюба І. Чорний романтик: С. Жадан. Київ: Либідь, 2017. 112 с.
5. Дудик П. С. Стилїстика мовних одиниць. *Стилїстика української мови*: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2005. С. 121–286.
6. Жадан С. Вонепальні й ножові. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. 160 с.
7. Жадан С. В. Ефіопія. Харків: Фоліо, 2011. 121 с.
8. Жадан С. Поезії. *Життя Марії: книга віршів і перекладів*. Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015. 184 с.
9. Жадан С. В. Лілі Марлен: Книга нових та вибраних віршів. Харків: Фоліо, 2011. 186 с.
10. Жадан С. В. Поезії. *Месопотамія: збірка оповідань і віршів*. Харків: Книжк. клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. С. 319–364.
11. Журавлев А. П. Звук и смысл. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 1991. 160 с.
12. Загоровская О. В., Фомина З. Е. Экспрессивные и эмоционально-оценочные компоненты значения слова. *Семантические процессы в системе языка*: межвузовск. сб. научн. труд. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1984. С. 31–40.
13. Костомаров В. Г. Культура языка и речи в свете языковой политики. *Язык и стиль*: сб. / под ред. Т. А. Дегтеревой. Москва: Мысль, 1965. С. 3–55.
14. Мурзин Л. Н., Литвинова М. Н. Текст художественного произведения: к проблеме специфики. *Функциональные разновидности речи в коммуникативном аспекте*: межвуз. сб. научн. труд. Пермь, 1988. С. 122–128.
15. Українець Л. Ф. Фонетична конотація в українській поетичній мові ХХ – ХХІ століть: семантико-прагматичний вимір: монографія. Полтава, 2014. 380 с.
16. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ: Рад. школа, 1962. 495 с.
17. Ханпира Э. Окказиональные элементы в современной речи. *Стилистические исследования*: сб. научн. ст. Москва: Наука, 1972. С. 245–317.
18. Hryshko Yu. A New Approach to the Typology of Nonce Words (on the base of Ukrainian poetical discourse). *Linguistic Studies / Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2018. Вип. 35. С. 104–109.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Нікітіна Н.

– кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.22:81'246

ДО АКТУАЛЬНОСТІ ПРОБЛЕМИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ БІЛІНГВІЗМУ НА ОСНОВІ МОВИ МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджено проблему комунікативно-мовленнєвої політики як запоруку успішної адаптації людини до світових інформаційних процесів та завдання, які стають перед педагогічною наукою. Визначено низку протиріч у педагогічній теорії та практиці щодо поняття «білінгвізм». Обґрунтовано необхідність доопрацювання понятійного апарату з проблеми на основі систематизації, аналізу і синтезу педагогічних, соціологічних, психологічних та лінгвістичних особливостей розуміння ключового поняття «білінгвізм».

Ключові слова: білінгвізм, інформаційні процеси, комунікативно-мовленнєва політика, міжнародна комунікація.

Никитина Н.

– кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

К АКТУАЛЬНОСТИ ПРОБЛЕМЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ БИЛИНГВИЗМА НА ОСНОВЕ ЯЗЫКА МЕЖДУНАРОДНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье исследована проблема коммуникативно-языковой политики как залога успешной адаптации человека к мировым информационным процессам, сформированы задачи, которые стоят перед педагогической наукой. Определены основные противоречия в педагогической теории и практике относительно понятия «билингвизм». Доказана необходимость доработки понятийного аппарата на основе систематизации, анализа и синтеза педагогических, социологических, психологических и лингвистических особенностей понимания ключевого понятия «билингвизм».

Ключевые слова: билингвизм, информационные процессы, коммуникативно-языковая политика, международная коммуникация.

Nikitina N.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of Donbas State Pedagogical University

THE PROBLEM OF DISTRIBUTION OF BILINGUALISM ON THE BASIS OF THE LANGUAGE OF INTERNATIONAL COMMUNICATION

In the paper the problem of communicative language policy as a guarantee of successful adaptation of a person to the world information processes is investigated, the objectives, that pedagogical science faces, are formed. The basic contradictions concerning the notion «bilingualism» in pedagogical theory and practice are defined. The necessity of improving the conceptual apparatus on the basis of systematization, analysis and synthesis of pedagogical, sociological, psychological and linguistic peculiarities of understanding the key concept of «bilingualism» is proved.

Key words: bilingualism, information processes, communicative language policy, international communication.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Характерною ознакою сучасного етапу розвитку суспільства в умовах глобалізації є інтеграційні процеси, орієнтовані на створення широкого спектру міжкультурної взаємодії людини. В результаті взаємопроникнення різних культур зростає мобільність населення, розширюються сфери його життєдіяльності та зайнятості, виникає потреба у встановленні особистих та ділових контактів з зарубіжними партнерами, що неодмінно призводить до виникнення єдиних економічних, релігійних, політичних, освітніх та інших комунікативних просторів.

Міжнародне співробітництво розширює сферу міжнаціональних відносин та міжетнічних взаємодій, що стимулює вивчення іноземної мови як засобу кросс-культурної (міжкультурної, полікультурної) комунікації. Необхідність знання іноземної мови є запорукою успішної адаптації людини до світових інформаційних процесів, повноцінного функціонування та засвоєння норм і цінностей як найважливіших орієнтирів суспільної діяльності людини. Потреба у проведенні комунікативно-мовленнєвої політики ставить перед педагогікою нові проблеми і завдання пов'язані насамперед із всебічним вивченням проблем білінгвізма (двомовності), становлення білінгвальної особистості та формуванням її білінгвальної компетенції.

Стрімкий розвиток науки, культури і освіти каталізує професійні і духовні запити особистості, які не можливо задовольнити без знання іноземних мов, що обумовлює неабиякий попит і соціальне замовлення на спеціалістів, які володіють мовою міжнародної комунікації (переважно однією з індоєвропейських мов германської гілки східно-германської групи). Підтвердження цьому знаходимо у національній рамці кваліфікацій, в якій зазначена вимога щодо «використання іноземних мов у професійній діяльності», як основна складова комунікативного дескриптора, що відображає «здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання» [2]. У зв'язку з цим постає питання відповідності професійних та особистісних якостей, що формуються в процесі здобуття вищої освіти тим, що прописані в Європейській та національній рамках кваліфікацій і сприяють підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці двомовних спеціалістів, які володіють рідною та іноземною мовами.

Поняття «білінгвізм» («індивідуальний білінгвізм», «білінгвальність», «двомовність») найчастіше зустрічається у соціологічних, психологічних та лінгвістичних вченнях і безпосередньо пов'язане з цими науками. Однак зміст феномена білінгвізму остаточно не визначений. Зокрема, у словнику соціолінгвістичних термінів білінгвізм визначається як володіння двома різними мовами: своєю рідною мовою і ще однією на рівні, що забезпечує спілкування з представниками іншого етносу в одній чи двох сферах комунікації, як практика використання двох мов в одній мовленнєвій спільноті.

Ю. Д. Дешерієв під білінгвальністю має на увазі вільне володіння або просто володіння двома мовами; У. Вайнрайх та Є. М. Верещагін розуміють двомовність як практику наперемінного користування двома мовами.

У дослідженнях з проблем білінгвізму (У. Вайнрайх, Є. М. Верещагін, Г. М. Вишневська, І. О. Зимня) розкриті сутність, зміст та види цього явища, наведені його класифікації на основі низки ознак, розглянуті лінгвістичні аспекти білінгвізму у зв'язку з проблемою відображення мовленнєвої картини світу у свідомості білінгвальної особистості (білінгва).

У працях, присвячених психології вивчення іноземних мов, висвітлені психологічні чинники становлення мовленнєвої особистості (Є. М. Верещагін, І. О. Зимня), засоби та механізми опанування другої мови, мотивація формування білінгвізма у вищих навчальних закладах та особливості його формування у дорослих.

Питаннями вивчення психолого-педагогічних передумов формування іншомовної компетенції як інтегративної якості особистості, що пов'язана з її здібністю та готовністю здійснювати ефективне спілкування на рідній та іноземній мовах, займались І. О. Зимня, О. Ю. Іскандерова та інші.

У своїх дослідженнях проблем білінгвальної освіти В. В. Сафонова, В. П. Фурманова фокусують увагу на діалозі рідної та іншомовної культур під час формування базових інтегративних та комунікативних вмінь міжкультурної взаємодії та спілкування.

Мета статті. В умовах інформаційного мультикультурного суспільства сприйняття і розуміння феномену білінгвізма є значно ширшим, що дозволяє стверджувати про його прояв не лише в межах двох споріднених мов, але й про розповсюдження білінгвізму на основі мови міжнародної комунікації. Це зумовлює необхідність уточнити зміст поняття «білінгвізм» і дати підходи до визначення ключовим термінам з проблеми: «білінгвальна особистість» та «білінгвальна комунікативна компетенція».

Результати дослідження. Отже, робоче визначення терміну «білінгвізм» у рамках даного дослідження можна звести до володіння двома різними мовами і їх наперемінне використання на рівні, що забезпечує спілкування в одній чи двох сферах комунікації, в яких опановуються спеціальні знання засобами рідної та іноземної мов, формується полікультурна особистість та відбувається її інтеграція в загальноєвропейський та світовий культурний, інформаційно-комунікативний простір.

У визначенні «білінгвальної особистості» (білінгва) найбільш показовим, обґрунтованим і таким, що відповідає меті даного дослідження, є підхід Є. В. Слепцовой, яка зводить розуміння суті «білінгвальної особистості» до такого ступеня володіння двома мовами, який є необхідним для здійснення комунікації обома мовами; сформованості міжкультурної компетенції; білінгвальної мовленнєвої

свідомості.

Найбільш містким і повним є визначення білінгвальної комунікативної компетенції як інтегративної якості особистості пов'язаної з її здібністю (володіння предметною та мовленнєвою компетенціями на рівні двох мов) і готовністю того, хто навчається (компетенції особистісного самовдосконалення) до реалізації ефективної міжгрупової та крос-культурної комунікації, як рідною, так і іноземною мовами [1].

В педагогічній науці поняття «білінгвізм» було заявлене у другій половині ХХ сторіччя. Перші педагогічні дослідження феномену білінгвізма у сферах дошкільної, середньої та вищої освіти з'явилися у період соціального оновлення, прагнення до відкритого суспільства та інтеграції у європейський культурно-освітній простір. У педагогічних дослідженнях, спрямованих на виявлення умов, методів і засобів формування окремих компонентів білінгвальної культури реципієнтів навчання (дітей дошкільного віку, учнів молодшої, середньої, старшої школи та студентів вищих навчальних закладів) описані механізми переходу (переключення) з однієї мови на іншу та основи навчання іноземній мові в умовах білінгвізму; психолого-педагогічні передумови формування іншомовної компетенції (І. О. Зимня, О. Ю. Ісандерова); способи оцінювання білінгвальної комунікативної компетенції, залежність білінгвізму від умов опанування мови (Ю. Д. Дешерієв, А. Г. Ширін). Вивченням педагогічних теорій і методико-дидактичних засад двомовної освіти займалися У. Вайнрайх, Є. М. Верещагін, Г. М. Вишневська та інші.

Основною характерною ознакою цих досліджень є те, що вони сфокусовані переважно на вивченні особливостей білінгвальної освіти реципієнтів навчання – дітей дошкільного, шкільного, підліткового та юнацького віку. Той факт, що увага вчених сфокусована переважно на вивченні особливостей білінгвальної освіти реципієнтів навчання, дітей дошкільного, шкільного, підліткового та юнацького віку, не випадковий через перспективу їх особистісного і професійного становлення, зростання на тлі прискореного темпу розвитку соціально-економічних процесів і, відповідно, підвищених вимог до конкурентоспроможності майбутніх спеціалістів у галузі освіти. Відповідний рівень сформованості їх білінгвальної комунікативної компетенції має задовольняти особисті, навчальні і згодом професійні потреби у рамках крос-культурної комунікації.

Найбільш гостру потребу в опануванні і застосуванні іноземної мови відчувають майбутні викладачі гуманітарних спеціальностей, які постійно стикаються з необхідністю вирішення науково-методичних та організаційних проблем, пов'язаних з опрацюванням оригінальної іноземної літератури для написання курсових, бакалаврських і магістерських робіт, підготовкою доповідей, статей та анотацій іноземною мовою, встановленням міжнародних зв'язків, участю у конференціях міжнародного рівня.

Однак, існує певний дисонанс між усвідомленням необхідності опанування і застосування майбутніми вчителями іноземної мови та реальними можливостями набуття або закріплення необхідних знань та практичних навичок, їх подальшою реалізацією в освітньому процесі.

Так, теоретичний аналіз стану зазначеної проблеми у педагогічній теорії та практиці дозволяє виділити низку протиріч:

- між потребою суспільства у білінгвальних спеціалістах та відсутністю відповідного рівня сформованості білінгвізму як інтегративного особистісного утворення у студентів вищих навчальних закладів;

- між наявністю засобів та методів підготовки фахівців, що володіють іноземною мовою та браком або недостатнім рівнем сформованості білінгвальної культури особистості майбутніх спеціалістів засобами іноземної мови;

- між освітньо-виховним потенціалом фахових дисциплін, що викладаються у вищому навчальному закладі та відсутністю або мінімальною кількістю програм та курсів, які дозволили б розвинути вже сформовані білінгвальні навички студентів та реалізовувати їх на практиці з метою підготовки майбутніх білінгвальних спеціалістів до функціонування у крос-культурних умовах.

Педагогічній науці бракує досліджень і відповідно трактування понять «білінгвальна особистість майбутнього вчителя», «білінгвальна культура особистості майбутнього вчителя», «білінгвальна комунікативна компетенція майбутнього вчителя», наукового обґрунтування педагогічних аспектів формування, критеріїв оцінювання рівня її сформованості та теоретико-методичних підходів до її розвитку, що обумовлює актуальність досліджень з теми. Залишаються недостатньо опрацьованими і розробленими питання структури і змісту білінгвальної комунікативної компетентності, її місця у спектрі базових і спеціальних (комунікативних) компетенцій, конкретного способу, педагогічних умов і науково-методичного супроводу процесу її формування та подальшої реалізації.

Висновки та перспективи подальшої розвідки. Проблема білінгвальної комунікативної компетенції студентів вищих навчальних закладів в освітньому процесі залишається невисвітленою, шляхи і засоби її формування та реалізації недостатньо розроблені, незважаючи на передумови, що свідчать про її системний характер, теоретичну та практичну значущість.

Результати дослідження ступеня вивченості феномену білінгвізму у вітчизняній та іноземній науковій літературі виявили необхідність доопрацювання понятійного апарату з проблеми на основі систематизації, аналізу і синтезу педагогічних, соціологічних, психологічних та лінгвістичних особливостей розуміння ключового поняття «білінгвізм»: уточнення значення і змісту існуючих термінів («білінгвізм», «білінгвальна особистість», «білінгвальна комунікативна компетенція»); виокремлення і подальшого чіткого

визначення тих, що були окреслені в ході дослідження явища білінгвізму в освіті («білінгвальна особистість майбутнього викладача», «білінгвальна комунікативна компетенція майбутнього викладача»).

Таким чином, вважаються доцільними подальше вивчення і розробка актуальних питань білінгвізму в освіті, як універсального феномену, який дозволить збагатити, урізноманітнити і прискорити розвиток теоретичних та прикладних аспектів педагогічної науки і стане базовим елементом розробки концептуальних засад та принципів створення моделі формування білінгвальної комунікативної компетенції у майбутніх викладачів.

Література

1. Искандерова О. Ю. Теория и практика формирования иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции специалиста: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Оренбургский национальный университет. Оренбург, 2000. 376 с.

2. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні. URL: <http://competence.in.ua/supplement-d/3#post-title>

Korotiaieva I.

– *Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University*

Strelchenko A.

– *Master's Degree Programme Student, Department of English and German Languages, Donbas State Teachers' Training University*

УДК 378.147.091.31-059.2: 811.111

TECHNOLOGY OF COOPERATIVE LEARNING AND GROUP WORK IN THE ESL CLASSROOM

The article is devoted to relevant problems of cooperative learning technology in the ESL classroom at language departments of tertiary institutions. Different points of view on the problem of the cooperative learning technology in teaching foreign languages are analyzed. General assumptions about cooperative learning, as well as principles, goals and types of group and team work are considered. Significant strategies for group dynamics and essential steps in teaching cooperative skills are characterized. Four levels of cooperative skills can be categorized: forming skills, functioning skills, formulating skills, fermenting skills. Benefits from using cooperative techniques at language departments of tertiary institutions are described. Certain useful methodological guidelines as for the organization of cooperative learning and group work are provided for English language teachers.

Key words: *cooperative learning, group work, project-based learning, English language teacher, language department students, tertiary institution.*

Коротяєва І.

– *кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету*

Стрельченко А.

– *магістрантка II курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету*

ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ У СПІВПРАЦІ ТА ГРУПОВА РОБОТА НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В МОВНОМУ ЗВО

Стаття присвячена актуальним проблемам сучасної технології навчання у співпраці, яка широко використовується на заняттях з англійської мови у мовному ВНЗ. У статті аналізуються різні точки зору вітчизняних та зарубіжних лінгвістів і методистів на проблему навчання у співпраці; визначаються принципи організації, цілі і типи групової (командної) роботи на практичних заняттях з англійської мови. Виокремлюються етапи навчання умінь та навичок співпраці та групової роботи; характеризуються чотири основних рівні зазначених навичок та вмінь з точки зору сучасних методичних підходів. Пропонуються методичні рекомендації викладачам англійської мови щодо планування та організації навчання у співпраці на практичних заняттях у мовному ВНЗ.

***Ключові слова:** технологія навчання у співпраці, групова робота, проектна технологія, викладач англійської мови, студенти мовних спеціальностей, вищий навчальний заклад.*

Коротяєва І.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Стрельченко А.

– магистрантка II курса англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ И ГРУППОВАЯ РАБОТА НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Статья посвящена актуальным проблемам современной технологии обучения в сотрудничестве, которая широко используется на занятиях по английскому языку в языковом вузе. В статье анализируются различные точки зрения отечественных и зарубежных лингвистов и методистов на проблему обучения в сотрудничестве; определяются принципы организации, цели и типы групповой (командной) работы на практических занятиях по английскому языку. Выделяются этапы обучения умениям и навыкам сотрудничества и групповой работы; характеризуются четыре основных уровня указанных навыков и умений с точки зрения современных методических подходов. Предлагаются методические рекомендации преподавателям английского языка по планированию и организации обучения в сотрудничестве на практических занятиях в языковом вузе.

***Ключевые слова:** технология обучения в сотрудничестве, групповая работа, проектная технология, преподаватель английского языка, студенты языковых специальностей, высшее учебное заведение.*

Problem statement. In modern methodology the concept «technology of teaching foreign languages» is understood as a whole complex of specially selected and ranged in a definite order techniques of the teacher's activity in the classroom. With the help of these techniques the tasks of forming intercultural communicative competence in university students are accomplished with the most efficiency within the minimum possible period of time [1, p. 77].

At present the most popular technologies in teaching foreign languages are the following:

- Technology of cooperative learning;
- Project-based technology;
- Learner-centered technology;
- Language Portfolio technology;
- Module technology of teaching;
- Technology of distance learning etc.

In recent years cooperative learning is becoming more and more popular in the ESL classroom. Cooperative learning can be defined as a strategy for the classroom that is used to increase motivation and retention, to help students develop a positive image of self and others, to provide a vehicle for critical thinking and problem solving, and to encourage collaborative social skills [8, p. 140].

There is no real limit to the way in which teachers can group students in the ESL classroom, though certain factors may make things problematic. Nevertheless, teaching a class as a whole group, getting students to work on their own, or having them perform tasks in pairs, teams or groups all have their own advantages and disadvantages; each is more or less appropriate for different activities, teaching stages, students' age or their language and cultural background [5, p. 144].

Overview of the recent researches and publications. Various aspects of the problem of cooperative learning and organization of group work in the ESL classroom have been studied by many native and foreign linguists and methodologists, among them S. Nikolaieva, Y. Polat, O. Ustymenko, S. Bassano, M. Christison, J. Harmer, D. Johnson, R. Johnson, T. Kral, H. Shachar, S. Sharan and others. Practically all scholars, researchers and foreign language teachers agree that cooperative learning and group work is more likely to go well if it is properly planned and organized. Both planning and organization require an understanding of the principles that lie behind successful cooperative learning, goals of group work and types of group work with various combinations of the arrangement. Several factors work together to result in cooperative learning where every student is interested, active and thoughtful. Foreign methodologists distinguish five significant factors in this respect: 1) the learning goals of cooperative learning and group work, 2) the task, 3) the way information is distributed, 4) the seating arrangement of the members of the group, 5) the social relationships between the members of the group [4; 8].

Purpose of the article is to analyse and compare different points of view on the problem of the technology of cooperative learning and group work in today's ESL classroom; to consider general assumptions about cooperative learning, as well as principles, goals and types of group work; to characterise strategies for group dynamics and steps in teaching cooperative skills.

Research course. Technology of cooperative learning is based on the following general assumptions:

1) Cooperative skills must be learned. In the classroom, students will not automatically start cooperating as soon as you put them into small groups. That's why, cooperative group skills must be taught.

2) Physical and spatial arrangement of the classroom affects cooperative work. Activities must be structured so that students can cooperate and talk to each other. If they want to have a conversation with other students, they need to talk face-to-face.

3) Peer support and group dynamics are the keys to successful group work. The members in the group are the ones who determine how well the group will function. There must be a careful balance between pressure for learning cooperative skills and support for doing so. Thus, cooperative learning must be organized under well-structured teacher's guidance [6; 7].

Foreign scholars and methodologists [4] have identified several vital strategies for helping teachers understand group dynamics and promote peer support in the second language classroom:

1) Restructuring. Restructuring activities usually require students to interact physically as a group. Students are giving specific instructions for carrying out the task. There is a minimal participation by the teacher (for example, the popular technique of the so called «line-ups»).

2) One-centered strategy. These activities put one student in the spotlight for a few minutes. Activities are structured so that each student is given individual attention for a limited period of time (for example, a «spotlight interview»).

3) Unified group. Unified group activities promote cooperation in the group. Students begin to think about group goals instead of individual goals. Praise and positive reinforcement are provided to promote group success (for example, a popular activity of a «strip story»).

4) Dyad. These activities give students the opportunity to work one-to-one with others in the class. Information-gap activities with grids and charts are favourite activities for many students.

5) Small group strategy. Small-group activities are more loosely structured than pair activities. They require patience, good listening habits and, certainly, motivation. The teacher acts only as a facilitator. These activities help students develop techniques for fair group interaction.

6) Large group strategy. Large-group activities are similar in their objectives and structure to small-group activities. The only difference is the inclusion of a large number of students [4].

There are four steps that foreign language teachers must follow in teaching cooperative skills. They are adapted from D. Johnson and R. Johnson [6].

Step 1. Students must see value in group work. If teachers want students to react positively to their first experiences in cooperative learning, students must understand at least some of the many rationales for this kind of classroom experience. Teachers may use various techniques: a brainstorm session, posters around the classroom etc.

Step 2. Students must be aware of the necessary skills for successful

---

group work in order to know what they are supposed to do. The teacher should demonstrate and model the skill to further clarify the points to the students. Concentrate on one skill at a time.

Step 3. Students must practice the skill. The main responsibilities teachers have in cooperative learning are to design and set up practice situations. Students need to have a chance to practice the skills long enough so they can integrate the skills into their daily interactions with their peers. Once is never enough!

Step 4. Students need to process the skills they have practiced. Processing means that students need to become aware of what exactly it is they have practiced and to evaluate how successful they have been in the practice of the skills.

What cooperative skills teachers choose for practice will depend on what skills students have not mastered. Foreign methodologists [6] identify four levels of cooperative skills that second language teachers can focus on:

1) Forming. Forming skills are directed towards organizing the group and establishing behavioral norms.

2) Functioning. Functioning skills are directed towards completing tasks and maintaining good relationships within the group.

3) Formulating. The skill of formulating is directed towards helping learners develop a deeper understanding of the material being studied and to develop better reasoning strategies, as well as to aid in maximum retention of the material.

4) Fermenting. The highest-level skill for cooperative groups is fermenting. This skill involves helping learners explore more thoroughly the material they have been exposed to [8, p.145–146].

Group or team work can help learning foreign language in many ways:

1) Negotiation of input: Group work provides an opportunity for learners to get exposure to the foreign language that they can understand (negotiate comprehensible input) and which contains unknown items for them to learn. There has been considerable research on the possible sources of this input and the processes of negotiation, with the general recommendation that group work properly handled is one of the most valuable sources.

2) New language items: Group work gives learners exposure to a range of language items and language functions. This will often require preteaching of the needed language items. Group work provides more opportunities for use of the new items compared to the opportunities in teacher-led classes. Group work may also improve the quality of these opportunities in terms of individualization, motivation, depth of processing, and affective climate.

3) Fluency: Group work allows learners to develop fluency in the use of language features that they have already learned. The arguments supporting group work for learning new items also apply to developing proficiency in the use of these items.

4) Communication strategies: Group work gives learners the

opportunity to learn communication strategies. These strategies include negotiation strategies to control input (seeking clarification, seeking confirmation, checking comprehension, repetition), strategies to keep a conversation going, strategies to make up for a lack of language items or a lack of fluency in the use of such items, and strategies for managing long turns in speaking.

5) Content: Particularly where English is taught through the curriculum, a goal of group work may be the mastery of the content of the curriculum subject the learners are studying [8, p. 161].

Foreign methodologists suggest various possible types of group or team work in the ESL classroom [8, p.161–162].

A useful way of classifying group-work activities is to look at the distribution of the information needed to do the activity. In many group-work activities learners have equal access to the same material or information and cooperate to do the task. In methodology of teaching foreign languages this is called the *cooperating arrangement*. In the *superior-interior arrangement* one member of the group has information that all the others need. In the *combining arrangement* each learner has a different piece of information that all the others need. In the *individual arrangement* each learner has access to the same information but must perform or deal with a different part of it. These four different types of group work achieve different learning goals, are best suited to different kinds of tasks, require different kinds of seating arrangement, and draw on or encourage different kinds of social relationships. In order for group work to be successful, each type of group work must have its most suitable choice of other factors. These factors are presented in the following table [8, p. 162]:

	Combining	Cooperating	Superior-Inferior	Individual
Distribution of information	Each learner has unique essential information	All learners have equal access to the same information and to each other's view of it	One or more learners have information that the others do not have	All learners have the same information but use a different part
Seating arrangement	Learners sit at an equal distance from each other, facing each other	Learners sit beside each other facing the information	The knowers face the seekers	The learners face each other
Social relationship	Equality, mutual dependency	Equality	Inequality, the knowers are in a superior position	Equality, but with focus on individual performance

Most suitable learning goals	Negotiation of input Mastering content Fluency	New language items Fluency	New language items Mastering content	Fluency New language items
Most suitable tasks	Completion Ordering Providing directions Matching, classifying, distinguishing	Ranking, ordering, choosing Finding implications, causes, uses Solving problems Producing material	Data gathering Completion Providing directions	Solving problems Completion
A typical example	A strip story	A ranking exercise	An interview	A chain story or roleplay

To more recent examples of learning activities within the framework of group or team work can be referred typical tasks of web-quest: compilation tasks, mystery tasks, journalistic tasks, design and creative product tasks, consensus building tasks, persuasion tasks, self-knowledge tasks, analytical tasks, judgement tasks, scientific tasks. All these tasks are widely used in project-based learning in the ESL classroom, which is closely interrelated with cooperative learning [3, p. 57].

Benefits from using cooperative techniques leave no doubt. Most of the recent researches show that higher-order cognitive skills are best improved by the more open-ended methods used in cooperative learning. Several research studies on cooperative learning have included measures of student self-esteem. It is assumed that students in cooperative groups feel more liked by their classmates because of the increase opportunities to interact. When students feel they are making significant contributions to the group process and these contributions are valued by the group members, they are more likely to feel successful academically. Improved self-esteem is also an outcome of cooperative activity [7].

Cooperative learning encourages broader skills of cooperation and negotiation. It promotes learner autonomy by allowing students to make their own decisions in the group without being told what to do by the teacher.

Conclusions and perspectives of further research. Thus, through cooperative learning techniques, students can become real partners in the learning enterprise. Since most consequential problems are solved via collaboration, students who learn to work together in an educational setting are better prepared to meet life's obligations. Through cooperative learning techniques learners are asked to do things in the ESL classroom that they are asked to do in real life – take charge of and responsibility for their own success in learning.

To sum up, further research on the cooperative learning technology

and various arrangements of group work will provide useful guidelines for English language teachers. Experience and experimentation in the ESL classroom is equally viable and relevant.

References

1. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: Курс лекцій: навч.-метод. посібник / Бігіч О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2011. 344 с.
2. Полат Є. С. (ред.) Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва: Изд. Центр «Академия», 2002. 272 с.
3. Устименко О. М. Проектна технологія навчання іноземних мов і культур студентів мовних вищих навчальних закладів. *Іноземні мови*. №2/2017 (90). С. 44–58.
4. Christison M. A., Bassano S. Community Spirit: A Practical Guide to Collaborative Language Learning. Alta English Pub Inc (January 1, 1995). 124 p.
5. Harmer Jeremy. The Practice of English Language Teaching (Longman Handbooks for Language Teaching) / Pearson Longman; 5th Revised edition, 2015. 446 p.
6. Johnson D. W., Johnson R. T. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning (5th Edition). Pearson; 5 edition (October 11, 1998). 272 p.
7. Shachar H., Sharan S. Talking, Relating, and Achieving: Effects of Cooperative Learning and Whole-Class Instruction / Cognition and Instruction. Vol. 12, No. 4 (1994), pp. 313–353.
8. Teacher Development Making The Right Moves: Selected Articles from the English Teaching Forum / Edited by Thomas Kral. Washington, D.C. 1994. 278 p.

Капніна Г.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.016:811.112.2

НАЙВАЖЛИВІШІ ОРІЄНТИРИ НА СУЧАСНИХ ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (німецькою мовою)

Статтю присвячено визначенню найважливіших орієнтирів на сучасних заняттях з німецької мови як іноземної. У роботі проаналізовано методологічні принципи, яким слід приділяти у увагу у процесі викладання німецької мови. Наголошено, що не існує єдиного ефективного методу, але серед найпопулярніших слід назвати наступні методичні орієнтири: орієнтир на завдання, орієнтир на дію, орієнтир на взаємодію, міжкультурні орієнтири, орієнтир на компетентність, орієнтир на освіту, багатомовний орієнтир. Зазначені методичні принципи називаються орієнтирами, отже викладач на своїх заняттях може / повинен спиратись на ці принципи / орієнтири, пристосовуючи їх до особливостей та потреб студентів.

Ключові слова: методичні орієнтири, успішне навчання іноземної мови, німецька мова.

Капніна Г.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ВАЖНЕЙШИЕ ОРИЕНТИРЫ НА СОВРЕМЕННЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (на немецком языке)

Статья посвящена определению важнейших ориентиров на современных занятиях по немецкому языку как иностранному. В работе проанализированы методологические принципы, которым следует уделять внимание в процессе преподавания немецкого языка. Отмечено, что не существует единого наиболее эффективного метода, но среди наиболее популярных следует назвать следующие методические ориентиры: ориентир на задачу, ориентир на действие, ориентир на взаимодействие, межкультурные ориентиры, ориентир на компетентность, ориентир на образование, многоязычный ориентир. Преподаватель может / должен опираться на эти принципы / ориентиры, приспособливая их к особенностям и потребностям студентов.

Ключевые слова: методические ориентиры, успешное обучение иностранному языку, немецкий язык.

Капнина Н.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

THE MOST IMPORTANT ORIENTIRS FOR THE PRESENT-DAY CLASSES OF GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE (IN GERMAN)

The article of Kapnina H. I. is devoted to analysis of the most important orientirs for the present-day classes of German as a foreign language.

Discussions, which are connected with the most important methodological principles of studying German, have continued for a long time. Most of the methodologists incline to the point of view that the most effective single method doesn't exist. But the most popular methodic orientirs are the way of task, the way of act, the way of interaction, intercultural way, the way of competences, the way of education, multilingual way. That is why these principles are named as orientirs. It means that German teacher during classes may / must be based on principles / orientirs adapted to students' features and needs. If such principles will be involved into educational process, it is possible to raise the level of linguistic and speech competence of those who study language.

Key words: methodical orientirs, successful teaching of a foreign language, German.

DIE WICHTIGSTEN ORIENTIERUNGEN IN MODERNEM DAF-UNTERRICHT

Die Problemstellung. Im Zuge der neuzeitlichen Sprachdidaktik ist der Fremdsprachenunterricht an den kommunikativen Erfolg orientiert, wobei es hier schon längst nicht mehr um einen Lehrermonolog handelt, der ab und zu in den Lehrer-Lerner Dialog umgewandelt ist, sondern um die Fertigkeit der Deutschlernenden, sich aktiv an der Auseinandersetzung im Rahmen des angebotenen Themas in der Fremdsprache zu beteiligen, indem sie im Stande sind, selbst ein Gespräch zu initiieren bzw an einem Gespräch teilzunehmen und/oder sich zu einem Thema frei zu äußern.

Es muss in Betracht gezogen werden, dass während eines erfolgreichen modernen Sprachunterrichts die Kursteilnehmer die Kenntnisse in einem bestimmten Fach beherrschen müssen, aber auch sich

eine Kunst aneignen, die komplexen Aufgaben zu lösen und ihr Wissen flexibel auf neue Fragen anzuwenden. Deswegen ist heute die Lehrstunde ohne klare Strukturierung, fein durchdachtes Unterrichtsmanagement, hohen Anteil echter Lernzeit, lernförderliches Klima, transparente Leistungserwartungen diskutabel.

Bei der Unterrichtsgestaltung ist aber Vieles mehr zu berücksichtigen. Jeder Fremdsprachenlehrer muss für sich vor dem Planen seiner Unterrichtsstunde solche Fragen klären: Durch welche Strategien werden die Lernziele am schnellsten erreicht? Wovon hängt das ab, dass die Lernenden am Ende eines bestimmten Zeitabschnittes über die angezielten Kompetenzen (nicht/nicht in vollem Maße) verfügen? Welche Methoden beeinflussen die Motivation der Deutschlerner positiv/negativ? Wie müssen die Arbeitsformen eingesetzt oder variiert werden, um kognitive Lernvorgänge zu leiten? Was ist für das Lernen optimal? Worauf kann verzichtet werden? u.v.m.

Das globale Ziel eines produktiven DAF-Unterrichts besteht darin, die vielfältigen Kompetenzen bei den Lernenden aufzubauen. Mittlerweile stehen der Lehrkraft abwechslungsreiche methodische Grundsätze zur Verfügung, die den beiden Teilnehmern des Prozesses des Erlernens der deutschen Sprache helfen, das genannte Ziel zu erreichen, was in unserem Fall das deutschsprachige Können des Lerners ist.

Es wird schon längst diskutiert, auf welche methodischen Prinzipien der größte Wert bei der Vermittlung der deutschen Sprache gelegt werden soll. So wird es zum Beispiel vom Goethe-Institut keine bestimmte Methode favorisiert. Vielmehr werden didaktisch-methodische Prinzipien empfohlen, die nach aktuellen Erkenntnissen geeignet sind, beim Erlernen einer fremden Sprache einen hohen Lernerfolg zu erzielen und die Lernenden zum sprachlichen Handeln zu befähigen [1]. Dies sind im Einzelnen: Aufgabenorientierung, Handlungsorientierung, Interaktionsorientierung, Interkulturelle Orientierung, Kompetenzorientierung, Lernerorientierung, Mehrsprachigkeitsorientierung. Nicht umsonst heißen diese Prinzipien die Orientierungen. Das bedeutet, dass sich der Deutschlehrer in seinem DAF-Unterricht auf sie orientieren kann/muss. Wenn sie bewusst in Gebrauch genommen werden, kann der hohe Kompetenzzuwachs der Sprachlerner erwartet werden.

Die erwähnten Prinzipien detailliert zu beschreiben gehört zum **Ziel dieses Artikels**. Es sei aber zu betonen, dass keine der Orientierungen wichtiger als andere eingeschätzt werden kann. Aus diesem Grund sind sie alphabetisch analysiert.

Die Präsentation der Ergebnisse. Eine der bedeutsamsten Orientierungen im Sprachunterricht kann die **Aufgabenorientierung** genannt werden, worunter der schweizerische Forscher I. Thonhauser einen Lernprozeß versteht, den die Lernenden selbst steuern, auch wenn der Grad dieser Autonomie je nach Kontext und Aufgabe unterschiedlich ausfallen kann [5, S. 12]. Die Aufgabenorientierung während des Unterrichtsverlaufs erhöht die Motivation der Lerner, sich selbst mit dem Fach zu beschäftigen.

Laut diesem Prinzip müssen die Lernenden mit solchen Aufgaben konfrontiert werden, die ihre zukünftigen Sprachhandlungen anbahnen oder sie für die Fremdsprachenkommunikation außerhalb des Unterrichts vorbereiten. Dabei stehen die grammatischen Regeln und neuer Wortschatz nicht im Mittelpunkt des Lernprozesses, sie werden nur dazu benutzt, um eine kommunikative Handlung zu realisieren [2, S. 18–19]. Beim Simulieren der alltäglichen Situationen können die Lernenden ihre Sprachkompetenz praktisch präsentieren. Die Aufgaben können verschiedenartig sein: nach dem Weg zum Cafe fragen, um die Hilfe beim Kauf einer Fahrkarte bitten, u.a.m. Für diese Übungen ist ein klares Ziel kennzeichnend und sie haben mit der realen Welt zu tun, was für die Lerner in hohem Maße motivierend ist.

Die Handlungsorientierung, auch «Handlungsorientierter Unterricht» und «Handlungsorientiertes Lernen» gehört zu den intensiv diskutierten Begriffen in der aktuellen Sprachdidaktik.

Man sollte insbesondere nicht außer Acht lassen, dass das Ziel des handlungsorientierten Unterrichts darin besteht, die Kursteilnehmer aktiv in die Bewältigung vollständiger Handlungen einzubinden und sie somit zu einer mündigen Handlungsfähigkeit heranzuführen. Diese Handlungskompetenz zeichnet sich durch die Fähigkeit zu kritischem, reflektiertem, verantwortungsbewusstem und selbstständigem Denken und Handeln, zu Teamfähigkeit, Kommunikation, Mobilität und Flexibilität sowie zu selbstorganisiertem Lernen aus. Der Lehrgangsteilnehmer erwirbt somit das nötige Know-how, also das «Wissen, wie» man selbständig unterschiedliche Probleme und Aufgabenstellungen angehen und bewältigen kann.

Handlungsorientierter Unterricht regt den Lerner zu aktiver, konstruktiver und zielorientierter Bearbeitung der Lerninhalte an. Dies bedeutet, dass der Lernende keine passive «Konsumhaltung» einnimmt, sondern selbst engagiert den Stoff bearbeitet. Er verknüpft die neuen Lerninhalte konstruktiv mit bereits angeschafftem Wissen und hat das Ziel stets vor Augen [4, S. 1–2].

Die Produktionsorientierung wird oft als ein Bestandteil des handlungsorientierten Unterrichts wahrgenommen. In diesem Sinne kann als «Produkt» oder Ergebnis am Ende der einzelnen Unterrichtsstunde oder der gesamten Lektion das bezeichnet werden, was die Lernenden jetzt produzieren können: bestimmte lexikalische und grammatische Kompetenzen, die oft als eine Reflexion zur Unterrichtseinheit bzw. Thema in den Lehrwerken präsentiert sind. Das sind also nicht nur materielle (ein Zettel, eine Grußkarte), sondern auch sprachliche Produkte. In diesem Fall kann die Produktorientierung auf eine Ebene mit Handlungsorientierung gestellt werden.

Die Interaktionsorientierung besteht darin, dass die DAF-Lerner im Unterricht miteinander in einem sozialen Kontext interagieren, sich gegenseitig informieren, die Meinungen austauschen und sich bewusst rege am Unterrichtsprozess beteiligen, indem die unterschiedlichen

Arbeitsformen von dem Tutor variiert werden und wobei der Lehrer die Interaktion seiner Lerner aktiv unterstützt.

Nach den Erkenntnissen von H. Funk [2, S. 19] gibt es mehrere Möglichkeiten, die dazu beitragen können: die angepassten Rollenspiele, Gruppenarbeit, Partnerübungen, Projektarbeit. Die Qualität der Interaktion spielt hier eine entscheidende Rolle, d.h., dass das Unterrichtsergebnis maßgebend davon abhängt, wie die Lerner miteinander und mit ihrem Lehrer kommunizieren und ob die Kursteilnehmer nicht nur mündlich und sprachlich, sondern auch körperlich (mit Mimik und Gestik) ihre Interaktion und Kooperation aufzeigen.

Der Begriff **der Interkulturellen Orientierung** wurde in den letzten Jahren besonders bedeutsam. In der heutigen globalisierten Welt kann der Prozess des Erlernens einer Fremdsprache und somit einer unbekanntes Kultur ohne dieses Prinzip kaum vorstellbar sein. Eine neue Sprache wird meistens dazu beherrscht, um mit den Menschen in Kontakt zu treten, die diese Sprache sprechen. Hier ist es für die Lerner ungeheuer wichtig, kulturellbedingte soziale Kontexte zu verstehen. Deshalb müssen im Unterricht solche Lernsituationen geschaffen werden, in denen die Lernenden die kulturelle Geprägtheit kommunikativer Handlungen in der Fremdsprache erfahren könnten. Im besten Fall gewinnen die Lernenden an Kenntnissen und kommunikativen Strategien, mit denen sie sich in der Lebenswirklichkeit der deutschsprachigen Umgebung orientieren können [1, S. 12].

Im globalen Sinne kann die interkulturelle Orientierung mit Hilfe der Erforschungsergebnissen von Frau Dr. Ch. Tuschinsky erklärt werden. Die Wissenschaftlerin betont, mit einer interkulturellen Orientierung werde anerkannt, dass das Zusammenleben von Mehrheiten und Minderheiten Aushandlungsprozesse erfordere. Diese werden möglich, wenn eine Organisation oder ein Betrieb interkulturelle Orientierung als Querschnittsaufgabe begreife und diese auf allen Ebenen verankere. Sie müsse im Leitbild ausgedrückt, nach außen und innen kommuniziert und als langfristiger Prozess auf allen Ebenen begriffen werden [6].

Betreffs des Fremdsprachenunterrichts und zwar Deutsch als Fremdsprache ist hier die Rede darüber, dass die Lerner über Ähnliches und Verschiedenes zwischen eigener Kultur sowie sozialer Umgebung und der erlernten Kultur sowie sozialem Umfeld bewusst werden und sie in eigenem kommunikativem Handeln vorzeigen.

Die Fragen zur **Kompetenzorientierung** sind eng mit der Qualität des Unterrichts verknüpft. Eine Kompetenz bezeichnet die Fähigkeit, durch Erfahrung und Lernen erworbenes Wissen und Können in immer wieder neuen Handlungssituationen selbstständig, verantwortungsbewusst und situationsangemessen anzuwenden [4, S. 148]. Kurz gesagt ist eine Kompetenz der handelnde Umgang mit Wissen und Werten.

Ein kompetenzorientierter Sprachunterricht hat folgende Merkmale: komplexe Aufgabenstellungen, Struktur, Klarheit und effiziente Klassenführung, unterstützendes Sozialklima, Feedback: die Lernenden

bekommen Gelegenheit, das eigene Wissen und Können zu prüfen. Lernrelevant sind dabei Form und Inhalt der Rückmeldung an die Lerner. Feedback sollte informierend und wertschätzend sein, es sollte Unterstützung geben.

Im Zusammenhang mit einem Fremdsprachenunterricht ist es üblich, die Teilkompetenzen im Hörverstehen, Sprechen, Lesen und Schreiben als Komponente der gesamten Sprachkompetenz zu nennen. Es werden auch andere Kompetenzen angeführt: Fachkompetenz, Methodenkompetenz, Personalkompetenz, emotionale Kompetenz, Sozialkompetenz, kommunikative Kompetenz. Sie sind aber nicht nur während der Sprachstunde, sondern innerhalb des gesamten Ausbildungsprozesses zu entwickeln.

Die Lernerorientierung ist eine Leitlinie des Fremdsprachenunterrichts, weil in seinem Mittelpunkt immer der Lerner mit seinen Interessen, Zielen und Sprachbedürfnissen steht.

In einem lernerorientierten DAF-Unterricht werden Alter, Ausgangsniveau, verschiedene Lernertypen der Studenten berücksichtigt und respektiert. Die Interessen bei der Themenauswahl sind höchst relevant. Zu den Aufgaben der Lehrers gehört deshalb, die konkreten und globalen Ziele des Unterrichts den Lernenden zu erklären und die Lernstrategien zu zeigen und bewusst zu machen, besonders, wenn es um das Fremdsprachenerlernen bei den Kindern geht.

Dieses Prinzip des modernen Fremdsprachenunterrichts ist besonders bedeutsam, weil die Motivation, die den Lernenden positiv beeinflussen kann bzw. muss, will nämlich dann gebildet, wenn der Deutschlerner die angepassten Übungen und Aufgaben (auch in Auswahl) bekommt, die gezielt auf bestimmte Lerngruppe vorbereitet sind. Nicht die typischen Aufgaben zu einem (grammatischen) Thema, die er nicht im Stande ist, zu erfüllen, sondern die für die Kursteilnehmer einer konkreten Lernergruppe machbaren Übungen. Von großer Wichtigkeit sind hier die mannigfaltigen Evaluationen, die sehr behilflich sind, wenn der Lehrer dem Lerner seinen Fortschritt zeigen will.

Die Mehrsprachorientierung im Deutschunterricht ist heute wie nie zuvor aktuell. Da die Gesellschaft in den letzten Jahren multikulturell wird, indem die Grenzen abgebaut werden, wird auf die Sprachen ein besonderer Wert gelegt, weil die Menschen mit ihrer Hilfe nicht nur neue Kulturen kennenlernen, sondern auch selbst ein Teil dieser Kulturen werden können.

Es sei zu erwähnen, dass die Mehrsprachigkeit nicht so verstanden werden muss, dass die Sprachler mehrere Sprachen in vollem Umfang beherrschen. Sie können bei der Grammatik und Lexikerverb die aus ihrer Muttersprache oder bereits erworbener Fremdsprache bekannten Strukturen benutzen, wobei sie sich nicht nur auf das Ähnliche, sondern auch auf das Verschiedene in den beiden Sprachen stützen.

Die Mehrsprachigkeitskompetenz impliziert zugleich, dass Lernende über Sprachlernkompetenzen verfügen, die ihnen erlauben, in der Kommunikation flexibel und situationsangemessen ihre Ressourcen und

Teilkompetenzen zu mobilisieren [3, S. 10]. Deshalb lohnt es sich bei dem Planen der Stunde solche Übungen zu berücksichtigen, die mehrsprachigkeitsorientiert sind. Das hilft einerseits die Ähnlichkeiten zwischen der bekannten und der Zielsprache schneller zu merken und andererseits aufgrund eines Kontrastes die Unterschiede tiefer zu besinnen und Lernergebnisse solcherweise zu verbessern.

Die Schlußfolgerungen. Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass die in dieser Arbeit dargelegten Prinzipien der aktuellen Fremdsprachendidaktik und zwar Aufgabenorientierung, Handlungsorientierung, Interaktionsorientierung, Interkulturelle Orientierung, Kompetenzorientierung, Lernerorientierung, Mehrsprachigkeitsorientierung bei dem gesteuerten Spracherwerbprozess ungeheuer bedeutend sind. Ein abschließender Statement könnte folgendermaßen lauten: die kommunikativen Fertigkeiten müssen funktional sein, darauf ist auch der Fokus des aktuellen Deutschunterrichts gerichtet.

Die Aussichten für die weitere Forschung. Der Ansatz der analysierten Orientierungen wird den Lehrkräften bestimmt dabei helfen, die Lernleistungen positiv zu beeinflussen. Diesen Prozess gründlich zu analysieren gehört zu den Zielen unserer weiteren Erforschungen.

Literatur

1. Didaktisch-methodische Prinzipien. *Handbuch zur Durchführung einer Fort- und Weiterbildung mit Deutsch Lehren Lernen*, Goethe-Institut, 2013. S. 11–13.

2. Funk H., Kuhn Ch., Skiba D., Spaniel-Weise D., Wicke R. Aufgaben, Übungen, Interaktion. München: Klett-Langenscheidt, 2014. 184 S.

3. Martinez H. Mehrsprachigkeitsdidaktik: Aufgaben, Potenziale und Herausforderungen. 2015. Flul 44. Heft 2. S. 1–13.

4. Müller K., Gidion G. Was ist handlungsorientierter Unterricht. Fraunhofer Institut Arbeitswirtschaft und Organisation. 4 S.

5. Thonhauser I. Was ist neu an den Aufgaben im aufgabenorientierten Fremdsprachenunterricht? Einige Überlegungen und Beobachtungen. URL: http://www.babylonia-ti.ch/fileadmin/user_upload/documents/2010-3/PiephoSerena.pdf (Abrufdatum 02.08.2018).

6. Tuschinsky Ch. Interkulturelle Orientierung und interkulturelle Öffnung – was ist das? URL: <http://www.christine-tuschinsky.de/interkulturell.html> (Abrufdatum 01.08.2018).

Наріжна Л.

– кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.147.091.31: 81'243

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано особливості організації процесу вивчення іноземної мови та охарактеризовано специфіку викладання іноземної мови студентам немовних спеціальностей. На основі аналізу сучасних досліджень розглянуто традиційні та інноваційні методи, що застосовуються у навчанні іноземної мови з метою формування іноземної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетенція, навчання іноземної мови, студенти немовних спеціальностей.

Нарижная Л.

– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОМУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье проанализированы особенности организации процесса изучения иностранного языка и охарактеризована специфика преподавания иностранного языка студентам неязыковых специальностей. На основе анализа современных исследований рассмотрены традиционные и инновационные методы, применяемые в обучении иностранному языку с целью формирования иноязычной коммуникативной компетенции студентов неязыковых специальностей.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция, обучение иностранному языку, студенты неязыковых специальностей.

Narizhna L.

– Candidate of Science (Theory of Education), Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training University

FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

The article analyzes the peculiarities of organization of the process of studying a foreign language and describes the specifics of teaching a foreign language to students of non-linguistic specialties. On the basis of the analysis of modern studies, traditional and innovative methods used in teaching a foreign language are considered in order to form the foreign language communicative competence of students of non-linguistic specialties.

Keywords: foreign language communicative competence, foreign language learning, students of non-linguistic specialties.

Постановка проблеми. Сучасні умови розширення економічних, технічних, політичних, соціальних та культурних зв'язків України з зарубіжними країнами, а також виникнення та поширення нових сучасних засобів усної та писемної комунікації зумовлюють соціальне замовлення суспільства на підготовку кваліфікованих фахівців, які б практично володіли навичками та вміннями іншомовного професійного спілкування як в усній, так і письмовій формах іноземною мовою і були здатними залучатися до комунікації та співпраці зі своїми партнерами та колегами за кордоном.

У зв'язку з цим все більшого значення набувають проблеми подальшого вдосконалення методики навчання іноземної мови за обраним фахом студентами немовних спеціальностей

Аналіз останніх досліджень. Проблему формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей досліджували Астадур'ян А., Борозенець Л., Гавриленко Н., Григоренко О., Комарова Е., Кучеренко Н., Лучкіна Т. тощо; методику формування іншомовної комунікативної компетентності розглядали вітчизняні та зарубіжні вчені-методисти, а саме: Баценко І., Берман І.,

Гнаткевич В., Ізмайлова О., Пассов Ю., Шатілов С., Елліс Р. (Ellis R.), Нейшн (Nation I.) та ін. З'ясовано, що іншомовна комунікативна компетентність є невід'ємною складовою підготовки студентів немовних спеціальностей, адже сприяє продуктивній взаємодії з навколишнім світом, тобто успішному професійному становленню майбутнього фахівця. Саме тому перед вищою школою виникає потреба пошуку і впровадження у практику актуальних методів навчання іноземних мов, які сприятимуть формуванню іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей.

Метою пропонованої статті є проаналізувати методи навчання, що використовуються з метою формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити особливості організації процесу вивчення іноземної мови 2) охарактеризувати специфіку викладання ІМ; 3) розглянути традиційні та інноваційні методи, що застосовуються у навчанні ІМ студентів немовних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Організація процесу вивчення іноземної мови має бути діяльнісно-орієнтованою у тому сенсі, що користувачі мови й ті, що її вивчають, є насамперед членами суспільства. Вони мають виконувати певні завдання у певних умовах, специфічному оточенні та в окремій сфері діяльності. Мовленнєві завдання виконуються у межах видів мовленнєвої діяльності, є складовою частиною ширшого соціального контексту, і лише він здатен надати їм повноцінного значення. Згідно з цим використання мови, в тому числі і її вивчення, включає в себе дії, що виконуються особами, які в ролі окремих індивідів розвивають ряд компетенцій, як загальних, так комунікативних мовленнєвих. Сформовані компетенції використовуються в міру необхідності у різних контекстах залежно від різних умов та різних потреб для здійснення різних видів мовленнєвої діяльності.

У сучасних вищих навчальних закладах здебільшого застосовують таку методику навчання іноземної мови для студентів немовних спеціальностей, яка базується на перекладі навчальних спеціалізованих текстів, засвоєнні термінології та вивчені граматики. Ця методика допомагає розвивати навички читання, інтерпретації текстів, оволодіння фаховою термінологією, і в той же час негативно впливає на комунікативні здібності студентів. Єдиним місцем, де студенти нефілологічних спеціальностей можуть показати свої знання з іноземної мови, залишається аудиторія, а успішна здача модулю – стимулом до її вивчення [1].

Специфіка викладання ІМ полягає в тому, що провідним компонентом змісту навчання є не основи наук, а розвиток комунікативних видів мовленнєвої діяльності – говоріння, аудіювання, читання, письма. Для навчання студентів різним видам мовленнєвої діяльності необхідно надати кожному з них можливість практичного

оволодіння тим або іншим її видом. Оскільки в основі формування умінь в будь-якому вигляді іншомовної мовленнєвої діяльності лежать комунікативні навички, пріоритет у навчанні іноземних мов має бути за усними вправами. У цьому полягає основна специфіка дисципліни та основна трудність викладання, особливо якщо мова йде про формування умінь говоріння [6].

Таким чином, зміст навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей потребує оновлення та відбору найбільш ефективних методів викладання. Тому вибір і використання раціональних методів навчання та творчий підхід на заняттях іноземної мови перш за все є завданням викладача, який повинен знати новітні методи викладання, оптимально підібрати той чи інший прийом відповідно до знань і потреб студента.

Обираючи метод навчання, викладач повинен усвідомлювати, що головне при вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей – це формування іншомовної комунікативної компетентності, а також їх виховання і розвиток. Перед викладачем постають наступні завдання:

- створення атмосфери, в якій студент почуває себе вільно і комфортно, стимулювати його інтереси, розвивати бажання до практичного вживання іноземної мови;
- заохочувати студента в цілому, зачіпати його емоції та почуття;
- стимулювати його мовні і творчі здібності;
- активізувати студента, роблячи його головною діючою персоною в навчальному процесі;
- навчити студента працювати над мовою самостійно на рівні його фізичних, інтелектуальних і емоційних можливостей;
- передбачити різні роботи в аудиторії: індивідуальну, групову, колективну, стимулюючи активність студентів, їх самостійність та творчість [5].

На думку багатьох зарубіжних методистів у системі навчання англійської мови переважають традиційний підхід, тобто така організація навчального процесу, який сприяє розвитку практичних навичок і вмінь усного мовлення та безперекладного читання. Відповідно до цього метода ті, хто навчається, багато уваги приділяють читанню текстів різної складності, виконанню комплексів комунікативних вправ, написанню текстів, есе. Усне мовлення тренується аудіюванням, заучуванням діалогів, уривків текстів, історій і т. ін. [8].

Важливою складовою частиною комунікативної компетенції є лексична, без набуття якої повноцінне спілкування є неможливим. В умовах пошуку шляхів оптимізації навчального процесу перед викладачами ВНЗ постає завдання створення ефективної методики формування іншомовної лексичної компетенції у студентів немовних спеціальностей. У визначенні етапів формування іншомовної лексичної компетенції слід зазначити, що процес навчання іншомовної лексики проходить шлях від отримання знань і вироблення первинних лексичних

умінь до розвитку вторинних мовленнєвих умінь через вдосконалення вживання лексики [4].

Розглянемо два основних етапи формування іншомовної лексичної компетенції:

– етап семантизації та ситуативного тренування набутих знань та умінь на перших етапах навчання лексики;

– етап самостійної інтерпретації соціокультурних явищ та умінь на заключному етапі оволодіння лексичними одиницями.

Основним типом вправ на першому етапі є рецептивні; рецептивно-репродуктивні умовно-комунікативні; рецептивно-продуктивні комунікативні; репродуктивні комунікативні та продуктивні умовно-комунікативні вправи, у яких студент сприймає зразок мовлення і виконує з ним певні дії згідно створеної викладачем ситуації мовлення.

На другому етапі переважають продуктивні, умовно-комунікативні та комунікативні вправи. На цьому етапі ми також використовуємо багато вправ для самостійної автономної роботи студентів [2, с. 7–10].

Lewis M., Hill J. вважають, що акцент слід робити і на навчанні лексичних кліше, які властиві реальній комунікації, коли слід висловити, або обґрунтувати свою точку зору.

Carter R., Hughes R., McCarthy M., Villiers C. S., Willis D. вважають доцільним набуття граматичної компетенції на прикладах реальних контекстів різних функціональних стилів, що демонструють вживання граматичних категорій у відповідній аутентичній комунікативній ситуації. Завдання викладача полягає у підборі таких контекстів, щоб ознайомившись з ними, студент зміг коректно вжити у своєму мовленні.

Використання комунікативно спрямованих технологій під час навчання іноземної мови вимагає збільшення уваги на формування усного мовлення, аудіювання, виконання креативних завдань, розширення активного словника студентів, навчання фразеологічної грамотності [8].

На сьогодні поряд із традиційними методами навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей досить широко застосовуються інноваційні, серед яких значне місце займають активні методи навчання, що стимулюють пізнавальну діяльність студентів та будуються в основному на діалозі, який передбачає вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми та характеризуються високим рівнем активності студентів [7, с. 297]. Основна мета активних методів навчання іноземної мови – формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, а всі інші цілі (освітня, виховна, розвивальна) реалізуються в процесі здійснення цієї головної мети. Активні методи навчання можуть бути використані на різних етапах навчання іноземної мови, доцільно використовувати наступні:

– імітаційні, які передбачають, як правило, навчання професійним умінням і навичкам та пов'язані з моделюванням професійної діяльності;

- неігрові, що передбачають аналіз конкретних ситуацій;
- рішення ситуаційних задач; вправи;
- виконання індивідуальних завдань;
- ігрові, розігрування ролей (рольова, ділова гра) [3].

Ученими доведено, що на заняттях з використанням активних методів навчання іноземної мови (якщо вони орієнтовані на досягнення конкретних цілей і правильно організовані), студенти засвоюють матеріал найбільш повно і з користю для себе, тобто вони усвідомлюють значущість навчального матеріалу і думають, яким чином будуть застосовувати отримані знання в ситуаціях реального життя або подальшого навчання [7, с. 298].

Висновки: Навчання іноземної мови, як засобу комунікації в умовах немовних спеціальностей базується на сучасних методичних концепціях, орієнтованих на фах. Отже, ефективність формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей залежить від вибору методів навчання іноземної мови. Поєднання традиційних та інноваційних методів у практиці навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей сприяє засвоєнню студентами не лише знань з мови, а й навчанню професійно орієнтованого спілкування.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у більш детальному вивченні шляхів впровадження інноваційних технологій навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей.

Література

1. Демянчук О. С. Вибір ефективних методів навчання іноземної мови студентами непрофільних спеціальностей за визначеними критеріями *Особливості викладання іноземних мов для студентів немовних спеціальностей*: матеріали I Всеукраїнського науково-практичного вебінару (Житомир, 26 листопада 2014 р.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2014. С. 37–38.
2. Калініна Л. В., Самойлюкевич І. В., Андерсон К. *Getting America-wise through reading*. Навчальний посібник з англійської мови для студентів вищих навчальних закладів. У 2-ч кн. Кн. I. Київ: Пед. думка, 2001. 175 с.
3. Коваль Т. І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. №6 (26).
4. Кухарьонук С. С. Вдосконалення лексичної компетенції студентів немовних ВНЗ. *Особливості викладання іноземних мов для студентів немовних спеціальностей*: матеріали I Всеукраїнського науково-практичного вебінару (Житомир, 26 листопада 2014 р.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2014. С. 59–61.
5. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / кол. авторів під керівництвом С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 1999. 320 с.
6. Ріхтер О. Є. Проблема використання інформаційних технологій у викладанні іноземної мови у вищому навчальному закладі URL: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2013/Pedagogica/5_134506.doc.htm
7. Сумцова О. В. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов технических вузов при использовании активных методов обучения иностранному языку. *Молодой ученый*. 2012. №2. С. 297–298.

8. Scrivener J. Learning Teaching. A Guidebook for English Language Teachers. 2- nd ed. Macmillan Education, 2005. 431 p.

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Погорелова А.

– магистрантка I курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

УДК 378.016:811.161.1'373.611

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ:
ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье описываются пути и способы активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам на примере изучения способов словообразования, а именно: лексико-семантического способа образования слов в русском языке.

Ключевые слова: лингводидактика, учебный процесс, познавательная активность, словообразование, неморфологические способы, лексико-семантический способ, русский язык.

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Погорєлова А.

– магістрантка I курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРУ:
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті описано засоби й способи активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів та їхнього інтересу до лінгвістичних знань, розвитку інтелектуальної ініціативи й творчого підходу до дослідницьких пошуків на прикладі вивчення способів словотвору, зокрема лексико-семантичного.

Ключові слова: лінгводидактика, навчальний процес, пізнавальна активність, словотвір, неморфологічні способи, лексико-семантичний спосіб, російська мова.

Matorina N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Pohorielova A.

– Master's Degree Programme Student, Department of Russian and Ukrainian Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

LEXICO-SEMANTIC WAY OF WORD FORMATION: LINGUODIDACTIC ASPECT

The purpose of the article is to describe the linguodidactic peculiarities of studying word formation in language classes at university (on the basis of non-morphological ways of word formation) while training future teachers-philologists for the purpose of activating the cognitive activity of students-philologists and their interest in linguistic knowledge, the development of intellectual initiative and creative approach to research searches.

The word formation level of language has been chosen as subject of research, because, firstly, it is in derivatology that the most active changes and transformations have been observed in recent decades; secondly, word formation is one of the main sources of vocabulary replenishment; new words are being formed constantly; this is due to changes in the life of society; thirdly, it is indisputable that word formation «lies at the crossroads of many linguistic roads», it is not isolated from other linguistic levels.

The most difficult ways for being distinguished are non-morphological ways of word formation.

The article consists of two parts: the theoretical data on the problem investigated are presented taking into account the latest achievements of linguistics in the first part, the applied aspects of the problem are analysed in the second part.

Key words: *linguodidactics, educational process, cognitive activity, formation, non-morphological ways of word formation, lexico- semantic way of word formation, Russian language.*

Постановка проблемы. Среди актуальных проблем лингводидактики на современном этапе развития высшей школы называется задача повышения интереса студентов-филологов к занятиям по языку. В связи с этим хочется поделиться опытом организации лингвистической учебно-воспитательной работы на филологическом факультете Донбасского государственного педагогического университета (на материале изучения дериватологии, точнее, неморфологических способов словообразования).

Анализ последних публикаций. Для систематизации теоретических сведений по словообразованию использовали работы А. А. Потевни [18], В. В. Виноградова [3], Н. М. Шанского [23], З. А. Потихи [19], Е. А. Земской [6], Б. Н. Головина [4], В. М. Маркова [10], В. В. Лопатина [9], Ф. К. Гужвы [5], В. Н. Немченко [16], А. И. Моисеева [15], Е. С. Кубряковой [8], Н. А. Янко-Триницкой [22], А. Н. Тихонова [20], Н. С. Валгиной, Д. Э. Розенталя и М. И. Фоминой [2], М. А. Кронгауза [7], И. С. Улуханова [21] и др. Методических же материалов прикладного характера, посвященных современным проблемам изучения словообразования на занятиях лингвистического цикла в педагогическом вузе, на наш взгляд, недостаточно, что и предопределило выбор темы нашей статьи, а также стало доказательством целесообразности и эффективности исследований в данном направлении.

Цель статьи – описать лингводидактические особенности изучения словообразования на занятиях по языку в вузе (на материале лексико-семантического способа словообразования) при подготовке будущих учителей-словесников с целью активизации познавательной

деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам.

Изложение основного материала. В качестве предмета исследования выбрали словообразовательный уровень языка, поскольку, во-первых, именно в дериватологии в последние десятилетия отмечаются самые активные изменения и преобразования; во-вторых, словообразование – один из главных источников пополнения словарного запаса; в-третьих, бесспорен тот факт, что словообразование «лежит на перекрёстке многих лингвистических дорог» [20, с. 52], оно не изолировано от других языковых уровней.

Словообразование, или дериватология, – это, во-первых, раздел языкознания, изучающий словообразовательные отношения в языке. Оно изучает производные и сложные слова в динамическом («как делаются слова») и в статическом («как они сделаны») аспектах (Л. В. Щерба). Во-вторых, словообразование, или деривация, – это сам процесс образования новых слов в языке.

Способы словообразования – это «те «действия», которые осуществляет язык, производя новое слово» [4, с. 3].

В русистике описание явлений словообразования имеет давние традиции (работы И. А. Бодуэна де Куртенэ, Ф. Ф. Фортунатова, Н. В. Крушевского) и традиционно включалось в морфологию. Самостоятельным объектом изучения словообразование становится только с середины 1940-х годов XX в., а выделение его в отдельную лингвистическую дисциплину происходит примерно к концу 1960-х годов. Основы новой теории словообразования в русистике были заложены работами М. М. Покровского и Л. В. Щербы, А. И. Смирницкого и Г. О. Винокура, М. Д. Степановой и В. М. Жирмунского и особенно трудами В. В. Виноградова, показавшего тесную связь словообразования с лексикологией, с одной стороны, и с грамматикой – с другой, и впервые выдвинувшего тезис об особом месте словообразования в кругу лингвистических дисциплин.

В. В. Виноградов выделил четыре основных способа: лексико-семантический, лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический и морфологический [3]. Эта классификация способов словообразования продолжает существовать и в настоящее время, в нее вносятся лишь уточнения и дополнения. Наиболее существенные уточнения произведены Н. М. Шанским [23], Е. А. Земской [6], Е. С. Кубряковой [8], В. В. Лопатиным [9], И. С. Улухановым [21] и нек. др.

Самыми трудными для распознавания являются неморфологические способы словообразования: лексико-семантический, лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический.

При *лексико-семантическом способе словообразования* слова возникают путем семантического расщепления производящего слова или распада слова на два омонима и более:

*гнет*₁ – эксплуатация и *гнет*₂ – груз для отжима или прессования;
*подполье*₁ – нелегальное положение и *подполье*₂ – положение под полом;

*зефир*₁ – приятный легкий ветер и *зефир*₂ – род пастилы или пирожного из сбитых сливок.

Напомним, что В. В. Виноградов, рассматривая деривацию в синхроническом и диахроническом аспектах и принимая во внимание наблюдения Л. В. Щербы, пришел к заключению о том, что словообразование не может быть исчерпано учением о морфологических способах образования слов [3, с. 155], и выделил лексико-семантический способ, в результате которого новые слова образуются при распаде полисемантического слова на омонимы [там же, с. 156].

В исследованиях по синхронному словообразованию Е. А. Земской [6], З. А. Потихи [19], Н. А. Янко-Триницкой [22], В. В. Лопатина [9] и других данный способ деривации не рассматривается.

Возникновение новых значений, или лексико-семантических вариантов, вследствие метафорического переноса изучается в семантическом аспекте [7, с. 139]. Однако более масштабный взгляд на деривационные процессы, представленный прежде всего в трудах А. А. Потебни, находит своих сторонников среди современных лингвистов. Согласно учению А. А. Потебни, появление каждого нового значения слова соотносимо с появлением самостоятельного нового слова: «В словарях принято, для сбережения времени и места, под одним звуковым комплексом перечислять все его значения... При появлении каждого из этих значений создается новое слово» [18, с. 96].

Вклад в развитие данной концепции внесла работа В. М. Маркова «О семантическом способе словообразования в русском языке» [10]. Автор считает изменение значения слова равноценным словообразовательному акту и появлению в языке омонимов.

Аналогичный подход отражен в «Словаре новых слов и значений». Его создатели, отмечая появление новых лексико-семантических вариантов в современном русском языке и рассматривая деривационные процессы в диахронии, акцентируют внимание на том, что данное языковое явление представляет собой реализацию семантического способа словообразования [17, с. 9].

Вопрос об актуальности лексико-семантического (семантического) способа словообразования в современном языке рассматривается и другими исследователями. Данный подход, при котором инновационные процессы в области семантики связываются с деривационными процессами, представляется перспективным и актуальным для оценки многих явлений, которые характеризуют деривационные процессы в русском языке.

Следует отметить, что появление новых слов может происходить как на базе отдельных слов, так и на базе фразеологических оборотов:

осадки ← атмосферные осадки;

температура ← повышенная температура;

песок ← сахарный песок.

Происходит, по словам Н. М. Шанского, «сжатие фразеологического оборота в слово», опорное слово фразеологизма вбирает в себя значение «опущенных» зависимых членов.

Ещё одна разновидность лексико-семантического способа словообразования состоит в том, что известному в языке слову намеренно дается новое значение:

а) для обозначения предметов, их марок, видов используют географические названия: *гостиница «Киев»*, *холодильник «Днепр»*, *трактор «Беларусь»*;

б) собственные наименования переходят в разряд нарицательных: *Рентген* (фамилия) ← *рентген* (аппарат);

в) известным в общелитературном языке словам в специальном (профессиональном) языке придают определенное узкое значение: *свеча* – палочка из жирового вещества с фитилем внутри, служащая примитивным источником освещения и *свеча* – буровая скважина.

Слова, образованные лексико-семантическим способом, могут отличаться от своих производящих некоторыми морфологическими признаками:

а) утратой членимости на морфемы:

лопат-к-а (от *лопата*) и *лопатк-а* (медицинский термин);

б) составом грамматических категорий:

Ом (фамилия) – собственное имя существительное, не изменяется по числам; *ом* – единица измерения электрического сопротивления – нарицательное имя существительное, изменяется по числам;

в) составом форм парадигмы:

спутник (человек) – винительный падеж совпадает с родительным → *нашел спутника, нет спутника*;

спутник (аппарат) – винительный падеж совпадает с именительным → *запустили спутник, спутник выведен на орбиту*.

Следует особо подчеркнуть, что о лексико-семантическом способе словообразования можно говорить только тогда, когда между производящим словом и новым действительно существует этимологическое родство.

Рассмотренный выше материал позволяет сформулировать задания для студентов, имеющие целью активизировать их самостоятельную работу, подтолкнуть к обращению к разным толковым словарям, отработать навыки семантического анализа, а также привлечь внимание студентов к динамическим процессам в области семантики и словообразования.

• В таблице приведены наименования неморфологических способов словообразования в научной и школьной грамматиках. Определите терминологические расхождения и объясните, чем вызваны эти расхождения и всегда ли они оправданы.

Примеры	Наименования способов словообразования	
	в научной грамматике	в школьной грамматике
<i>Долг</i> ₁ (обязанность) и <i>долг</i> ₂ (задолженность)	Лексико-семантический	Распадение многозначного слова на омонимы
<i>Быстрорастворимый</i> → слово образовано в результате слияния причастия <i>растворимый</i> и зависимого от него наречия <i>быстро</i> , ср.: <i>кофе, растворимый</i> [сколько? как долго?] <i>быстро</i> ↔ <i>быстрорастворимый кофе</i>	Лексико-синтаксический (сращение)	Слияние сочетаний слов в одно слово
<i>Учительская</i> (ср.: <i>учительская</i> (комната) и <i>учительская газета</i>)	Морфолого-синтаксический (лексико-грамматический)	Переход слова из одной части речи в другую

• *Теоретический тест.*

- Какой способ словообразования называется лексико-семантическим?
- Назовите четвертое «лишнее».
Контаминация, сращение, транспозиция, распадение на омонимы.
- Объясните наименование способа → лексико-семантический.
- Приведите синонимы термина *лексико-семантический способ словообразования*.
- Какие лингвистико-историко-графические сведения о лексико-семантическом способе словообразования вам известны?

[* *Ответы.*

1. Лексико-семантический способ словообразования – это такой способ, при котором новые слова возникают в результате изменений значений уже существующих слов, т. е. в результате распада многозначного слова на омонимы. С течением времени разные значения многозначного слова могут утратить смысловую связь друг с другом и превратиться в самостоятельные слова-омонимы. Например: *титан*₁ – гигант, вступивший в борьбу с врагами; *титан*₂ – большой кипятильник для воды; *титан*₃ – серебристо-белый твёрдый металл; *губка*₁ – пористый остов некоторых видов беспозвоночных животных, хорошо впитывающий влагу и употребляющийся для мытья; *губка*₂ – пористое, упругое изделие из резины, поролона, служащее для мытья; *удел*₁ – область, управляемая князем-феодалом в древней Руси; *удел*₂ – судьба, участь.

2. Сращение (лексико-синтаксический способ словообразования), транспозиция (морфолого-синтаксический способ), распадение на омонимы (лексико-семантический способ) – это разновидности неморфологического словообразования.

Телескопизм, или **контаминация**, – метод словообразования, в котором слово образуется из первой части одного слова и последней части второго. Например, *мотель* → *мотор* + *отель* → гостиница для автомобилистов.

Правильный ответ → *контаминация*.

3. При лексико-семантическом способе словообразования новая лексема не появляется (в результате действия лексико-семантического способа словообразования фонетически новых слов не возникает), а меняется семантика (значение) этой лексемы (новыми лексико-грамматическими свойствами облачается тот звуковой комплекс, который в языке уже существовал); новое значение маркирует производность единицы, каковой является, например, слово *кошки*, обозначающее профессиональное приспособление для передвижения по столбу.

4. Семантический способ.

5. О. Л. Арискина в статье «Осмысление способов словообразования первыми славянскими грамматистами» отмечает: «Что касается неморфологических способов образования слов, то они в деривационной системе языка, безусловно, были, но средневековыми лингвистами, по-видимому, не осознавались» [1, с. 15]. И далее исследовательница продолжает: «Гипотетически можно говорить, что в «Адельфотисе...»¹ была предпринята попытка выделить образования неморфологической природы в подвиде производных *зиждительное имя*: 'платонское' и 'платонское', 'конское' и 'конское', 'царское' и 'царское', 'человеческое' и 'человеческое'. Но даже гипотетически однозначно классифицировать данный неморфологический способ словопроизводства не представляется возможным: имеется ли здесь в виду лексико-семантический способ – и под вторыми лексемами скрывается иное значение, чем под первыми (что, конечно, более вероятно), или здесь предполагается морфолого-синтаксический способ – и это слова разных частей речи (что тоже вполне возможно). Также оправданно предположение, что из-за описки в переводе «потерялся» морфологический суффиксальный способ, согласно которому данный подвид должен был выглядеть так: 'конь' и 'конское', 'царь' и 'царское', 'платон' и 'платонское' и т. п.» [там же, с. 15–16]. Автор статьи резюмирует: «Таким образом, несмотря на существование в языке славян XVI–XVII веков и морфологических, и неморфологических способов производства, ученые доломоносовского периода осознавали лишь первые, что и было отражено в их грамматических трудах» [там же]].

---

¹ Адельфотис. Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. Львов: Брат. тип., 1591. 160 с.

• Из толкового или этимологического словаря выпишите 10 слов, образованных лексико-семантическим способом. Проанализируйте отношения мотивации, оформившие эти слова.

• Для каждого слова установите способ словообразования: лексико-семантический, лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический. Мотивируйте свой ответ. Назовите «лишнее» слово.

*Бабка*₁ (то же, что бабушка), *бабка*₂ (надкопытный сустав ноги у животного), *бабка*₃ (одна из парных частей токарного станка), *бабка*₄ (несколько снопов хлеба, уложенных определенным образом); *принять слабительное* и *слабительное средство*; *содержащий фосфор* и *фосфорсодержащий*; *христарадничать*; *мир*₁ (вселенная) и *мир*₂ (состояние без войны); *В прошлое воскресение мы ходили в цирк* и *Необходимо помнить прошлое*; *указанный выше* и *вышеуказанный*.

• Разгадайте кроссворд. Определите способы образования всех слов. Ответы мотивируйте.

Задания к кроссворду

По горизонтали →

1. Физико-химическое взаимодействие между веществами.
2. Выполняющий в порядке очереди какие-нибудь служебные обязанности.
3. С не желтеющими и не опадающими в течение всего года листьями.
4. Кушанье, обычно мясное, приготовленное в результате жарения.
В современной российской кухне словом этим словом часто называют блюдо, больше похожее на венгерский гуляш – мясо, тушённое с картофелем, другими овощами и специями после предварительной обжарки или без неё. Оно подается с большим количеством бульона и без дополнительного гарнира (часто – в горшочке).
5. В конце всего, после всего; напоследок.

По вертикали →

6. Кисть руки, сжатая для удара.

				1			6				
				2							
3											
						4					
					5						

[* *Ответы.*

1. Реакция.

→ Лексико-семантический способ словообразования → *Реакция*₁ – 1) физико-химическое взаимодействие между веществами; 2) резкая перемена в самочувствии, упадок, слабость после подъёма, напряжения и *Реакция*₂ – политика активного сопротивления общественному прогрессу, которая ведётся в борьбе за сохранение или за возврат своих прав и политического господства.

2. Дежурный.

→ Морфолого-синтаксический способ словообразования → *Дежурный милиционер* (дежурный – имя прилагательное) и *Дежурный опоздал* (дежурный – имя существительное); субстантивация.

3. Вечнозелёный.

→ Лексико-синтаксический способ словообразования → *Вечнозелёный* – слово образовано в результате слияния прилагательного *зелёный* и зависимого от него наречия *вечно*, ср.: *кустарник, зелёный* [сколько? как долго?] *вечно* ↔ *вечнозелёный кустарник*.

4. Жаркое.

→ Морфолого-синтаксический способ словообразования → Ср.: *У влюблённых жаркое время* (*жаркое* – имя прилагательное) и *На ужин подали жаркое* (*жаркое* – имя существительное).

5. Наконец.

→ Лексико-синтаксический способ словообразования → *Наконец* – слово образовано в результате слияния существительного *конец* и предлога *на*.

6. Кулак.

→ Лексико-семантический способ словообразования → *Кулак*₁ – кисть руки, сжатая для удара, и *кулак*₂ – эксплуататор.]

Выводы и рекомендации. Предложенные нами варианты работы¹ не исчерпывают всех возможностей изучения словообразования в педагогическом вузе на занятиях лингвистического цикла. Очевидно, что в одной статье невозможно описать все полезные советы, да и у каждого преподавателя есть свои профессиональные секреты, открытия, находки, хитрости и хитринки... Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их. Надеемся, что приведенный материал убедил коллег в том, что словообразование таит в себе огромные возможности для учебно-воспитательной работы на занятиях по языку в вузе.

Литература

1. Арискина О. Л. Осмысление способов словообразования первыми славянскими грамматистами. *Вестник Челябинского государственного*

---

¹ Перечень упражнений можно дополнить заданиями из пособий Н. М. Маториной [11–14].

университета. 2011. № 11(226). Филология. Искусствоведение. Вып. 53. С. 12–16.

2. Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык / под ред. Н. С. Валгиной. Москва: Логос, 2002. 528 с.

3. Виноградов В. В. Вопросы современного русского словообразования. *Избранные труды: Исследования по русской грамматике*. Москва: Наука, 1975. С. 155–165.

4. Головин Б. Н. Введение в языкознание. Москва: Высшая школа, 1977. 311 с.

5. Гужва Ф. К. Фонетика, лексика, словообразование русского языка. Киев: Рад. школа, 1985. 255 с.

6. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. Москва: Просвещение, 1973. 304 с.

7. Кронгауз М. А. Семантика: учебник. Москва: Академия, 2005. 352 с.

8. Кубрякова Е. С. Словообразование. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 467–469.

9. Лопатин В. В. Словообразование имен существительных. *Русская грамматика*. Москва: Наука, 1982. Т. 2. С. 142–256.

10. Марков В. М. О семантическом способе словообразования в русском языке. Ижевск: Изд-во Ижевского ун-та, 1981. 29 с.

11. Маторина Н. М. Методические указания к способам словообразования в русском языке. Славянск: СГПИ, 1990. 23 с.

12. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Славянск: Канцлер, 2007. Ч. 1. 203 с.

13. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Славянск, 2009. Ч. 2. 241 с.

14. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. 2-е изд., перераб. и доп. Славянск, 2009. Ч. 1. 219 с.

15. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. 207 с.

16. Немченко В. Н. Основные понятия словообразования в терминах. Красноярск: КГУ, 1985. 234 с.

17. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов / под ред. Н. З. Котеловой. Москва: Русский язык, 1984. 805 с.

18. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва-Ленинград, 1941. Ч. 4. 320 с.

19. Потиха З. А. Современное русское словообразование. Москва: Просвещение, 1970. 384 с.

20. Тихонов А. Н. Современный русский язык. Морфемика. Словообразование. Морфология. Москва: Цитадель-трейд, 2002. 464 с.

21. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012. 264 с. (Лингвистическое наследие XX века).

22. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке. Москва: Индрик, 2001. 504 с.

23. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1968. 310 с.

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Пащенко В.

– магистрантка I курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

УДК 378.016:811.161.1'373.611

**ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ:
ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье описываются пути и способы активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам на примере изучения способов словообразования, а именно лексико-синтаксического способа образования слов в русском языке.

Ключевые слова: лингводидактика, учебный процесс, познавательная активность, словообразование, неморфологические способы, лексико-синтаксический способ, русский язык.

Маторина Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Пащенко В.

– магістрантка I курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

**ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРУ:
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті описано засоби й способи активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів та їхнього інтересу до лінгвістичних знань, розвитку інтелектуальної ініціативи й творчого підходу до дослідницьких пошуків на прикладі вивчення способів словотвору, зокрема лексико-синтаксичного.

Ключові слова: лінгводидактика, навчальний процес, пізнавальна активність, словотвір, неморфологічні способи, лексико-синтаксичний спосіб, російська мова.

Matorina N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Pashchenko V.

– Master's Degree Programme Student, Department of Russian and Ukrainian Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

**LEXICO-SYNTACTIC WAY OF WORD FORMATION: LINGUODIDACTIC
ASPECT**

An urgent problem of modern linguodidactics is the task of increasing the interest of students-philologists in studies on language in higher school. Linguistic

education must permeate the entire educational process at the pedagogical university.

The purpose of the article is to describe the linguodidactic peculiarities of studying word formation in language classes at university (on the basis of non-morphological ways of word formation) while training future teachers-philologists for the purpose of activating the cognitive activity of students-philologists and their interest in linguistic knowledge, the development of intellectual initiative and creative approach to research searches.

The word formation level of language has been chosen as subject of research, because, firstly, it is in derivatology that the most active changes and transformations have been observed in recent decades; secondly, word formation is one of the main sources of vocabulary replenishment; new words are being formed constantly; this is due to changes in the life of society; thirdly, it is indisputable that word formation «lies at the crossroads of many linguistic roads», it is not isolated from other linguistic levels.

The most difficult ways for being distinguished are non-morphological ways of word formation.

The article consists of two parts: the theoretical data on the problem investigated are presented taking into account the latest achievements of linguistics in the first part, the applied aspects of the problem are analysed in the second part.

Diversity, creativity and effectiveness of using the non-traditional tasks in the educational process of a pedagogical university in language classes should certainly motivate lecturers to use them extensively in teaching the Russian language. Students, in their turn, will be guaranteed exciting classes in the atmosphere of immersion in the realities of the language being studied.

Key words: *linguodidactics, educational process, cognitive activity, formation, non-morphological ways of word formation, lexico-syntactic way of word formation, Russian language.*

Не можешь оторвать глаз от лесенки слов, на которой покорится жизнь с ее прошлым, с ее нынешним пульсом, со взглядом в завтра...

В. Песков

Постановка проблемы. Актуальной проблемой современной лингводидактики является задача повышения интереса студентов-филологов к занятиям по языку в высшей школе. Лингвистическое просвещение должно пронизывать весь учебно-воспитательный процесс в педагогическом вузе. В связи с этим хочется поделиться опытом организации учебно-воспитательной работы по языку на занятиях лингвистического цикла на филологическом факультете Донбасского государственного педагогического университета (на материале изучения словообразования).

Анализ последних публикаций. Теоретическая разработка словообразовательных проблем в русистике представлена в работах В. В. Виноградова [4], Н. М. Шанского [22; 23], Е. А. Земской [9], Л. А. Быковой [2], Г. П. Цыганенко [21], В. Н. Немченко [17; 16], Ф. К. Гужвы [8], Э. А. Балалыкиной и Г. А. Николаева [1], А. И. Моисеева [15], А. Н. Тихонова [19], Н. С. Валгиной, Д. Э. Розенталя и М. И. Фоминой [3], Л. С. Филипповой [20], Н. А. Николиной, Е. А. Фроловой и М. М. Литвиновой [18], в украинистике – в работах В. А. Горпинича [5; 7; 6] и др. Методических материалов прикладного характера, посвященных современным проблемам изучения

словообразования на занятиях лингвистического цикла в педагогическом вузе, на наш взгляд, явно недостаточно [10–14 и др.], что и предопределило выбор темы нашей публикации, а также стало доказательством целесообразности и эффективности исследований в данном направлении.

Цель статьи – описать лингводидактические особенности изучения словообразования на занятиях по языку в вузе (на материале неморфологических способов словообразования) при подготовке будущих учителей-словесников с целью активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам.

Изложение основного материала. В качестве предмета исследования выбрали словообразовательный уровень языка, поскольку, во-первых, именно в дериватологии в последние десятилетия отмечаются самые активные изменения и преобразования; во-вторых, словообразование – один из главных источников пополнения словарного запаса; новые слова образуются постоянно; это обусловлено переменами в жизни общества; в-третьих, бесспорен тот факт, что словообразование «лежит на перекрёстке многих лингвистических дорог» [19, с. 52], оно не изолировано от других языковых уровней.

Термин *словообразование* (по-укр. *словотвір*) относится к многозначным. Во-первых, словообразование – это «образование слова на базе другого однокоренного слова (или слов), которым оно мотивировано..., с помощью специальных средств, присущих языку...; один из важнейших путей пополнения словарного состава языка новыми словами» [17, с. 303]. Синоним – *деривация*. Во-вторых, словообразование – это раздел языкознания, изучающий словообразовательные отношения в языке, т. е. отношения формальной и смысловой производности слов. Синоним – *дериватология*.

«Способами словообразования называются те «действия», которые осуществляет язык, производя новое слово» [цит. по: 11, с. 3].

Словообразовательная система русского языка является весьма гибкой и развитой. В русистике классификацию способов словообразования впервые произвел В. В. Виноградов [4]. Он выделил четыре основных способа: лексико-семантический, лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический и морфологический. Эта классификация способов словообразования продолжает существовать и в настоящее время, в нее вносятся лишь уточнения и дополнения. Наиболее существенные уточнения произведены Н. М. Шанским [22], Е. А. Земской [9] и нек. др.

Самыми трудными для распознавания являются неморфологические способы словообразования: лексико-семантический, лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический.

При лексико-синтаксическом способе словообразования слова возникают в результате слияния в одно слово двух или более самостоятельных лексем. Слова, образованные в результате такого способа словообразования, называются сращениями: *быстрорастворимый кофе* → кофе, быстро растворимый в воде; *вышеупомянутый, скоропортящийся, сейчас, быстротекущий, благотворить, заблагорассудиться* и др.

В результате функционирования в русском языке данного способа словообразования новыми словами пополняются самые различные лексико-грамматические разряды, однако продуктивен он сейчас лишь в рамках наречий и служебных слов.

Среди слов лексико-синтаксического способа словообразования особенно многочисленными группами являются слова, возникшие на базе предложно-падежных словосочетаний (в своем большинстве это наречия), и слова, представляющие собой сращения в целостную лексическую единицу различных фразеологизмов. В последней особо выделяется небольшая группа слов, появившихся в результате слияния в одно словесное целое иноязычного фразеологического оборота без перевода. Например, *шедевр* ← фр. *chef d'oeuvre*, *сальто-морале* ← ит. *salto mortale*, *ва-банк* ← фр. *va banque*, *игрек* ← фр. *i grec*, *анфас* ← фр. *en face* и т. д.

Следует учитывать, что сращения могут возникать в результате слияния:

а) синтаксически оформленного сочетания слов: *долгожданный* ← *долго жданный*, *вышеуказанный* ← *выше указанный*, *малоисследованный* ← *мало исследованный*;

б) самостоятельного слова со служебным: *итак* ← *и так*; *ибо* ← *и бо* «так как»; *итого* ← *и того*.

При названном способе могут происходить серьезные изменения звуковой оболочки: *если* ← *есть ли*; *спасибо* ← *спаси Бог*; *одинадцать* ← *один на десяте*.

Некоторые слова, возникшие как сращения, с точки зрения современного русского языка, не осознаются таковыми, поскольку отдельные составляющие их компоненты вышли из употребления:

нельзя ← *не лъзѣ* (древнерусское «можно»);

поделом ← *по дѣломъ* (старый дательный падеж множественного числа существительного *дѣло*);

вдребезги ← *в дребезги* (винительный падеж множественного числа существительного *дребезг* – «осколок», известного сейчас в диалектах);

воочию ← *въ очию* (местный падеж двойственного числа существительного *око*) и др.

Следует учитывать немногочисленные случаи сращения в сочетании с суффиксацией: *потусторонний* ← *по ту сторон(у) + н(ий)*; *сиюминутный* ← *сию минут(у) + н(ый)*; *сногшибательный* ← *сногшиба(ть) + тельн(ый)*; *ничего неделание* ← *ничего не делать +*

ни(j)(e); *немогузнайка* ← *не могу зна(ть) +к(а)*.

Сращения следует отличать от сложений: *сине-зеленый, самолет, кресло-кровать, первоисточник*.

Слова, образованные в результате сращения, во всех своих формах тождественны по морфемному составу словосочетаниям, на основе которых они образованы. От словосочетаний сращения отличаются тем, что имеют, во-первых, закрепленный порядок компонентов (подчиненный компонент при этом занимает препозицию), и, во-вторых, единое основное ударение на опорном компоненте: *вечнозелёный, долгоиграющий, быстрорастворимый*.

Чтобы не ошибиться, можно использовать приём перифраза. При определении слова, образованного путём сложения, можно использовать производящие слова, но сам перифраз не будет равен производному слову. Ср.: *водопровод* («система сооружений, в которой по трубам воду доставляют (проводят) к месту потребления»); *самолёт* («воздушный аппарат, который *летает сам*»).

При определении слова, образованного путём сращения, слово и определение слова полностью совпадают: *умалишённый* – слово образовано в результате слияния сочетания причастия лишённый и зависимого от него существительного *ум* в форме родительного падежа – *ума*, ср.: лишённый [чего?] *ума человек, ума лишённый человек* → *умалишённый* («ума лишённый»); *сумасшедший* – слово образовано в результате слияния причастия сшедший и зависимого от него существительного *ум* в форме родительного падежа с предлогом *с* – *с ума*, ср.: сшедший [откуда?] *с ума человек, с ума сшедший человек*.

Многие возникшие в результате сращения слова впоследствии испытали влияние сложений с соединительными гласными *о* и *е* и сейчас осознаются как сложные: *кровопролитие* ← *кровипролитие* ← *пролитие крови, домотканый* ← *доматканый* и др.

Ниже рассматриваем исследуемый материал в прикладном аспекте. Для закрепления знаний о способах словообразования рекомендуем следующие задания.

• В таблице приведены наименования неморфологических способов словообразования в научной и школьной грамматиках. Определите терминологические расхождения и объясните, чем вызваны эти расхождения и всегда ли они оправданы.

Примеры	Наименования способов словообразования	
	<i>в школьной грамматике</i>	<i>в научной грамматике</i>
<i>Кулак</i> ₁ (кисть руки, сжатая для удара) и <i>кулак</i> ₂ (эксплуататор)	Распадение многозначного слова на омонимы	Лексико-семантический
<i>Столовая</i> (ср.: <i>диетическая столовая</i> и <i>столовая ложка</i>)	Переход слова из одной части речи в другую	Морфолого-синтаксический (лексико-грамматический)
<i>Долгоиграющий</i> – слово образовано в результате слияния	Слияние сочетаний слов в одно слово	Лексико-синтаксический (сращение)

причастия <i>играющий</i> и зависимого от него наречия <i>долго</i> , ср.: <i>пластинка, играющая</i> [сколько? как долго?] <i>долго</i> ↔ <i>долгоиграющая</i> <i>пластинка.</i>		
--	--	--

• Теоретический тест.

1. Какой способ словообразования называется лексико-синтаксическим?
2. Приведите синонимы термина *лексико-синтаксический способ словообразования*.
3. Объясните наименование способа → лексико-синтаксический.
4. Назовите отличия сращений от сложений.
5. Какие лингвистикографические сведения о лексико-синтаксическом способе словообразования вам известны?

[*Ответы.*

1. Лексико-синтаксический способ представляет собой образование нового слова из целого словосочетания путем «склеивания» его компонентов: *сегодня* ← *сего дня*; *тотчас* ← *тот час*; *нижеподписавшиеся* ← *ниже подписавшиеся*.

2. Сращение; слияние.

3. При лексико-синтаксическом способе словообразования появляется новое слово, т. е. меняется *лексический* состав языка + меняется *синтаксическая роль* бывшего (производящего) словосочетания.

4. Сращение как способ словообразования отличается от сложения тем, что сложные слова образуются только от полнозначных слов, а сращения – от различных сочетаний (включая и служебные слова) обязательно с сохранением порядка слов и падежных окончаний. Слова, когда-то писавшиеся раздельно, начинают писаться слитно и приобретают одно ударение (в отличие от словосочетаний).

5. О. Л. Арискина в статье «Осмысление способов словообразования первыми славянскими грамматистами»¹ отмечает: «Что касается неморфологических способов образования слов, то они в деривационной системе языка, безусловно, были, но средневековыми лингвистами, по-видимому, не осознавались» (с. 15). И далее исследовательница продолжает: «... на страницах «Адельфотиса...»² были обнаружены единицы, образованные лексико-синтаксическим способом: *'пачепосмеятелен'* и *'прежедревле'*. Эти образования

¹ Арискина О. Л. Осмысление способов словообразования первыми славянскими грамматистами. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2011. № 11(226). Филология. Искусствоведение. Вып. 53. С. 12–16.

² Адельфотис. Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. Львов: Брат. тип., 1591. 160 с.

восходят к синтаксическому подчинению 'посмеятелен паче' и 'древле преже'. Однако авторами грамматики эти слова оценены как сложение: 'пачепосмеятелен' – пресложное и 'прежедревле' – сложное» (с. 16). Автор статьи резюмирует: «Таким образом, несмотря на существование в языке славян XVI–XVII веков и морфологических, и неморфологических способов производства, ученые доломоносовского периода осознавали лишь первые, что и было отражено в их грамматических трудах» (с. 16).]

• Даны слова, образованные лексико-синтаксическим способом. Определите, к какому словообразовательному типу относится каждое слово:

а) с опорным прилагательным и уточняющим компонентом, выраженным существительным в косвенном падеже;

б) с опорным прилагательным и уточняющим компонентом, выраженным наречием;

в) с опорным причастием и конкретизирующим компонентом, выраженным наречием;

г) с опорным причастием и характеризующим компонентом, выраженным предлогом. К какой части речи относятся данные слова?

Близлежащий, быстрорастворимый, быстростынувший, вперёдсмотрящий, глубокоуважаемый, долгоиграющий, легкорастворимый, малоизученный, многоуважаемый, нежнолюбимый, околонуточный, свежеекрашенный, сногшибательный, сумасшедший, труднодоступный, тяжелораненый, многообещающий.

• Определите, из сочетания каких слов образовались сложные слова.

Дикорастущая черешня, труднопроходимые места, нижеподписавшийся секретарь, быстрорастворимый желатин.

• Выпишите слова, образованные лексико-синтаксическим способом. Составьте с ними предложения.

Быстроходный, быстроглазый, глазомер, одноглазый, одноглазка, быстрорежущий, быстроходность, канатоходец, водоканал, водокачка, Главводхоз, военврач, военкор, военно-медицинский, военкомат, глубоководный, глубоководник, глубокомысленный, глубокомысленно, мысльбоязнь, глубокоуважаемый, дикорастущий, остроумный, остроумно, остроносый, остроносик, острозаразный, вышестоящий, высотомер, высокооплачиваемый, вуз, вузовский, вышеуказанный, малозначащий, малооблачный, малооблачность, малолюдно, каменоломня, камнетёс, кареглазый, единоголасный, древнерусский, русско-английский.

• Разгадайте кроссворд. Найдите «лишнее» слово.

Задания к кроссворду

По горизонтали →

1. Один из синонимов термина *лексико-синтаксический способ словообразования*.

2. Синоним к слову *дальновидный*; или → матрос, наблюдающий

за обстановкой во время плавания.

3. Вывешиваемая на стене рукописная или машинописная газета – орган местной общественной организации.

4. Быстро портящийся при ненадлежащих условиях хранения.

5. Имеющий большую плотность населения.

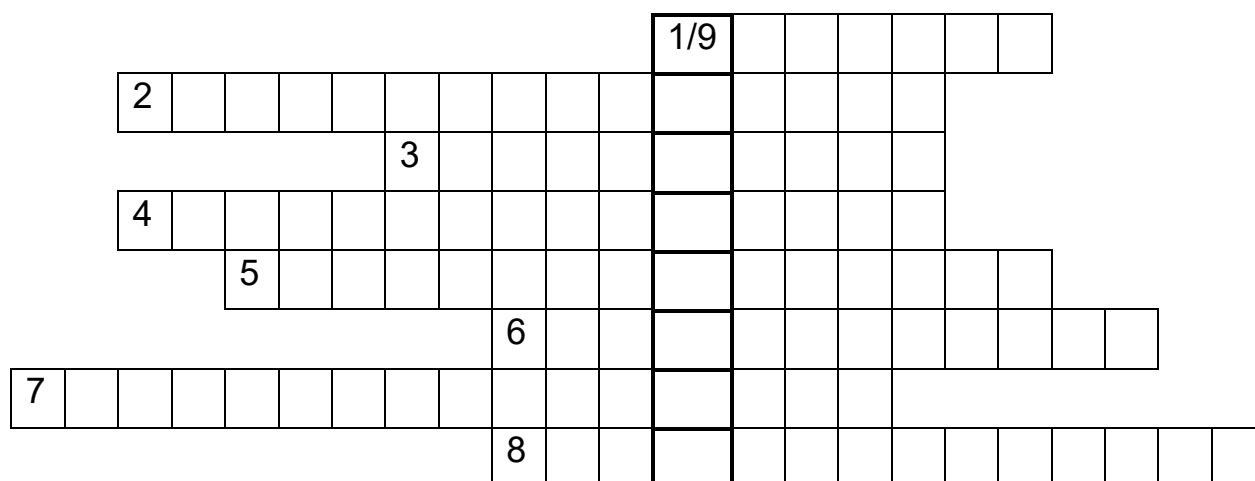
6. С не желтеющими и не опадающими в течение всего года листьями.

7. Такой, который трудно выполнить, сделать.

8. Изложенный выше, на предшествующих страницах.

По вертикали →

9. Этим способом слова образуются путём слияния воедино целого словосочетания, т. е. происходит слияние слов без каких-либо изменений в их морфемном составе и без участия соединительных гласных, в той форме, в какой они существуют в исходном словосочетании.

[*Ответы.* 1. Слияние. 2. Вперёдсмотрящий. 3. Стенгазета. 4. Скоропортящийся. 5. Густонаселенный. 6. Вечнозеленый. 7. Трудновыполнимый. 8. Вышеизложенный. 9. Сращение. Лишнее слово: стенгазета (сложение).]

Выводы и рекомендации. Предложенные нами варианты работы не исчерпывают всех возможностей изучения словообразования в педагогическом вузе на занятиях лингвистического цикла. Очевидно, что в одной статье невозможно описать все полезные советы, да и у каждого преподавателя есть свои профессиональные секреты, открытия, находки, хитрости и хитринки... Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их. Надеемся, что приведенный материал убедил коллег в том, что словообразование таит в себе огромные возможности для учебно-воспитательной работы на занятиях по языку в вузе. Задания, используемые нами при изучении неморфологических

способов словообразования на занятиях по языку в вузе¹, повышают мотивацию обучения, интерес к овладению языком, оказывая эмоциональное воздействие на студентов, что имеет важное воспитательное значение в деле формирования их морально-этических и нравственных качеств. Также они помогают интенсифицировать учебный процесс путем приведения в соответствие речевых воздействий, темпа занятий и их организации с возможностями речемыслительной деятельности студентов.

Разнообразие, креативность и эффективность применения предложенных лингводидактических материалов в учебном процессе педагогического вуза на языковых занятиях, безусловно, должны мотивировать преподавателей широко использовать их в обучении русскому языку. Студентам, в свою очередь, будут гарантированы увлекательные занятия в атмосфере погружения в реалии изучаемого языка.

Литература

1. Балалыкина Э. А., Николаев Г. А. Русское словообразование. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1985. 184 с.
2. Быкова Л. А. Современный русский литературный язык. Морфемика и словообразование. Харьков: Вища школа, 1974. 96 с.
3. Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык / под ред. Н. С. Валгиной. Москва: Логос, 2002. 528 с.
4. Виноградов В. В. Вопросы современного русского словообразования. *Русский язык в школе*. 1951. № 2. С. 1–10.
5. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. Київ: Вища школа, 1977. 97 с.
6. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.
7. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ: Вид-во Дн-кого ун-ту, 1998. 189 с.
8. Гужва Ф. К. Фонетика, лексика, словообразование русского языка. Киев: Рад. школа, 1985. 255 с.
9. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. Москва: Просвещение, 1973. 304 с.
10. Максимов В. И. К тайнам словообразования: книга для внеклассного чтения (VIII–X кл.). Москва: Просвещение, 1980. 160 с.
11. Маторина Н. М. Методические указания к способам словообразования в русском языке. Славянск: СГПИ, 1990. 23 с.
12. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Славянск: Канцлер, 2007. Ч. 1. 203 с.
13. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Славянск, 2009. Ч. 2. 241 с.
14. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. 2-е изд., перераб. и доп. Славянск, 2009. Ч. 1. 219 с.
15. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. 207 с.
16. Немченко В. Н. Основные понятия словообразования в терминах. Красноярск: КГУ, 1985. 234 с.

---

¹ Перечень упражнений можно дополнить заданиями из пособий Н. М. Маториной [11–14].

17. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование. Москва: Высшая школа, 1984. 255 с.
18. Николина Н. А., Фролова Е. А., Литвинова М. М. Словообразование современного русского языка: учебное пособие. Москва: Академия, 2005. 160 с.
19. Тихонов А. Н. Современный русский язык. Морфемика. Словообразование. Морфология. Москва: Цитадель-трейд, 2002. 464 с.
20. Филиппова Л. С. Современный русский язык. Морфемика. Словообразование: учебное пособие. Москва: Флинта, 2004. 248 с.
21. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке. Киев: Рад. школа, 1978. 152 с.
22. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1968. 310 с.
23. Шанский Н. М. Русский язык. Лексика. Словообразование. Москва: Просвещение, 1975. 239 с.

Тесленко Н.

*– учитель української мови та літератури
загальноосвітньої школи I–III ст. № 5 м. Слов'янська Донецької обл.
УДК 373.5.016:811.161.2*

ТВОРЧЕ ВПРОВАДЖЕННЯ УРОКІВ-ДИСПУТІВ У СИСТЕМІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті запропоновано досвід роботи з методики проведення та творчого впровадження уроків-диспутів у системі вивчення української мови як засоби пізнавальної діяльності учнів, який сприяє розвитку критичного та логічного мислення учнів.

Ключові слова: сучасний урок української мови, диспут, дискусія, технології сучасного уроку, критичне мислення.

Тесленко Н.

*– учитель украинского языка и литературы
общеобразовательной школы I–III ст. № 5 г. Славянска Донецкой обл.*

ТВОРЧЕСКОЕ ВНЕДРЕНИЕ УРОКОВ-ДИСПУТОВ В СИСТЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье предложен опыт работы по методике проведения и творческого внедрения уроков-диспутов в системе изучения украинского языка как средство познавательной деятельности учащихся, который способствует развитию критического и логического мышления.

Ключевые слова: современный урок украинского языка, диспут, дискуссия, технологии современного урока, критическое мышление.

Teslenko N.

*– Ukrainian Language and Literature Teacher, Comprehensive School 5,
Sloviansk*

THE CREATIVE IMPLEMENT OF LESSONS-DISPUTES INTO THE SYSTEM OF STUDYING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article gives sample of methods of conducting and creative implement of disciple lessons into the system of learning of Ukrainian language as means of creative work of students that promotes the development of critical and logical thinking.

Key words: modern lesson of Ukrainian language, disput, discussion, technologies of modern lesson, critical thinking.

Постановка питання. Удосконалення й реформування мовної освіти вимагає зміни в структурі й організації уроку. Кожний новий етап у розвитку освіти впливає на технології уроку.

Сучасний урок мови є відображенням того, як поєднання традиційності та новацій у дидактиці, лінгводидактиці впливають на його зміст, цілі, структуру й організацію.

Актуальність нашого дослідження обумовлена вимогами до сучасного уроку української мови та літератури.

Мета статті: виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України. На уроці реалізуються комунікативно-діяльнісний, українознавчий, функціонально-стилістичний та інші аспекти навчання. Саме вони забезпечують комплексний підхід до навчання й виховання, реалізацію найголовніших цілей – дидактично-розвивальної та виховної.

Виклад основного матеріалу. Сучасний урок української мови – це насамперед урок, на якому вчитель уміло використовує всі можливості учня, весь його творчий потенціал з метою активного розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних понять, формування комунікативної компетентності та морально-вольових якостей, а отже, виховання мовної особистості.

Удосконалення й реформування мовної освіти вимагає зміни в структурі й організації уроку. Кожний новий етап у розвитку освіти впливає на технології уроку.

Сучасний урок мови є відображенням того, як поєднання традиційності та новацій у дидактиці, лінгводидактиці впливають на його зміст, цілі, структуру й організацію. Ці проблеми знайшли відображення в працях багатьох учених (О. Біляєв, Н. Голуб, М. Пентиліук, Т. Окуневич, О. Хорошковська та ін. [1–7]).

Завдання сучасного уроку української мови

Сучасний урок української мови – полуфункціональне, багатоаспектне явище в навчально-виховному процесі. Він характеризується низкою особливостей.

Найголовніша – виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України. На уроці реалізуються комунікативно-діяльнісний, українознавчий, функціонально-стилістичний та інші аспекти навчання. Саме вони забезпечують комплексний підхід до навчання й виховання, реалізацію найголовніших цілей – дидактично-розвивальної та виховної. На уроці розкривається краса й багатство української мови та створюються умови для її засвоєння учнями і використання у своїй комунікативній діяльності.

Сучасний урок активно впливає на розвиток пізнавальних і творчих здібностей особистості. Він дозволяє реалізовувати ідеї когнітивної та комунікативної методик, перевести їх у практичну площину. А це означає, що саме на уроці велика увага приділяється розвиткові пізнавальної діяльності учнів, логічного й критичного мислення, творчих умінь і навичок. Ще однією особливістю уроку є його мовленнєва спрямованість.

На уроках української мови здійснюється моральне, естетичне та етичне виховання, що передбачає особистісний підхід до навчання.

Засвоєння мовної системи, її виражальних засобів позитивно впливає не тільки на формування загальнолюдських моральних якостей та національного менталітету громадянина України.

Який урок вважається сучасним?

Сучасним вважаємо урок, який за своїми цілями (освітньою, розвивальною, виховною), змістом, структурою і методами проведення відповідає найновішим вимогам теорії й практики навчання в школі і є високоефективним. На такому уроці школярі оволодівають оптимальним обсягом знань, вчаться творчо застосовувати їх, набувають необхідних умінь і навичок. За М. Махмутовим, в умовах проблемно-розвивального навчання урок повинен розвиватись як цілісна система, елементи якої відображають основні положення дидактичний спрямовані на виховання учнів і формування їхньої пізнавальної активності. Сучасний урок включає зміст, форми, методи і засоби навчання.

Вимоги до сучасного уроку мови

Сучасний урок мови – надзвичайно кондентований процес:

- ❖ урок потребує застосування вивчення нового матеріалу великими логічно завершеними частинами – блоками;
- ❖ кожен урок має відзначатися граничною насиченістю, корисною роботою, що активно впливає на формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок;
- ❖ кожний вид діяльності на уроці потребує контролю і самоконтролю як з боку вчителя, так і учнів щодо себе і своїх товаришів. Цьому сприяють рецензування відповідей учнів, групове, попарне навчання, застосування тестів, комп'ютерів тощо;
- ❖ розвиток навичок самоконтролю в учнів, формування в них критичного мислення, що містить самооцінку власної діяльності та її результатів;
- ❖ безперервне удосконалення навчального процесу, відчуття його новизни, творчий підхід до кожного уроку.

Технологія сучасного уроку

Технологія сучасного уроку є необхідною ланкою схеми учень-технологія-учитель, за якою вчитель стає педагогом-технологом (майстром педагогічної справи), а учень стає активним учасником процесу навчання.

На думку вчених педагогічна майстерність учителя розвивається через фундаментальні знання з фаху, високу загальну культуру й ґрунтовну дидактичну (лінгводидактичну) компетентність.

Для технологічного навчання обов'язковим є постійний *зворотний зв'язок між учителем і учнями*, що вимагає чіткого планування й моделювання кожного уроку.

Організація сучасного уроку спирається на *інтерактивну технологію* – таку організацію навчального процесу, за якої стає

обов'язковою участю кожного учня в колективному взаємодоповнювальному, взаємодіючому процесі навчального пізнання: адже учень повинен публічно відзвітуватися про виконання поставленого перед класом чи групою навчального завдання.

Технологія опрацювання дискусійних питань

Дискусія є важливим засобом пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання. *Дискусія* – це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона значною мірою сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує вміння відстоювати свої думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

У дидактиці *дискусію відносять як до методів навчання* (способів роботи зі змістом навчального матеріалу), *так і до форм організації навчання*. Дехто з науковців вважає дискусію різновидом ігрових форм занять, співробітництва, коли з обговорюваної проблеми висловлюються всі учасники спільної діяльності.

Значення дискусії

Вона може виступати як:

1. Метод засвоєння знань, закріплення їх та формування умінь і навичок.
2. Метод розвитку творчих здібностей та особистісних якостей учнів.
3. Метод стимулювання й мотивації учня.
4. Освітня і виховна цінність.
5. Дискусія вчить глибокому розумінню проблеми, самостійної позиції, оперуванню аргументами; формує критичне мислення, вчить зважати на думки інших, визнавати вдалі аргументи краще розуміти іншого, сприяє формуванню власних переконань, світогляду.

Використання дискусії

Використання дискусії у навчання дає можливість виділити головні організаційно-педагогічні підвалини, що є спільним для будь-якого різновиду дискусії:

- ❖ проведення дискусії необхідно починати з постановки конкретного дискусійного питання (такого, що не має однозначної відповіді й допускає різні варіанти вирішення, навіть протилежні);
- ❖ у центрі уваги повинен бути ймовірний перебіг (що було б можливим ...);
- ❖ усі висловлювання учнів повинні стосуватися тільки обговорюваної теми;
- ❖ учитель має виправляти помилки й неточності учнів та спонукати учнів робити те саме;
- ❖ усі твердження учнів повинні супроводжуватися аргументами, обґрунтовуватися, для чого вчитель ставить добре продумані запитання (Які факти свідчать на користь вашої думки? Як ви дійшли такого висновку? Як ви мислили?);
- ❖ закінчити дискусію необхідно як прийняттям узгодженого рішення, так і збереженням існуючих розбіжностей між учасниками

дискусіє.

При плануванні дискусії вчитель повинен урахувати кілька важливих чинників:

- **час**, необхідний для проведення дискусії, його узгодженість з іншими видами роботи під час заняття;
- **місце**, що створює оптимальні умови для обговорення учнями проблеми і стеження за його перебігом решти учнів;
- **матеріали**, необхідні для роботи учнів на уроці;
- письмові інструкції щодо способів виконання завдань;
- **уміння учнів працювати в групах.**

Запорукою успішності дискусії є її чітка організація, що досягається завдяки кільком чинникам:

1. Ретельне планування дискусії. Складання плану дає можливість організувати як збирання учнями необхідної інформації, так і проведення самої дискусії.

2. Чітке дотримання правил ведення самої дискусії всіма її учасниками.

3. Дотримання визначеного регламенту (рівномірний розподіл часу на колективне обговорення, вирішення проблеми та підведення підсумків).

4. Продумане керівництво дискусією вчителем (надання учням часу для обміркування питань, попередження надмірних узагальнень, спонукання учнів до поглиблення думок та ін.).

Технології опрацювання дискусійних питань

Метод ПРЕС. З цієї технології варто починати роботу над навчанням школярів дискутувати. Вона використовується під час обговорення вправ, у яких потрібно зайняти й чітко аргументувати визначену позицію з проблемою, що обговорюється. Метод навчає шукати, формувати аргументи, висловлювати думки у виразній і стислій формі, переконувати інших.

Метод «Займи позицію». Цим методом варто розпочинати роботу над дискусійними питаннями та проблемами. Його можна використовувати для демонстрації різних поглядів на проблему. Слід використовувати дві протилежні думки, що не мають однієї відповіді.

Метод «Зміни позицію». Технологія дає можливість обговорювати дискусійні питання за участі всіх учнів. Метод дозволяє стати на точку зору іншої людини, розвивати навички аргументації, активного слухання.

Метод «Неперервна школа думок». Одна із форм обговорення дискусійних питань, метою якої є розвиток в учнів прийняття особистого рішення та вдосконалення вміння аргументувати свою думку.

Дискусія в стилі ток-шоу. Це технологія структурованої дискусії у якій бере участь увесь клас. Дозволяє контролювати хід дискусії, оцінювати участь кожного з учнів. Її метою є отримання учнями навичок публічного виступу, дискутування, захисту власної позиції. Учитель на такому уроці є ведучим. Він оголошує тему, пропонує учням коротку

розповідь або перегляд відеофрагменту з досліджуваної проблеми.

Виступ учня на уроці-диспуті

Диспут – активне обговорення проблеми, що цікавить його учасників, палка суперечка викликана бажанням якомога глибше розібратися у питаннях що обговорюються.

Виступ під час дискусії

Це роздум проблемного характеру. Темою цього роздуму є вирішення певної проблеми чи складного питання, яке намагається знайти автор.

Види виступів:

1. Монолог-ствердження.
2. Монолог-спростування.

Структура виступу.

1. Вступна частина (твердження).
2. Основна частина (докази, аргументи).
3. Висновки.

Теми виступів

1. Жити гідно – що це значить?
2. Кого ви вважаєте героєм нашого часу?
3. Що значить – бути багатю людиною?
4. Чи потрібна освіта сьогодні?
5. Гроші, скільки їх треба для щастя?
6. Чи існує любов з першого погляду?

Висновки. На сучасному уроці української мови велика увага приділяється розвиткові пізнавальної діяльності учнів, логічного й критичного мислення, творчих умінь і навичок; він має мовленнєву спрямованість; під час навчання здійснюється особистісний підхід до навчання. Урок потребує застосування вивчення нового матеріалу великими логічно завершеними частинами – блоками; кожен урок має відзначатися граничною насиченістю, корисною роботою, що активно впливає на формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок. Кожний вид діяльності на уроці потребує контролю і самоконтролю як з боку вчителя, так і учнів щодо себе і своїх товаришів. Цьому сприяють рецензування відповідей учнів, групове, попарне навчання, застосування тестів, комп'ютерів тощо.

Безперервне удосконалення навчального процесу, відчуття його новизни, творчий підхід до кожного уроку – запорука успіху.

Література

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
2. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. Київ: Радянська школа, 1981. 176 с.
3. Голуб Н. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики: проблеми і перспективи. *Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах)*. 2013. № 6. С. 14–18.
4. Голуб Н. Методичні рекомендації щодо навчання української мови в умовах компетентнісного підходу. *Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах)*. 2013. № 9. С. 2–7.

5. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 7. С. 18–23.

6. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків: Основа, 2007. 176 с.

7. Хорошковська О. Н. Теоретичні основи відбору змісту мовного й мовленнєвого матеріалу. *Початкова школа*. 2005. № 7. С. 23–27.

Пахомова Н.

– учитель математики загальноосвітньої школи I–III ст. № 5
м. Слов'янська Донецької області

Плутенко К.

– учитель англійської мови загальноосвітньої школи I–III ст. № 5
м. Слов'янська Донецької області

УДК 373.5.016:[51+811.111]

ДІЇ З РАЦІОНАЛЬНИМИ ЧИСЛАМИ

(бінарний урок з математики та англійської мови, 6 клас)

У статті запропоновано бінарний урок з математики та англійської мови в рамках концепції нової української школи та оновлення змісту навчально-виховного процесу.

Ключові слова: англійська мова, математика, бінарний урок, навчально-виховний процес, нова українська школа, раціональні числа.

Пахомова Н.

– учитель математики общеобразовательной школы № 5
г. Славянска Донецкой области

Плутенко Е.

– учитель английского языка общеобразовательной школы № 5
г. Славянска Донецкой области

ДЕЙСТВИЯ С РАЦИОНАЛЬНЫМИ ЧИСЛАМИ

(бинарный урок по математике и английскому языку, 6 класс)

В статье предложен бинарный урок по математике и английскому языку в рамках концепции новой украинской школы и обновления содержания учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: английский язык, математика, бинарный урок, учебно-воспитательный процесс, новая украинская школа, рациональные числа.

Рахомова Н.

– Mathematics Teacher, Comprehensive School 5, Sloviansk

Plutenko K.

– English Language Teacher, Comprehensive School 5, Sloviansk

ACTIONS WITH RATIONAL NUMBERS

(binary lesson of Maths and English, year 6)

The article suggests the binary lesson in Mathematics and English which was given in accordance with the conception of «New Ukrainian school» and the renovation of the content of the educational process.

The modern Ukrainian school is gradually abandoning the classical frontal form of education, going beyond short-term and isolated teaching. That is why school teachers pay more attention to introduction of integrative training. Integrated processes allow to reduce student load, to reveal the general rules of laws, theories

and ideas of different sciences and the corresponding school subjects, to increase the interest to the studied material. The elements of research have the main role in integrated lessons. Preparation and conducting of such lessons contribute to the development of numerous key student competences and give them the opportunity not only to acquire certain knowledge, skills and abilities, but also use them in practice.

One of the main forms of integrated training is binary lessons that are conducted by two teachers of different subjects. They combine material into one theme. The stages of such lesson are not isolated from each other but harmoniously connected, flexible and able to intertwine.

The current state of international relations of Ukraine, its entrance to European and world space, makes it necessary to consider a foreign language as an important means not only for intercultural communication, but also as a necessary attribute of the life of a Ukrainian person, especially a young person who will create our future. Therefore, the introduction of integration of study subjects with a foreign language is, in our opinion, one of the main areas of study. It is the integration of English with Maths that we offer in this article.

Key words: *English, Maths, binary lesson, educational process, new Ukrainian school, rational numbers.*

Постановка проблеми. Сьогодні освіта стоїть на порозі змін. Реформування української школи передбачає формування випускника як конкурентоспроможної особистості, яка здатна критично ставитись до обставин, порівнювати альтернативні точки зору та приймати зважені рішення. Сучасна освіта поступово відмовляється від класичної фронтальної форми навчання, виходячи за межі короткострокового та ізольованого викладання. Саме тому вчителі школи повинні приділяти увагу запровадженню інтеграційного навчання. Інтеграційні процеси дозволяють зменшити навантаження на учня, розкрити загальні закономірності законів, теорій, ідей у різних науках і відповідних їм навчальних предметах, підвищити інтерес до матеріалу, що вивчається. Головне місце під час інтегрованих уроків відводиться елементам пошуку. Підготовка та проведення таких уроків сприяє розвитку багатьох ключових компетентностей учнів, дає їм можливість не лише набути певних знань, вмінь та навичок, але й застосувати їх на практиці.

Однією з основних форм інтегрованого навчання є бінарні уроки, які проводять два вчителя-фахівця з різних предметів та об'єднують матеріал навколо однієї теми. Етапи такого уроку не ізольовані один від одного, а органічно взаємопов'язані, пластичні та можуть переплітатися один з одним.

Мета статті: у рамках концепції нової української школи запропонувати бінарний урок з математики та англійської мови, який допоможе учням 6 класу розвивати мовленнєву компетентність при роботі на уроці математики англійською мовою.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її до європейського та світового простору зумовлюють розглядати іноземну мову як важливий засіб не тільки міжкультурного спілкування, але й взагалі як необхідний атрибут життя

української людини, особливо молодій людині, яка буде створювати наше майбутнє. Тому, впровадження інтеграції навчальних предметів з іноземною мовою є, на наш погляд, одним із основних напрямів навчання. Саме інтеграцію англійської мови з математикою ми і пропонуємо в даній розробці.

Тема уроку: Дії з раціональними числами. Actions with rational numbers.

Вид уроку: комбінований. Урок закріплення вмінь та навичок виконання дій з раціональними числами та придбання нових знань з англійської мови.

Мета уроку:

- Повторити та закріпити правила дій з раціональними числами.
- Вивчити за закріпити математичну термінологію за даною темою англійською мовою.
- Стимулювати розвиток полікультурної та мовленнєвої компетентностей учнів при роботі на уроці математики англійською мовою.
- Розвивати комунікативну компетентність, самостійність та особисту відповідальність за результати роботи.
- Стимулювати бажання учнів сприймати цілісність навколишнього світу через зв'язок математики з іншими предметами.

Обладнання: словники з математичною термінологією англійською мовою; фломастери; ватмани; роздатковий матеріал в вигляді умов математичних прикладів; презентація для демонстрації основних моментів уроку на екрані; мультимедійний проектор.

Форми та методи роботи на уроці:

- Фронтальне опитування учнів.
- Письмовий самоконтроль через виконання тестових завдань.
- Робота біля дошки.
- Пояснювально-ілюстративні методи роботи вчителя з метою вивчення нового матеріалу (математична термінологія англійською мовою).
- Репродуктивні з боку учнів через демонстрацію вмінь застосувати отримані знання під керівництвом вчителя.
- Створення цікавої ситуації для стимулювання зацікавленості учнів та заохочування їх до роботи над завданнями.
- Рефлексивне відтворення емоційно-психологічних вражень від результатів роботи на уроці.

Хід уроку:

1. Організаційний момент (вступне слово вчителя математики).
2. Актуалізація опорних теоретичних знань учнів з математики (фронтальне опитування): *раціональне число, види раціональних чисел, протилежні числа.*
3. Робота вчителя англійської мови зі словником № 1:

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології

число	number
додатне число	positive number
від'ємне число	negative number
плюс	plus
мінус	minus
раціональне число	rational number
протилежне число	opposite number
0	O, zero, nought, nil (null)
0,2	O point two/two tenths
1,25	One point two five

4. Актуалізація опорних теоретичних знань учнів з математики (фронтальне опитування).

Правила додавання раціональних чисел:

• **Сума від'ємних чисел є від'ємне число, модуль якого дорівнює сумі модулів даних чисел:**

Приклад: $-14 + (-12) = -26$

Сума чисел з різними знаками дорівнює числу, знак якого є знак більшого за модулем з цих чисел, а його модуль дорівнює різниці модулів даних чисел:

Приклади: $15 + (-21) = -6$

$-18 + 26 = 8$

• Правила віднімання раціональних чисел:

Щоб відняти число, треба додати йому протилежне:

Приклади: $-7, 12 - 5,6 = -7,12 + (-5,60) = -12,72$

$-8,3 - (-4,11) = -8,30 + 4,11 = -4,19$

5. Письмовий самоконтроль учнів через виконання тестового завдання з прикладами на додавання та віднімання раціональних чисел.

Знайди відповідність (3 хв)

1) $-2,8 + 15,6$

A) 2,2

2) $2,13 + (-6,5)$

B) $-7\frac{6}{9}$

3) $-1,3 - (-3,5)$

C) 0

4) $-5\frac{5}{9} - 2\frac{1}{9}$

D) 12,8

5) $-3\frac{5}{9} + \frac{1}{9}$

E) $-4,37$

6) $-5,14 + 5,14$

F) $-3\frac{4}{9}$

G) $-4,8$

ПЕРЕВІР СЕБЕ!

- 1) D
- 2) E
- 3) A
- 4) B
- 5) F
- 6) C

6. Робота вчителя англійської мови зі словником №2

додавання	addition	$a+b=s$ a plus b is equal to s
віднімання	subtraction	$a-b=s$ a minus b is equal to s
сума	sum	
різниця	difference/remainder	
плюс	plus	
мінус	minus	
дорівнює	equal to/is	
$-14 + (-12) = -26$	minus fourteen plus negative (minus) twelve is minus twenty-six	
$15 - 21 = 15 + (-21) = -6$	fifteen minus twenty-one is fifteen plus (minus) twenty-one is minus six	

7. Виконання двох завдань з тесту на дошці з використанням математичної термінології англійською мовою.

8. Актуалізація опорних теоретичних знань учнів з математики (фронтальне опитування)

- Правила множення та ділення раціональних чисел:

При множенні та діленні раціональних чисел виконуємо вказану дію, при цьому знак результату визначаємо за наступними правилами: мінус на мінус є плюс, мінус на плюс є мінус.

Приклади: $-5 \cdot 6 = -30$

$-3,6 : (-3) = 1,2$

9. Письмовий взаємоконтроль учнів через виконання тестового завдання з прикладами на множення та ділення раціональних чисел.

ЗНАЙДИ ПРАВИЛЬНУ ВІДПОВІДЬ (2 ХВ)

- 1) Число -24 є значенням виразу:
 A) $-6 \cdot (-4)$ B) $32 - (-8)$ C) $48 : (-2)$
- 2) Добуток чисел $3,2$ та -3 дорівнює:
 A) $0,2$ B) $-9,6$ C) $9,6$
- 3) Частка чисел -6 та $-0,3$ дорівнює:
 A) $-1,8$ B) 2 C) 20
- 4) Результат дії $-\frac{5}{8} : \frac{3}{7}$ дорівнює:
 A) $-\frac{35}{24}$ B) $-\frac{15}{56}$ C) $\frac{35}{24}$

ПЕРЕВІР СВОГО ДРУГА!

- 1)   C
- 2)   B
- 3)   C
- 4)   A

10. Робота вчителя англійської мови зі словником № 3:

множення	multiplication	$a \times b = a \cdot b = c$ a times b is equal c; a multiplied by b is equal to c;
ділення	division	$a : b = a / b = c$ a divided by b equals c; a over b is equal to c
добуток	product	
частка	quotient	
поділити на	divided by/over	

помножити на	multiplied by/times
$- 5 \cdot 6 = - 30$	minus five multiplied by six is minus thirty
$- 3,6 : (-3) = 1,2$	minus three point six divided by minus three is one point two

11. Виконання двох завдань з тесту на дошці з використанням математичної термінології англійською мовою.

12. Знайомство учнів з математичною термінологією на французькій мові.

13. Створення цікавої ситуації для стимулювання зацікавленості учнів та заохочування їх до роботи над завданнями (поява таємничої гості)

Слова гості. Good morning, dear children! Where am I? Town? School? Form? What lesson are you having now? Maths? (That's great.) I am a teacher of Mathematics. But I live and work in a very, very far country. I am here because I tried to help my student. He invented the machine for fast displacement in space. And I took part in this experiment. And now I am here. Though, not for a long time. Till the device lets me to transfer in space only for ten or fifteen minutes, not for longer. So, I'll need to come back soon. But I have a problem. I had a suitcase where there were all my notes for the lesson. I have lost it during my transference. But when I return, I'll need to go to the lesson (right away). What is the theme of your lesson? It's great. It is the same topic which I also need. Do you know how to do the sums with the positive and negative numbers? Then help me! I have a lot of tasks with which you should cope and tell me how you did them because my glasses were left in my suitcase and I can't see anything without them. But I'll try to memorize your answer. You need to tell them in English, otherwise I wouldn't be able to understand you.

(Привіт, діти! А де це я опинилася? Яка це країна? А місто? Школа? Клас? А який у вас зараз йде урок? Математика? Як чудово! Я сама вчителька математики! Тільки живу я і працюю в іншій країні, дуже далеко звідси. А до вас я потрапила, тому що захотіла допомогти своєму учневі. Він винайшов прилад для швидкого переміщення в просторі. І я зголосилася допомогти йому в проведенні експерименту. І ось я тут. Правда, ненадовго. Поки прилад дозволяє перенестися в просторі хвилин на 10-15, не більше. Значить, мені треба буде скоро повертатися. От тільки біда. Я була з портфелем, де лежали всі мої конспекти з підготовки до уроку. А він чомусь загубився при моєму переміщенні. А коли я повернуся, мені треба буде відразу йти на урок. А яка тема вашого уроку? Чудово! Адже це та сама тема, яка потрібна і мені! А ви вмiєте вирішувати приклади з додатними і від'ємними числами? Тоді допоможіть мені! У мене є завдання, з якими ви повинні впоратися і розповісти мені, як ви їх вирішували, тому що в портфелі залишилися і мої окуляри, а без них я дуже погано бачу. Але я спробую запам'ятати ваші відповіді! Тільки говорити треба буде англійською мовою, інакше я вас не зможу зрозуміти).

14. Робота в групах з демонстрацією виконаних завдань на дошці з використанням математичної термінології англійською мовою.

Завдання для груп:

$$(3,5 - 4,9) : 0,7$$

$$-1,3 \cdot (3,21 + 1,3)$$

$$x + 7,45 = 3,8$$

$$4,3y = -9,03$$

$$a : (-1,8) = -6,1$$

15. Домашнє завдання: виконати завдання інших груп з використанням в процесі виконання математичної термінології англійською мовою.

16. Рефлексивне відтворення емоційно-психологічних вражень від результатів роботи на уроці (метод «Валіза вражень»).

Дидактичний зміст методу: Підводячи підсумки уроку, вчитель разом з дітьми збирає уявну валізу, заповнюючи її всіма можливими висновками, що демонструють основні етапи та головні емоційні моменти уроку. Валізу бажано заготувати у вигляді малюнка, а всі висновки – у вигляді яскравих наліпок, які і прикріплюються до валізи. Приклади висновків для наліпок щодо даного уроку:

Математична термінологія англійською мовою.

Задоволення результатами своєї роботи.

Правила дій з раціональними числами.

Вміння працювати в команді.

Прагнення знати більше.

Гарний настрій.

Розуміння єдності навколишнього світу.

Висновок. Ця методична розробка, вважаємо, буде корисна всім учителям-предметникам як приклад структури уроку, що поєднує вивчення певного предмету з іноземною мовою. В ній подані основні моменти, що стосуються такого поєднання. Задоволення від проведення такого цікавого уроку корисне як для учнів, які закріплюють свої знання з одного предмету та набувають нових знань з другого, так і для вчителів, які намагаються дати своїм учням можливість рухатися вперед не тільки за програмовими правилами, а і виходячи за їхні межі. Крім того, проведення таких уроків дає можливість і самим вчителям обмінюватися досвідом, збагачуючи свій педагогічний багаж. Саме тому практика проведення бінарних та інтегрованих уроків, тематичних тижнів, розробка STEM-проектів стало основним змістом роботи всіх учителів нашої школи.

Література

1. Математичні дії англійською мовою. URL: <http://langformula.ru/math-in-english/>.

2. Мелецька С. А. Інтегроване навчання як чинник оптимізації природничо-математичних дисциплін. *Хмурівські читання*: Обласна науково-практична Інтернет-конференція. URL: goo.gl/ed5Wgf.

3. Мерзляк А. Г., Полонський В. Б., Рабінович Ю. М., Якір М. С. Математика 5 клас: збірник задач і завдань для тематичного оцінювання. Харків: Гімназія,

2012.

4. Несвіт А. М. Англійська мова (6-й рік навч.): підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2014. 224 с.

5. Тарасенкова Н. А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О. Математика 6 клас: підручник. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2014. 301 с.

Маторина Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і славянської філології Донбасського державного педагогічного університету

УДК 378.147.091.33:811.161.1

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ НЕТРАДИЦИОННЫХ ЗАДАНИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ЯЗЫКУ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

В статье описываются пути и способы активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам на основе применения в учебном процессе нетрадиционных заданий. Безусловно, использование такого вида работ делает процесс обучения более живым и интересным, повышает мотивацию студентов, способствует их активизации. Тем более очевидной является необходимость строгого соблюдения определенных дидактических требований к используемому в учебном процессе нестандартному лингвистическому материалу.

Ключевые слова: лингводидактика, учебный процесс, познавательная активность, нетрадиционные задания, русский язык.

Маторина Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

ПРО ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ НА ЗАНЯТТЯХ З МОВИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИШІ

У статті описано засоби й способи активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів та їхнього інтересу до лінгвістичних знань, розвитку інтелектуальної ініціативи й творчого підходу до дослідницьких пошуків завдяки використанню в навчальному процесі нетрадиційних завдань. Безперечно, такий підхід сприяє підвищенню мотивації студентів до отримання знань. Водночас потрібно усвідомлювати необхідність послуговуватися в роботі з нестандартним лінгвістичним матеріалом певними методичними засадами.

Ключові слова: лінгводидактика, навчальний процес, пізнавальна активність, нестандартні завдання, російська мова.

Matorina N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

THE USE OF NON-TRADITIONAL TASKS AT THE LANGUAGE CLASSES AT THE PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

The article focuses on the ways and methods of the stimulation of the students-philologists' cognitive activity and interest to linguistic knowledge, of the development

of their intellectual initiative and the creative approach to the research by on the basis of using non-traditional tasks in the educational process. Undoubtedly, using non-traditional tasks makes the learning process more lively and interesting, increases the motivation of students, and promotes their activation. All the more obvious it is the need for strict adherence to certain didactic requirements for non-traditional tasks used in the learning process.

The non-standard task is a very broad concept. It includes the whole set of features that allow to distinguish the tasks of this type from the traditional (standard) ones. The main distinguishing feature of the non-standard tasks is their connection with the activity which is called the productive, creative one in psychology. There are also other features: individual search for the ways and variants of solving the given task; unusual conditions of work; active use of the knowledge received before in unknown conditions. The non-standard tasks can be presented as problem situations and business games, contests and competitions and other tasks with the elements of entertaining.

Diversity, creativity and effectiveness of using the non-traditional tasks in the educational process of a pedagogical university in language classes should certainly motivate lecturers to use them extensively in teaching the Russian language. Students, in their turn, will be guaranteed exciting classes in the atmosphere of immersion in the realities of the language being studied.

Key words: *linguodidactics, educational process, cognitive activity, video technology, non-traditional tasks, Russian language.*

Проблема современного образования – ослабление у многих обучающихся интереса к учению. Почему это происходит? Причины такого негативного явления неоднозначны. Это перегрузка однообразным учебным материалом, и несовершенство методов, приемов и форм организации учебного процесса, и недостаточная объективность оценки знаний и умений, и утомляющая неорганизованность, и несложившиеся межличностные отношения. Отрицательно сказываются также и весьма ограниченные возможности для творческого самопроявления.

Постановка проблемы. Как увлечь студента своим предметом так, чтобы он шел на занятие с радостью, с жадью познания нового? В результате поиска ответа на этот вопрос пришли к выводу о том, что интерес к занятиям можно вызвать у студентов в том числе и нестандартностью подхода к содержанию и формам организации изучения предмета.

Использование нестандартных (нетрадиционных) заданий в обучении является «эффективным средством стимуляции речевой и мыслительной деятельности студентов, создавая условия для реализации проблемности обучения, активизации познавательной творческой деятельности, повышения интеллектуального уровня, расширения их кругозора» [7, с. 4].

Наблюдения свидетельствуют: в вузах отсутствует *системный* подход к использованию нетрадиционных заданий в учебно-воспитательном процессе, в том числе и на занятиях по русскому языку, хотя их применение представляет большие возможности в обучении, приводит к целому ряду положительных эффектов:

обогащает занятия эмоциональной окрашенностью; психологически облегчает процесс усвоения; возбуждает и усиливает живой интерес к предмету познания; повышает качество обучения; повышает производительность труда преподавателя и студента, способствуя рациональному распределению времени занятия; помогает доходчиво объяснять материал, делать его интересным и т. п.

Анализ последних публикаций. Теоретическая разработка основ применения нестандартных заданий в учебном процессе, а также основные направления и формы работы с нестандартным лингвистическим материалом представлены в работах Е. А. Бариновой, Г. И. Блинова, А. И. Власенкова, Т. М. Воителевой, Т. Н. Волковой, А. Д. Дейкиной, А. И. Дунева, Т. А. Ладыженской, М. С. Лапатухина, М. Р. Львова, С. Н. Львовой, Б. Т. Панова, М. М. Разумовской, Л. А. Тростенцовой, Е. И. Целиковой, Е. Г. Шатовой и др. И все-таки лингвометодических материалов, посвященных проблемам использования нетрадиционного дидактического материала на занятиях по русскому языку, на наш взгляд, явно недостаточно [2–6; 8–11 и др.], что и предопределило выбор темы нашей публикации, а также стало доказательством целесообразности и эффективности исследований в данном направлении.

Цель статьи – описать лингводидактические особенности применения нестандартных заданий в учебном процессе при подготовке будущих учителей-словесников с целью активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам. Данное исследование не претендует на широкое раскрытие темы, его целью является описание основных дидактических принципов (подходов) при использовании нестандартных заданий в лингвистическом образовании студентов, а также подтверждение теоретико-методических предпосылок разнообразными примерами.

Изложение основного материала. Нестандартное задание – понятие очень широкое. Оно включает целый ряд признаков, позволяющих отграничить задания этого типа от традиционных (стандартных). Главный отличительный признак нестандартных заданий – их связь с деятельностью, которую в психологии называют продуктивной, творческой. Есть и другие признаки: самостоятельный поиск путей и вариантов решения поставленной учебной задачи (выбор одного из предложенных вариантов или нахождение собственного варианта и обоснование решения); необычные условия работы; активное воспроизведение ранее полученных знаний в незнакомых условиях. Нестандартные задания могут быть представлены в виде проблемных ситуаций (затруднительных положений, из которых надо найти выход, используя полученные знания), ролевых и деловых игр, конкурсов и соревнований (по принципу «кто быстрее? больше? лучше?») и других заданий с элементами занимательности (житейские

и фантастические ситуации, инсценировки, лингвистические сказки, загадки, «расследования»).

Обозначим основные теоретическо-методические предпосылки использования нетрадиционных заданий в учебном процессе на занятиях по языку в вузе.

- Готовить и использовать в учебном процессе нестандартные задания – дело хлопотное, но такая форма заслуживает внимания, если учитель творчески подходит к своему делу.

- При планировании нестандартных заданий преподавателю необходимо учитывать четыре уровня проявления активности учащихся: 1) нулевой, 2) относительно-активный, 3) исполнительно-активный, 4) творческий.

- Следует правильно формулировать цели применения нестандартных заданий:

- а) *обучающие* → способствовать усвоению новых знаний, умений и навыков по русскому языку; актуализировать, уточнять и конкретизировать знания по предмету;

- б) *развивающие* → способствовать развитию успешной (в первую очередь – языковой) личности; помогать самостоятельно и мотивированно организовывать познавательную деятельность; развивать языковое чутье, логическое мышление, внимание, память, исследовательскую инициативу;

- в) *воспитательные* → способствовать раскрытию творческих способностей; воспитывать интерес к научно-исследовательской деятельности.

- Назовем еще несколько дидактических требований к нетрадиционным заданиям на занятиях по языку в педагогическом вузе: лингвистический материал должен обязательно соответствовать возрастным особенностям; подача нетрадиционных заданий должна быть дозированной; следует применять такой материал систематически в течение всего учебного года; применение нетрадиционных заданий должно восприниматься не как развлечение, а как материал для вдумчивой, серьезной аналитической работы, зачастую выполняемой студентами самостоятельно; преподаватель должен методически грамотно вводить нестандартные задания в структуру занятия.

В данной статье остановимся на нестандартных заданиях, представляющих собой *проблемные ситуации*, т. е. «ситуации, вызывающие ... затруднение, путь преодоления которого следует творчески искать» [8, с. 4].

Такие задания могут быть двух типов:

- 1) *учебно-поисковые* задания рассчитаны на «открытие» уже познанного, открытого в науке. Они могут быть различными по установке, определяющей характер деятельности:

- первые из них предполагают опознание языковых явлений, их признаков (значение слова, грамматические значения и т. д.), обычно их называют опознавательными (определите слово, состоящее из семи

звуков; найдите четвертое (пятое) лишнее и др.);

- вторые направлены на объяснение языковых фактов, приведение доказательств; иногда их называют объяснительными (приведите примеры богатства и выразительности русского языка, используя материалы учебника (газет, журналов); докажите, что данный текст относится к научному стилю и др.);

- третьи, совмещающие целевые установки опознавательных и объяснительных учебно-поисковых заданий, являются синтетическими (например, сравните тексты и укажите разницу в стиле изложения).

Учебно-поисковые задания желательно формулировать в виде проблемных задач и вопросов;

2) *исследовательские* задания предполагают осуществление самостоятельных наблюдений над языковыми фактами и последующих обобщений и выводов. Такие задания могут быть связаны с наблюдением языковых фактов в словарях (слова, отдельные их значения, синонимы, антонимы, омонимы; части речи и др.), в газетах, журналах, научно-популярных и деловых текстах (стилистические средства), в речи сверстников, в речи, звучащей по радио и телевидению и т. п.

Выполнению исследовательских заданий должно предшествовать ознакомление со структурой исследовательской работы и приемами ее осуществления.

Структура исследовательской работы может включать:

- определение цели и задачи исследования;
- наблюдение языковых фактов;
- анализ и систематизация полученного в результате наблюдений;
- составление плана описания результатов исследования;
- описание выполненной работы.

Необходимо, чтобы студенты, приступая к исследовательской деятельности, умели работать со справочной литературой, владели элементарными навыками наблюдения фактов, учитывали последовательность анализа языкового явления; могли производить некоторые математические подсчеты и т. д.; знали, как оформить выполненную работу.

Приведем примеры (на материале нестандартных домашних заданий).

- Самостоятельное составление «Словарика терминов по русскому языку», расположение специальных слов по темам.
- Уточнение определений вузовских и школьных учебников.
- Исследование лингвистического текста учебника.
- Разработка наглядных пособий.
- Разработка новых вариантов правил.
- Различные творческие задания: написание стихов, рассказов, сказок, сценариев, сочинений на лингвистическую тему и др.
- Разработка кроссвордов, обеспечивающих подготовку к изучению нового материала и повторение основных лингвистических

терминов.

- Объединение нескольких правил в одну группу и подготовка рассказа об объединённом правиле.

- Разработка таблиц, схем, алгоритмов, опорных конспектов.

- Задания на основе материалов газет, радио, телевидения.

- Постоянные задания, направленные на развитие орфографической и пунктуационной зоркости: анализировать читаемые тексты газет, журналов, художественных произведений, определяя условия постановки знаков препинания и тех или иных букв в словах.

- Карточки для само- или взаимодиктанта с грамматическим заданием.

- Сопоставление значений и состава слова, толкование которого приводится в т. н. «бестолковых» словарях (*сопение – дуэт, безграмотный – окончивший школу без похвальной грамоты, местоимение – плацкарта*).

- Исправление ошибок.

- Редактирование текста.

- Сочинения-миниатюры по пословицам: а) языковой анализ пословиц; б) описание события (ситуации), обозначенного пословицей.

- Решение лингвистических задач, предложенных преподавателем.

- Разработка схем (алгоритмов) решения лингвистических задач.

- Придумывание лингвистических задач: сформулируйте задачу и решите её.

- Многоаспектный анализ слова. Подготовка к тематическим занятиям (лабораторным занятиям), организованным в соответствии с лингвистическим принципом поля с центром, например, «человек»: поиск текстов, выписывание пословиц, поговорок, афоризмов, крылатых выражений, цитат, словарных статей из толкового и аспектных словарей.

Нестандартные домашние задания могут плавно переходить в нестандартный опрос, например, т. н. прием «Чистая страница». У всех на столах чистые листы. Слушая ответ однокурсника, студенты попутно формулируют и записывают вопросы, которые помогут вспомнить пройденный материал, упущенное в ответе или расширить ответ. Затем свои вопросы студенты задают и обсуждают. Тот, у кого остался чистый лист, считается неподготовленным. Маленькая хитрость: при таком опросе первое слово дается тому, кто слабее, кто реже отвечает. Такой прием позволяет задействовать всю группу при опросе, студенты слушают отвечающего внимательно, чтобы уловить ошибку, упущение и подготовить вопрос.

Выводы и рекомендации. Нетрадиционные задания повышают мотивацию обучения, интерес к овладению языком, оказывая эмоциональное воздействие на студентов, что имеет важное воспитательное значение в деле формирования их морально-этических и нравственных качеств. Также они помогают интенсифицировать

учебный процесс путем приведения в соответствие речевых воздействий, темпа занятий и их организации с возможностями речемыслительной деятельности студентов.

Перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Разнообразие, креативность и эффективность применения нетрадиционных заданий в учебном процессе педагогического вуза на языковых занятиях, безусловно, должны мотивировать преподавателей широко использовать их в обучении русскому языку. Студентам, в свою очередь, будут гарантированы увлекательные занятия в атмосфере погружения в реалии изучаемого языка.

Литература

1. Андреев А. А. Введение в Интернет-образование: учеб. пособие. Москва: Логос, 2003. 76 с., ил.
2. Антонова Е. С. Где искать ресурсы для обновления школьной методики? *Русский язык в школе*. 2007. № 6. С. 10–14.
3. Антонова Е. С. Как организовать исследование на уроках русского языка. *Русский язык в школе*. 2007. № 7. С. 3–8.
4. Беспалова С. А. Использование активных форм обучения в урочной и внеурочной деятельности. *Русский язык в школе*. 2008. № 3. С. 35–37.
5. Коротаева Е. В. «Озадаченная» педагогика. *Русский язык в школе*. 2008. № 1. С. 17–22.
6. Маторина Н. М. Ещё раз о нестандартных заданиях по русскому языку. *Наукові дослідження – теорія та експеримент'2013*: матеріали дев'ятої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 29–31 травня 2013 р. Полтава: Вид-во «ІнтерГрафіка», 2013. Т. 7. С. 60–62.
7. Новикова А. К. Лингводидактическая система обучения китайских студентов-филологов русской фразеологии с использованием видеоматериалов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Российский университет дружбы народов. Москва, 2012. 18 с.
8. Подгаецкая И. М. Воспитание у учащихся интереса к изучению русского языка. Москва: Просвещение, 1985. 208 с.
9. Троицкая Н. Б. Нестандартные уроки и творческие занятия. Москва: Астрель, 2004. 167 с.
10. Халатова П. А. Технология лингвистической игры как средство формирования познавательной активности на уроках русского языка как неродного. *Наука. Мысль*. 2016. № 2. С. 18–22.
11. Шикель А. А. Как сделать урок русского языка интересным. *Русский язык и литература*. 2006. № 4. С. 23–28.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Радзієвська О.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.111'36

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ЗНАЧУЩОЇ СКЛАДОВОЇ АНГЛІЙСЬКОГО СЛЕНГУ. СЛЕНГ ТА КУЛЬТУРА

У статті схарактеризовано культурну складову англійського сленгу. Автором підкреслено нерозривність двох понять – «культура» та «феномен сленгу» в англійській мові. Особливе місце, на думку автора, займає менталітет та культура народу в процесі формування такого явища, як сленг. У свою чергу, сленг може характеризувати характер та поведінку народу. Окремо розкрито поняття «культурно-значущої складової» під час використання сленгу.

Ключові слова: сленг, культура, спільнота, менталітет, інформація.

Радзиевская О.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРНО-ЗНАЧИМОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ АНГЛИЙСКОГО СЛЕНГА. СЛЕНГ И КУЛЬТУРА

В статье характеризуется культурная составляющая английского сленга. Автором подчеркнута неразрывность двух понятий – «культура» и «феномен сленга» в английском языке. Особое место, по мнению автора, занимает менталитет и культура народа в процессе формирования такого явления как сленг. В свою очередь, сленг, может характеризовать характер и поведение народа. Отдельно раскрыто понятие «культурно-значимой составляющей» при использовании сленга.

Ключевые слова: сленг, культура, общество, менталитет, информация.

Radziyevskaya O.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor,
Department of Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training
University

THE PECULIARITIES OF CULTURALLY SIGNIFICANT PART OF THE ENGLISH SLANG. SLANG AND CULTURE

The article describes the cultural component of English slang. The author emphasizes the continuity of the two concepts – «culture» and «phenomenon of slang» in the English language. The author points out that the special place has the mentality and culture of people in the process of forming of such a phenomenon as a slang. Slang can also characterize the nature and behavior of people. It was pointed out that the concept of «cultural and significant component» is disclosed during the use of slang.

Keywords: slang, culture, community, mentality, information.

Постановка проблеми. Основний лексичний склад, а також фонетичний і граматичний лад англійського сленгу відрізняється величезною життєздатністю: дуже багато лексем сучасного сленгу і ряд

його граматичних і фонетичних рис існували задовго до виникнення літературного стандарту.

Існуючи пліч-о-пліч з іншими соціальними діалектами і літературним стандартом і тісно взаємодіючи з ними, сленг завжди виступав і виступає як певна чітко помітна мовна система, хоча, як і інші ланки мови, він постійно розвивається, поповнюється новими словами і новими значеннями слів, основний базис його лексичного, граматичного і фонетичного складу, вихідний до елементів англійських територіальних діалектів, залишається незмінним.

Предметом дослідження є культурна складова лінгвістики англійської мови.

Об'єктом дослідження є сленг, як невід'ємна складова англійської мови.

Актуальність дослідження не викликає сумніву, бо питання зв'язку сленгу та культури народу є одним з найважливіших у контексті загального вивчення феномену сленгу.

Аналіз досліджень та публікацій. Англійський сленг був предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних дослідників, таких, як-от: А. Бо, Г. Бредлі, О. Есперсен, Дж. Грінок, К. І. Кітгрідж, Г. Л. Менкен, Дж. Маррей, У. Лабов, В. Хомяков.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна функція є однією з найголовніших, базових функцій мови. До цієї функції належить, зокрема, і «функція збереження і передачі національної самосвідомості, традицій культури та історії народу» [3, с. 563]. У плані співвідношення мови і культури в рамках нашого дослідження, великий інтерес викликає питання передачі мовною одиницею культурної інформації.

Спеціальна наука лінгвокультурологія розглядає вплив культурної інформації мовних одиниць на менталітет носіїв мови. Зазначимо, що для культури США, для американців – членів лінгвокультурної спільноти характерні наступні засади: акцент на матеріальних цінностях, дії, зміни, прогрес; орієнтація на майбутнє; короткострокові плани; акцент на автономії особистості; прагнення до самостійного прийняття рішень; орієнтація на негайну винагороду. У центрі таких засад знаходиться ідея про те, що час – це гроші; його не можна витратити на дрібниці та ін. [2, с. 169]. Всі зазначені вище аспекти відображаються у мові і культурі американців.

Наведемо кілька прикладів передачі культурно значущої інформації за допомогою одиниць сленгу, наприклад: культурно значуща інформація сленгу «Kangaroo court» – «кенгуровий суд», означає незаконний судовий розгляд, нехтування принципами справедливості; втілюється в денотативном аспекті значення: в цьому виразі наголошується на тому, що «суд» обходить закон настільки ж легко, як кенгуру перестрибує перешкоди, наприклад:

«The judge held Fred in contempt for calling the proceedings a Kangaroo court» [4, с. 209].

Переклад речення звучить наступним чином: «Суддя покарав

Фреда за неповагу до суду, який назвав засідання «кенгуровим судом».

Сленг «Mickey Mouse» має кілька значень, з них виділимо два: «безглузда або нудна діяльність»; «невелика, боязка, що не відіграє великого значення людина»:

«The Army is also seeking to make military life more attractive by eliminating regulations that are sometimes called «Mickey Mouse» – rules likely to cause more irritation than they are worth» [5, с. 6].

Переклад: «Армія також намагається зробити військову службу більш привабливою, скасовуючи правила, які іноді називають «Міккі Маус» – те, що викликає більше роздратування, ніж вони того варті».

Культурна конотація такої одиниці походить від імені персонажу мультфільмів У. Діснея. «У певному сенсі Міккі Маус – це символ Америки, одне з найоригінальніших творів американської культури» [4, с. 594].

Лексична одиниця сленгу *groovy* – «приємний, спокійний, відмінний, хвилюючий», зазвичай, співвідноситься з 1960-ми роками. і рухом хіпі. Насправді ця одиниця виникла в середовищі чорних джазменів в кінці 1930-х років, завдяки чому культурно значуща інформація цього слова легко встановлюється згідно із зв'язку з висловленням *in the groove* – спокійний; приємний, чудовий, у відмінній формі. Ця одиниця також може мати значення – стильний, модний, наприклад:

This was surely the grooviest moment I'd had in many years.

Переклад: «Напевно це був найприємніший момент у моєму житті за багато років».

What a groovy family we're going to have!

Переклад: «Яка чудова сім'я буде у нас!»

Отже, наведені вище одиниці сленгу несуть в собі певну інформацію, властиву їм, в тому числі і культурну, тим самим ще раз підтверджуючи вже відому тезу про тісний зв'язок мови і культури.

Не менш важливим для нашого дослідження є такий феномен лінгвокультурології, як сленговий топонім. Вони також несуть в собі певну культурну інформацію. Як приклад візьмемо одиницю сленгу «*rodunk*» – уявне сільське містечко, де все є старомодним і поганим (використовується в мові з 1900-х рр.). Цей вираз походить від алгонкінського топоніму зі значенням «куточок землі», який був використаний для номінації декількох поселень в Новій Англії:

«I do not want a job in Rodunk» [4, с. 287].

Переклад: «Я не хочу працювати в цій глушині».

Знання іноземної мови передбачає знання культури, життя і побуту народу носія цієї мови. Наприклад, в США американці захоплені бейсболом, це є національним видом спорту, улюбленою видовищною грою країни.

З бейсболом пов'язані безліч сленгових виразів типу *bat a thousand* (вибити тисячу / досягти вершин успіху); в бейсболі (особливі досягнення гравця) /. Зазначимо, що «вибити тисячу» – абсолютно

неможливе, чисто теоретичне досягнення у бейсболі [4, с. 77].

Наприклад:»bat zero – to be completely & chronically unsuccessful» (абсолютно не мати успіхів тривалий час), «bat five hundred – to be halfway successful» домогтися успіху наполовину.

Не менш цікавим є сленговий вираз «grandstand play» – «гра на глядача», що також походить з бейсболу: так говорять про гравця, який намагається звернути на себе увагу глядачів і зірвати оплески.

При вивченні мови особливу увагу слід приділяти специфіці комунікативної поведінки на вербальному рівні в різних мовах, що відображає особливості культури відповідного народу. Як приклад можна навести деякі фразеорефлекси, за термінологією В. Г. Гака [1], такі як «Смачного!», «З легким паром!», яких немає в англійській мові, і американське «Break a leg!» – «Ні пуху, ні пера!» (дослівно: «Зламай ногу!») (традиційне побажання удачі театральному актору перед виходом на сцену, так як використання виразу «Good luck!» (Хай щастить!), вважається поганою прикметою.

Лінгвокультурна спільнота в США широко використовує в усному мовленні сленгові вислови з одиницею Dutch. В Англії це слово в XVII–XVIII ст. використовувалося як іменник і прикметник, і внаслідок торгової конкуренції і морського суперництва, в тому числі і з Голландією, ця сленгова одиниця була досить образливою. Її розмовний відтінок зберігся і в XVIII ст., що згодом увійшло в літературний стандарт у XIX ст.

В англійській мові «Dutch» походить від «Deutsch» (німецький). Це пов'язано з тим, що значну частину населення Пенсільванії в роки колонізації складали колоністи з Німеччини. Отже, ця одиниця в англійській мові не тільки зберегла відтінки та відповідну фразеологію англійської мови, а й утворило нові фразеологічні одиниці, такі як:

1. to beat the Dutch – робити що-небудь чудове. Широке використання отримало в XIX-XX ст. That beats the Dutch, that beats everything(це неймовірно, приголомшливо, повірити важко);

2. to do a Dutch – дезертирувати; втекти, залишити;

3. to talk Dutch або talk double Dutch – говорити іноземною або говорити незрозуміло; нісенітниця;

4. Dutch auction або sale – уявний аукціон або розпродаж за номінальною вартістю, особливо після того, як товари пропонувалися за високою ціною;

5. Dutch або wet bargain – угода, що укладена за пляшкою вина;

6. Dutch comfort – «Thank God it is no worse» – слабка втіха;

7. Dutch concert – «котячий концерт», хто в ліс, хто по дрова;

8. Dutch feast – вечірка, на якій господар напивається раніше гостей;

9. Dutch treat – частування, за яке кожен платить сам;

10. talk to a person like a Dutch uncle – «командувати», «розпоряджатися», говорити різко і зверхньо;

11. I'm a Dutchman if I do – Ніколи в житті!;

12. in Dutch (with) – бути скрутному становищі; в немилості.

Деякі з перерахованих вище ФО носять гумористичний і злегка зневажливий відтінок: It beats the Dutch (Дивна річ!), It's all Dutch to me (Для мене це китайська грамота) і ін.

У наведених вище американських сленгових виразах присутній культурно-значимий для даної лінгвокультурної спільності сенс – вони несуть інформацію про нещастя, антипатію, неприязні, підлість, дешевищину, нещирість тощо.

На цих прикладах можна спостерігати вплив культурного чинника в англійській мові на ментальність народу США – носія цієї мови. Отже, ми можемо констатувати нерозривний зв'язок менталітету народу з його культурою і мовою. Тому, ми погоджуємося з твердженнями дослідників про те, що «мова – дзеркало менталітету, також як культура – дзеркало мови. Менталітет народу відбивається в слові» [4, с. 106].

Висновки. Отже, виходячи з вищезазначеного, ми можемо стверджувати про те, що менталітет відзеркалюється в поведінці людей, їх одязі, побуті, культурі, укладі життя тощо. Для кращого розуміння іноземної мови і культури треба намагатися зрозуміти менталітет спільноти.

У зв'язку з тим, що одним із завдань лінгвокультурології є виділення культурної значущості мовних одиниць, наведені в роботі приклади англійського сленгу показують функціонування культурної конотації сленгізмів і культурно значимої інформації, передану лексичними і фразеологічними одиницями сленгу. Ця функція сленгових одиниць походить з призначення самого знаку – передавати інформацію, так як знак обумовлений комунікативною потребою носіїв мови. Культура, культурна інформація безперечно присутня у системі значень експресивних лексичних і фразеологічних одиниць англійської сленгу.

Література

1. Гак В. Г. Истина і люди. Логічний аналіз мови: Істина і істинність в культурі і мові. Москва: Наука, 1995. 211 с.
2. Кармін А. Основи культурології. Морфологія культури. Санкт-Петербург: Лань, 1997. 509 с.
3. Слюсарева Н. А. Функції мови. *Лінгвістичний енциклопедичний словник*. Москва, 1990. 664 с.
4. Bock Ph. K. Social structure and language structure. In: Readings in the sociology of language / Ed. by J. Fishman. New York, 1968. 603 p.
5. Johnson C. The time in. *New York Times*. 2000. P. 6.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Рубан А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1-32.09''18''

ЧАЙ, ВАРЕНЬЕ И СПИРТЫ

(гастрономические мотивы в «Записках охотника» И. С. Тургенева).

Статья вторая

В статье предложен анализ гастрономических мотивов (винопития) в «Записках охотника» И. С. Тургенева. Автор исследования показывает, что винопитие в цикле – одна из знаковых ситуаций с богатой семантикой, позволяющая рассматривать эту трапезу как элемент русского быта, сознания и национальной ментальности.

Ключевые слова: И. С. Тургенев, цикл, образ, мотив, национальные традиции, быт.

Рубан А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

ЧАЙ, ВАРЕННЯ ТА СПИРТИ

(гастрономічні мотиви у «Нарисах мисливця» І. С. Тургенєва).

Стаття друга

У статті запропоновано аналіз гастрономічних мотивів (чаювання) у «Нарисах мисливця» І. С. Тургенєва. Автор дослідження доводить, що чаювання у циклі – знакова ситуація з різноманітною семантикою, яка дозволяє розглядати цю трапезу як елемент російського побуту, свідомості та національної ментальності.

Ключові слова: І. С. Тургенєв, цикл, образ, мотив, національні традиції, побут.

Ruban A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

TEA, JAM AND ALCOHOL (gastronomic motives in I. Turgenev's «Sketches from a hunter's album»). Article two

The article presents an analysis of gastronomic motives (a wine-having custom) in I. Turgenev's «Sketches from a hunter's album». The author proves that the custom of having wine at a meal in the cycle is a significant situation with rich semantics, which allows consider this meal as an element of Russian everyday customs, consciousness and national mentality.

Key words: I. Turgenev, cycle, image, motive, national customs and traditions.

Постановка проблеми. С XII в. на территории к северо-востоку и северо-западу от Москвы развилось и укоренилось пивоварение, а в центре страны эксперименты с квасом привели в конце концов в середине XV в. к возникновению винокуренного производства и к появлению нового алкогольного напитка – ржаного, хлебного вина,

которому суждено было со временем превратиться в водку.

Чай же был завезен в Россию в период самого чудовищного, в буквальном смысле повального пьянства русского народа. В XIX в., когда в России была заведена статистика, выяснилось, что чай систематически способен вытеснять водку и сокращать распространение пьянства, ибо наглядно было доказано, что там, где возникают народные дешёвые чайные, всё меньше и меньше чувствуется влияние кабака.

В результате параллельного применения в течение 300–350 лет водка и чай стали основными напитками в России. Так, иностранцы, путешествовавшие по России или изучавшие в качестве этнографов или языковедов её население, первыми заметили, что между водкой и чаем как бы существует некое скрытое соперничество и ведётся как бы скрытая борьба за распространение и «влияние» в народе. Это же явление стала отмечать и сухая статистика, когда её завели с 30–40-х гг. XIX в. в России. Русская литература тоже представила такое соперничество чая и водки (вина).

В «Записках охотника» И. С. Тургенева наряду с изображением различного чаепития представлено и винопитие, в котором отчетливо проявляются особенности национального уклада и национального характера.

Анализ последних публикаций. В нашей работе мы продолжаем исследование гастрономических мотивов в «Записках охотника» [5] и предлагаем анализ мотива винопития. Он, как и традиционное русское чаепитие, может дополнить представление о Тургеневе-бытописателе, а также углубить широко представленную в русской классике и изучаемую сегодня «гастрономическую» категорию [1; 2; 4; 7; 8; 9 и др.]. Интерес к теме вина в русской литературе существует, доказательством чему служат научные конференции, проводившиеся в Тверском государственном университете, и публикации по их материалам сборников под названием «Мотив вина в литературе» (2001, 2002) [3], где собраны исследования по обозначенной проблематике, начиная с творчества А. С. Пушкина до наших дней. Однако работ, связанных с творчеством И. С. Тургенева пока нет.

Цель статьи – исследовать гастрономические мотивы (винопитие) «Записок охотника» И. С. Тургенева, рассмотреть их семантику и поэтику.

Изложение основного материала. В русском сознании чаепитие так или иначе соотносится с винопитием. Считается, что в чаепитии заложена идея трезвости, в винопитии – пьянства. Но это не всегда так. У винопития довольно разнообразная семантика.

В «Записках охотника» И. С. Тургенев представляет традиционный уклад русской крепостной России. Выпивают традиционно по праздникам; помещики с барского плеча потчуют крепостных «... в праздничные дни, дни всеобщего жалованья и угощения хлебом-солью, гречишными пирогами и зеленым вином, по

старинному русскому обычаю» [6, с. 26] («Малиновая вода»). Но такая барская милость полагается не всем. Так Стёпушка («человек без положения» [6, с. 25]) «не являлся к выставленным столам и бочкам, не кланялся, не подходил к барской руке, не выпивал духом стакана под господским взглядом и за господское здоровье, стакана, наполненного жирною рукою приказчика» [6, с. 26] («Малиновая вода»).

Щедрость, богатство, безудержность дворян проявляется в возможности одарить (напоить) других: так граф Алексей Григорьевич Орлов-Чесменский «пир задаст – Москву споит!..» [6, с. 50] («Одноворец Овсяников»); «деды Чертопханова жили пышно, постепному, то есть принимали званых и незваных, кормили их на убой,.. в торжественные дни поили народ вином и брагой» [6, с. 225] («Чертопханов и Недоплюскин»); в возможности купить вино: «Александр Михайлыч ... жил на большую ногу, увеличил и отделал дедовские хоромы великолепно, выписывал ежегодно из Москвы тысяч на пятнадцать вина...» [6, с. 203] («Гамлет Щегровского уезда»). Но это – то ли щедрость, то ли расточительность: «Пьяный был человек и любил угощать, и как подопьет да скажет по-французски: «се бон» (это хорошо – *А. Р.*), да облизнется – хоть святых вон неси! По всем соседям шлет пожаловать. Тройки так у него наготове и стояли; а не поедешь – тотчас сам нагрят...» [6, с. 48] («Одноворец Овсяников»).

В сознании русского человека благодарность, как правило, связывается с понятием «поднести». Бывшего помещика, приживалу и «шута» в доме, за пиликанье на скрипочке, заунывную песенку хозяин милует водкой: «– Ну, хорошо, старина, полно,.. можешь пойти наградить себя» [6, с. 42] («Мой сосед Радилов»). Двугривенный на водку получают от помещика смоленские мужики, топившие в проруби француза («Одноворец Овсяников»). Племянник Овсяникова «крестьянам просьбы сочиняет, доклады пишет, сотских научает, землемеров на чистую воду выводит, по питейным домам таскается...» [6, с. 54], за это, по мнению дяди, его благодарят: «Не водят тебя в кабаки, что ли? не поют тебя, не кланяются, что ли ... да целковенький или синенькую из-под полы в руку? А? не бывает этого?» [6, с. 55] («Одноворец Овсяников»); из-за особого расположения барина к ямщику приказано водки ему поднести («Лебедянь»); подносят рюмку водки исправнику («Гамлет Щегровского уезда»). Водки в качестве благодарности обязаны поднести доктору («... в гостиной уж самовар на столе, и ямайский тут же стоит: в нашем деле без этого нельзя» [6, с. 33] (Уездный лекарь)); доктор «с грустным сознанием бренности всего земного потребовал водочки с балычком» [6, с. 240] («Конец Чертопханова») и священнику («– Погоди, погоди, батюшка... не уходи... Я велел тебе водки принести» [6, с. 137] (Два помещика))).

Но есть в рассказе И. С. Тургенева «Два помещика» и любопытный эпизод. Это разговор одного из помещиков со священником. Изумляясь тому, что священник не пьет (он выпивает, повинуюсь помещику), помещик восклицает: «Что за пустяки! Как в

вашем званьє не пить!» [6, с. 137]. Характерно, что именно живущий на «старый лад» Мардарий Аполлоныч Стегунов не понимает, как священник может быть трезвенником. Это противоречило традиционным представлениям о служителях культа. Они должны были пить, потому что их роль в семейных и календарных праздниках не ограничивалась одним лишь отправлением церковных служб, но и предполагала самое активное участие в обильных возлияниях, которыми сопровождались народные праздники (когда «кто празднику рад, тот до свету пьян»).

«Питие», а именно это слово обозначает употребление алкогольных напитков, как правило, соотносится в русской жизни с низшим сословием, людьми, социально и материально не состоятельными. Пьют крестьяне, мелкие чиновники, отставные военные, обедневшие дворяне. Пьют от бедности, с горя: «– Бедность, бедность... Человек он пьющий, азартный – вот что! – Пить он с горя начал» [6, с. 55] («Одноворец Овсяников»).

Пьют, у Тургенева, как правило, холостые и бездельники: Обалдуй «горький пьяница», «загулявший, холостой дворовый человек, от которого собственные господа давным-давно отступились, и который, не имея никакой должности, не получая ни гроша жалованья, находил, однако, средство каждый день покутить за чужой счет», «выпивал духом стакан вина», «ни одной попойки на сорок верст кругом не обходилось без того, чтобы его долговязая фигура не вертелась тут же между гостями» [6, с. 175, 173, 175] («Певцы»). Поручик Хлопаков живет за счет приятелей, «незатейливые словечки его кормят, поят и одевают,.. решительно никаких других любезностей за ним не водится; правда, он выкуривает сто трубок Жукова в день, играет на бильярде... Пьет он тоже хорошо... да на Руси этим отличиться мудрено...» [6, с. 142–143] («Лебедянь»).

Водка развязывает языки: «Ермолай любил покалякать с хорошим человеком, особенно за чаркой, но и то недолго...» [6, с. 16]; «Арина вернулась с небольшим графинчиком и стаканом. Ермолай привстал, перекрестился и выпил духом. «Люблю!» – прибавил он» [6, с. 18] («Ермолай и мельничиха»); сосед Овсяникова «в «трезвом» виде не лгал; а как выпьет – и начнет рассказывать, что у него в Питере три дома на Фонтанке...» [6, с. 48–49] («Одноворец Овсяников»).

А вот человек мало пьющий вызывает у окружающих смешанные чувства, но, как правило, это все же больше его достоинство, чем недостаток: «Дикий-Барин ... пользовался огромным влиянием в округе... Он говорил – ему покорялись; сила всегда свое возьмет. Он почти не пил вина, не знался с женщинами и страстно любил пение» [6, с. 177] («Певцы»).

Часто чаепитие и винопитие сближаются, сосуществуя или даже совмещаясь. Водку предлагают гостю-мужчине перед обедом: «... не прикажите ли водки? ведь уж обед на столе» [6, с. 42] («Мой сосед Радиков»). «Мужское» холостяцкое чаепитие сопровождается употреблением горячительных напитков: «А в гостиной уж самовар на

столе. И ямайский тут же стоит: в нашем деле без этого нельзя» [6, с. 34] (Уездный лекарь); «... он [молодой помещик, гвардейский офицер в отставке, Аркадий Павлович Пеночкин] пил чай, смеялся, рассматривал свои ногти, курил,.. налил себе рюмку красного вина...» [6, с. 101] («Бурмистр»); «... самовар в четвертый раз появился на столе. Я достал бутылку рому. Я не ошибся. Приняв моего собеседника за мелкопоместного дворянина... Мы разговорились» [4, с. 185] («Петр Петрович Каратаев»).

В русской традиции чаепитие и винопитие охотнее обнаруживают точки соприкосновения. Порой эти действия как бы обмениваются атрибутами, граница между ними размывается: «— А что, Маша, — спросил Чертопханов, — надобно бы гостя чем-нибудь и попотчевать, а? — У нас есть варенье. — отвечала она. — Ну, подай сюда варенье, да уж и водку кстати...» [6, с. 234] («Чептопханов и Недоплюскин»).

Таким образом, в «Записках охотника» И. С. Тургенева винопитие является одной из знаковых ситуаций и приобретает разнообразную семантику, позволяющую рассматривать его как мифологему русского сознания и национальной ментальности. Тургенев продолжает «винные» традиции русской литературы и вводит некоторые семантические трансформации мотива и ситуации винопития, усложняя и расширяя их смысловые значения, связанные со сменой литературных формаций и социально-исторического контекста.

Литература

1. Голованова И. С. Традиции винопития в России и их отражение в поэзии XVIII в. *Филологические чтения: материалы Всеросс. науч.-практ. конф.* (Оренбург, 4 ноября 2005 г.). Оренбург: ГОУ ОГУ, 2005. С. 23–27.
2. Голованова И. С. Художественный концепт «вино» в русской поэзии XVIII века: 30–90-е гг. XVIII в.: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Самарский гос. ун-т, Самара, 2007. 20 с.: URL: <http://cheloveknauka.com/hudozhestvennyy-kontsept-vino-v-russkoy-poezii-xviii-veka#ixzz5MqJPLbuq>.
3. Мотив вина в литературе: материалы науч. конф. (Тверь, 27–31 октября 2001 г.). Тверь, 2001. 194 с.
4. Поддубная Р. Н. Чаепитие и не только (гастрономические мотивы у Достоевского). *Достоевский и мировая культура: альманах / гл. ред. К. А. Степанян.* Москва, 2007. № 2. С. 256–269.
5. Рубан А. А. Чай, варенье и спирты (гастрономические мотивы в «Записках охотника» И. С. Тургенева). Статья первая. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В. А. Глущенко.* Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. Вип. 6. С. 295–300.
6. Тургенев И. С. Записки охотника. Отцы и дети. Ил. А. Я. Ляшенко. Москва. Правда, 1986. 448 с.
7. Шеховцова Т. А. Чаепитие по-добычински. *Шеховцова Т. А. Проза Л. Добычина: маргиналы русского модернизма: монография.* Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. С. 96–105.
8. Шеховцова Т. А. Чаепитие в Сумах и не только. *Шеховцова Т. А. «У него нет лишних подробностей...»: Мир Чехова. Контекст. Интертекст.* Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. С. 86–96.
9. Якушева Л. А. Русское чаепитие как текст повседневной культуры. *Обсерватория культуры.* Москва, 2009. № 3. С. 108–111.

Тендітна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 821.161.2

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

Автор статті намагається простежити авторську характеристику та способи зображення жіночих образів із збірки українського письменника О. Ульяненка «Яйця динозавра». Беручи за основу власні життєві спостереження, письменник створює новий для української літератури, соціально й реалістично більш окреслений образ розкутої сучасної жінки, для якої потенційно ворожими є болісні роздуми, чутливість, переживання, скромність, щире кохання, материнство.

Ключові слова: сексуальна розкутість, відмова від материнства, ефект «зривання масок», «розвінчання міфів», місце жінки в «чоловічому світі».

Тендитная Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКО

Автор статьи пытается проследить авторскую характеристику и способы изображения женских образов из сборника украинского писателя О. Ульяненко «Яйца динозавра». Основываясь на собственные жизненные наблюдения, писатель создает новый для украинской литературы, более социально и реалистично очерченный образ раскованной современной женщины, для которой потенциально враждебными есть мучительные размышления, чувствительность, переживания, скромность, искренняя любовь, материнство.

Ключевые слова: сексуальная раскрепощенность, отказ от материнства, эффект «срыва масок», «развенчание мифов», место женщины в «мужском мире».

Tenditna N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State
Teachers' Training University

WOMEN'S IMAGES IN OLES ULYANENKO'S SMALL PROSE

The author of the article tries to trace the author's description and ways of representing women's images from the collection of the Ukrainian writer O. Ulyanenko «Dinosaur Eggs». Based on his own vital observations, the writer creates a new for Ukrainian literature, a socially and realistically outlined image of a recruited modern woman, for which painful reflections, sensitivity, experience, modesty, sincere love, motherhood are potentially hostile.

Key words: sexual liberation, denial of motherhood, the effect of «tearing down masks», «debunking myths», the place of women in the «men's world».

Постановка проблеми. Характеристика жіночих образів завжди була в центрі зацікавлень літературознавців. Бо як стверджує російська дослідниця Е. Щербаненко, «жінка є ніби дзеркалом свого часу жінка відкритіше вловлює дух свого часу, вбирає в себе те, що пропонує їй навколишній світ. Але вона ж мабуть, з інстинкту життя гостріше відчуває його негаразди, внутрішньо чинить опір руйнівній його силі»

[2, с. 209].

У 2016 році побачила світ збірка малої прози О. Ульяненка «Яйця динозавра». Тематично різні за звучанням твори об'єднані центроутворюючими жіночими образами.

Хоча у стилістичній манері письменника відсутнє традиційне для української літератури змалювання образів діючих персонажів, митцеві все ж таки вдається оригінально подати доволі вичерпну характеристику своїм героїням. Перед читачем постає образ сучасної для митця жінки з чоловічої точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, творчість О. Ульяненка хоча і привертає до себе увагу різноманітних дослідників, вичерпна характеристика жіночих образів малої прози залишається поза увагою. Тому під час нашої публікації будемо спиратися виключно на тексти.

Мета та завдання дослідження – простежити авторську характеристику та способи відображення жіночих образів в малій прозі О. Ульяненка.

Виклад основного матеріалу дослідження. До визначення проблем та особливостей жіночих образів зверталися у своїх працях багато науковців, але плін часу вносить нові твори та імена, а також свої особливості та «моду». І якщо раніше на перший план під час характеристики жіночих образів виходили: духовне життя української родини, роль жінки-матері в процесі виховання, то в сучасному світі, зокрема в прозі О. Ульяненка, на перший план висувається сексуальна розкутість, збереження молодості шляхом відмови від материнства та перевага матеріальних благ над духовним світом.

У минулому залишився і образ жінки-берегині, жінки-воїна, відданої й люблячої дружини. Вона вже не є зразком мужності, витривалості, вірності.

Тому, як правило, героїні збірки «Яйця динозавра» змальовані без чіткої вікової орієнтації: «*підтоптаной молодиці*» [1, с. 11]. Вказівка ж на вік героїні почасти сигналізує про певну аномалію: «*дванадцятилітніх шльондр*» [1, с. 31], загострює інтригу розповіді: «*їй чотирнадцять років, у липні – всі п'ятнадцять*» [1, с. 83]. Або слугує для створення комічного ефекту: «*Пацани завалили одну, здерли паранджу, а натрапили на порепане обличчя беззубої шістдесятилітньої жінки*» [1, с. 47]. Лише у деяких моментах вік героїні набуває значення: «*Вона не старша тридцяти...*» [1, с. 134].

Лише частина героїнь мають імена: Алька («Біля самого синього моря»); тьотя Ліда («Жертви кохання»); Ірка («Ірка»), Алла («Кодекс польоту»). А в основному жіноцтво «діє» на сторінках малої прози як: «*баби і молодиці*» [1, с. 158], «*коханки*» [1, с. 51], «*жінки*» [1, с. 44], «*покривджена дама*» [1, с. 52], «*бецалка*» [1, с. 85], «*хазяйка*» [1, с. 105], «*дружина*» [1, с. 119], «*мати*» [1, с. 119], «*дівулі*» [1, с. 179]. Загалом вирізняючись одна з поміж іншої своїм родом занять, віком, поведінкою, освітою, зовнішністю: «*Нінка Кочеткова ... мілицейська вдова,*

пишногруда блондинка» [1, с. 180]; сексуальними вподобаннями, хобі: *«самогонниця баба Каплиха, яка ще може розкласти на карти...»* [1, с. 113] і навіть прізвиськами: *«Дружину його називали по дворах Шамаханською дівцею»* [1, с. 99].

Жінки у прозаїка стають і предметом торгівлі: *«...нею, торгували по смердючих ісик-кульських, алуштинських, ялтинських санаторіях, залізницях...»* [1, с. 17]; *«...торгував дівками, сплавляючи їх по турпутівках до Югославії»* [1, с. 32].

Авторське ставлення до своїх героїнь прочитується і в зменшено пестливих назвах: *«жіночка»* [1, с. 52]; *«бабця»* [1, с. 83]. А також миттєво «схопленими» за певними видами занять: *«Жінка сиділа на перевернутому термосі й чистила картоплю... З-за брудного халату вибивалася сукня з білими квітками на червоних берегах. Ліва нога заголена, округла, біла, так, що видно сині прожилки ... обличчя затемнене металевим рукавом повітровибірника...»* [1, с. 131]. Та у певних життєвих ситуаціях, наприклад, реакція на смерть сина: *«Мати не плаче, витирає сухі очі фартушком...»* [1, с. 1654].

Письменникові до вподоби досліджувати і зіставляти жіночі образи, які належать до різних соціальних ієрархій: *«вищого світу»* – *«Повернувся і угледів писану красуню. Зараз такі стирчать на обкладинці, нюхають кокс, катаються на спортивних машинах»* [1, с. 40] та *«маргіналів»* – *«Тьотя Ліда. Високого, богатирського зросту жінка у ватнику, з армійським підстьобом. Більмувата, з чорними вусами. Вульгарна до неможливого...»* [1, с. 40].

При цьому він користується ефектом «зривання масок»: *«Дружина професора – красуня і розумниця – несла таким матом, такою лайкою, що квіт на персиках осипався від Алушти до Сімферополя ... Упершись в боки, професорша бризкала слиною не менше любого лавочника чи двірника»* [1, с. 40].

А також протиставленням життя героїнь в минулому і тепер: *«Баба випивала частенько, підторговувала цигарками десь на Шулявці. Раніше не пила, бо викладала російську літературу та мову у середній школі»* [1, с. 85].

А також введенням до тканини тексту представниць різних національностей: *«Якутські жінки не можуть не захоплювати: привітні і лагідні, з сором'язливо опущеними додолю очима...»* [1, с. 44]. Але з обов'язковим «розвінчанням міфів»: *«...мініатюрні якутські жінки...на зимівці я потрапив на три дні у сексуальне рабство до жіночки майже двометрового зросту з м'язами, як у Шварценегера, а темпераментом, як у Тарзана»* [1, с. 43].

Перемежовує такі роздуми прозаїк власними роздумами про чинники, які впливають на сексуальність жіночої статі тієї чи іншої національності: *«Сексуальність того чи іншого народу перш за все зумовлюють соціальні ознаки. Специфіка навколишнього життя змушує жінку поступати так чи інакше, але азіатам цей закон*

продиктований конкретно з вершин соціально-релігійної ієрархії» [1, с. 44]. Та певні заборони щодо поведінки, які існують навіть в сучасному світі. Письменник, вочевидь із власного досвіду, зосереджує свою увагу на дослідженні способу життя азійських жінок: «...для чого їм придумали такі закони, найжорстокіші у Шаріаті? Чому вони ходять і ховають обличчя?» [1, с. 47]. І приходиться до несподіваного для читача висновку: «...більш хтивішої, ніж азійська жінка, немає жодної жінки в світі. І більш жорстокої... «Дай їм тільки волі. Бачив, що вони витворюють у Кабулі?» [1, с. 17]. Також він впевнений у тому, що «Якщо вам скажуть, що більше до війни схильні чоловіки, то ніколи цьому не вірте. Найбільше кайфу отримують від усього цього жінки» [1, с. 46].

О. Ульяненко намагається визначити і місце жінки в чоловічому світі. Інколи ця роль є панівною: «Ти придивляєшся до жінок, які тебе оточують, і чоловіча сутність відразу надає їм ідеалізованої форми» [1, с. 11]. Почасти навпаки – «...лупцював її немилосердно. За діло й без» [1, с. 99]. А ще частіше на перший план виступає чоловіча байдужість до жіночих проблем: «...кнала від породільних конвульсій жінка. Два обідраних чоловіки накрили її чоло марлею...» [1, с. 149].

Хоча, як зізнається сам прозаїк у оповіданні «Жертви кохання», пізнати до кінця природу стосунків «чоловік – жінка» фактично неможливо. Для читача так і залишиться таємницею, чому професор замість красуні дружини «уподобав косооку, горбату і смердючу двірничуху» [1, с. 41].

А в оповіданні «Воно» письменник взагалі експериментує. Він намагається пізнати світ жінки «зсередини», описуючи життя Нонки: «Насправді Нонка трохи зовсім не Нонка, а Микола з Василькова, відомий на кінці вісімдесятих київський трансвестит» [1, с. 28]. Але попри всі спроби знайти своє місце серед жіноцтва ця «героїня» виглядає жалюгідною: «А зараз вона – це просто звихнутий на голову мужик з квадратним обличчям, безвільним підборіддям, за тонованим кремом, де проступає синя щетина» [1, с. 29]. Хоча митець упевнений в тому, що за такими перевтіленнями майбутнє: «...пізніше вони, такі як Нонна, стануть елітою» [1, с. 29].

Важливо зазначити, що під час досліджень жіночих образів на перший план у прозаїка виходять:

- сексуальні пристрасті: «дружина пустилася берега» [1, с. 11];
- рід занять: «...за три карбованці дає совєтському солдату все, що йому потрібно для мінімуму, щоб оздоровити організм» [1, с. 11]; «Повія...дешева повія...» [1, с. 22];
- постійна подружня зрада: «...дружина-то його рідна завела шашні з водієм...» [1, с.31];
- описи частин тіла. При цьому автор зупиняється на різних часто несподіваних деталях, що переважно передають колір та відчуття. Зі шматків описів, розкиданих по всіх текстах, складається ніби як із

мозаїки, цілісна картина образу жіночого ідеалу митця: «...її білі ноги потонули в сонці...побачив струнку постать, як тканина западає в жолобок спини, гоїдається стегнами...» [1, с. 14]; «...повернула голову, висвітлила...ніжний профіль з рівним носом, виламалася згином зміїної шиї» [1, с. 16]; «...розтулені червоні губи з білим намистом зубів...» [1, с. 18]; «...засмаглі ноги...» [1, с. 18]; «...бачив міріади солоних капель, що стікали по спині...» [1, с. 18]; «затримав її пальці, холодні, як на світанку» [1, с. 19]; «Усміх...золотиться куточками вуст, а очі – як у зляканій молоденької сарни» [1, с. 83]; «...з довгою до пояса косою, білим, як хліб, обличчям...» [1, с. 95]. Інколи замість портретної характеристики достатньо лише вигуків із боку чоловічої статі: «Оце птиця! Та ти шо-о-о!» [1, с. 96]. Виняток становлять героїні з оповідань «Мент» та «Угода», яким письменник дає розлогу характеристику: «Люська Одарченко була жінкою добропорядною. Завжди накрохмалена, з невитравним кухонним запахом, з очима, велетенськими, як сливи. Вся маленька, доладно зібрана, нічого значущого. Але нічого яскравого і сліпучого. Вірізнялася Люська тільки дивакуватим блиском в очах та любов'ю до китайської кухні, і до поетів... А ще вона, Люська, приносила затишок» [1, с. 100] або «...Лорки, колишньої першої любові, повії в минулому, а зараз санітарки при будинку престарілих... Лорка повна, вилизана, мов котами, фарбована блондинка...» [1, с. 168];

– граційність чи незграбність: «м'яко...ступила...» [1, с. 14]; «...зграйками, розвіваючи спідниці, бігали жінки» [1, с. 38];

Чітку портретну характеристику замінюють дії, вчинки, звички: «...пам'ятав... як вона спить на плечі...» [1, с. 14];

– запахи: «а він вловить запах її загару... задушливі парфуми лоскотнуть ніздрі» [1, с. 13]; «...приносячи... терпкий дух горілчаного перегару та чоловічого поту» [1, с. 14];

– психологічний стан: «...вона нервово сіпається, бігає по кімнаті, жбурляє речі...падає за столом...кладає голову на лікті і плаче... бродить кімнатою, тримає за горлечко пляшку, хилить голову, теліпаються мокрі коси» [1, с. 22];

– алкогольна пристрасть: «...наливає в чарку, випиває, пляшка, сьйнувши боком, перекочується, торохкотить столом...» [1, с. 22];

– спосіб життя: «Нонна з мундштуком зависає із самого ранку в дів'явому гадючнику» [1, с. 28].

Материнство також у художньому світі О. Ульяненка відступає від усталених канонів. Тому портретна характеристика матері набуває відверто негативного звучання: «...мати Іллі – блондинка з водяними, повними гною очима, хвора на груди. Ніхто з парубків не приглядав, але дивись – покрили, й Ілля взявся на світ» [1, с. 113].

Особливого значення письменник надає мовленню героїнь. Хоча у більшості творів вони позбавлені «права голосу» взагалі. Вичерпну характеристику, як правило, вони отримують із чоловічої позиції: з

розмов чоловіків про своїх дружин, відгуків на своїх коханок чи авторської характеристики. Так, в оповіданні «Антисеміт» дружина старлея Соколова не промовляє жодної фрази, однак читач із розповідей чоловіка за чаркою: *«Він ще довго говорить про свою дружину, про її чесноти»* [1, с. 6] та відгуків інших чоловіків має докладне про неї уявлення: *«...всім відомо, що жінка у нього гарненька безмозка сучка, слабенька на передок. Перед тим, як іти в нарад, він зачиняв Лорку у чулані, з півгодини перед зачиненими дверима читав лекцію, погрожував пістолетом. Проте результатів це не давало ніяких. Лорка тікала до Москви»* [1, с. 6].

Через діалоги між чоловіком та дружиною, читач дізнається про колишнє життя Альки з оповідання «Біля самого синього моря». Короткі, почасти обірвані фрази говорять про невдоволеність подружнім життям, розбитими мріями, відсутністю перспектив на майбутнє: *«– Сволота... Я хочу бути щасливою... Хочу... Ти вкрав...»* [1, с. 22].

А трикрапки у мові жінки заповнюють роздуми чоловіка, з яких ми дізнаємося про її минуле та теперішній спосіб життя: *«...з голубенькими юначими спогадами про дівчинку на трьох, – а він розтоплював себе, розколював світ, аж доки повернув її»* [1, с. 17].

Мова ж Ірки з однойменного оповідання передає її емоційний стан, який постійно змінюється: *«Отак вона й розповідала без будь-чого там...»* [1, с. 83]; *«А зараз Ірина розбалакалася... Вона говорила так, наче наперед знала, що ця зустріч – випадок і більше ніколи не повториться»* [1, с. 85]; *«Говорить вона рідко, обличчя пашить, очі горять, беруться золотою паволокою, груденята стрибають...»* [1, с. 88]. Коли бракне слів від надмірних хвилювань, то героїня або *«...весь час мовчала»* [1, с. 83], або зривається на крик *«І тут вона кричить. Такого крику ще треба пошукати»* [1, с. 91].

Не другорядну роль під час характеротворень жіночих образів відіграє і одяг. Він говорить про матеріальний статок: *«Суконька блаженська, видно хрестиком латочки»* [1, с. 86]; ставлення членів родини: *«Мати...у вилинялій кофтині»* [1, с. 5]; допомагає підкреслити фігуру: *«...вітер забгав халат... побачив струнку постать...»* [1, с. 14]; рід занять, вік, увиразнити жіночність: *«...пам'ятав її маленьку ніжку в рожевому черевичку...»* [1, с. 15]; повідомляє про стан погоди: *«...вона втрапила під дощ... Сукня обліпила тіло...»* [1, с. 22]; сексуальні бажання: *«...а вона в легенькому купальнику, і важко втриматися од захвату...»* [1, с. 90].

Інколи автор надає значення і кольору одягу, віддаючи перевагу яскравим кольорам: *«Легенька Люська в бузковій сукні...»* [1, с. 100]; *«Вона одягає малинову, з глибокими відкотами сукню»* [1, с. 83]; *«...розгойдуючи дзвоником червоної сукні, а срібні квітки горіли...»* [1, с. 89].

А також жести. І в першу чергу – це хода. Завдяки ній ми дізнаємося про емоційний стан героїні: *«Вона йшла рівно, похитуючись»*

у такт своїй ході» [1, с. 16]; її характер: «з підтиснутими пошколярському сідницями, дріботить...» [1, с. 100]; упевненість: «розміреним кроком йшла поруч» [1, с. 84]; спокій: «...вийшла, так просто і легко...» [1, с. 89]; усталений спосіб життя: «Алька м'яко, повз нього, ступила прогнилими дошками тераси...» [1, с. 14]; рід занять: «Жінка йшла у зім'ятій сукні... Жінка йшла похитуючись, і з усього було видно, що вона п'яна» [1, с. 24].

Висновки. Отже, як бачимо, жіночі образи в малій прозі Олеся Ульяненка позбавлені рис сентиментальної ідеалізації. Беручи за основу власні життєві спостереження, письменник створює новий для української літератури, соціально й реалістично більш окреслений образ розкутої сучасної жінки, для якої потенційно ворожими є болісні роздуми, чутливість, переживання, скромність, чутливість, щире кохання, материнство.

Задля певних меркантильних інтересів чи матеріального добробуту жіноцтво терпить як фізичне, так і відверто сексуальне знущання з боку чоловіків не знаходячи іншого шляху для подолання проблем. Для них більшою мірою характерна певна пасивність, покірність долі, вони схиляються перед важкими життєвими обставинами.

Лише в образі Ірки («Ірка») О. Ульяненко намагався показати певною мірою ідеал сучасної дівчини. Порівняно з іншими образами творів автор утілює у ньому риси ніжності, лагідності, чесності, відданості. Але жорстокість середовища не дало змоги завершити історію «happy end». А тому смерть героїні надала їй життєвих реалістичних рис.

Перспективи подальших розвідок. Жіночі образи у творах О. Ульяненка ще потребують досконального вивчення, адже як говорив сам письменник: «...у жінку падаєш, як у море. І цьому ніколи не буде краю» [1, с. 19].

Можливо тому жоден із образів письменник до кінця так і не розкриває, залишаючи якусь невидиму таємницю, натяк на продовження розповіді як для себе, так і для читача: «...й коли лягав з нею в ліжку, то здавалося, що він лягає з іншою жінкою, невідомою йому жінкою...» [1, с. 18]. Хоча в кожному своєму творі намагався зрозуміти «...правило, що встановлене між чоловіком і жінкою: де та межа, що ми її в цивілізованому світі перейшли, заваливши фемінізованим топлес і чергуванням з кухнею на двох?» [1, с. 147].

Література

1. Ульяненко О. Яйця динозавра: збірка малої прози. Київ: Люта справа, 2016. 190 с.
2. Щербаненко Э. Потери на пути к себе (современная женщина Запада в жизни и литературе). *Иностранная литература*. 1985. № 3. С. 209–223.

Разживін В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 821.161.2-311.6.09 «19/20”

**СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ ОРЛИКА
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ**

Стаття продовжує серію публікацій про сучасну вітчизняну історичну прозу. Її присвячено проблемі художньої інтерпретації постаті Григорія Орлика в романі Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика» та повісті Івана Корсака «Гетьманч Орлик». Розглядається специфіка моделювання образу сина відомого українського військового та політичного діяча Пилипа Орлика, авторські особливості його трактування. Наголошується на оригінальності та своєрідності авторських версій.

Ключові слова: історична проза, моделювання, образ, інтерпретація, авторська версія.

Разживин В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**СПЕЦИФИКА МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗА ГРИГОРИЯ ОРЛИКА
В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ**

Статья продолжает серию публикаций о современной отечественной исторической прозе. Она посвящена проблеме художественной интерпретации личности Григория Орлика в романе Тимура Литовченко «Орли, сын Орлика» и повести Ивана Корсака «Сын гетмана Орлика». Рассматривается специфика моделирования образа сына известного украинского военного и политического деятеля Филиппа Орлика, авторские особенности его создания. Акцентируется на оригинальности и своеобразии авторских версий.

Ключевые слова: историческая проза, моделирование, образ, интерпретация, авторская версия.

Razhyvin V.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State
Teachers' Training University

**THE PARTICULARITY OF MODELLING OF GRÉGOIRE ORLYK'S IMAGE
IN MODERN UKRAINIAN HISTORICAL PROSE**

The article continues a series of publications on contemporary national historical prose. It is devoted to the problem of literary interpretation of the figure of Grégoire Orlyk in the Tymur Lytovchenko's novel «Orly, the Son of Orlyk» and the Ivan Korsak's short novel «Orlyk, the Son of Hetman». The particularity of modeling of the image of the son of the famous Ukrainian military and political figure Pylyp Orlyk, and writers' peculiarities of his interpretation are considered. It is emphasized on the originality and originality of the writers' version.

Key words: historical prose, modelling, image, interpretation, author's version.

Сучасна українська історична проза – явище багатоліке і різноманітне за своєю сутністю, яке на сьогодні характеризується перш

за все нелінійністю розвитку. За часів Незалежності вітчизняна література спостерігала його достатньо потужний сплеск у перші роки, викликаний реаліями постколоніального дискурсу, зокрема намаганням осмислити вже відомий історичний матеріал у якісно іншому духовному контексті. Саме в той час відбулося значне розширення тематичного діапазону та змінилися деякі акценти у трактуванні історичних подій та постатей. Потім було відносно затишшя, що тривало зовсім недовго і скінчилося новим підйомом, котрий фіксується з середини першого десятиліття XXI століття. На думку відомого письменника Олександра Ірванця, масова поява як грибів після дощу творів історичного спрямування в 2006–2014 роках відбувається за інерцією як своєрідна рефлексія на президентство Віктора Ющенка. У одному зі своїх тогочасних інтерв'ю він зазначає, що «нині це вже перетворюється на свого роду протест, може, з'явиться навіть щось нове». Певними проявами цього нового можна вважати приголомшливий успіх, який випав на долю книги Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон». Можливо, власне в такому руслі й слід трактувати появу книг Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика» та Івана Корсака «Гетьманіч Орлик», де головна дійова особа – син українського гетьмана Пилипа Орлика – Григорій.

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується суттєвими зрушеннями в царині історичної прози. Окрім вже традиційних для вітчизняної літератури посиленних пошуків нової форми, маємо спробу осмислення тих тем та особистостей, які певний час знаходилися на маргінесі письменницьких зацікавлень. Так, зокрема, набули художнього висвітлення реалії повстанського руху 20–30-х років ХХ століття чи боротьба УПА, які навіть на початку Незалежності дещо ігнорувалися. Власне в останні десятиліття посилюється також інтерес до моделювання образів відомих співвітчизників, котрі досягли певних успіхів не лише на вітчизняних теренах, а й на європейській та світовій аренах. Відчутне намагання авторів вписати постаті наших земляків у загальноєвропейський контекст, ствердити, так би мовити, нашу присутність у вирішенні тогочасних проблем. Таким чином, в інтерпретації подій домінує не мистецька, а політична доцільність, що призводить до певної їх кореляції. У результаті маємо в художніх текстах або ж насичення документальним матеріалом, який часто виглядає надмірним, або приписування персонажам тих учинків, на які за логікою розвитку вони навряд чи були здатні.

Аналіз останніх досліджень. На жаль, у відповідності до сучасних життєвих реалій, твори, що розраховані на масового читача, за незначними винятками знаходяться за межами дослідницьких пошуків науковців-літературознавців. Незважаючи на суттєвий успіх (повість Івана Корсака «Гетьманіч Орлик» 2007 року була удостоєна премії імені В'ячеслава Чорновола, а роман Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика» став лауреатом Міжнародного конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс і пісенної лірики про кохання «Коронація слова»

2010), така ж доля очікувала й на ці книги. У першому випадку маємо лише Передмову Луареата Шевченківської премії Василя Слапчука, що супроводжувала перше видання, а в другому авторські інтерв'ю та рецензію Т.Головка – це власне і весь літературно-критичний доробок, що супроводжував їхню появу. Літературознавці значну увагу приділили архітектоніці, сюжету, поетиці твору, питанню історичного факту та його трактування, специфіці жанру, особливостям нарації, однак власне проблеми моделювання образу відомої історичної постаті в контексті художнього твору лишилися поза межами їхніх інтересів.

Мета статті – з'ясувати особливості авторських версій інтерпретації постаті Григорія Орлика в повісті Івана Корсака «Гетьманіч Орлик» та в романі Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика».

Власне, як часто буває, повернення видатної особистості на материкову Україну було пов'язане не стільки з цими художніми творами, стільки з публікацією 1996 року історичної розвідки відомого дослідника з діаспори, яка до речі ніколи не полишала цікавитися нащадками видатних співвітчизників, І. Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик».

Григорій (Григор) Орлик народився 1702 року в Батурині. Син відомого гетьмана, сподвижника І.Мазепи, Пилипа Орлика, автора козацької «Конституції», фактично став вигнанцем у семирічному віці. Після здобуття освіти та блукань дворами європейських монархів наприкінці 1720-х років він оселився у Франції, «де був прийнятий на королівську службу, під час якої виявив блискучі військові та дипломатичні здібності, ставши близькою людиною в оточенні короля Людовика XV й отримавши титул графа та чин генерал-лейтенанта» [1]. Загалом біографія нашого видатного земляка наче мимоволі напрошувалася на художнє осмислення, бо апріорі могла слугувати основою для цілої низки пригодницьких творів. Адже окрім титулів і посад, що забезпечували високе статусне становище тогочасного політичного, дипломатичного та військового діяча, Григорій Орлик отримав членство в «Таємному кабінеті» французького монарха й виступив у ролі організатора розгалуженої розвідувальної мережі. Життя розвідника-професіонала не лише дозволяє відчувати себе своїм серед найрізноманітніших суспільних прошарків, а й в усі часи сповнене неймовірних карколомних авантур, про які стає відомо іншим лише з часом. Як зазначає І. Борщак, «основні прагнення Григора Орлика були зосереджені на те, щоб здобути підтримку Франції щодо ідеї відродження самостійної козацької держави. Король Людовик XV був зацікавлений в українських справах. Це пояснювалося з одного боку намаганням Франції домінувати на європейській арені, а з іншого – родинними зв'язками французького монарха. Король був одружений з польською принцесою Марією Лещинською» [1].

З ім'ям Григора Орлика досить часто пов'язують назву французького аеропорту Орлі у Парижі, яка начебто пішла від імені господаря маєтку, розташованого тут раніше. Це твердження базується

на співзвучності імен, але, на думку дослідника з діаспори, не підтверджується документально. «Григір Орлик все життя намагався популяризувати серед французів ідею козацької України, яка має право на відновлення своєї самостійності. Це було можливо лише в разі створення великої європейської коаліції проти Російської імперії. Неодноразово він бував при дворах різних сусідніх із Україною правителів – польського короля, турецького султана, кримського хана. Побував гетьманич таємно й на українських землях підконтрольних російському уряду. Г. Орлик навіть виношував ідею перенесення Запорозької Січі на Рейн. Працював він і над твором з історії України, який так і лишився незавершеним...» [1]. Достеменно відомо також, що Г. Орлик мав дружні стосунки з Вольтером, якому надавав інформацію про Україну.

За тематикою твір більше ніж вчасний, бо постать головного героя, явно неординарного військового діяча, дипломата, розвідника, належить до когорти визначних вітчизняних особистостей. На тлі сьогодення українського політикуму, який вирізняється перш за все паталогічною сірістю та жадібністю, а ще й якоюсь провінційною захланністю, вона височить таким собі взірцево-показовим монументом. Адже не кожного дня наші співвітчизники отримували всеєвропейську відомість та визнання. Корсак ретельно описує політичну діяльність Григорія Орлика, фактично залишаючи поза межами твору сутність його характеру. Автор достатньо ознайомлений з історичним матеріалом і сповна використав його у своїй повісті. Хоча навіть її жанрова дефініція «хронікально-документальна» не здатна охудожнити таку надмірну кількість цитувань, якими явно зловживає письменник. Суспільно-політичні акценти у творі розставлені у відповідності до сучасних реалій і особливих заперечень не викликають, що ж до самого тексту, то він виписаний не надто вдало. Центральна сюжетна лінія прописана нечітко. Більшість сторінок присвячено контексту, обставинам доби, суміжним персонажам. Оскільки повість невелика за обсягом, то власне постать головного героя модельовано абсолютно поверхово, без глибокого розкриття. Розлогі діалоги, а саме вони ймовірно слугують для розуміння сутності образу, виглядають штучними, занадто пафосними, позбавленими природної доцільності. Очевидно, що автор керується бажанням швидше ознайомити поціновувачів своїх творів із ще одним персонажем, здатним увійти до вітчизняного пантеону слави. Письменник удається до оригінального способу побудови образу, використовуючи не прямий опис, а цілу низку, здавалось, другорядних деталей: тут і коло знайомств; і завдання, яке отримує герой; і манера спілкування; і безмежна гордість за батька та апеляція до його заслуг; і, звичайно ж, непересічна здатність логічно мислити, передчувати події та будувати й перебудовувати плани у відповідності до реальних обставин.

Певні сумніви викликає лише намагання осучаснити деякі тогочасні назви та риторичу сьогодення видати за далеку минувшину.

Зокрема не надто коректним є вживання етноніму «білоруси» в розмові Григорія та Людовіка XIV або використання слова «єврей» замість тогочасного «жид». Взагалі ж для освіченої та вихованої людини того часу, якою подається герой твору, фраза «Я не знаю, чи поцінують колись мого батька Пилипа Орлика, але саме він є автором істинно європейської конституції, у якій свобода людини є підмурівком. Бо англійська Велика хартія прав – то лише натяк на конституцію» – абсолютний моветон навіть у контексті розмови про заслуги батька. Не було в ті часи ніякої розлогої апеляції до загальноєвропейських справ, бо й Європа як єдиний політичний організм тоді ще не окреслилася, переважали інтереси окремих націй.

Разом з тим не викликає ніяких заперечень той факт, що письменник своє завдання цілком виконав, бо все зазначене вище не заважає читачеві відчутти насамперед європейську значущість непересічної особистості, якою є головний герой твору. Слід також пам'ятати, що власне завдяки появі цієї повісті у багатьох вітчизняних читачів відбулося перше знайомство з Григорієм Орликом.

У романі Тимура Литовченка спостерігаємо суттєво іншу картину, бо й автор, підкреслюючи важливість постаті героя для сучасників, усе ж в одному із інтерв'ю, розмірковуючи про персонажа, визначає своє завдання як романіста дещо інакше: «Чим мене вразив син Пилипа Орлика? Річ у тім, що сам Пилип Орлик усе життя просидів у домашньому арешті султана й писав твори. Натомість син Григорій мусив утримувати сім'ю, де було чотири дівки і їм необхідно було попідкуватися про посаг, а ще йому треба було подбати про власну кар'єру та повернення батька Пилипа на Гетьманщину. Гадаю, несправедливо, що говорять лише про батька. Доки такі персонажі, як Григорій Орлик не оживуть для українців, доти ми не знатимемо своєї історії, не любитимемо її. А написав я роман у аспекті Орлик і його жінки. Уявив перше кохання, друге і нарешті третє, яке привело до одруження...» [5].

На наш погляд, Литовченко усі свої авторські зусилля спрямовує на те, щоб «оживити» персонажа, надати йому звичних людських рис і якостей, які не зберегли відчужено-холодні історичні документи та факти. Заявлена позиція дозволила письменнику заповнити лакуни в біографії героя та ввести в коло персонажів, пов'язаних із ним, реальних історичних осіб XVIII століття, чия причетність до Орлика іноді більш ніж сумнівна. Можна згадати відомого німецького поета, прозаїка і драматурга Йоганна Вольфганга Гете, фаворитку французького короля Луї XV маркізу де Помпадур, російського генерала, шотландця за походженням Джеймса Кейта, драматурга філософа-просвітителя, історика Жана-Франсуа Вольтера. З деякими з них Орлик насправді був знайомий, але для письменника це не надто й важливо, бо поява кожного з них це не питання історії, а втілення авторського задуму.

Власне цей твір – одна із перших спроб Тимура Литовченка в жанрі історичної белетристики, але вже тут помітна його «сюжетна

родзинка”, яка потім часто буде використовуватися. У її основі лежить оригінальна інтерпретація образу історичної особи, що суттєво відрізняється від традиційного трактування. Неймовірний вимисел чи припущення, яке дозволяє собі письменник, завжди супроводжується ретельним добром історико-хронологічного матеріалу та скрупульозним ставленням до дрібниць. Отож Литовченко досить легко може вписати свого персонажа у всесвітньо відому історію з французькими постояльцями родини Гете чи вигадати образ доньки козака Семена Півторака – Софійки, з якою він, за сюжетом твору, начебто хотів одружитися. Автор також наголошує на тому, що він залишає за собою право у творі давати власну інтерпретацію «загадковим фактам”. Разом з тим це для нього не головне, бо важливим є не шлях, а результат.

Образ головного героя Литовченко намагається моделювати передусім у його вчинках. Перед читачем постає велична постать людини, яка з раннього дитинства звикла брати відповідальність на себе за свою долю і за долі своїх рідних та близьких. Цьому зокрема слугує епізод захисту від розлючених турків зі зброєю в руках матері та сестри після арешту батька. Політичний та військовий діяч Григорій Орлик у своїх планах мріє протиставити Російській імперії такі держави, як Швеція, Польща, Туреччина, а можливо й відокремити Україну від Росії. Непересічний розвідник таємно пробирається до Гетьманщини для ведення переговорів із козацькою старшиною. Тут, правда, домінує й авантюризм як специфічна риса характеру, якою Литовченко досить щедро нагороджує своїх персонажів. Адже в основі небезпечної подорожі Орлика лежить і особистий, а не лише суспільний інтерес. Безумовний військовий таланти дозволяє йому з невеликою кількістю війська одним маневром повністю змінити, здавалось, визначений наперед порядок бою. Поряд, постійна турбота за сім'ю, нехтування власними інтересами заради родинних справ, коли навіть питання кар'єри – це лише можливість кращого і заможнішого життя для близьких.

Однак кожен із цих епізодів, які виокремлюють важливі риси характеру героя, лише підкреслює домінування в його житті однієї з них, а саме патріотизму – любові до Вітчизни, до рідної землі, до України.

Висновки дослідження. Як бачимо, йдучи різними шляхами у моделюванні образу головного героя, обидва письменники доходять схожих висновків. Для них не існує питання оцінки цієї історичної постаті, бо вона тотожна. Проблема власне полягає в тому, яким чином донести ці висновки читачеві. Іван Корсак акцентує на документальній основі, на використанні підтвердженого факту, на зображенні контексту, фону. Тимур Литовченко теж опирається на історичний матеріал (про що свідчить достатньо глибока хронологічна таблиця життя героя, складена автором), але не заперечує й вигадки, прагнучи створити перш за все живу людську особистість, яка б легко вписалася в час, а головне – залишилася б у пам'яті читача надовго. Причини нової хвилі

зацікавленості літературою історичної тематики важко визначити точно. Усе ж фактом залишається те, що знову і письменники, і читачі звертають свої погляди до минувшини, прагнуть заглянути в давні часи, відчувати подих далеких епох, ще і ще раз пережити захоплюючі події. Що ж до принципів моделювання головного героя, то істина, як завжди, знаходиться десь посередині, але сподіватися на виникнення якогось «гібридного» варіанту не варто. Обидва способи зображення мають свої переваги та недоліки, своїх прихильників та противників, тому сумнівним також виглядає домінування одного з них.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні наступних версій моделювання образів героїв історичної белетристики. Оскільки останнім часом інтерес до неї лише зростає, то й прикладів матимемо досить багато. Цікавим би виглядав зокрема статистичний аспект, який би допоміг визначити пропорції у застосуванні різних способів інтерпретації.

Література

1. Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик. Київ: Укр. письменник, 1996. 302 с.
2. Головка Т. Про таємне та явне URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/pro-taiemne-ta-yavne>
3. Корсак І. Гетьманч Орлик: Художньо-документальна повість. Луцьк: Твердиня, 2006. 124 с.
4. Литовченко Т. Орлі, син Орлика. Харків: Фоліо, 2010. 282 с.
5. Литовченко Т. Я подав матеріал в аспекті Орлик і його жінки. *Про нові короновані книжки. Розповідають самі автори...* URL: <http://h.ua/story/316920/>

Казаков И.

– кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1'06

МОТИВ ДВИЖЕНИЯ В ПОВЕСТИ В. О. ПЕЛЕВИНА «ЖЕЛТАЯ СТРЕЛА»

В статье исследуется мотив движения в повести В.О. Пелевина «Желтая стрела». На основе анализа различных модусов движения (механическое, историческое, сюжетное движение, течение времени) сделан вывод о том, что движение в повести приобретает характер постмодернистского симулякра.

Ключевые слова: постмодернизм, мотив, мотив движения, симулякр.

Казаков І.

– кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

МОТИВ РУХУ В ПОВІСТІ В. О. ПЕЛЕВІНА «ЖОВТА СТІЛА»

У статті досліджується мотив руху в повісті В. О. Пелевіна «Жовта стріла». На основі аналізу різних модусів руху (механічний, історичний, сюжетний рух, плин часу) зроблено висновок про те, що рух у повісті перетворюється на постмодерністський симулякр.

Ключові слова: *постмодернізм, мотив, мотив руху, симулякр.*

Kazakov I.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Head of the Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

THE MOTIVE OF MOVEMENT IN V. PELEVIN'S STORIES «YELLOW ARROW»

In the article under consideration the motive of movement in V. Pelevin's stories «Yellow arrow» is investigated. On the basis of the analysis various kinds of movements (mechanical, historical, subject movement, current of time) the conclusion is made that movement develops on the principles of postmodernist simulacrum.

Key words: *postmodernism, motive, motive of movement, simulacrum.*

Постановка проблеми. Постмодерністський дискурс продовжує оставатись в центрі уваги сучасного літературознавства. Незважаючи на значущість обсягу та глибини наукової літератури, присвяченої постмодернізму, на його карті лишається немало «білих плям». Однією з них – повість сучасного російського письменника В. О. Пелевіна «Жовта стріла». Творчість цього прозаїка, незважаючи на велику популярність серед читачів, недостатньо досліджено.

Аналіз останніх публікацій. Повість «Жовта стріла» знаходиться на віддаленій периферії дослідницького інтересу, хоча представляє собою достатньо цікавий та оригінальний зразок тексту, в якому чітко виражені особливості постмодерністського дискурсу. Мотив руху в творчості В. Пелевіна не ставився предметом спеціального вивчення, хоча він чітко виражений у багатьох його творах.

Ціль статті полягає в дослідженні мотиву руху в повісті В. Пелевіна «Жовта стріла». Поставлена ціль передбачає вирішення наступних завдань: 1) дослідити різні типи руху в аналізованому творі; 2) виявити специфіку функціонування мотиву руху в межах постмодерністського дискурсу повісті.

Изложение основного материала. Події твору відбуваються в поїзді «Жовта стріла», в якому пасажирів проводить всю свою життя. В повісті неодноразово підкреслюється, що залізничний склад ніколи не зупиняється. Наприклад, тут переконані в тому, що стоп-кран – це деталь титану для нагрівання води, абсолютно не передбачаючи навіть віддаленої можливості зупинки поїзда. Такі акценти роблять мотив руху (зокрема, руху наполегливого та беззупинного) одним з головних в творі. Розглянемо основні типи руху в повісті «Жовта стріла»: рух часу, механічний рух, історичний та сюжетний.

Механічний рух. «Жовта стріла» їде з невідомої та забутої, можливо, ніколи не існувалої станції

неопределенно долго (десятки, а может, и сотни лет). Никто в поезде никогда не видел локомотива и хвоста, которые далеко скрываются по обе стороны горизонта. Можно предположить, что «Желтая стрела» опоясывает весь земной шар или совершает циклические витки вокруг Земли. В любом случае поезд за многие десятилетия рейса мог неоднократно пересечь любую точку своего маршрута, что вносит в повесть мотив повторяемости и усиливает идею замкнутости. Таким образом, конкретной географической цели, конечного пункта следования у «Желтой стрелы» нет.

Подобный контекст вообще лишает модус движения пространственных характеристик, и механическое перемещение поезда становится здесь ложным подобием, иными словами, симулякром настоящего движения. Постмодернистский термин симулякр восходит к Платону, у которого служил обозначением «копии копии», где «подлинником» являлась истина бытия, а «копией» – повторение «подлинника». Ж. Делез иллюстрирует симулякр следующим образом: «Бог сотворил человека по своему образу и подобию, но в результате грехопадения человек утратил подобие, сохранив, однако, образ. Мы стали симулякрами, мы утратили моральное существование, чтобы вступить в существование эстетическое» [1, с. 49].

Хотя конечного пункта назначения у «Желтой стрелы» нет, пассажиры убеждены в том, что поезд следует к некоему разрушенному мосту, образ которого в таком контексте теряет реальную пространственно-ситуативную коннотацию и превращается в миф о конце времен, своего рода симулякр Апокалипсиса. «Желтая стрела» движется, таким образом, не столько в пространстве, сколько во времени.

Историческое движение. Поезд «Желтая стрела» превращается у Пелевина в символ современного мира (характерна старая надпись на стене заброшенного вагона: «Весь этот мир – попавшая в тебя желтая стрела» [5, с. 403]). Общественная организация этого мира несет в себе явные признаки тоталитарной системы. Идеология в «Желтой стреле» приобретает центрирующий, антиплюралистический характер. Пассажиры насильственно погружены исключительно в железнодорожную идеологическую семантику. Официальная культура и пропаганда направлены на внушение пассажирам мысли о том, что их образ жизни является единственно возможным. С раннего утра по радио передают стихи и песни исключительно на железнодорожную тематику, в театре ставят авангардную пьесу «Бронепоезд 116–511», небогатые пассажиры пьют водку «Железнодорожную», кто побогаче – потребляет коньяк «Лазо» с пылающей паровозной топкой на этикетке (циничный кич, подобный изображению распятия на бутылках с «Кагором»); пассажиры читают поэтический сборник Пастернака «На ранних поездах»; в газете «Путь» рассматриваются звукосочетания, имитирующие стук колес. Даже выцарапанная на вагонной двери надпись «Локомотив – чемпион» в таком контексте принимает

угрожающе безапелляционный и авторитарный характер.

Вместе с тем в поезде существует маргинальная группа людей, которая не только знает о существовании иного мира, но и стремится туда. К числу таких маргиналов принадлежит главный герой повести Андрей, который тайком выбирается на крышу поезда и вместе с другими, подобными ему «диссидентами», наслаждается, по крайней мере, созерцанием свободы. Если учесть, что поезд имеет металлическую обшивку, то мотив выхода на крышу обретает коннотацию попытки заглянуть за «железный занавес», разделяющий свободный и тоталитарный миры.

Такой контекст продуцирует достаточно четкие ассоциативные ряды: «поезд – Россия – тоталитаризм» и «то, что вне поезда – Запад – свобода». Однако эти аналогии в постмодернистском дискурсе повести подвергаются деконструкции. Бесконечный состав разделен на государства, в нем есть пограничные вагоны и таможи. Западные государства находятся в передних вагонах, они, естественно, более развиты. Пассажирам восточных вагонов остается только созерцать гниющие отходы западной цивилизации, выброшенные из окон (перекодировка концепта «загнивающий Запад»). Вместе с тем эти богатые цивилизованные страны тоже являются частью состава, а значит, они «по эту» сторону «железного занавеса». Поэтому маргиналы вовсе не стремятся прорваться на «благословенный» Запад (по крышам вагонов, например). Их взор, в отличие от советских и постсоветских диссидентов, обращен вовсе не на запад, а за пределы поезда. Как видим, геополитические аналогии «Желтой стрелы» и современного мира подвергаются перекодировке, разрушаются изнутри и превращают в симулякр саму идею исторического развития в синхронии.

События в «Желтой стреле» происходят во второй половине 90-х гг. XX века, о чем свидетельствует указание на то, что со времен «Перецепки» («железнодорожная» Перестройка) прошло, по крайней мере, десять лет. В повести представлен широкий спектр иронически утрированных реалий постперестроечных времен – частное предпринимательство, бандитские разборки, пассажиры в турецких спортивных костюмах, воровство металла (ложек, подстаканников, замков и т. п.).

В то же время в повести не менее выпукло проявляются черты более ранней эпохи: «железный занавес», диссидентство, очередь на жилье, идеологический диктат и т. п. Прошлое, настоящее и, очевидно, будущее цементируются образом живущих во все времена наперсточников, «священнодействующих» в заплеванных тамбурах. Такой исторический коллаж призван подчеркнуть отсутствие принципиальных изменений в сменяющих друг друга эпохах. Возникает столь любимый постмодернистами прием *deja-vu*, используемый «в качестве исключаящего какую бы то ни было претензию на новизну (принцип «всегда уже», в терминологии Делеза)» [6, с. 170].

Историческое развитие в диахронии, таким образом, превращается в фикцию и становится в «Желтой стреле» коррелятом вечного застоя, лишь имитирующего движение.

Движение времени. Характер симулякра приобретает не только историческое время, но и «физическое». Его движение теряет свою материалистическую и метафизическую целеустремленность от прошлого через настоящее к будущему, приобретая ризоматическую относительность и подвижность.

Если говорить о будущем, то его, строго говоря, попросту нет у пассажиров, едущих к разрушенному мосту. Об этой обреченности размышляет Андрей: «И не надоеет ли Господу Богу создавать одну за другой эти секунды со всем тем, что они содержат. Ведь никто, абсолютно никто не может дать гарантии, что следующая секунда наступит» [5, с. 404]. Так в повести возникают эсхатологические мотивы безысходности, густо приправленные экзистенциальными и абсурдистскими реминисценциями.

Рецепт жизни в этом обреченном мире предлагает Андрею его случайный сосед по столику в вагоне-ресторане: «К счастью путь только один – [...] найти во всем этом смысл и красоту и подчиниться великому замыслу» [5, с. 390]. В этих словах можно увидеть отголоски самых разных идеологических концепций – от экзистенциального дискурса «Мифа о Сизифе» А. Камю до советской идеологии. Постмодернистское неприятие любых идеологем, претендующих на привилегированность, озвучивает главный герой, который в ответ на высокопарные рассуждения соседа о высшей гармонии деконструирует саму возможность оптимистического взгляда на мир: «... я себе сейчас представил такого огромного пьяного мужика с гармошкой, до неба ростом, но совсем тупого и зыбкого. [...] А гармошка вся засаленная и блестит. И когда внизу это замечают, это называется отблеском высшей гармонии» [5, с. 390].

Как и будущее, время настоящее в «Желтой стреле» отсутствует. Каждое мгновение настоящего тут же превращается в прошлое: «А тот миг, в котором мы действительно живем, так короток, что мы даже не в состоянии успеть ухватить его и способны только вспоминать прошлый» [5, с. 404].

Единственное, что в поезде приобретает безусловный характер – это прошлое. Но и оно отчуждено от человека, не принадлежит ему. Значительная часть информации о прошедших временах табуирована, как и ответ на вопрос Андрея о прошлом всех пассажиров и самого состава «Желтая стрела»: «Откуда идет этот поезд?» [5, с. 403]. Андрей часто смотрит в окно и видит мусор, выброшенный пассажирами передних вагонов, разлагающиеся тела умерших. Чужое прошлое на пару секунд становится его настоящим и стремительно уносится вдаль. Идея абсурдности движения времени подчеркивается парадоксами в духе О. Уальда из письма, оставленного Андрею Ханом: «ПРОШЛОЕ – ЭТО ЛОКОМОТИВ, КОТОРЫЙ ТЯНЕТ ЗА СОБОЙ

БУДУЩЕЕ», «ТЫ ЕДЕШЬ СПИНОЙ ВПЕРЕД И ВИДИШЬ ТОЛЬКО ТО, ЧТО УЖЕ ИСЧЕЗЛО» [5, с. 428].

Как видим, состав «Желтая стрела» лишь имитирует движение в пространстве и во времени. Не случайно большинство пассажиров не замечают, что едут в поезде. Они не слышат стука колес и убеждены во вторичности того мира, который проносится за окнами. Внешний мир превращается для них в нечто трансцендентное. Поскольку именно за окна выбрасывают умерших, останки которых становятся неотъемлемой частью ландшафта, внешний по отношению к пассажирам поезда мир превращается в симулякр загробного, потустороннего. Желтая обшивка состава разделяет жизнь и смерть. В таком контексте выход из поезда означает смерть. Однако Андрей под влиянием Хана и найденной им брошюры «Путеводитель по железным дорогам Индии» приходит к осознанию необходимости изменить сформированный зомбирующей идеологией взгляд на существующий порядок вещей, сбросить шоры и заслонки своего сознания. И тогда станет ясно, что внешний мир – истинный, а поезд – его симулякр, что жизнь в поезде – это духовная смерть (движение к разрушенному мосту), а побег из него дарует жизнь.

Сюжетное движение. Литература XX века богата на различные эксперименты с художественным временем, которое может быть нелинейным, дискретным, обратным и т. п. В. Пелевин продолжает поиск новых форм игры с сюжетным временем. Повествование в «Желтой стреле» в хронологическом отношении вполне последовательно. Однако автор применяет обратную нумерацию глав: начальной становится двенадцатая глава, а финальной – нулевая.

Такое композиционное решение предполагает, по крайней мере, две, причем, противоположные интерпретации, если говорить о мотиве движения. С одной стороны, последовательность 12 → 0 может символизировать падение желтой стрелы (солнечного луча, с которым сравнивает себя Андрей в вагоне-ресторане) вниз. Расстояние до цели сокращается, и ноль означает остановку, завершение процесса движения. С другой стороны, нумерация от двенадцати до нуля подобна обратному отсчету времени перед стартом, и в этом случае ноль становится сигналом, командой к началу движения.

Постмодернистский дискурс, которому изначально присущи игровое и парадоксальное начала, достаточно легко объединяет эти интерпретации. Финиш одновременно здесь становится стартом (думается, именно в этом смысл постскриптума в письме Хана: «P. S. Все дело в том, что мы постоянно отправляемся в путешествие, которое закончилось за секунду до того, как мы успели выехать» [5, с. 429]). В нулевой главе поезд действительно останавливается. Правда, обнаруживает это только Андрей. Он, подобно солнечному лучу, достигает своей цели – окончательного прозрения. Эта остановка становится стартовой линией для начала движения в другом, «внепоездном» измерении.

Интересно, что сам по себе предстартовый отсчет не имеет

самостоятельного значения, он является лишь приготовлением к главному процессу – спринтерскому бегу, взлету ракеты и т. п. Если эту аналогию приложить к повести В. Пелевина, то обнажится симулякрность самого сюжетного движения. Оказывается, двенадцать глав текста вели читателя не вперед, даже не назад или куда-то в сторону. Они были лишь обратным отсчетом перед началом чего-то более важного и значительного, того, что начнется после главы 0. Но эта нулевая глава – последняя в произведении. За ней – область отрицательных чисел, иными словами, обратных положительным. «Положительные» ценности «Желтой стрелы» до конца обнажили свой симулякрный и ложный характер, и Андрей, перейдя финишно-стартовую линию, оказывается в другом, противоположном, «отрицательном» мире, где симулякры – копии копий – обретают свою подлинность.

В последней главе Андрей разрывает замкнутый круг и сходит с «Желтой стрелы». Он обнаруживает, что поезд внезапно остановился, вернее, остановилось в нем время. Все внезапно застыло, даже кусок рафинада неподвижно завис в стакане. То, что являлось лишь симулякром движения, обнажило свою удаленность от «подлинника». Настал момент истины: освобожденное от шор сознание Андрея восприняло ситуацию адекватно. Он открывает дверь вагона, спрыгивает на насыпь, уходит прочь, подальше от железной дороги, в неведомый ему мир, совершенно не жалея о чемодане, оставленном в «Желтой стреле».

Андрею удается разорвать круг замкнутого, зацикленного на самом себе симулякрного движения, где человек не властен над собой и собственной судьбой, где его везут неизвестно куда и неведомо зачем. Так реализуется характерное для постмодернизма стремление низвергнуть авторитарные стратегии, господствующие идеологии во имя торжества духа и сознания, освобожденных от зомбирующих манипуляций и диктата.

Выводы. Мотив движения в повести В. Пелевина приобретает характер постмодернистского симулякра. И механическое движение, и историческое, и сюжетное, и движение времени лишь имитируют динамику и целеустремленность. Остановка, прекращение этого мнимого движения становится в произведении коррелятом прорыва за пределы застойной замкнутости и началом истинного развития.

Перспективы дальнейших исследований повести «Желтая стрела» связаны с эсхатологическими мотивами произведения, его интертекстом и символикой.

Литература

1. Делез Ж. Платон и симулякр. *Новое литературное обозрение*. 1993. № 5. С. 49–56.
2. Мережинская А. Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи: Русская проза 80–90-х годов XX века. Киев: ИПЦ «Киевский университет», 2001. 433 с.
3. Можейко М. А. Deja-vu. Постмодернизм: Энциклопедия / сост. и ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. Минск: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2001.

С. 283.

4. Нефагина Г. Л. Русская проза второй половины 80-х – начала 90-х годов XX века. Минск: Экономпресс, 1998. 231 с.

5. Пелевин В. О. Соч.: в 2-х т. Москва: Вагриус, 2003. Т. 2. 432 с.

6. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература. 2-е изд., испр. Москва: Флинта; Наука, 2000. 608 с.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
Князева Р.

– магістрантка I курсу українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 821.161.2 -31. 09 «19»

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ТА ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ
РОМАНУ ЦАО СЮЕЦИНЯ «СОН У ЧЕРВОНОМУ ТЕРЕМІ»**

Стаття присвячена аналізу жанрових особливостей та поетики роману Цао Сюециня «Сон у червоному теремі». У розвідці досліджуються проблематика, поетика та система образів сімейного роману.

Ключові слова: сімейний роман, психологізм, проблематика, конфуціанство, образ.

Жижченко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Князева Р.

– магистрантка I курса украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИКИ И ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РОМАНА
ЦАО СЮЕЦИНЯ «СОН В КРАСНОМ ТЕРЕМЕ»**

Статья посвящена анализу жанровых особенностей и поэтики романа Цао Сюециня «Сон в красном тереме». В статье рассматривается проблематика, поэтика и система образов семейного романа.

Ключевые слова: семейный роман, психологизм, проблематика, конфуцианство, образ.

Zhyzhchenko L.

-Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department,
Donbas State Teachers` Training University

Kniazeva R.

– Master’s Degree Programme Student, Department of Ukrainian Language,
Faculty of Philology, Donbas State Teachers’ Training University

**PECULIARITIES OF THE POETICS AND GENRE OF CAO SAUTSINE’
NOVEL «SLEEP IN A RED TOWER»**

The article is devoted to the analysis of the genre features and poetics of the novel by Cao Sautsine «Sleep in a Red Tower». In the work, problems, poetics and the system of images of a family novel are studied.

Key words: family novel, psychology, problematics, Confucianism, image.

Постановка проблеми. Однією з поширених форм сучасного етноцентризму вважають європоцентризм. Європоцентризм – це «культурофілософська і світоглядна настанова, згідно з якою Європа з властивим їй духовним укладом є центром світової культури» [2, с. 114–115]. Європейський соціокультурний досвід сприймається як еталонна цінність світової цивілізації, а надбання інших культур сприймаються з позицій більшої чи меншої міри відповідності європоцентричній парадигмі. Такий підхід до культури й, зокрема, літературно-художньої творчості, обмежує горизонт сприймання дослідників-літературознавців. Це негативно впливає не тільки на рівень обізнаності зі світовим літературним процесом, але й на розвиток вітчизняної літератури. Як наголошував М. Бахтін, «... текст живе, тільки взаємодіючи з іншим текстом (контекстом). Тільки в точці цього контакту текстів спалахує світло, що і долучає даний текст до діалогу» [1, с. 384]. Отже, в площині діалогу літератур України та Далекого Сходу варто, на нашу думку, приділити увагу роману «Сон у червоному теремі» Цао Сюеціня, бо, як справедливо зазначив Є. Мелетинський, «цей роман можна поставити поруч з найкращими європейськими романами XVIII ст.» [3, с. 128]. Роман Цао Сюеціня «Сон у червоному теремі» як твір з вираженим автобіографізмом, психологічною достовірністю образу людини певної історичної епохи, масштабністю відтворення етнонаціонального колориту, а також багатством проблематики вселюдської значущості є ідеальним матеріалом не тільки для вивчення епохи Цин в різних культурно-історичних аспектах, але й для дослідження процесу становлення роману як жанру в історії світової літератури.

Аналіз останніх досліджень. Традиційно найбільший внесок у вивчення творчості Цао Сюеціня належить сучасним китайським літературознавцям. Упродовж останнього десятиліття роман «Сон у червоному теремі» досліджували такі китайські вчені, як Чен Цюн, Лін Лін, Цзоу Голян, Фан Мінгуан, Не Нюесень, Се Пенсюн, Цао Лібо, Ван Мен та ін. Серед літературознавців слов'янських країн цьому твору присвятили свої розвідки Д. Воскресенський, Л. Меньшиков, С. Нікольська та ін. Як справедливо зазначила А. С. Трунова, «...вивчення роману «Сон у червоному теремі» відбувається в основному в текстологічному напрямку і в галузі художніх особливостей» [4, с. 21].

Мета статті: дослідити особливості поетики та жанрову своєрідність роману «Сон у червоному теремі».

Завдання статті:

- визначити жанрові доміанти сімейного роману;
- з'ясувати особливості оповідної манери та часо-просторову організацію твору;

– проаналізувати систему образів роману.

Сімейний роман – це поширений жанр не тільки в китайській літературі, а й у світовій, і, не зважаючи на те, що класичний китайський роман виник в епоху відносної закритості Китаю від зовнішнього світу, йому притаманні деякі універсальні риси, характерні для жанру сімейної хроніки.

Під сімейним романом зазвичай мається на увазі історія кількох поколінь великої патріархальної родини, яка розгортається впродовж тривалого часу. Для нього характерні нравоописовість і відсутність авантюрного начала: уся дія структурується в зустрічах і розставаннях, радості й горі, що стаються в сім'ї. Усі суперечності й конфлікти між героями вписані в низку подій повсякденного життя. В основі будь-якого сімейного роману, й китайського зокрема, є створена автором модель патріархальної сім'ї та наявність суперечностей сімейної ідилії. Причиною протиріч стають зміни не стільки у свідомості молоді, скільки у самій основі традиційних сімейних відносин.

«Сон у червоному теремі» – нравоописовий сімейний роман про дві аристократичні родини Нінг і Жунгуй клану Цзя. Докладно описується побут і дозвілля багатой родини, яка живе за суворими конфуціанськими традиціями, але поступово приходить у занепад матеріальний і моральний, і, врешті-решт, зазнає краху.

Основні події роману розгортаються в замкненому просторі двох столичних садиб і в саду Розкішних видовищ. Образ саду є одним із ключових місць розвитку сюжету в китайській літературі. Такі особливості просторової організації твору сприяють глибшому розумінню образів.

Часопростір роману визначає розповідь, яка ведеться від однієї події до іншої без точної фіксації часу, у тексті відсутні конкретні дати й точне позначення епохи, а хронологія позначається згадками персонажів, описів незвичайних пригод або свят, що відзначаються в сім'ї. Лише іноді конкретизується дата, наприклад, «в тридцятий день одинадцятого місяця». Час у китайському сімейному романі має свої особливості. У звичайному розумінні це дата на календарі або відмітка на годиннику, плин часу відчувається й завдяки зміні доби й пори року. Однак моменти, які мають свою знаковість, свята, важливі дати і т. п., – мають свої особливості: час сповільнюється при очікуванні будь-якої події. Саме таке розуміння часу характерне для сімейного роману, тому сюжет переважно визначають народження, старіння, хвороби і смерть персонажів.

Роман «Сон у червоному теремі» відіграв важливу роль у становленні китайського реалістичного роману. Багатство життєвого матеріалу, охопленого письменником, гострота бачення й розуміння процесів життя, надали твору особливої привабливості для багатьох поколінь читачів. Роман з'явився як результат узагальнення художнього досвіду попередніх епох. Відомо, що у витоках сімейного роману була традиційна усна оповідь, яка виокремилася в літературну форму

прозаїчного оповідання ще за часів династії Сун. З часом означена жанрова форма модифікувалася у романну структуру, для якої характерні такі риси, як: наявність величезної кількості героїв, подій, історичних свідоцтв, особлива манера називати розділи у вигляді поширеної анотації, в якій коротко викладається зміст розділу; присутність автора-оповідача (в усній розповіді – фігура оповідача), що дозволило автору висловлювати у творі власну думку й міркувати над тією або тією проблемою; уведення віршів найрізноманітніших жанрів і використання різних літературних стилів. Коли якась дійова особа або група осіб сходять зі сцени, слідує ремарка.

На такій основі Цао Сюецінь створив новий тип роману, зберігаючи в той же час традиційні мотиви і прийоми опису. У «Сні у червоному теремі» не використовуються безпосередньо літературні, фольклорні або історичні джерела, як це було прийнято в традиції сімейного роману. Твір створено на основі особистого авторського задуму, без запозичення сюжету. «Сон у червоному теремі» – це повністю авторський твір, зорієнтований на опис реальних людей, а не історичних персонажів, створені образи одночасно й реалістичні, і символічні. Цао Сюецінь використовував можливості такої літературної форми, як роман для втілення найбільш важливих ідей сучасної йому епохи.

Авторів сімейних хронік не цікавлять історичні події самі по собі, вони використовують їх лише для того, щоб показати, як вони впливають на життя сім'ї та створюють широке реалістичне полотно, правдиво відображають суспільне й приватне життя, побут, звичаї, мораль.

Центральна тема таких романів – занепад колись могутніх родин, крах устою їх життя, що розкривається в історії декількох поколінь (див., наприклад, Голсуорсі «Сага про Форсайтів», Томас Манн «Будденброки», Роже Мартен дю Гар «Сім'я Тібо»). Основна проблематика сімейних романів – вияв індивідуальності в мікросередовищі сім'ї, а також її буття в соціумі. Як було зазначено вище, у центрі уваги автора «Сну у червоному теремі» – історія занепаду великого аристократичного клану Цзя. Взаємини між героями твору свідчать про те, що в блискучій величності сім'ї наявні ознаки конфліктності, яка розхитує її підвалини. Ця конфліктність виявляється передусім у взаєминах представників різних поколінь.

Головний герой роману Баоюй є антиподом щодо свого батька Цзя Чжена. Баоюй не відповідає тому нормативному уявленню про позитивного героя, яке склалося в конфуціанському суспільстві, і в романі простежується свідоме протиставлення сина батькові. Баоюй несе в собі риси нової людини, тобто людини, яка прагне до свободи особистості, яка засуджує стану нерівність, феодальну етику й захищає людські права жінок. Прагнення сина до духовної свободи залишається незрозумілим. У очах батька це бунт проти домогосподарських правил, які вимагали беззастережного

підпорядкування молодшого старшому. Конфлікт між батьком і сином проявляється у вигляді зіткнення двох протилежних світоглядів. Є. Мелетинський зазначає, що «естетичні погляди Бао-Юя особливо чітко виражені в главах 17–18, де він, тринадцятирічний хлопчик, за наказом батька разом із ним супроводжує гостей оглядати сад, розбитий на честь очікуваного приїзду своєї старшої сестри, яка стала наложницею імператора. Потрібно вигадати вертикальні парні написи, назви для альтанок, гротів, кам'яних гірок. Кращі назви придумує Бао-юй, який, незважаючи на гнів батька, який розуміє, що син робить йому виклик, наполягає на своєму» [3, с. 595]. Із позиції Баоюя, природа – це первозданне начало, якому притаманна найвища онтологічна цінність. Він наділяє живий світ людськими відчуттями, а явища природи асоціює з людськими долями, побачивши, наприклад, в засохлій яблуньці символ такої ж передчасної загибелі, як і смерть служниці Цінвень. Для Баоюй людина – частина природи, з якою кожна жива істота має нерозривний зв'язок. Цзя Чжен не поділяє поглядів свого сина й тому жорстко критикує кожен нову поетичну назву, придуману Баоюєм, а також його захоплення поезією.

Цзя Чжена абсолютно не цікавить внутрішній світ сина, його справжні уподобання і духовні устремління. Позитивним результатом виховання, з позиції батька, є успішне складання державних іспитів, що забезпечить блискучу кар'єру чиновника і наповнить життя Баоюя змістом, значущим для послідовника конфуціанства. Цзя Чжен вибирає для сина вчителя не надто вченого, зате здатного тримати учнів у строгості: «... прошу вас відтепер змушувати його побільше читати, учити напам'ять канонічні книги і писати твори. Буде лінуватися – строго його карайте. Це піде йому тільки на користь. Принаймні не дарма проживе життя» [6, II, с. 320].

Баоюй має свою позицію на зміст навчання. Зовнішнє дотримання конфуціанських пристойностей (батьку він не суперечить) не позбавляє юнака самостійності в судженнях і критичності у висловлюваннях: «Набридли мені ці канони, чути про них не можу. З їх допомогою тільки і можна, що домогтися слави та високої посади. Навіщо ж говорити, що вони розвивають глибокі думки древніх мудреців! Навіть найкращі з таких творів є не що інше, як звалені докупи цитати з древніх книг. А в деяких, з дозволу сказати, вчених трактатах взагалі нічого не знайдеш крім дурниць!» [6, II, с. 323].

Баоюй кофуціанський вчений стан називає «користолюбцями», відчуваючи явну відразу до схоластичного зубріння. Його нелюбов до навчання викликана не лінощами, адже насправді він любить читати і прагне до знань, проте він розуміє, що конфуціанські школи їх не дають, вони виховують лише уміння підкорятися й прагнуть подавити найменшу здатність до самостійної думки. Баоюй різко виділяється серед інших чоловічих персонажів – справжніх ледарів і розпусників, так як його погляди, вчинки й характер суперечать усьому їхньому життєвому устрою. Баоюй, на противагу одвічному поклонінню

чоловікові, на перше місце поставив жінку. Він переконаний в порожнечі й лицемірстві чоловіків, у м'якості й щирості жінок. Почуття Баоюй до дівчат відрізняються від подібних же почуттів більшості його однолітків (плотські почуття й бажання фізичної близькості). Його почуття до однієї з головних героїнь роману Лінь Дайюй є високими. Цзя Баоюй і його кузина Лінь Дайюй усупереч традиціям окремого виховання хлопчиків і дівчаток в ортодоксальних китайських сім'ях вирости разом. Зародження і прояв високих почуттів молодих людей потрапляють у фокус розповіді. Закохані в природу, поезію та музику, прагнучи до духовної автономії, молоді люди ніколи не були до кінця зрозумілі у своєму сімейному оточенні: «Серце у мене всього одне, і я давно віддав його сестриці Лінь Дайюй, – сказав юнак. – Якщо вона його не прийме, то принесе його і знову вкладе в мої груди» [6, II, с. 534]. Почуття любові, метафорично передане Баоюй, було сприйнято його співбесідницею Финцзе як щось божевільне, тому що відчувати радість від духовної спорідненості з об'єктом любовних переживань було не тільки непристойно, але й просто неможливо. Закохані виявилися заручниками умовних традицій і морально-етичних законів та норм соціального кола, до якого вони належали. Природність самовираження й побудова сімейних відносин за законами любові та взаєморозуміння виявляються для молодих аристократів неприпустимою розкішшю, тому героям, за задумом автора, немає місця у світі лицемірства, брехні й підлості, властивих сучасному їм феодальному суспільству з вираженою тенденцією розпаду наявних соціальних підвалин. Учення Конфуція мало служити основою формування інституту сімейних відносин: у романі воно представлено як позбавлений життєво важливого змісту церемоніал, що не зміцнює, а руйнує сім'ю і шлюб.

«Сон у червоному теремі» – це роман, у якому яскраво представлений процес занепад моралі аристократичного суспільства епохи Цин, коли втрачається здатність відрізнити справжні цінності від помилкових. Духовний світ людини втрачає свою аксиологічну значущість на тлі дотримання зовнішніх пристойностей і досягнення матеріального благополуччя. Незважаючи на те, що близьким родичам Баоюй і Дайюй добре відома взаємна симпатія й глибока прихильність хлопця й дівчини, (сім'я не в змозі протистояти зародженню глибокого почуття), рідні зважуються на брехню і підлість, щоб шлюб між молодими людьми не відбувся (рідні підступно влаштовують весілля Баоюя з двоюрідною сестрою Сяо Баочай, що стає причиною передчасної смерті Лінь Дайюй).

Баоюй – єдиний персонаж у романі, який усвідомлює, що його рід занепадає. У цьому образі втілено риси кращих людей епохи, які наважилися протистояти середовищу, усвідомити свою людську гідність і право на щастя. Хоча засудження застарілої моралі й не переросло в рішучу боротьбу Баоюя проти суспільства, і він не зумів відстояти свої погляди, так як суспільство залишалося ще досить інертним і для відкритої боротьби ще не настав час, проте його вільнодумство будило

суспільне обурення. Своїм постригом у ченці Баоюй демонструє спротив тогочасному суспільству та його ідеалам.

Отже, трагічна доля любові між Баоюй і Дайюй не випадкова, а – закономірна, це лише одна з безлічі історій в низці трагічних доль, типова для епохи. У творі «Сон у червоному теремі» висвітлено характерні для сімейного роману проблеми та колізії, які зустрічаються у літературах різних країн.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. 2-е изд. Москва: Искусство, 1979. 424 с.

2. Культурология: XX век: Словарь. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. 630 с.

3. Мелетинский Е. От мифа к литературе. Учебное пособие по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров». Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. 168 с.

4. Трунова А. С. Влияние классического романа Цао Сюэциня «Сон в красном тереме» (XVIII в.) на литературный процесс современного Китая: дисс. ... канд. филол. наук / 10.01.03 – Литература народов стран зарубежья (литература Китая). Москва, 2017. URL: http://imli.ru/images/Diss_2018_Trunova/trunova-disser.pdf

5. Фишман О. Л. «Сон в красном тереме». *История всемирной литературы*: в 9 т. АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва: Наука, 1988. Т. 5. 584 с.

6. Цао Сюэцинь. Сон в красном тереме: в 2-х т. / пер. Панасюк В. А. Москва: Худож. лит.-ра, 1958. Т. 1. 880 с.; Т. 2. 865 с.

Lednjak J.

– *Kandidatin der pädagogischen Wissenschaften, Dozentin des Lehrstuhls für russische Sprache und Literatur der Donbassker Staatlichen Pädagogischen Universität*

Lednjak H.

– *Oberlehrerin des Lehrstuhls für Fremdsprachen der Donbassker Staatlichen Pädagogischen Universität*

УДК 821(494)-31.09

EIGENART DER ZEITLICH-RÄUMLICHEN GESTALTUNG DER NOVELLE VON FRIEDRICH DÜRRENMATT «DER VERDACHT»

Der Artikel ist der Analyse der Spezifik der Gestaltung der künstlerischen Zeit und des künstlerischen Raums der Kriminalnovelle «Der Verdacht» des berühmten schweizerischen Schriftstellers F. Dürrenmatt gewidmet. Es werden insbesondere Räume behandelt, die eine symbolische Bedeutung gewinnen, sowie ihr Zusammenhang mit den bestimmten handelnden Personen. Außerdem werden die Hauptchronotopoi des Werkes – des Zimmers / des Hauses und des Fensters festgestellt.

Schlüsselwörter: *Zeit, Raum, Eigenart der zeitlich-räumlichen Gestaltung, Chronotopos.*

Ледняк Ю.

– *кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету*

Ледняк Г.

– старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

**СВОЄРІДНІСТЬ ЧАСО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОВІСТІ
Ф. ДЮРРЕНМАТТА «ПІДОЗРА»**

Статтю присвячено аналізу специфіки організації художнього часу та простору детективної повісті «Підозра» відомого швейцарського письменника Ф. Дюрренматта. Зокрема, розглядаються простори, що набувають символічного значення, та їхній зв'язок із певними персонажами. Також визначаються основні хронотопи твору – кімнати / будинку та вікна.

Ключові слова: час, простір, своєрідність часо-просторової організації, хронотоп.

Lednyak Y.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Lednyak H.

– Senior Lecturer Department of Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training University

**THE ORIGINALITY OF THE TIME-SPACE ORGANIZATION IN
F. DÜRRENMATT'S STORY «THE SUSPICION»**

The article is devoted to the analyses of the specific of organization of literary time and space of the detective story «The Suspicion» written by the famous swiss writer F. Dürrenmatt. In particular, the article considers spaces which acquire a symbolic meaning as well as their connection with some images. It also determines the main chronotopoi – of the room / the building and of the window.

Key words: time, space, originality of time-space organization, chronotopos.

Problemstellung. Friedrich Dürrenmatt (1921 – 1990), ein hervorragender schweizerischer Schriftsteller, Publizist, Maler, Theaterschaffende, ist einer der Autoren, dessen Schaffen auch heute die Leser aufregt, die er immer «überraschen und schockieren wollte» [3, S. 3]. Das Schaffen von F. Dürrenmatt, wie S. Kutscher betont «unterscheidet sich im Großen und Ganzen durch das kritische Verhalten gegenüber der offiziellen konformistischen Politik des Staates. Dem allgemeinen materiellen Wohlergehen setzt er eine einzelne Menschenpersönlichkeit, die fremd und einsam in der Gesellschaft der selbstzufriedenen Philister wird» [3, S. 3].

Werke von Dürrenmatt unterscheiden sich durch akut umgerissene Problematik und Eigenart der künstlerischen Welt.

Analyse der letzten Untersuchungen. Das literarische Erbe des Schriftstellers erforschten solche Kritiker und Literaturwissenschaftler wie A. Hontschar, M.-G. Dehrmann, D. Satonskyj, S. Kutscher, N. Pavlova, V. Poshydajeva, V. Sedelnyk, K. Kapcsándi u. a.

Sie erlernten den schöpferischen Weg von Dürrenmatt, behandelten allgemeine Besonderheiten seines Schaffens, schenkten ihre Aufmerksamkeit dem künstlerischen Verfahren des Schriftstellers, beachteten die Genrevielfalt seiner Werke u. a. m. Dabei wurde vor allem die Dramaturgie von F. Dürrenmatt untersucht.

Was Kriminalwerke des Schriftstellers insbesondere die Novelle «Der Verdacht» anbetrifft, so finden wir einzelne interessante Beobachtungen zu der Bruch der Traditionen des Detektivs, zur Gestaltung des künstlerischen Raums, des Karnevaldiskurses (insbesondere des Systems der Doppelgänger) zum Beispiel bei S. Kutscher, V. Poshydajeva, V. Sedelnyk. Und was die zeitlich-räumliche Gestaltung dieses Werkes anbetrifft, so können wir einzelne Bemerkungen nur bei V. Poshydajeva finden, obwohl gerade die Auffassung der Spezifik dieser Gestaltung ermöglicht, die Idee «Des Verdacht» tiefer zu begreifen.

Das Ziel unseres Artikels ist die Analyse der Besonderheiten der zeitlich-räumlichen Gestaltung der Novelle von F. Dürrenmatt «Der Verdacht».

Die unmittelbaren Handlungen des Werkes spielen in einem Krankenzimmer des Spitals Salem in der Stadt Bern und dann in der privaten Klinik Sonnenstein in Zürich, aber dank den Erinnerungen der Helden, dank den Informationen, die Kommissär Bärlach aus verschiedenen Quellen bekommt, erweitert sich die Geografie des Werkes: das sind auch die Sowjetunion, Deutschland, und zwar das Konzentrationslager Stutthof, und sogar Chile, weil Bärlach versucht, den deutschen Massenmörder – den Arzt-Sadisten Fritz Emmenberger zu entlarven (im Konzentrationslager hat er unter dem Namen Nehle gearbeitet), der nicht nur der Strafe entgehen konnte, sondern auch fortsetzt, seine sadistischen Experimente in der Schweiz durchzuführen.

Es gibt Räume, die eine symbolische Bedeutung gewinnen, und handelnde Personen, die damit verbunden sind. Der Schweizer Doktor Hungertobel beispielsweise, der mit dem Spital Salem und überhaupt mit der Schweiz verbunden ist, respektiert einerseits Menschen, bemüht sich, ihnen zu helfen, andererseits aber hält er Neutralität ein: wenn es nicht bewiesen bleibe, dass Emmenberger ein Naziverbrecher ist, brauche man nicht, diese Frage zu behandeln (Hungertobel hilft Bärlach nur, weil sie Freunde sind).

Fritz Emmenberger, der mit Deutschland, Chile (indirekt; in dieses Land gerieten viele Nazis) und mit der schweizerischen Klinik Sonnenstein verbunden ist, verkörpert das absolute Böse, das seine Taten im Herzen der Schweiz absolut straflos weiterbegeht, gerade wegen der falsch verstandenen Vorstellung von dem Respekt vor dem Menschen und wegen der Nichteinmischung in fremde Angelegenheiten.

Edith Marlok – der ehemalige Häftling und jetzt Emmenbergers Assistentin – ist mit Deutschland, der Sowjetunion und der Klinik Sonnenstein verbunden. Seinerzeit war sie Kommunistin, flüchtete nach dem Sieg des Faschismus in Deutschland in die Sowjetunion, bestand dort aber eine Reihe von Gefängnissen und Lagern, wurde danach nach Deutschland zurückgeschickt, wo sie in ein KZ-Lager geriet und den Glauben an Alles verlor. Gerade durch diese Frau erscheint im Werk der Raum «die Sowjetunion», der mit dem Begriff der Grausamkeit und der Ungerechtigkeit verbunden ist.

Die Handlung «Des Verdacht» beginnt im Winter 1949

(wahrscheinlich im Dezember: Bärlach bestand eine schwere Operation und konnte sterben, «als endlich kurz vor Weihnachten die Besserung eintrat» [4, S. 151]) und endet im Frühling 1950 (an Ostertagen), und das ist nicht zufällig: das Böse soll gerade dann bestraft werden, wenn, laut der christlichen Glaubenvorstellung, sich der Sieg des Guten über das Böse vollzieht, das Leben über den Tod siegt.

V. Poshydajeva weist darauf hin, dass «Bärlach seinen Umzug aus dem Salem in den Sonnenstein als der Vortag des Kreuzestodes empfindet» [4, S. 54], nicht zufällig fährt er zu Emmenberger am Karfreitagabend. Außerdem, wenn er in den Sonnenstein kommt, bittet er, das Bild in seinem Zimmer zu ersetzen – die Gravüre von A. Dürer «Ritter, Tod und Teufel» zu hängen, wo ein Ritter dargestellt wird, der auf seinem Weg dem Teufel und dem Tod begegnet. V. Poshydajeva betont, dass auf Dürers Gravüre «die Gestalt des Todes keine Bedrohung, sondern eine Schwelle ist» [3, S. 54].

Aber in der Novelle gibt es noch eine handelnde Person, die verschiedene Räume verbindet und außer der Zeit kommt. Das ist Gulliver – der einzige Häftling von Stutthof, der eine Operation ohne Narkose überlebte. Er konnte auch nach Erschießung am Leben bleiben. Gerade Gulliver fotografierte Nehle-Emmenberger im KZ-Lager, obwohl er wusste: «nichts war gefährlicher, als im Konzentrationslager zu fotografieren» [4, S. 202], und sendete dann diese Fotos zur Redaktion der Zeitschrift «Life». Gulliver zeichnet sich unter anderen Helden des Werkes sowohl durch seine Position als auch durch seine Herkunft (er ist Jude) und sein Äußeres aus: «Sein Kopf war kahl und mächtig, die Hände edel, aber alles mit fürchterlichen Narben bedeckt, die von unmenschlichen Misshandlungen zeugten, doch hatte nichts vermocht, die Majestät dieses Gesichts und dieses Menschen zu zerstören» [4, S. 183]

Gulliver ist ein Marginal, denn offiziell gilt er als tot. Trotz all des Leids, das er erlebte, blieb er ein echter Mensch.

Gulliver, gerade er «der ewige Jude», wandert ständig durch die Welt und hilft seinen Mitmenschen (so bringt er in Bärlachs Krankenzimmer Wodka, der aus Russland, dem «Sowjetparadies», gebracht wurde). Er wurde offiziell aus dem Leben ausgeschieden, deshalb wirkt er wie ein Gespenst, das in der Nacht erscheint, sehr viel weiß, gewöhnlich ohne Einladung kommt, geht, wenn er es für nötig hält, und hinterlässt fast keine Spuren. Gulliver will nicht den Massenmördern verzeihen und das Vergangene vergessen, weil er ein Mensch ist. «Man solle die Dinge endlich vergessen, sagt man, und dies nicht nur in Deutschland; in Rußland kämen jetzt auch Grausamkeiten vor, und Sadisten gäbe es überall; aber ich will nichts vergessen und dies nicht nur, weil ich ein Jude bin – sechs Millionen meines Volkes haben die Deutschen getötet, sechs Millionen! –; nein, weil ich immer noch ein Mensch bin, auch wenn ich in meinen Kellerlöchern mit den Ratten lebe» [4, S. 195].

Der Riese erlebte alle Kreise der Hölle, die viel schrecklicher war, als Dante sie dargestellt hatte, und verlor trotzdem seine Menschenehre nicht, was ihn auch berechtigt, anzuklagen und ein Urteil zu fällen, denn

Rechtsvorschriften der sogenannten zivilisierten Länder stehen oft den Mördern zur Seite. Gerade so sieht ihn der Kommissär: «Das abenteuerliche Leben, das dieser zerfetzte Riese führte, dem unzählige Juden ihre Rettung verdankten, spielte sich in Gebieten ab, wo die Fäden der Verbrechen und der ungeheuerlichsten Laster zusammenliefen. Ein Richter aus eigenen Gesetzen saß vor Bärlach, der nach eigener Willkür richtete, freisprach und verdamnte, unabhängig von den Zivilgesetzbüchern und dem Strafvollzug der glorreichen Vaterländer dieser Erde» [4, S. 192].

Indem man die Eigenart der zeitlich-räumlichen Gestaltung der Novelle «Der Verdacht» untersucht, muss man auch den Begriff «Chronotopos» behandeln, der, laut der Definition von M. Bachtin «einen wesentlichen Zusammenhang der zeitlichen und räumlichen Beziehungen, die in Literatur künstlerisch beherrscht sind, darstellt» [1, S. 234]. «Im künstlerischen Chronotopos, – betont der Gelehrte, – gibt es Vereinigung der zeitlichen und räumlichen Merkmale im sinnvollen und konkreten Ganzen. Die Zeit konzentriert sich hier, verdichtet sich, wird künstlerisch-sichtbar, und der Raum intensiviert sich, wird in den Lauf der Zeit, des Sujets, der Geschichte einbezogen. Die Merkmale der Zeit werden im Raum aufgedeckt, und der Raum wird durch die Zeit begriffen und ausgemessen» [1, S. 235].

Am wichtigsten in dem von uns analysierten Werk sind Chronotopoi des Zimmers / Hauses (die Krankenzimmer im Salem und im Sonnenstein, die Hütte in den Alpen) und des Fensters (durch das Fenster kommt zu Bärlach Gulliver, solcherweise geht er), durch das Fenster kommt zu seinen Opfern der Zwerg, den Emmenberger zu einer Mordwaffe gemacht hat).

Die Krankenzimmer des Salems und des Sonnensteins (und diese Krankenhäuser im Großen und Ganzen) werden einander gegenübergestellt: Im ersten findet der Kampf für das Leben statt, im zweiten herrscht der Tod. Gerade an diese Lokusse zieht sich durch die mit ihnen verbundenen handelnden Personen der ganze Raum des Werkes, und an die gegebenen Zeitpunkten – seine ganze Zeit (ungefähr 50 Jahre).

Die kleine Hütte in den Bergen ist gerade der Ort, wo Emmenberger zum ersten Mal eine Operation ohne Narkose durchgeführt hat. Damals machte er als Medizinstudent einem verunglückten Jungen eine Coniotomie (schnitt die Kehle auf), um ihm das Leben zu retten, aber Hungertobel, der auch da war und die Operation beobachtete, «empfang eine menschliche Angst» [4, S. 179], denn Emmenbergers «Gesicht verzerrte sich; es war plötzlich, als breche aus diesen Augen etwas Teuflisches, eine Art übermäßiger Freude, zu quälen, oder wie man dies sonst nennen soll» [4, S. 179]. Wichtig ist der Hinweis auf diese Handlungen: Juli, sofort nach dem Sonnenuntergang. Der Weg von Emmenberger ist ein Weg von der Wärme zur Kälte, zur vollen Finsternis, zur Hölle.

Das Fenster ist ein Ausgang entweder zum Leben (so, zum Beispiel, rettet Gulliver Bärlach) oder zum Tod (gerade so tötet der Zwerg Fortschig).

Schlussfolgerungen. Also wie wir es sehen können, gewinnen die konkrete Zeit und der konkrete Raum im Werk eine symbolische Bedeutung und sind wichtig für die Realisierung des Hauptgedankens des Werkes: in

---

der realen Welt siegt das Gute nicht immer über das Böse, aber dieser Kampf ist nötig, weil der Mensch, der das Böse toleriert, kann nicht als ein Mensch gelten.

Perspektiven der weiteren Erforschungen. Die Perspektive der Erforschungen sehen wir in einer tieferen Untersuchung von Hauptchronotopoi der Novelle «Der Verdacht».

Literatur

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. *Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.* Москва: Худож. лит., 1975. С. 234–407.

2. Кучер З. І. Особливості поетики та проблематики прози Ф. Дюрренматта: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2003. 18 с.

3. Пожидаева В. Г. Семиотика художественного дискурса Фридриха Дюрренматта. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2011. 224 с.

4. Dürrenmatt F. Der Verdacht. *F. Dürrenmatt. Der Richter und sein Henker. Der Verdacht.* Wien: Wiener Verlag, 1953. S. 149–333.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Лисенко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ковальов Р.

– студент філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2.09''19''

ДИСКУСІЯ НАВКОЛО ТЛУМАЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» В МУРІ

У статті з'ясовано теоретичні установки мурівського неотрадиціоналізму, представлені в публікаціях Уласа Самчука, Івана Багряного та Остапа Грицяя. Визначено тенденції «великої літератури». Проведено підсумкову оцінку експерименту із «великою літературою» як центрального дискурсу в мурівському періоді.

Ключові слова: неотрадиціоналізм, МУР, концепція, дискусія, велика література.

Лысенко Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ковалёв Р.

– студент филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ДИСКУССИЯ ВОКРУГ ТОЛКОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ «ВЕЛИКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ» В МУРЕ

В статье выяснены теоретические установки муровского неотрадиционализма, представленные в публикациях Уласа Самчука, Ивана Багряного и Остапа Грицяя. Обозначены тенденции «великой литературы». Проведена итоговая оценка эксперимента с «великой литературой» как центральным дискурсом в муровском периоде.

Ключевые слова: неотрадиционализм, МУР, концепция, дискуссия, великая литература.

Lysenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Kovalyov R.

– Bachelor's Degree Programme Student, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

THE DISCUSSION OF THE «GREAT LITERATURE» CONCEPT IN THE MUR

The article outlines theoretical settings of MUR's non-traditionalism, presented in the publications of Ulas Samchuk, Ivan Bagryany and Ostap Grytsay. The tendencies of «great literature» are determined. The final evaluation of the experiment with «great literature» as the central discourse in the MUR's period was conducted.

Key words: neotraditionalism, MUR, concept, discussion, great literature.

Постановка проблеми. Неотрадиціоналізм у МУРі (Мистецькому Українському Русі) постав як усвідомлення проблеми індивідуального самозбереження в умовах еміграційної чужини та продовження загальнонаціонального визвольного змагання за межами поневоленої України. Поєднання індивідуально-творчого та національного стало основою пафосу в поетиці цього спрямування.

Концепція «великої літератури», визначаючи справжню вартісність не тільки українського, а й світового літературного процесу, стала творчою та інтелектуальною домінантою періоду післявоєнної еміграції. У зв'язку з тим, що розуміння шляхів і методів досягнення цієї високої мети в різних еміграційних літературних «угрупованнях» було неоднаковим, питання про те, «як і що писати», стало причиною суперечок між українськими письменниками протягом усього існування МУРу.

Аналіз останніх досліджень. Соломія Павличко вважала ідею «великої літератури», яка своїм корінням сягала німецьких ідеалістичних естетик минулого, рецидивом народницького пафосу [4, с. 246]. Григорій Грабович, аналізуючи втілення цієї ідеї у відомих творах письменників-емігрантів, розглядає «велику літературу» як штучно сконструйовану програму модерністського «виконання» української літератури [2, с. 53].

Метою пропонованої статті є наша оцінка концепції «великої літератури», яка відбилася у статтях та виступах письменників-емігрантів МУРу.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) охарактеризувати теоретичні засади МУРу; 2) зосередити увагу на одній з головних концепцій неотрадиціоналізму; 3) провести підсумкову оцінку експерименту із «великою літературою» як центрального дискурсу в мурівському періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція «великої літератури» постала на першому з'їзді МУРу в обґрунтуванні У. Самчука. З уст письменника пролунав заклик до творення не просто літератури, а літератури особливого роду, літератури з певним надзавданням. Улас Самчук висунув концепцію універсальності, що в ідеалі мала б бути символом українського духу. В своїй основі національна літератури повинна була орієнтуватися на класиків-взірців: Гете, Шекспіра, Ібсена, які були яскравими представниками своїх народів: *«Що б ми знали про невеличку Норвегію, коли б ми не читали Кнута Гамсуна чи не бачили в театрі Генрика Ібсена?»* [6, с. 45].

Улас Самчук шукає різницю між Шекспіром і Котляревським, Толстим і Нечуєм-Левицьким. На думку критика, основна провина лягла на суспільство, яке не дало і не могло дати ніякого стимулу, ніякої поживи, ніяких моральних соків, ніякого натхнення [6, с. 48–49] для українських творців, *«бо саме те суспільство як таке або не існувало або як існувало, то ступінь його морального напруження був дуже невисокий... Українство тих часів зводилось до двох слів: пан і не пан.*

При чому паном уважалася людська істота, яка нічого не робить» [6, с. 49]. Також Самчук вважав, що українські митці *«писали самі собі, самі собі читали, самі себе підбадьорювали чи самі себе вбивали, ... тікали до Москви, до Петербургу, навіть до Варшави»* [6, с. 49].

«Велика література», на думку Уласа Самчука, є виключно класичною спадщиною, яка в Україні представлена *«титаном незбагнаних світів, якого породила кріпачка з Моринець Тарасом Шевченком, ... велетнем, що появився у нашому просторі як син коваля з Нагуєвич, Іваном Франком, ... одинокою аристократкою в тому ж просторі Лесею Українкою»* [6, с. 50]. Критик називає їх «вїїмками», на яких *«збудовано у нас усе, що маємо, ... які наперед зреклися привілеїв, якими користуються їх колеги з широкого світу позаукраїнського. Вони не мали біля себе т. зв. широких мас читачів, суспільної опіки, просторів поза межами своїх провінцій, перекладів, голосної світової слави, але вперто і безкомпромісово прокладали дорогу до будучини»* [6, с. 50]. Тому Улас Самчук дуже легко знаходить подібності між Шевченком і Шекспіром, Гете і Франком. На його думку, Іван Франко, будучи учнем і послідовником великого Ваймарця, як ніхто з наших послів у світ вічного, намагався зробити з нас людей у повному значенні слова, людей великої душі, людей широкої і глибокої натури, взявши нашу людину за руку і ввівши її до широких обріїв, давши їй в руки велику книжку, велике мистецтво, велику філософію [6, с. 51]. Франко *«перекладає Сервантесового «Дон Кіхота», перекладає Міллера, перекладає Гете, перекладає казки, легенди з усіх мов світу»* [6, с. 51], намагаючись, на думку критика, силою у нас вкласти все те, що витворив геній людський на землі [6, с. 51].

Як традиціоналіст, Самчук вважав, що література покликана відображати життя і нести в собі моральну істину, тому що *«твори великої художньої літератури давали, дають і будуть давати щось, що скріплює, збагачує, цементує солідарність людських вдач і різноманітностей. Кожний великий твір літератури насичений автентичною правдою життя, яка в сумі своїй з математичною точністю доказує, що два рази два – чотири, що ми всі, хто є ми і де б ми не були, належимо до тієї ж спільноти живих істот на землі... Велика література світу – це найвищий моральний ареопаг, де судяться і дають присуд вселюдські моральні чи аморальні вчинки, і горе тим людям чи тим народам, які в тому судилищі не чи не досить заступлені»* [6, с. 45].

На відміну від своїх попередників (М. Рудницького, який в 1918 р. оголосив, що настав час «багатої» літератури, Євшана, який мріяв про «велич» українського слова), Улас Самчук вимагав високоякісної класичної досконалості слова: *«Не вірш для вірша, не стиль для стилю, не звук для звука, не барва для барви. Всі ці зовнішні прояви внутрішніх процесів мистецької творчості є конечні, але тільки в гармонійному поєднанні з правдами, кладеними в зміст твору»* [6, с. 51]. МУР видавався йому своєрідним Олімпом для еміграційної

літератури.

У кінці статті критик закликає до творення суспільства великого стилю, міцних душ, рівних витривалих характерів. Для цього творці нашої літератури не повинні покладатися на власну долю, а у творчості повинно розкриватися мудре, потрібне, велике життя. Самчук вважає, якщо підключитися до великого творчого процесу всієї планети, то наших митців пізнають *«не тільки з географії, не тільки з випадкових меморандумів, а з мови, з творів, де кожна літера і кожний знак висловить нас учинно і тривало»* [6, с. 52]. У зв'язку з тим, що умови поставили нас у безальтернативне становище, без шляхів до відступу, на думку критика, є єдиний, хоча і страшний, шлях – шлях надлюдських терпінь і також надлюдського трагічного оновлення [6, с. 52].

Дискусія, яка розпочалася після чіткого визначення тенденцій «великої літератури», мала дещо конфліктний характер.

Іван Багрянний у статті «Думки про літературу» вважає орієнтацію на Гете, Шекспіра, тобто на Європу, нездоровим явищем. Пояснюється це тим, що європейські традиції – це традиції «хворої культури», а він за основу бере народницьку ідеологію й закликає повернути літературу до народної місії: *«Література не є справа приватна, а написане не в інтересах нації – злочин... Велика література потребує великої ідейності, великої любові і зненависті. Великого вогню. Іншими словами – великої рушійної сили»* [1, с. 31].

Багрянний, аналізуючи погляди на літературу, намагається розв'язати питання: *«Який з цих поглядів для нас єдиноприйнятний? Де шлях для українського письменника і для всього українського літературного руху?»* [1, с. 27].

Теорія, висловлена О. Уайльдом про те, що *«література – це лімонада, щоб усолоджувати життя»* [1, с. 26], для критика не підходить, бо перенесена з іншого ґрунту. Будучи пасивним, «лімонадне» письменство *«співпрацює з ворогом, з його літературою, що хоче ствердити себе в усій нашій нації і не зустрине опору, коли ми будемо продукувати лімонаду»* [1, с. 28].

До теорії «мистецтва для мистецтва» Багрянний ставиться як до *«теорії дезертирів від нації, від усієї боротьби, утікачів і від тяжкої дійсності в сферу «краси абстрактної», в сферу «світу вимріяного»»* [1, с. 28]. До дезертирів критик відносить українського неокласика М. Рильського, який *«погодившись з дійсністю, став фактично прибічником теорії «мистецтво як зброя», обернувши її... проти українського народу»* [1, с. 28].

Для Багряного така теорія не годиться тому, що *«ціла нація не може утекти, – можуть утекти лише одиниці. Решта приречена лишитися, борюкатися, творити свою історію, боротися в світі і з цілим світом»* [1, с. 29]. Критик лишається з рештою.

І. Багрянний заперечує і теорію холодного «об'єктивного» люстра, якою користуються «письменники-секретарі», тому що це теорія споглядальна.

На думку критика, справжня велика література є часткою історичного процесу, який може бути процесом боротьби й творення, але ніяк не споглядання [1, с. 29].

Оцінивши різні підходи до мистецтва, Багрянний визначає *«шлях для всієї нашої літератури нині, якщо вона хоче вийти в ранг великої літератури»* [1, с. 29], як шлях великого Шевченка, Франка, Лесі Українки, О. Олесея – *«шлях боротьби за самоствердження цілого українського народу в часі і просторі, ... в якому література мусить мати допоміжну роль, як засіб цього ствердження»* [1, с. 29].

Отже, на думку Багряного, українська література для того, щоб стати великою, повинна бути войовничою, а з цього виходить, що вона мусить бути, як у війську, підпорядкована загальній стратегії: *«... в цілому комплексі засобів боротьби нації література повинна займати одну ділянку цілого наступального фронту, а український письменник повинен бути в перших його лавах. Поза тим я собі великої української літератури не мислю...»* [1, с. 29].

Хоча література й має бути войовничою, для Багряного вона не є *«зброєю в боротьбі одиниць і цілих народів за своє ствердження, за своє закріплення на цьому світі і за володіння здобутим»* [1, с. 30].

Критик визначає такі прикмети великої літератури:

1) *«кожна велика література – є національною літературою»* [1, с. 30]. Згадавши Бальзака, виростлого з французького ґрунту, й національного російського письменника Толстого, Багрянний говорить про літературу, яка *«органічно виростає з духу нації, з цілого комплексу умов її життя і проблем її змагань, з конкретної, своєрідної дійсності, з епохи...»* [1, с. 30].

2) *«велика українська література потребує великої української ідейності»* [1, с. 31], бо письменники, які виростили з певного національного ґрунту, органічно зв'язані і вірні тому середовищу, з якого вийшли. На думку Багряного, якщо з творів Флобера, Данте, Байрона і Достоєвського, вилучити елементи середовища, в яких вони виростили, то залишаться голі сюжети, бо *«великий письменник, як і література, виростає з великого призначення»* [1, с. 32], і *«рушійною силою є свідомість цього, звана ідейністю»* [1, с. 32].

«Орієнтацію на Європу» Багрянний вважає *«хворобою, якої потребують старці, сліпі й заблукані»* [1, с. 32]. Критик не розуміє, чому Україна, будучи частиною Європи, повинна орієнтуватися на неї. *«То може б нам ліпше орієнтуватися на Японію, яка теж має свої виїмкові первні, свою ще більш тисячолітню культуру?»* [1, с. 32]. На думку Багряного, країна, яка має «Слово о полку Ігоревім» і «єдиного великого українського поета» Шевченка, що *«ні на кого не орієнтувався і нікого не наслідував»* [1, с. 32], повинна переступити «психічну Європу», взяти її, як кажуть, «до відома». А в цій державі українська література мусить звучати власним, повним, оригінальним звучанням, як звучить самостійно українська незрівняна пісня [1, с. 32].

Багрянний пропонує шлях не через орієнтацію, не через

інтернаціональне до українського, а через наше національне до загальнолюдського [1, с. 32].

Як бачимо, стаття І. Багряного ознаменувала повернення до літератури як політичної місії, бо для нього слово – це зброя, меч, а література – фронт, боротьба. Хоча боротьба ідейна і написана не в інтересах нації – *«злочин», література не є справа приватна»* [1, с. 30]. Вклавши весь свій пафос в означення «велика», Багряний іноді не знаходить слів, щоб висловити своє розуміння літератури, і ми маємо неясну відповідь на питання, які критик намагався розв'язати.

Шоста частина статті єдина має назву «Тон, зміст і стиль нашої літератури та про письменницьку відповідальність». На думку критика, тон літератури визначається її призначенням, тією історичною роллю, яка їй приділена [1, с. 34]. Багряний вважає, що писати поет чи письменник може як завгодно і в якому завгодно тоні. Але згадавши про примітивного ковбасника, якого *«треба садовити до тюрми за продукування отруйної ковбаси»* [1, с. 35], критик говорить про тон і зміст літератури, що *«визначаються тими завданнями, які перед нею стоять, тією ідеєю, якою та література, а з нею і письменник, пройнятий тією метою, до якої змагає нація на даному відтинку своєї історії»* [1, с. 35]. На думку Багряного, література є справою нації, речником якої має бути письменник чи поет, що повинні творити життєрадісну (навіть в трагедії), самостверджуючу, пробоеву літературу, тобто літературу сміливого дерзання, літературу самоствердження нації [1, с. 36]. Щодо стилів літератури, то критик вважав, що вони мають вагу лише в зв'язку зі змістом і залежать від змісту, а письменники, знаючи що і для чого сказати, повинні використовувати такий стиль, щоб те сказане досягало мети [1, с. 36]. Будучи традиціоналістом за переконаннями, Багряний пропонує *«найпростіший стиль, який прийнято називати реалізмом»* [1, с. 36], що виступає своєрідним гарантом *«для вправного майстра, який береться сказати не заради стилю, а заради поважнішої мети»* [1, с. 36].

А Остап Грицай у статті «Мала чи велика література?» дає практичні поради щодо того, як *«піднести рідне письменство до рівня великих літератур Європи та взагалі зактивізувати справу української літератури на арені європейського світу»* [3, с. 82].

Але спочатку критик аналізує літературні здобутки Греції та Італії. Згадавши про *«лист Льва Толстого до царя Миколи II або пам'ятну інтервенцію Гергардта Гауптмана у справі колишнього заарештування Максима Горького царською владою»* [3, с. 83], наголошує на тому, що українцям забракло сил і мудрості виступити з протестом до царя Олександра II проти Ємського указу 1876 року. Хоча як одинокий слід якогось протесту, в Парижі 1878 р. відбувався виступ М. Драгоманова, в якому він звертав увагу на *«проскрибовану»* українську літературу, – виступ, про який *«знає в нас хіба тільки дослідник»* [3, с. 84]. Також Грицай згадує про анкету світочів європейського письменства, науки й мистецтва у справі заборони

1876 р., розміщеної на сторінках журналу «Ruthenische Revue» в 1904 р. Але, на думку критика, «ми просто недооцінювали ролі письменства і письменників як чинників пропаганди національної справи на арені світу» [3, с. 84]. Згадуючи про Анну, доньку Ярослава Мудрого, Роксолану, Мазепу, Орлика, Розумовського, княжну Таракан, Грицай знов наголошує на тому, що українці не використали «неоціненні козирі у своїх руках» [3, с. 84], в той час, як «великий французький письменник Вольтер, пишучи свою відому історичну монографію про Карла XII, подав, очевидно на основі предложених йому царських джерел, що запорожці Гордієнка, запрошені Карлом XII на святковий обід, вкрали після бенкету срібний посуд столової застави» [3, с. 85]. Цей факт лишається незапереченим ніким до сьогодні. І, певне, лишиться таким «і на майбутнє, якщо ми з питомою для нас байдужістю будемо до таких справ підходити і далі» [3, с. 85]. Зробивши екскурс в історію літератури, О. Грицай визначає «принципіальні засоби до досягнення наміченої мети» [3, с. 85]:

1) Ґрунтовне знання найважливіших творів світової літератури як художньої, так і наукової. Критик робить акцент на творах англійської, французької, німецької, іспанської, італійської та найновішої літератури Скандинавії.

2) Ґрунтовне знання чужих мов для того, щоб український письменник міг читати твори в оригіналі, бо, на думку Грицай, це найкращий та єдиний шлях пізнання всіх літератур світу.

3) Інформацію про українську літературу отримувати за допомогою наукових і публіцистичних творів, особистих зв'язків між письменниками, мистецьких перекладів.

4) Епічні, прозові та драматичні твори повинні мати «загально-людський, ідеями «*sub specie et eternitatis*» насичений зміст, і давати розв'язання вічних проблем людського життя в дусі українського світовідчуження, висуваючи на овид усього світу філософічно-ідеологічну сторону та глибину української духовності» [3, с. 86].

О. Грицай, звернувшись до колег із закликами, визначив за пунктами, що робити, аби українська література стала «великою». Самчук же не погоджувався з практичними рецептами критика. Він вважає, що мистецтво не робиться за наказом чи рецептом, воно є не механікою, а дивом, плодом натхнення [5, с. 288].

Висновки. Дискусія навколо тлумачення концепції «великої літератури» виявила розбіжності в розумінні європейської орієнтації. З одного боку, європейський модернізм як «хвора культура» принципово не приймався (орієнтація на Європу, на думку І. Багряного, є хворобою, потребу в якій мають лише «сліпі й заблукані»), а література як приватна справа, творена не в інтересах нації, проголошувалася злочинном. Логічно, що прибічниками концепції «великої літератури» відкидалося гасло «мистецтва для мистецтва», натомість вироблялася войовнича стратегія наступального фронту за самоствердження українського народу. І. Багрянний дуже чітко формулює, що ідеологічно

означає «велика література»: це література національна за своїм духом, тобто пронизана великою українською ідейністю, оптимістична, життєрадісна, самостверджувальна. У художньому плані традиціоналісти пропонують як «великий стиль» «національний реалізм» (І. Багряний – *Н. Л., Р. К.*), а також ґрунтовне засвоєння найважливіших творів-зразків світової літератури, філософсько-ідеологічна основа яких має стимулювати українську літературу, розкривати дух свого народу (О. Грицай – *Н. Л., Р. К.*). Отже, статті та виступи Івана Багряного, Уласа Самчука, Остапа Грицяя ідеологічно окреслювали велику літературу як таку, що займається націотворчістю.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях плануємо розглянути, як у художній практиці реалізувалася концепція «великої літератури».

Література

1. Багряний І. Думки про літературу. *МУР*. Збірник 1. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. С. 25–36.
2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Гарвард, 1993. 55 с.
3. Грицай О. Мала чи велика література? *МУР*. Збірник 1. Мюнхен, Карльсфельд, 1946. С. 82–86.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ: Либідь, 1997. 360 с.
5. Павличко С. Модернізм у контексті Мистецького українського руху. *Теорія літератури* / передм. М. Зубрицької. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 277–380.
6. Самчук У. Велика література. *МУР*. Збірник 1. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. С. 40–51.

Мороз Л.

– кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету
УДК 821.161.1.09-14

РОЛЬОВА ЛІРИКА: ОПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЛІРИЦІ Й КОНЦЕПЦІЯ Б. О. КОРМАНА

Статтю присвячено проблемі оповіді в ліричному тексті відповідно до концепції «системно-суб'єктних методів» Б. О. Кормана. Критичний аналіз охоплює основні поняття «теорії автора» в літературному тексті, виявляючи їх переваги й недоліки. Особлива увага звертається на питання оповідних ресурсів різних типів ліричного суб'єкта, представлених у концепції Б. О. Кормана.

Ключові слова: текст, поезія, жанр, рольова лірика, герой, свідомість.

Мороз Л.

– кандидат филологических наук, доцент, профессор, заведующий кафедрой иностранных языков Ровенского государственного гуманитарного университета

РОЛЕВАЯ ЛИРИКА: ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОСТЬ В ЛИРИКЕ И КОНЦЕПЦИЯ Б. А. КОРМАНА

Статья посвящена проблеме повествования в лирическом тексте в соответствии с концепцией «системно-субъектных методов» Б. А. Кормана.

В работе подвергаются критическому анализу центральные положения «теории автора» и выявляются их преимущества и недостатки. Особое внимание уделяется вопросу повествовательных ресурсов различных типов лирического субъекта, представленных в концепции Б. А. Кормана.

Ключевые слова: текст, поэзия, жанр, ролевая лирика, герой, сознание.

Moroz L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Head of the Foreign Languages Department, Rivne State University of Humanities

ROLE LYRICS: NARRATIVE PERFORMANCE IN LYRICS AND B. A. KORMAN'S CONCEPT

The article is devoted to the problem of narration in the lyrical text in accordance with «systemic-subjective methods» by B. A. Korman. The work critically analyzes the central positions of «theory of the author» and reveals their advantages and disadvantages. Particular attention is paid to the question of the narrative resources of various types of the lyrical subject, presented in the concept of Boris A. Korman.

Key words: text, poetry, genre, role-playing lyric, hero, consciousness.

Постановка проблеми. Питання про повідь у ліриці порушується у працях багатьох дослідників, що вивчають специфіку зв'язків автора і героя у поетичних текстах. Проте застосування поняття нарації / розповіді до ліричного твору досі залишається актуальною проблемою. Складність її вирішення зумовлена родовими особливостями лірики, що відрізняють її від традиційних оповідних епічних жанрів.

Аналіз останніх досліджень. Б. А. Корман [7, 17], М. М. Бахтин [11], С. Н. Бройтман [10, 12] розглядають у зіставному аспекті особливості оповіді в поетичному тексті, вербалізації концепту оповідних ресурсів різних типів ліричного суб'єкта

Метою дослідження є визначення специфіки лірики як роду літератури, що полягає в увиразненні суб'єктивного начала, тобто виведення на передній план художнього твору оповіді від ліричного Я. Побутує думка, що «в ліриці першочерговим є вираз точки зору ліричного суб'єкта, зображення зовнішнього світу» [1, с. 26].

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення в якості основної одиниці ліричного тексту переживання і рефлексії суб'єкта на противагу динаміці змалювання подій в епічних жанрах призводить до закріплення за лірикою переважно описової структури, де оповідний план або повністю усунутий, або виявляється на межі взаємодії ліричного й епічного начал. Враховуючи саме таке розуміння сутності лірики, традиційний підхід до вивчення оповідних стратегій художнього тексту, як правило, стосується проблеми оповідання у творах епічного типу. Зрозуміло, така позиція обґрунтована, оскільки епос передбачає зміщення акцентів з особистих переживань оповідача на змалювання динаміки подій.

«Системно-суб'єктний метод» у вивченні лірики сприяє виявленню взаємозв'язку авторської свідомості і ліричної системи як єдності світоглядних та естетичних установок, що мають відносну стійкість упродовж усього творчого шляху поета [2, с. 183]. Сукупність усіх віршів,

кожен з яких характеризується конкретністю структурних елементів, допомагає створити цілісне уявлення про автора як носія концепції. Авторська свідомість, за Б. О. Корманом, становить єдину систему, що складається з певних суб'єктних форм вираження – «суб'єктів свідомості». Суб'єкт свідомості «об'єднує групу ліричних віршів», яка в якості елемента належить до ліричної системи [5, с. 11]. Такий підхід передбачає розгляд усієї творчості поета як єдності і взаємодії системи авторської свідомості і ліричної системи [11, с. 22]. В аспекті окресленої проблеми нам важливо зрозуміти, наскільки продуктивна ця концепція для виявлення й опису оповідних механізмів ліричного тексту.

Центральним поняттям теорії автора є категорія «точки зору», що позначає «зафіксований зв'язок між суб'єктом свідомості й об'єктом свідомості» [5, с. 43]. Зазначимо, що проблемі «точки зору», яка розуміється як головний композиційний елемент, присвячені роботи багатьох дослідників, що засвідчує її принципову роль у структурі художнього тексту. Головною заслугою Б. О. Кормана вважаємо детальний аналіз цієї категорії у стосунку до лірики. Описуючи специфічні ознаки «точки зору», вчений визначає чотири плани її вираження у тексті: прямооцінний, тимчасовий, просторовий і фразеологічний.

Ставлення суб'єкта до об'єкта стає джерелом формування параметрів художньої реальності, змодельованої у творі. Б. О. Корман зазначає, що прямооцінний план вираження – обов'язкова ознака «точки зору» в ліриці, оскільки через нього виявляється система ціннісно-смислових орієнтацій суб'єкта [7, с. 62]: «В одному випадку ... передаються уявлення про добро, норму; в іншому – про зло, антинорму».

Зауважимо, що можливість застосування цієї категорії під час розгляду ліричного тексту ставиться під сумнів концепцією С. Н. Бройтмана. Дослідник вважає, що «точка зору» «передбачає дистанціювання, відстань, несприйнятливості, просторово-смислову об'єктивацію», яку «лірика (особливо «чиста») часто не передбачає» [10, с. 15].

За С. Н. Бройтманом, у ліричному тексті спостерігаємо одночасне затвердження «несприйнятливості» та «нерозділеності» суб'єктів, що становить основу діалогічних відношень [12, с. 23]. Очевидно, що за межею діалогу не може виникнути сенс порозуміння, а ціннісні орієнтації естетичного дискурсу залишаються не виконаними. Але діалогізм, як це довів М. М. Бахтин [11, с. 129], насправді припускає можливість різних точок зору, переходу з однієї позиції бачення на іншу й утвердження її сенсової значущості для суб'єкта висловлювання. Саме категорія «точки зору» дозволяє виявляти сенсовий потенціал художнього тексту. Якщо суб'єкт репрезентує свій емоційний або інтелектуальний стан як відокремлений від себе, він переходить на позицію «іншого», передаючи йому повноваження констатації власних характеристик [9, с. 44].

Водночас не сприйняття «точки зору» як основи структурно-семантичної організації ліричного тексту призводить С. Н. Бройтмана до виявлення суттєвого недоліку корманівського методу, що виявляється у жорсткості та лінійності опису суб'єктної структури лірики. Науковець зазначає: основа «теорії автора» Б. О. Кормана – це «ставлення суб'єкта до об'єкта», і «ця об'єктність ... створює якусь прямолінійність та механічність підходу» [12, с. 22]. Адже «об'єктність» як принцип опису художнього світу стає вразливим місцем концепції, розробленої Б. О. Корманом, але основною причиною цього С. Н. Бройтман вважає не поняття «точки зору», а уявлення про авторську свідомість як систему, що впливає на цілісну суб'єктну організацію тексту. Особливо чітко це реалізується у пропонованих «системно-суб'єктних методах», у формах експресії авторської свідомості. Аналізуючи авторський задум на прикладі поезії М. О. Некрасова, Б. О. Корман створює розвинену типологію суб'єктних форм вираження авторської свідомості. Він визначає чотири типи представлення «концепірованого автора» (тобто автора як носія концепції твору) в ліриці: власне автор, автор-оповідач, ліричний герой і герой «рольової» лірики. В основі цієї типології – ступінь конкретизації ліричного суб'єкта. Якщо всю суб'єктну організацію лірики умовно розташувати між двома полярними кутами: автор (позиція найширшого узагальнення) і герой (позиція найвиразнішої конкретизації), то найбільш загальноспрямованим поглядом стає власне автор, а не ліричний герой.

Характеризуючи автора-оповідача, Б. О. Корман також висновує поняття об'єкта зображення. Він зазначає, що структурним підґрунтям тут стає розповідь про іншу людину. При цьому в поетичному тексті акцентуються риси того, «хто зображений, про кого розповідається» [10, с. 45], а суб'єкт зміщується на тло, на другорядний план. Індивідуальність оповідача проглядається не в автохарактеристиці, а в прийомах зображення іншого. У текстах цього типу просторова й тимчасова перспективи актуалізуються разом з прямою оцінкою об'єкта оповіді. У деяких випадках оповідач та описуваний ним персонаж знаходяться в одних просторово-часових координатах. Тут суб'єкт свідомості виконує роль конкретної особи. Іноді оповідач зображує героя, розмірковує про нього, але не висловлює конкретики: він тільки повідомляє. У таких віршах «тимчасова сумісність і просторове наближення мають умовний характер» [12, с. 12]. Крім того, як зазначає вчений, можлива ситуація, коли така умовність не омовлюється: оповідач виступає носієм «точки зору», позбавленої просторової і тимчасової визначеності.

Враховуючи відмінності об'єктів зображення, Б. О. Корман залишає на другому плані наповненість, що складає основу будь-якого оповідання. Фактично автор-оповідач у ліриці в межах цієї концепції стає подібним до оповідача у творах епічних жанрів. Суттєвою різницею між ними можна вважати обов'язковий вияв прямооцінної «точки зору». Розглядаючи вірші М. О. Некрасова «Трійка», «Весілля», «Школяр»,

дослідник справедливо вказує на взаємодію епічного і ліричного сюжетів. Наприклад, у вірші «Трійка» прямооцінні вербальні одиниці через послідовне використання впливають на розвиток ліричного сюжету, але події, про які розповідає оповідач, композиційно формують епічний характер твору. Оповідач впускає у власну свідомість голоси героїв своєї розповіді.

Отже, вірші, де суб'єктом стає автор-оповідач, за теорією Б. О. Кормана, визначаються як епічна лірика, тобто «двородове літературне явище, яке характеризується поєднанням ліричної формально-суб'єктної організації і домінантних просторових і тимчасових точок зору» [11, с. 54]. Констатація виявлених ліричних та епічних ознак сприяє встановленню нарративних механізмів у тексті, де наповненість характеризує зовнішню через відношення до суб'єкта реальність. Оповідна структура в цьому випадку притаманна тільки тим віршам, де оповідач або розповідач не є безпосередніми учасниками подій.

Не розмежовуючи ліричні й епічні події та концентруючи увагу на об'єкті зображення, Б. О. Корман теоретично спростовує прийоми оповіді у віршах, де суб'єктом визначений ліричний герой. Основною ознакою цієї форми авторської свідомості, згідно з концепцією дослідника, виявляється її подвійна природа: ліричний герой одночасно постає і як суб'єкт, і як об'єкт, на який спрямована прямооцінна точка зору, він – «і носій свідомості, і предмет зображення» [12, с. 4]. На перший план тут виводиться не те, до чого прямує ліричний герой, а його внутрішній стан, ставлення до зображуваного. Б. О. Корман зазначає, що в його зовнішності виявляється певна єдність психологічних якостей, цілісне осягнення яких можливе лише через вихід за межі конкретного твору і розгляд сукупності текстів певного циклу, тематичного комплексу, творчого періоду або всього корпусу віршів поета.

Концепція Б. О. Кормана за умови чіткого розуміння специфіки ліричного героя все-таки обмежує його можливості як суб'єкта, котрий діє, і фактично ігнорує ті випадки, коли ліричний герой розповідає про подію, безпосереднім учасником якої він був.

У ситуації, коли прямооцінна «точка зору», спрямована на переживання самого суб'єкта, співвідноситься з розповіддю про події, учасником яких він був чи є, реалізується тип розповіді, де нарративний акт здійснюється ліричним героєм. Зрозуміло, саморозкриття суб'єкта тут залишається на першому плані, але його емоційний стан безпосередньо зумовлений подіями попередньої історії. Відзначимо, що розповідь у таких віршах часто-густо лаконічна, стисла, в них повідомляється найсуттєвіше. Недолік концепції Б. О. Кормана в тому, що він не визначає оповідальну основу як важливий елемент текстів, хоча й аналізує в них зміну або чергування тимчасової перспективи. Так, в Некрасівському вірші «Я відвідав твоє кладовище ...» [2, с. 32–33] події, віддалені в часі від моменту висловлювання ліричного героя,

чергуються з його сповідальним голосом в актуальному моменті зображення. Тимчасова дистанція між суб'єктною та об'єктною характеристиками ліричного героя, що реалізується у процесі розповіді, переривається прямооцінними висловлюваннями, тобто розповідь про минуле заступають рефлексії суб'єкта.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у поглибленому вивченні аспекту оповідного потенціалу лірики. Досягненням цього методу слід визнати виділення в окремий тип автора-оповідача як суб'єкта, котрий організовує композицію ліричного тексту. Однак чітке закріплення наративних функцій саме за цією суб'єктною формою і застосування її для аналізу віршів переважно ліро-епічного характеру виявляють обмеженість Корманівської класифікації.

Література

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. М., 1976; Гинзбург Л. Я. О лирике. М., 1997; Жирмунский В. М. Творчество Анны Ахматовой. Л., 1973; Максимов Д. Е. Русские поэты начала века. Л., 1986; Сильман Т. И. Заметки о лирике. Л., 1977.
2. Песков А. М. Лирика // Литературный энциклопедический словарь. М., 1987. С. 183.
3. О повествовании в эпических произведениях см.: Кожевникова Н. А. Типы повествования в русской литературе XIX–XX вв. М., 1994; Николина Н. А. Временная перспектива прозаического текста. М., 1990; Шмид В. Нарратология. М., 2003.
4. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. Субъектно-образная структура. М., 1997.
5. Корман Б. О. О целостности литературного произведения. *Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1977. Т. 36. № 6. С. 512.
6. Корман Б. О. Лирика Некрасова. Ижевск, 1978.
7. Корман Б. О. Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов. *Проблемы истории критики и поэтики реализма*. Куйбышев, 1981.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. М., 1970; Лотман Ю. М. К структуре диалогического текста в поэмах Пушкина. Пушкин и его современники. *Ученые записки ЛГПИ им. Герцена*. Т. 434. Псков, 1970; Успенский Б. А. Поэтика композиции. СПб., 2000; Шмид В. Нарратология. Наиболее основательно концепция этой категории разработана и описана Б. А. Успенским. Ученый указывает, что «проблема точки зрения имеет непосредственное отношение к тем видам искусства, произведения которых... двуплановы, то есть имеют выражение и содержание (изображение и изображаемое)» (Успенский Б. А. Поэтика композиции. С. 10).
9. Корман Б. О. Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов. С. 51.
10. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. С. 26.
11. В работе «Автор и герой в эстетической деятельности» М. М. Бахтин указывает, что: «Лирическая форма привносится извне и выражает не отношение переживающей души к себе самой, но ценностное отношение к ней другого – как такового» (Бахтин М. М. *Собрание сочинений*: В 7 т. М., 2003. Т. 1. С. 229).
12. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. Субъектно-образная структура. Москва, 1997.

Сиротенко В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету

Бурлака Р.

– учитель-методист

Краматорської загальноосвітньої школи № 12

УДК 821.161.2-1.09:355(477.62)

ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВІРШОВАНОГО ЦИКЛУ ЯК СВОЄРІДНОЇ ЖАНРОВОЇ ФОРМИ ЩОДО ОСМИСЛЕННЯ ГЕРОЇЧНО-ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ СУЧАСНОСТІ

(на матеріалі поетичного циклу «Дебальцеве» криворізького письменника Миколи Скиби)

У статті аналізується рукописна збірка криворізького письменника Миколи Скиби «Дебальцеве», твори якої об'єднані за циклічним принципом. Звернена увага на те, які чинники виконують провідну циклотворчу функцію (пафосна наснаженість текстів, лексичні особливості, асоціативність між окремими творами, чітка сюжетно-композиційна побудова), що забезпечує художньо переконливу реалізацію авторського задуму – утвердження високого патріотичного духу в сучасному українському суспільстві. Суголосність письменницького задуму та його втілення засвідчує, що циклічний принцип групування віршів має значні зображувально-виражальні можливості, особливо у випадках звернення митця до складних, багатогранних проблем сьогодення.

Ключові слова: АТО, гідридна війна, патріотизм, Дебальцеве, Кривбас, ліричний цикл, патерн, диптих, ідея особистості, ліричний сюжет, метафора, метонімія, емоційно-лайлива лексика.

Сиротенко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики начального образования Донбасского государственного педагогического университета

Бурлака Р.

– учитель-методист

Краматорской общеобразовательной школы № 12

ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СТИХОТВОРНОГО ЦИКЛА КАК СВОЕОБРАЗНОЙ ЖАНРОВОЙ ФОРМЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ОСМЫСЛЕНИЯ ГЕОИЧЕСКО-ТРАГИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ УКРАИНСКОЙ СОВРЕМЕННОСТИ

(на материале поэтического цикла «Дебальцево» криворожского писателя Николая Скибы)

В статье анализируется рукописный сборник криворожского писателя Николая Скибы «Дебальцево», произведения которого объединены по циклическому принципу. Акцентировано внимание на том, какие элементы выполняют ведущую циклообразующую функцию (пафосная насыщенность текстов, лексические особенности, ассоциативность между отдельными произведениями, четкое сюжетно-композиционное построение), обеспечивающие художественно убедительную реализацию авторского замысла – утверждение высокого патриотического духа в современном украинском обществе. Созвучность писательского замысла и его воплощения свидетельствует, что циклический принцип группирования стихотворений

обладает значительными изобразительно-выразительными возможностями, особенно при обращении писателя к сложным, многогранным проблемам современности.

Ключевые слова: АТО, гибридная война, патриотизм, Дебальцево, Кривбасс лирический цикл, патерн, диптих, идея личности, лирический сюжет, метафора, метонимия, эмоционально-ругательная лексика.

Syrotenko V.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Theory and Practice of Primary Education, Donbas State Teachers' Training University

Burlaka R.

– Teacher, Teaching Methods Specialist, Comprehensive School 12, Kramatorsk

EXPRESSIVE POWERS OF THE POETIC CYCLE AS A KIND OF GENRE FORMS FOR COMPREHENSION OF THE HEROIC AND TRAGIC EVENTS OF UKRAINIAN MODERNITY

(On the material of the poetic cycle «Debaltseve»

by Kryvyi Rih writer Mykola Skyba)

The article analyzes the manuscript collection «Debaltseve» of Kryvyi Rih writer Mykola Skyba, whose works are united according to the cyclic principle. The attention is paid to what factors carry out the leading function of creating the cycle (the pathos inspiration of texts, lexical peculiarities, associativity between individual works, a clear plot compositional construction), which ensures artistically convincing implementation of the author's idea – the establishment of a high patriotic spirit in contemporary Ukrainian society. The correlation of the writer's plan and its embodiment shows that the cyclic principle of grouping poems has significant figural and expressive power, especially in cases of the artist's appeal to the complex, multifaceted problems of the present.

Key words: АТО, hybrid war, patriotism, Debaltseve, Kryvbas, lyrical cycle, pattern, diptych, idea of personality, lyrical plot, metaphor, metonymy, emotional and vulgar vocabulary.

Постановка проблеми. З початком бойових дій на Донбасі весною 2014 року у свідомість кожного громадянина України міцно увійшли поняття АТО, гібридна війна, інформаційно-пропагандистське протистояння тощо. Це не просто неологізми, оскільки своєю семантикою вони передбачають окреслення суттєво нових реалій, відчуттів, емоцій. Цей процес «новотворення» не міг не позначитися й на художній літературі, зокрема її жанрових утвореннях, складниках, видозмінах та відгалуженнях. І це цілком закономірно, адже в жанрі, а на думку багатьох дослідників (Б. Мейлах, В. Протченко, М. Утехін) це змістова форма, перш за все відбиваються найсуттєвіші явища дійсності, її доленосні фактори, нові суспільні тенденції, що згодом стануть загальноновизнаними. Тому-то письменники й намагаються реалізувати їх у найадекватніших жанрових утвореннях, природа яких найбільше відповідає даному явищу, бо, як зауважував В. Белінський, література завжди відбиває «загальну потребу й панівний дух часу» [1].

Якщо з цих позицій поглянути хоча б на деякі твори, написані під впливом подій АТО, то можна констатувати, що практично не

зустрічається текстів, які б «уписувалися» в якесь одне жанрове визначення. Маємо на увазі «Іловайськ» Є. Положія, «Блокпост» Б. Гуменюка, «Аеропорт» С. Лойка, «УКРИ» Б. Жолдака, «Інтернат» С. Жадана, «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук, «Донбас – арена війни». Вони різні за родовими ознаками, тематикою й порушеними проблемами, але об'єднує їх контамінаційний підхід до укладання текстів. Так, у передмові до колективної збірки «Донбас – арена війни» О. Тараненко відзначає: «Це тексти своєрідних життєвих історій, аналітичних роздумів, публіцистичних есеїв та філософських міркувань, спровокованих ситуацією на буремному Донбасі в 2014 та 2015 роках» [11, с. 3].

Отже, аналіз поезій криворізького письменника Миколи Скиби, представлених в ліричному циклі «Дебальцеве», видається нам актуальним, оскільки дозволить через розкриття чинників, які обумовлюють «циклічну монолітність творів», не тільки розширити уявлення про жанрову специфіку власне ліричного циклу, а й зосередитися на ситуаціях, проблемах, конфліктах, почуваннях, настроях як безпосередніх учасників боїв на Донбасі, так і їхнього сучасника, що не може не відбивати громадянської позиції певної частини українського суспільства в цей буремний і напружений час.

Аналіз останніх досліджень. Обрана нами проблема дослідження передбачає зосередження уваги на двох її складових аспектах. По-перше, чітке розуміння самої сутності ліричного циклу, його жанрової специфіки, чинників, які забезпечують сприйняття представлених у ньому творів не як чергової підбірки окремих віршів, а закономірно поєднаних текстів, спрямованих на досягнення певної зображувально-виражальної мети, художньо реалізувати яку і прагне автор. По-друге, слід зупинитися на постаті самого письменника, подати його, бодай і стислий, творчий портрет.

Стосовно першого можна констатувати, що існує достатня кількість ґрунтовних досліджень [2; 4; 5; 6; 13; 14], присвячених проблемі визначення природи ліричного циклу. Тож відзначимо спільність думок, висловлених різними науковцями. Так, усіма наголошується на тому, що ліричний цикл – це не механічне поєднання кількох поезій: «Визначальною ознакою ліричного циклу є контекстуальність, причому серед усіх інших типів контекстів цей – свідомо сформований. Балансуючи між доцентровою і відцентровою тенденціями, ліричний цикл складається із самостійних поетичних текстів, які в контексті «постійно нового мерехтливого великого цілого» набувають зовсім іншого смислового й емоційного навантаження» [14]. При цьому провідними текстотвірними чинниками називаються: 1. Авторська заданість композиції. 2. Самостійність творів, що входять до ліричного циклу. 3. Одноцентровість, центробіжність композиції ліричного циклу. 4. Ліричний характер зчеплення віршів у ліричному циклі. 5. Ліричний принцип зображення [6].

Говорячи про ліричний цикл як цілісність, слід наголосити й на

тому, що це поєднання розглядається як своєрідний метажанр. На цій підставі І. Фоменко пропонує вживати лексему «цикл» у вузькому термінологічному значенні. В його розумінні, це «жанрове утворення, створений автором ансамбль віршів, головна структурна ознака яких – особливі взаємини між віршем і контекстом, що дозволяє втілити в системі певним чином організованих віршів цілісну і як завгодно складну систему авторських поглядів» [13].

Дані розмірковування дослідника варто доповнити пропозиціями, висловленими Ю. Левчук. Спираючись на міркування Т. Бовсунівської, вона оперує поняттям патерн як своєрідної альтернативи поняття жанр: «...будемо застосовувати найменшу диференційну одиницю когнітивної генології – патерн, на противагу традиційному жанру, оскільки в умовах жанрового синкретизму складно говорити про «чистий жанр». Патерн – перший ступінь жанротворення («модель», «образ», «приклад», «зразок», «конструкт») <...> Таким чином, наше остаточне завдання полягає у тому, аби конструктивно і системно розглянути цикл як метажанрове (наджанрове) утворення, що базується на розгалуженій структурі жанрових патернів» [6].

Погоджуючись із висловленими думками, водночас укажемо й на деякі протиріччя, які трапляються в міркуваннях щодо циклотворчих чинників. Так, у «Літературознавчому словнику-довіднику» стосовно циклу читаємо, що це «сукупність художніх творів одного жанру, які об'єднуються задумом автора в естетичну цілість. Послідовність творів, які включаються до циклу, визначається плинністю настрою ліричного героя чи розвитком внутрішнього конфлікту, переживання. Різні за мотивами, інтонаційно-ритмічною структурою, строфічною будовою, жанрами, твори циклу витримані у спільному стильовому ключі, завдяки композиційній єдності набувають додаткової естетичної вартості» [7, с. 721–722]. Тож звернімо увагу, що в одному випадку зауважується, що цикл складається із творів одного жанру, а в іншому – жанр називається серед інших компонентів при домінуючій ролі композиції. Нам видається, що друге твердження ближче до істини, оскільки, як уже відзначалося вище, естетичну природу ліричного циклу не можна зводити лише до жанрового показника.

Стосовно Миколи Максимовича Скиби зауважимо, що він не є письменником-професіоналом (до речі, сам М. Скиба завжди наголошує, щоб його не називали поетом, оскільки, на його думку, після П. Тичини та В. Маяковського всі інші - то «люди, які пишуть вірші»), однак цей офіційний статус жодним чином не позначається на якості його літературної праці.

Народився М. Скиба 28 лютого 1952 року в селі Красний Під на півдні Дніпропетровської області. По закінченню філологічного факультету Дніпропетровського університету тривалий час викладав ряд лінгвістичних дисциплін у Слов'янському та Криворізькому педагогічних інститутах, а ще (за його власним висловлюванням) «були відрядження до журналістики й самоврядування та політики» [10].

Вірші розпочав писати у Слов'янську (у 1976 – 1981 рр. місцева газета «Комуніст» часто вміщувала його твори, а сам М. Скиба керував літературною студією, яка діяла при цій газеті), також друкувався в газеті Широківського району Дніпропетровської області, обласних газетах та журналах («Зоря», «Звезда-4», «Саксагань»), різних альманахах. Можливо, поетичний доробок був би значнішим, якби віддавався цій справі щоденно («А я робив перерви по кілька років»), та, незважаючи на це, на сьогодні «офіційний» доробок складається з чотирьох збірок для дітей, виданих у 2017 році («Автоалфавіт, або Азбука, прочитана з татом», «Отаке в нас киценя», «Секретики від Петрика», «Шпора: словничок для діточок»), та збірки «Казки для дорослих і дітей» (2018 рік). Крім цього, М. Скиба є автором багатьох пісень (наприклад, «Єдина країна»), музику до яких написав криворізький композитор і співак Олексій Грицишин.

На жаль, створене М. Скибою не знайшло друкованих відгуків, але про вірші схвально відгукувалися А. Дімаров, О. Пільонов (відзначав метафори на кшталт «а в серці бродить запах полину»), М. Рибалка (подобалося уміння «пройти по ниточке между смешным и интимным»), читали поему «Ілько» І. Драч та Д. Павличко. А поет, журналіст Ю. Кириченко (проживав у Дніпропетровську) на зустрічі зі студентами, яких учив М. Скиба, ошелешив усіх зізнанням, що «вчився писати на моїх (М. Скиби – В. С., Р. Б.) віршах».

Серед цього переліку «рецензентів» варто навести думку завідувача кафедри української мови Криворізького педагогічного університету Ж. В. Колоїз, яка під час зустрічі М. Скиби з читачами представила його як письменника, який осмислює новий жанр в українській літературі – казку-фентезі [8]. Крім цього, слід назвати декілька Інтернет-матеріалів, де йдеться про презентації дитячих поезій [3; 12].

Та, безумовно, найціннішими для М. Скиби є оцінки віршів циклу «Дебальцеве», висловлені безпосередніми героями цих творів – воїнами АТО. Письменник розповідає, що одну поезію читав напам'ять боєць добровільного батальйону «Кривбас» на зібранні з нагоди створення частини, і в цей момент хлопці, за їхнім власним висловленням, плакали «від попадання». Водночас вояки не ідеалізують написане, роблять авторові підказки, спрямовані на посилення правдивості, а відтак і естетичної довершеності текстів. Наприклад, їх не влаштовує слово «красиво», коли йдеться про бійця, який «нас до бою шаленого вів, // красиво, немовби у вірші». Свою незгоду вони мотивують тим, що «немає нічого красивого в бою», і, на честь М. Скиби, він визнає недоречність «поетичної напищеності», погоджуючись відредагувати ці рядки.

Мета запропонованої статті. Спираючись на вище окреслені характеристики ліричного циклу, розглянути поетичний цикл М. Скиби «Дебальцеве» в якості метажанрового утворення, спрямованого на художнє потрактування надзвичайно складних історико-суспільних подій

сучасної України. Ми переконані, що серед багатьох творів, об'єднаних проблемно-тематичною близькістю – воєнна агресія Росії, об'єктивна потреба онтологічного перегляду вектора україно-російських взаємин, вияв морально-духовних сил українських вояків, – саме циклічність відтворення є тією естетичною родзинкою, яка допомагає письменникові проявити свою авторську індивідуальність при висвітленні обраного життєвого матеріалу. Отже, осмислення виражальних можливостей циклу як жанрової особливості поглибить розуміння того стану, в якому знаходиться сучасна українська поезія.

У зв'язку з цим **завдання** статті полягає в наступному:

– окреслити коло реальних подій, які стають об'єктом художнього перевідтворення, а відтак сформулювати ідейно-проблемну спрямованість поезій;

– визначити пафосну наснаженість творів та зображувально-виражальні засоби її реалізації;

– охарактеризувати чинники, які виконують циклотворчу функцію, з'ясувати нову контекстуальну змістову наповненість кожного із віршів циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Митці завжди були небайдужими до жанрових дефініцій, прагнули розширити, видозмінити, зваріювати жанрові рамки твору, шукаючи найадекватнішої форми щодо реалізації власного змістового задуму. Цим обумовлене і звернення до циклічного принципу групування поетичних збірок, яке розпочалося з кінця XVIII – початку XIX сторіччя. З приводу цього цікаву думку висловив І. Фоменко, вбачаючи у феномені циклотворення не стільки пошуки формальних новацій, скільки відгук на суспільно-історичну ситуацію, коли в першій третині XIX сторіччя «на зміну ідеї державності прийшла **ідея особистості**» з'явилася впевненість, що «саме особистість повинна посісти домінуюче положення в ієрархії цінностей, а тому вона не тільки суб'єкт, але й об'єкт творчості» [13]. Вагомість виокремлення ідеї особистості ми прокоментуємо під час розгляду деяких віршів М. Скиби.

Цикл «Дебальцеве» – це письменницький відгук на події в районі Дебальцевого в жовтні 2014 – початку лютого 2015 року, коли українським військовим та бійцям добровольчих батальйонів ціною великих зусиль і значних утрат удалося недопустити повного оточення, але все-таки місто було здано. Цикл складається з шести віршів: «Догоряє вранці залізнична станція», «Ой, Дебальцеве-роздебальцеве...», «Навік Україна з Донбасом», «Лист з небес», «Хай щастить, земляки», «Безвісти пропалі». Безумовно, вибір життєвого матеріалу не є випадковим, адже війна постійно проявляється героїчними, трагічними, а частіше героїко-трагічними ситуаціями (М. Скиба: «Хотілося писати щось таке мирне, коліскове, а воно і на нашу долю випала війна...»). Але ця об'єктивна дійсність, будучи пропущеною через авторську свідомість, набуває певного пафосного забарвлення, яке власне й має на читача відповідний емоційно-

естетичний вплив. Тож у віршах М. Скиби переважає героїчне начало не лише там, де йдеться безпосередньо про бої («Залишилось піврожка на кожного, // і достатньо духу переможного, // Україно! Ми живі іще» - «Догоряла вранці залізнична станція» [9]), а й у творах, присвячених загиблим бійцям («Навік Україна з Донбасом», «Лист з небес»):

Не буду я погляд відводити вбік,
зустрівши його на світлині,
були ми згуртовані в спільній судьбі,
єдині ми з другом і нині [9].

Отже, як нам видається, пафосну єдність більшості поезій можна розглядати як циклотворчий компонент, покликаний виразити авторську шанобливість, удячність, уклін тим, хто в найскрутнішу годину відстояв незалежність України. Але це не солодкавий пієтизм, героїчне у світовідчутті письменника замішане на глибокому презирстві до російського агресора, осуді його загарбницьких намірів. І це надзвичайно доречно передано емоційно-згрубілою, лайливою лексикою, адресованою ворогові: «брешеш, стерво» («Догоряла вранці залізнична станція»), «Сунуться своїми, суки, рилами / в наші справи, ніби у свої» («Безвісти пропали»).

Ми вже відзначали, що жанрову єдність не слід уважати провідною умовою виникнення ліричного циклу. І в цьому переконуємося на прикладі творів, що увійшли до циклу «Дебальцеве». Тут можна зустріти й відгуки фольклорних голосіння («Ох, Дебальцеве-роздебальцеве! // І залишені блок-пости...» - «Ой, Дебальцеве-роздебальцеве...») чи веснянки:

Хай триває віки
ваш політ, ластівки.
Хай весна приліта зі шпаками.
Хай несуть на крилі
добру вість журавлі,
що ми будем щасливими з вами («Хай щастить, земляки») [9].

Ознаки панахиди, епітафії, реквієму простежуються в «Навік Україна з Донбасом», але з приводу останнього варто зробити одне зауваження. Для класичного реквієму характерне надзвичайно спокійне, притишене, мінорне звучання, а в поезії все це знаходить заперечення, обумовлене запевненням бійця, який вижив, що загиблий побратим назавжди залишиться поруч, що дух його безсмертний:

Не знаю, чи я коли-небудь засну,
щоб ніч не послала нічниці,
чи я коли-небудь забуду війну,
і друг повсякчас буде снитися [9].

Зважаючи на жанрову строкатість окремих творів, варто звернутися до міркувань Ю. Левчук про патерн («модель», «образ», «приклад», «зразок», «конструкт»). Рація даної пропозиції бачиться в тому, що змістово-виражальна наповненість окремих віршів виходить за межі конкретного тексту, породжуючи певні асоціації, парадигми тощо.

Так, фінальна фраза «Ох, Дебальцеве-роздебальцеве!» несе в собі не лише відбиток фольклорної пісенної конструкції. У ній відчувається сосюринське «Ой ви, ночі Донеччини сині...» («Коли потяг у даль загуркоче») хоча ми й далекі від твердження, що саме цього прагнув М. Скиба. Однак між поезіями виникає незримий емоційний зв'язок, оснований на почутті любові до Донеччини, до рідної землі, тобто, виникає модель «патріотизм», яка й породжує циклотворчий процес.

Своєрідний зв'язок простежується й між віршами «Навік Україна з Донбасом» – «Лист з небес». Розташовані поруч, вони творять ніби диптих, бо в першому маємо ліричне звернення одного воїна-побратима до іншого, звучить клятва вірності, а в іншому – зворотна реакція. До небожителів уже не дістають «Гради», там «Царство безгрішних», але кожного з них (ліричний герой, Микола з «Кап'я», Роман Петрович з-під Іловайська) тривожить одне: «Чи не здали ми Слов'янська...» [9]. Отже, завдяки «дублюванню», «подвоєнню» увиразнюється провідна думка циклу – українці піднялися за честь і гідність Батьківщини, вони захищають рідну землю.

Найвагоміша циклотворча функція, як нам видається, несучи на собі основне виражальне навантаження циклу в цілому, належить ліричному сюжетові, який ми розуміємо як динамічний процес перебігу думок, настроїв, переживань, емоцій, властивих текстам. Із цього боку послідовність розміщення віршів надзвичайно продумана й художньо обумовлена. Перший твір «Догоряла вранці залізнична станція» - це своєрідна експозиція, що визначає розстановку антагоністичних сил, передає реакцію українського загалу на російську агресію. Так, місто доводиться залишати, хоча за нього і пролито багато солдатської крові, але в бійців немає занепадницького настрою, а звучить упевненість, що остаточна перемога буде на боці України. А найпереконливішим виражальним засобом для цього слугує кільце між першою та останньою строфами: «Та регочуть хлопці під Дебальцевим... Та регоче в відповідь Дебальцеве...» [9]. І якщо в першому випадку маємо більш-менш звичний звуко-зоровий образ хлопців, то в другому – метонімію, яка й узагальнює стан окремих учасників подій, цементує тисячі «Я» в монолітне «Ми».

Роль зав'язки належить другому віршеві «Ой, Дебальцеве-роздебальцеве». Цей сюжетний елемент завжди передбачає наявність конфліктного зіткнення, протистояння, і у творі воно має особливий прояв. Це не зовнішній конфлікт між українцями й нападниками, а це розмірковування одного з оборонців міста, який дає клятву перш за все собі, що виживе, повернеться на цю станцію і «останню цигарку викурю, // як скінчиться війна оця» [9]. І в це неодмінно віриш, бо вона (віра) не декларується автором, тут відсутня «поетична кучерявість», яку закидали письменникові воїни-рецензенти, а доноситься надзвичайно вражаючою метафорою, підкреслюючи органічність єднання людини й рідної землі, їхню нероздільність:

Там ми рили окопи пальцями,

там лопата була за штик [9].

Ми вже вказували на диптихові поєднання третьої й четвертої поезій, але тепер варто звернути увагу на ще одну їхню особливість. Відбувається зміна суб'єктів у творах. Якщо раніше це було колективне «Ми», то тепер це особистісне, ліричне «Я». І ця трансформація нам видається не випадковою. Згадаймо думку І. Фоменка про причину активізації циклічного komponування ліричних творів – ідея особистості. Що ми маємо в Україні, починаючи з Майдану, з революції Гідності?! Заперечення тоталітарної психології, відмова від зрівнялівки, обезличення. Індивід починає відчувати себе Суб'єктом, від якого багато чого залежить, а формування добровольчих батальйонів, волонтерський рух лише підтвердили це. Тому-то так важливо, що правду про війну на Донбасі доносить до читача не автор, а безпосередній її учасник:

Я чесно признаюсь Кривбасу, що міг
залишитись з другом на трасі,
та вирвав самого мене Кривий Ріг
із паморочних катавасій.

Напевне, для того, щоб я розповів,
що друг мій був найсміливіший... [9].

Кульмінаційною в емоційному плані є поезія «Хай щастить, земляки». Написана в пісенно-веснянковому ключі, вона проголошує неодмінний прихід кращого, добрішого, світлішого. Це, мабуть, єдиний твір у циклі, в якому автор дозволив безпосередньо виплеснути власні емоції, щирість і патріотичне наповнення яких досягають апогею:

Хай несуть на крилі
добру вість журавлі,
що ми будем щасливими з вами [9].

Вірш-розв'язка «Безвісти пропала» написано в спокійному, дещо мінорному ключі. І це художньо виправдано, оскільки після всього пережитого потрібний емоційний перепочинок, своєрідне інтермецо (згадаймо однойменну новелу М. Коцюбинського), але це не для того, щоб розслабитися, віддатися сумним спогадам і переживанням, а для налаштування на нові випробування, нові звитяги в ім'я України:

Зберемося, хлопчики, із силами!
Нас чекають нелегкі бої... [9].

Проведений аналіз переконливо доводить, що знайдена М. Скибою форма організації віршованих творів у вигляді циклу найбільше відповідає авторському задуму – виразити патріотичні почуття як безпосередніх учасників боїв на Донбасі, так і переважної більшості українського загалу. Саме завдяки циклічній єдності кожна поезія має свої змістово-виражальні особливості, які увиразнюються завдяки їхній взаємодії та сполучуваності. Водночас перед дослідниками відкриваються **перспективи подальших розвідок:**

– зіставити змістово-виражальну спрямованість віршів циклу

«Дебальцеве» з творами збірки «Казки для дорослих і дітей»;

– детально проаналізувати систему зображувально-виражальних засобів поезій циклу;

– зважаючи на жанрові та зображувально-виражальні особливості творів, охарактеризувати стильову палітру доробку М. Скиби.

Література

1. Белинский В. Г. О русской повести и повестях г. Гоголя («Арабески» и «Миргород»). URL: http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0320.shtml (дата звернення: 20.08.2018).

2. Гареева Л. Н. Вопросы теории цикла (лирического и прозаического). *«Стихотворения в прозе» И. С. Тургенева: Вопросы поэтики*. Ижевск: УдГУ, 2004. С. 19–27; 81–82.

3. Інформаційний супровід зустрічі з Миколою Скибою. URL: <https://kdpu.edu.ua/biblioteka/diialnist/kulturno-prosvitnytska-diialnist/vystavky-ohliady-besidy/3119-informatsijnij-suprovid-zustrichi-z-mikoloyu-skiboyu.html> (дата звернення: 22.08.2018).

4. Кузьма Оксана. Ліричний цикл у творчості С. Черкасенка (цикли «Біла Панна», «Зелені руна»). URL: http://www.visnyk-filolog.uzhnu.edu.ua/uploads/articles/2012/3852_Ilrichniy_tsikl_u_tvorchosti_s.pdf (дата звернення: 20.08.2018).

5. Куклик А. Г. Лирическая циклизация как особый тип текстопостроения (на материале третьего тома «Лирической трилогии» А. Блока). URL: <http://library.cie.ru/file.php/e9fa91aced94c864e4186c89e74dc0ba.pdf?load=true> (дата звернення: 20.08.2018).

6. Левчук Юлія. Ліричний цикл як когнітивне жанрове утворення (на матеріалі поезії Лесі Українки). URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6273/1/Levchuk.pdf> (дата звернення: 20.07.2018).

7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 752 с.

8. Презентація книг Миколи Скиби. URL: <https://kdpu.edu.ua/biblioteka/diialnist/kulturno-prosvitnytska-diialnist/literaturnavitalnia/4491-prezentatsiya-knig-mikoli-skibi.html> (дата звернення: 10.08.2018).

9. Скиба М. М. Дебальцеве: Цикл віршів. *Рукопис*.

10. Скиба Микола Максимович. Біографічна довідка. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC3V> (дата звернення: 20.07.2018).

11. Тарасенко О. Передмова. *«Донбас — arena війни»: книжка, яку видали викладачі ДНУ*. URL: <http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/donbas-arena-viynu-knyzhka-yaku-vydaly-vykladachi-dnu> (дата звернення: 10.08.2018).

12. У маленьких жителів Кривого Рогу з'явився автоалфавіт. URL: <https://1kr.ua/news-33319.html> (дата звернення: 10.08.2018).

13. Фоменко І. В. Поетика лірического цикла. URL: <http://cheloveknauka.com/poetika-liricheskogo-tsikla> (дата звернення: 20.08.2018).

14. Якубчак Н. В. Поетика ліричного циклу Б.-І. Антонича. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7727/Yakubchak_Poetyka_lirychnoho_tsyklu.pdf (дата звернення: 20.08.2018).

Ткаченко К.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 82-311.6.09

РОМАН-ЭПОПЕЯ КАК ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ВОЙНЫ И МИРА

В статье анализируются особенности жанра романа-эпопеи, своеобразие художественного конфликта в соответствии с жанроопределением выбранных произведений.

Ключевые слова: жанр, роман-эпопея, роман, конфликт.

Ткаченко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

РОМАН-ЕПОПЕЯ ЯК ХУДОЖНЄ ЗОБРАЖЕННЯ ВОЙНИ ТА МИРУ

У статті аналізуються особливості жанру роману-епопеї, своєрідність художнього конфлікту згідно визначенню жанру обраних творів.

Ключові слова: жанр, роман-епопея, роман, конфлікт.

Tkachenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

EPIC NOVEL AS AN ARTISTIC IMAGE OF WAR AND WORLD

In the article analysed features of the epic novel genre, originality of conflict concordantly to determination of genre of works.

Keywords: epic novel, genre, novel, conflict.

Постановка проблемы. Определение жанра – точное терминологическое движение – имеет тот простой инструментальный смысл, как, например, точный выбор очков для близорукого человека. Или – выбор точной позиции для наблюдения, точного ракурса. Именованье жанра задает этот ракурс, и, если оставаться в пределах нашего материала, разве не очевидна смена рецептивной интонации, когда, например, жанровое обозначение «роман» мы уточняем до «исторический роман»? Определение «роман-эпопея» имеет, с нашей точки зрения, не больше прав на вхождение в жанровый реестр, чем, например, «большое стихотворение» или «маленькая трагедия». В этом, предлагаемом нами определении жанра «Капитанской дочери» заложен ровно тот же эвристический потенциал, что в упомянутых выше жанровых обозначениях.

Прежде всего, можно констатировать смещение в межжанровое пространство, которое и фиксируется в соответствующих пометах, касающихся жанров. Или, иными словами, несовпадение авторского замысла ни с одной из известных ему жанровых форм.

Мы можем сформулировать **цель статьи** следующим образом: обнаружить значимую корреляцию между жанровым самоопределением и принципиальными художественными особенностями, в частности, произведений Л. Н. Толстого «Война и

мир», Н. В. Гоголя «Тарас Бульба», А. С. Пушкина «Капитанская дочка».

Изложение материала. Впервые в научной литературе термин «роман-эпопея» появился в книге А. В. Чичерина «Возникновение романа-эпопеи» [4]. Основное внимание А. В. Чичерин уделил роману Л. Н. Толстого «Война и мир», а непосредственным поводом для самой постановки вопроса послужило красноречивое признание Л. Н. Толстого: «Что такое «Война и мир»? Это не роман, еще менее поэма, еще менее историческая хроника. «Война и мир» есть то, что хотел и мог выразить автор в той форме, в которой оно выразилось. Такое заявление о пренебрежении автора к условным формам прозаического художественного произведения могло бы показаться самонадеянностью, ежели бы оно было умышленно и ежели бы оно не имело примеров. История русской литературы со времени А. С. Пушкина представляет много примеров отступления от европейской формы, начиная с «Мертвых душ» Н. В. Гоголя и до «Мертвого дома» Ф. М. Достоевского, в новом периоде русской литературы нет ни одного художественного прозаического произведения, немного выходящего из «посредственности», которое бы вполне укладывалось в форму романа, поэмы или повести» [3, с. 7].

Известный независимостью суждений, писатель и здесь сосредоточил внимание на своеобразности всего подлинно оригинального искусства. То есть, он не отрицает существование жанровых канонов, но подчеркивает, что «Война и мир» «вполне» не укладывается ни в один из ему известных.

Пристальное внимание литературоведа А. В. Чичерина, в частности, к персонажам-«представителям» народа. Говоря о «Войне и мире», исследователь указывает, что в произведении Л. Н. Толстого «описание жизни и движения народных масс – это не фон, а самое существо дела <...> это основа внутренней связи романа-эпопеи» [4, с. 26]. Исходя из этой мысли, А. В. Чичерин анализирует «Войну и мир», видя в ней классический образец нового жанра романа-эпопеи. Его основной тезис состоит в том, что «Роман-эпопея создается именно тогда, когда глубокое сознание роли народа ищет своего поэтического выражения» [4, с. 27].

С нашей точки зрения, введение термина «роман-эпопея» в связи с потребностью осмыслить масштабы такого персонажа, как народ, дало возможность наметить весьма продуктивную перспективу исследования жанрового развития именно русской литературы.

В современной науке вопрос о жанровой природе романа-эпопеи представляется как бы решенным. Во всяком случае, термин этот входит в научный терминологический оборот, существуют и словарные статьи, посвященные ему. В одной из последних таких статей И. Н. Николаев пишет: «Романом он называется потому, что там присутствует воля личности, существует персонаж, который олицетворяет собой вершину человеческого духа. С другой стороны,

эпопея – это разновидность эпоса, в котором прямо выражены коллективные, национально-исторические и государственные идеи времени. В том жанре, который называется романом-эпопеей, присутствует «равенство» сил, воздействующих на происходящий процесс» [1, с. 265].

В одной из своих работ В. В. Федоров проанализировал под интересующим нас углом зрения повесть Н. В. Гоголя «Тарас Бульба». Как представляется, в оценках и выводах В. В. Федорова мы находим прямые переключки с той точкой зрения, которая представлена в статье. Приведем несколько наиболее значимых суждений литературоведа, высказанных им в контексте обсуждения проблемы жанра «Тараса Бульбы»: «Автор отмечает здесь срединное положение произведений этого рода между эпопеей и романом. Ближайшим образом оно означает, что малый род эпопеи соединяет в себе так называемые черты эпопеи и романа. В современной терминологии этот жанр принято обозначать как роман-эпопею. Классическим образцом этого жанра является «Война и мир» Л. Толстого. Это произведение можно считать уже детально исследованным в жанровом отношении, и этот опыт должен быть использован в анализе «Тараса Бульбы» [3, с. 257].

Исследователь рассматривает жанровое своеобразие великого произведения русской литературы не на фоне какой бы то ни было «таблицы» жанровых категорий, а в динамике внутреннего межжанрового противоречия. Именно борение жанровых установок, а не механическая смена одного набора «характерных признаков» другим набором, определяет, по Федорову, событие жанрового самоопределения в «Войне и мире»: «Эпоху войны русского народа с Наполеоном Толстой изображает как время всенародного воодушевления и единения в усилении спасти родину от врага. Это время писатель связывает с состоянием всего мира и называет его «поэтическим» – в отличие от обычного – «прозаического». Изменившееся содержание: изображение частной жизни человека уступает место изображению национальной жизни в момент его наивысшего напряжения и сосредоточенности – требует такого радикального изменения в поэтических средствах изображения, что это приводит к «деформации» жанра произведения, и «роман» превращается в «эпопею». У Толстого, таким образом, эпопея как бы «сменяет» роман, а затем вновь уступает ему место с возвращением прозаического состояния мира» [3, с. 257].

В этом месте ученый вводит в рассуждение весьма продуктивное определение: «состояние мира». При этом он опирается, судя по всему, на Ф. Гегеля, трактовавшего именно о различных состояниях «состояниях мира» как основе исторического анализа во всех аспектах, в том числе, и эстетическом.

Итак, сравнивая жанровые характеристики «Войны и мира» с жанровыми характеристиками «Тараса Бульбы», В. В. Федоров видит, с

одной стороны, жанроопределяющие события, обосновывая свой вывод указанием на так или иначе происходящее взаимодействие *различных состояний мира*, а, с другой, подчеркивает и принципиальное же отличие: в «Тарасе Бульбе» эти состояния не сменяют друг друга, как в «Войне и мире», а соприисутствуют, определяя поведение героев, находящихся в одном и том же пространственно-временном континууме, в нравственно различных системах координат. Одно из его наблюдений В. В. Фёдорова прямо отсылает нас к нашей собственной точке зрения относительно конкретных характеристик человеческих взаимоотношений, отграничивающих друг от друга различные состояния мира. Речь в данном фрагменте книги идет о том, как Н. В. Гоголь изображает убитую мать с ребенком: «Гоголь и здесь изображает смерть не только как некоторое событие, протекающее в исключительно физическом времени, безразличном к смыслу совершающегося в нем события, но и тот кругозор, в пределах которого это событие происходит. Предметом изображения второго плана является видение Андрия. Точка зрения его в данном случае – домашняя, *семейная*; в ее перспективе происходит не смерть «жиденка», а умирание ребенка, и эта смерть трогает читателя, несмотря на то что его сочувствие на стороне козаков, а не осажденных.

Остап или Тарас просто бы не заметили того, что увидел Андрий, и не заметили бы не из презрения к «жиду», но потому, что этих подробностей для них просто нет, они их не видят и не замечают ни в себе, ни друг в друге. Они видят крупно, и в их кругозоре только то, что имеет общее значение, значение для всех запорожцев, представляющих *весь украинский народ* [курсив наш – К. Т.]» [3, с. 250–251].

У Л. Н. Толстого герои романа-эпопеи «духовные искания» Пьера Безухова и Андрея Болконского отражают динамику становления личности в эпоху крупнейших событий в истории народа. И в целом эту динамику можно описывать (понимать) как историю смирения. Андрей переживает (в смысле – изживает) наполеоновский честолюбивый дурман, приходит к Евангелию, Пьер – одолевает искушение причащения к высшей мудрости. Каждый из них по-своему приходит к мысли, а, точнее, к чувству, что смирение, умаление в виду других – это искусство и труд, требующее не меньше, если не больше усилий от человека.

Предшествующее произведение «Войне и миру» и «Тарасу Бульбе» – «Капитанская дочка» А. С. Пушкина именно предопределяет их написание. Пётр Гринев по ходу событий остается равным себе вне конкретно-возрастных примет и исторических событий.

«Капитанская дочка» – необходимое звено между эпопеей и романом. Необходимое в том отношении, что конфликту народов, собственно эпопейному событию, «должно» наследовать событие, предвосхищающее семейный – романский конфликт: событие

конфликта народа и государства. Конфликт эпопеи – конфликт народов. Конфликт народов разрешается не победой одного народа над другим, а – учреждением семейного конфликта. (После «Войны и мира» Л. Н. Толстой написал «Анну Каренину»). Именно этот конфликт определяет промежуточное жанровое качество последнего произведения А. С. Пушкина.

Перспективы дальнейших исследований. В жанре эпопейного высказывания актуализируется однонаправленное необратимое порождение «Я», представляющего собой функцию от народного «Мы». Конфликт романа-эпопеи – это конфликт народа и государства. Этот конфликт получает формы становления семьи.

В «Капитанской дочке» это событие разворачивается с участием Петра Гринева и Маши Мироновой. Гринев и Маша «находятся» на границе между войной и миром. В сцене первой встречи героев в Белогорской крепости учреждается новая семья, ради создания которой будут «жить и умирать» все остальные персонажи «Капитанской дочки».

Только развитой русский роман, прежде всего, роман Л. Н. Толстого позволяет точно увидеть место «Капитанской дочки» в истории русской литературы – во многих отношениях, ключевое.

Литература

1. Николаев И. Н. Роман-эпопея. *Словарь литературоведческих терминов*. Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. 345 с.
2. Толстой Л. Н. Несколько слов по поводу книги «Война и мир». Москва, 1955. 253 с. (Полное собрание сочинений: в 90 т. Юбилейное издание (1828–1928). Т 16).
3. Федоров В. В. О природе поэтической реальности. Москва: Сов. писатель, 1984. 189 с.
4. Чичерин А. В. Возникновение романа-эпопеи. Москва: Сов. писатель, 1975. 376 с.

ПАМ'ЯТІ А. Г. СПІЧКИ

ПАМ'ЯТИ УЧИТЕЛЯ, УЧЕНОГО, ЧЕЛОВЕКА

Учителя не умирают!
Их души продолжают жить.
Так свечка плавится и тает,
Но не перестаёт светить.

А если свет вот-вот погаснет –
И, кажется, не уберечь,
Учеников зажгутся свечи!
Все – от одной. Десятки свеч!

Учителя не умирают,
Их души вечно будут жить!

Их звёзды, в темноте мерцают,
За нами тихо наблюдают
И не перестают ЛЮБИТЬ.

Е. Штерн

СПІЧКА АНТОНІНА ГАВРИЛІВНА **кандидат педагогічних наук, доцент**

Філологічний факультет, кафедра германської та слов'янської філології важко сприйняли втрату Антоніни Гаврилівни Спички, кандидата педагогічних наук, доцента, ветерана праці, людини, з якою тісно пов'язана історія філологічного факультету ДДПУ. Саме зусиллями Антоніни Гаврилівни було створено іноземне відділення, що сприяло становленню філологічного факультету як самостійної структурної одиниці.

Антоніна Гаврилівна Спичка народилася у 1943 році в ст. Новомиколаївській Краснодарського краю. Закінчила факультет іноземних мов Краснодарського державного педагогічного інституту (1969 р.). У 1969–1971 рр. працювала гідом-перекладачем німецької мови (м. Сочі). Мала досвід роботи вчителем у селищі Винниці Ленінградської області (1971–1973) і ЗОШ № 19 Слов'янського району (1974–1975).

З 1975 р. працювала у ДДПУ (СДПУ), де викладала німецьку й англійську мови.

У 1987 році закінчила аспірантуру при Науково-дослідному інституті теорії та історії педагогіки АПН СРСР (м. Москва) і у 1988 році захистила дисертацію з проблем порівняльної педагогіки (Німеччина).

У 1989 році отримала диплом кандидата педагогічних наук, а у

1992 році їй було присвоєно вчене звання доцента кафедри іноземних мов.

З 1994 р. до 2014 р. очолювала кафедру іноземних мов та була завідувачем відділення іноземних мов (англійська, німецька мови).

У 2004 році була обрана членом-кореспондентом Міжнародної Академії наук педагогічної освіти.

А. Г. Спічці належить понад 100 публікацій, зокрема в зарубіжних виданнях.

Антоніна Гаврилівна значну увагу приділяла підготовці науково-методичних матеріалів і встановленню та зміцненню міжнародних наукових зв'язків із закладами вищої освіти Німеччини й Англії.

За життя мала нагороди за сумлінну працю; зокрема, нагороджена знаком «Відмінник освіти України», Почесною грамотою Міністерства освіти за особистий внесок у справу підготовки висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність. Також нагороджена низкою грамот Слов'янської міської ради.

Під час роботи у ДДПУ Антоніна Гаврилівна була членом ученої ради університету та членом ради філологічного факультету.

Її загальний стаж роботи – 56 років, у ДДПУ – 43.

З 2010 року працювала на кафедрі германської та слов'янської філології.

Ніхто не може не визнати ролі Антоніни Гаврилівни Спічки у підготовці гуманітарної інтелігенції для нашої молоді держави. Антоніна Гаврилівна забезпечувала висококваліфікований рівень викладання німецької й англійської мов. Була вимоглива до себе та студентів. Лекції й практичні заняття Антоніни Гаврилівни завжди були цікавими, вона залучала різноманітні форми й методи, проводила заняття на високому науково-теоретичному й методичному рівні.

А. Г. Спічка належала до рідкісного типу людей, у яких талант творчого викладача та науковця-дослідника поєднувався однаковою мірою з талантом адміністратора. Природа щедро наділила її розумом, тактом, толерантністю, почуттям відповідальності, умінням розуміти людей і працювати з ними, відчувати пульс і потреби життя.

Ми – викладачі, студенти і співробітники – завжди пам'ятатимемо Вас, дорога Антоніно Гаврилівно! Для нас Ви залишитеся людиною великої душі і справжнього професіоналізму.

*Ректорат, профспілковий комітет
Первинної профспілкової організації працівників
Донбаського державного педагогічного університету,
профспілковий комітет студентів*

ЛЮДИ, ЯКІ ЗАВЖДИ З НАМИ

Коли людина закінчує свій земний шлях, попереду йдуть її справи. Антоніну Гаврилівну складно уявити поза університетом, не в професії, без її студентів і вихованців. Практично до останнього дня вона працювала, переймалася нагальними проблемами вишу, факультету,

своєї кафедри, вболівала за нинішніх та колишніх студентів. Не перелічити всіх, хто завдячує Антоніні Гаврилівні винятковим знанням мови, хто отримав з її рук путівку в професійне життя, адже вона була не лише винятковим викладачем-предметником, але й чудовим науковцем, педагогом-наставником, який багато уваги приділяв підготовці молодих викладачів, відкривав їм шлях у науку, спрямовував до аспірантури. На сьогодні факультетські кафедри іноземної мови і кафедри германської та слов'янської філології у своїй більшості сформовані з вихованців Антоніни Гаврилівни Спички.

Антоніна Гаврилівна була однією з тих, хто стояв у витоків сучасного філологічного факультету в тому вигляді, яким він на сьогодні є. За її безпосередньою участю та дякуючи організаторським здібностям у нашому виші з'явилося відділення іноземних мов, яке сприяло остаточному формуванню філологічного факультету як цілісної структури. Багато років Антоніна Гаврилівна керувала кафедрою іноземних мов, виконувала обов'язки завідувача відділення та була зразком ставлення до своєї справи, до колег, студентства. Це відзначають усі, кому довелося починати працювати на філфаці поруч з Антоніною Гаврилівною, переймати її досвід і вміння.

Смерть Антоніни Гаврилівни – тяжка втрата для всього колективу філологічного факультету. Ім'я А. Г. Спички міцно вкарбоване в історію філфаку.

Н. І. Овчаренко
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
та літератури, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету

АНТОНИНА ГАВРИЛОВНА СПИЧКА: ПРОЧНЫЙ СЛЕД В ДУШЕ

Скажи:
Какой ты след оставишь?
След,
Чтобы вытерли паркет
И посмотрели косо вслед,
Или
Незримый прочный след
В чужой душе на много лет?
Леонид Мартынов

Когда я думаю об Антонине Гавриловне Спичке, вспоминаю эти стихи. Уверен: прочный след она оставила не только в моей душе. Проститься с Антониной Гавриловной, проводить ее в последний земной путь пришли ректор, проректоры, деканы, заведующие кафедрами, преподаватели. Пришли не только преподаватели кафедры германской и славянской филологии, не только кафедры иностранных языков, на которых А. Г. Спичка работала долгие годы, – преподаватели многих кафедр. Антонину Гавриловну знали все. И

любили.

Она была светлым человеком. Это редкое качество – излучать свет! К ней шли за советом, за помощью. Она поддерживала и молодых преподавателей, и ветеранов – каждый мог рассчитывать на ее участие, на исходящее от нее душевное тепло.

Я познакомился с Антониной Гавриловной в 1975 году. Тогда я работал ассистентом кафедры языка и литературы, а А. Г. Спичка – старшим преподавателем кафедры иностранных языков. Со временем мне понадобилось найти для своей семьи съемную квартиру, и Антонина Гавриловна помогла мне справиться с этой нелегкой для тех времен задачей.

Наверное, многие из коллег могли бы рассказать нечто подобное. А. Г. Спичка была очень чутким человеком; она не ждала, когда кто-либо придет к ней за помощью – инициатива часто исходила от самой Антонины Гавриловны.

Столь же чуткой и заботливой была А. Г. Спичка по отношению к студентам. Многие наши преподаватели были ее студентами и помнят это. Меня поражало то, что и спустя десять, пятнадцать, двадцать лет Антонина Гавриловна всегда хорошо помнила студентов прошлых лет, даже тех, кто уехал из Славянска и долгие годы не давал о себе знать.

Преподавательской работе А. Г. Спичка отдавалась полностью. Всегда тщательно готовилась к занятиям. И очень огорчалась, если студенты пропускали лекции и практические, если – не дай Бог – кто-то не являлся на зачет или экзамен. Тогда об этом знала вся кафедра: Антонина Гавриловна била во все колокола.

Другим важным направлением деятельности А. Г. Спички была научная работа. Антонина Гавриловна старалась идти в ногу со временем, принимать во внимание новые направления в лингвистике и лингводидактике, что получало отражение в ее статьях. К каждой новой своей публикации она относилась как к новорожденному ребенку!

А. Г. Спичка вошла в историю филологического факультета нашего вуза как один из основателей возрожденного филологического факультета. Именно Антонина Гавриловна в буквальном смысле слова выпестовала иностранное отделение, вдохнула в него жизнь, дала толчок гармоничному и всестороннему развитию отделения. Ее активная целеустремленная деятельность способствовала воссозданию филологического факультета как единого структурного целого.

Тяжело терять друзей, соратников. Утешает одно: эта жизнь прожита далеко не зря. След, который оставила в наших душах Антонина Гавриловна, очень прочен. И светел.

*В. А. Глуценко
доктор филологических наук,
профессор, заведующий кафедрой
германской и славянской филологии
Донбасского государственного педагогического университета*

ПАМ'ЯТЬ...

Ні, не кажи: її нема,
А з вдячністю: була із нами...

Г. П. Васянович

Пішла з життя мудра й добра людина. Відійшла у вічність, у той незнайомий, невідомий світ, з якого ніхто не повертається. Відкрита й чесна, справедлива й вимоглива Антоніна Гаврилівна заходила до аудиторії. Такою її запам'ятали колеги й студенти.

Слово «була» – дуже болюче, дуже гірке. Якою збереже Антоніну Гаврилівну наша Пам'ять..? У кожного – своя Спічка Антоніна Гаврилівна.

Надзвичайно вимоглива, Антоніна Гаврилівна вимагала у кожного члена колективу, у студентів найвищої міри відповідальності. Жила інтересами рідного університету.

Відвідування Антоніною Гаврилівною занять будь-кого з викладачів ставало для них чимось вищим, ніж державний екзамен. Людина високої працьовитості, вона вимагала цього від колективу.

Ми втратили талановитого та ерудованого педагога, який досконало знав свою навчальну дисципліну, мав високий рівень професійної майстерності. Багаторічний досвід, здатність бачити перспективу, знаходити шляхи розв'язання непростих проблем – складові успіху Антоніни Гаврилівни на посаді завідувача кафедри. У наш непростий час результативність її роботи проявилася у вмінні знайти матеріал, який був би цікавий студентам, наблизити до інтересів молоді, забезпечити різні види діяльності на занятті, які сприяють розумінню законів мови.

У повсякденному житті Антоніна Гаврилівна була доброзичлива, але бувала і досить різкою, прямою. Проте вона була чуйною людиною, що завжди готова прийти на допомогу, інколи неочікувану.

Шкода, дорога наша Антоніно Гаврилівно, що в День посвяти у першокурсники 30 серпня Вас не було з нами.

Спасибі Вам, що в долі Донбаського державного педагогічного університету є вписані Вами золоті сторінки історії. Вписані красиво, велично, гідно. Вписані навіки.

Люди, які відійшли у вічність, живуть у країні спогадів та залишаються живими доти, поки ми згадуємо про них. Ми пам'ятаємо Антоніну Гаврилівну Спічку.

О. Л. Біличенко

*доктор наук із соціальних комунікацій,
професор, завідувач кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету,
дійсний академік Міжнародної Академії Інформатизації
(м. Алмати, Казахстан)*

СПРАВА – ЦЕ ТЕ, ЩО ЗАЛИШАЄТЬСЯ ПІСЛЯ ТЕБЕ

Третій поверх, кабінет 316, «завідувач кафедри іноземних мов». Різні спогади за 24 роки: студентка прийшла на консультацію з німецької мови; молодий викладач – за порадою; доцент – за науковим досвідом. Це мій шлях в університеті. І весь він пов'язаний з Антоніною Гаврилівною Спічкою – викладачем, ученим, завідувачем кафедри, людиною, відданою своїй справі. Інститут, університет дійсно був її другим будинком. Час, знання, досвід вона віддавала нам, студентам... Колишні студенти ставали колегами. Ми вчилися у неї не тільки мови, а й відповідальності, принципності, високій працездатності. Сильний характер, енергійність, завзятість, помножені на професійність, – це Антоніна Гаврилівна.

Третій поверх, кабінет 316, «завідувач кафедри іноземних мов». Я заходжу у свій кабінет. Я намагаюсь робити все, щоб справа, яку розпочала Антоніна Гаврилівна, давала плідні результати.

*Н. П. Нікіміна
студентка першого випуску іноземного відділення СДПУ,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету*

ПИСЬМО АНТОНИНЕ ГАВРИЛОВНЕ СПИЧКЕ

А помните, дорогая Антонина Гавриловна, когда мы познакомились? Это было больше двадцати лет назад. Я пришел на отделение иностранных языков преподавать зарубежную литературу. Сегодня сложно представить наш университет без иняза и филфака. И именно Вы, Антонина Гавриловна, вместе с Василием Тихоновичем Горбачуком и Владимиром Андреевичем Глуценко стояли у истоков нашего факультета.

Вы прошли через тернии бюрократических препон, ночами корпели над составлением учебных планов и программ, ездили в столицу и доказали право нашего ВУЗа на подготовку будущих учителей английского и немецкого языков. Вы – Созидатель!

Так получилось, что именно Вам пришлось первой (самой первой!) в нашем университете пройти аккредитацию специальности. Это была совершенно новая для нас процедура, и никто тогда не знал, с какой стороны к ней подступаться. Но у Вас не опустились руки. Вы просто вновь засучили рукава и успешно прошли эту аккредитацию. А потом я, как и многие другие заведующие кафедрами, приходил именно к Вам за разными материалами и консультациями. Потому что Вы – Первопроходец!

А еще Вы стали настоящей Мамой отделения иностранных языков. Мамой, у которой всегда болит душа за свое дитя. Вы всегда искренне радовались успехам своих преподавателей и студентов и очень переживали, когда у них что-то шло не так. Вы всегда были на

своём рабочем месте. В университет приходили рано, а уходили поздно, потому что не могли оставить своего ребенка без присмотра. Настоящая мать не только заботится, она еще и учит своих детей. И здесь Вы были настоящим Мастером своего дела!

Вы щедро и умело делились своими знаниями со студентами, а огромным педагогическим опытом – с преподавателями. Моя дочь очень тепло и благодарно вспоминает Ваши лекции и практические занятия. Низкий поклон, Антонина Гавриловна, за те знания, которые Вы дали ей! Благодарны Вам все выпускники отделения иностранных языков! Кто-то из них стал учителем, кто-то – переводчиком, кто-то нашел свою судьбу за пределами Украины, а кто-то защитил диссертацию и стал преподавателем высшей школы. Всем им путевку в жизнь дали именно Вы!

Такой Вы и вошли в мою память, дорогая Антонина Гавриловна, – неутомимой Труженицей, прекрасным Организатором, талантливым Педагогом и очень доброй, заботливой Матерью. Я никогда не забуду Вас!

И. Н. Казаков
кандидат филологических наук,
доцент, заведующий кафедрой русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета

ЛЮДИНА, ЯКА НАРОДИЛАСЯ В ДЕНЬ УЧИТЕЛЯ

Майже 37 років я працювала пліч-о-пліч з Антоніною Гаврилівною Спічкою, людиною-вчителем, викладачем-наставником, талановитим вченим-лінгвістом і методистом. Саме Антоніна Гаврилівна була ідейним натхненником та засновником відділення іноземних мов на філологічному факультеті нашого університету. Вона здійснила свій неповторний внесок у створення дружнього та працездатного колективу кафедри іноземних мов, класної команди справжніх професіоналів та яскравих особистостей. Вона і сама весь час залишалася професіоналом високого рівня та взірцем для молодих колег. Її завжди відрізняла рідкісна працездатність, мудрість керівника та відданість своїй справі. Все, що вона робила, як самостійно, так і в складі команди, несло на собі відбиток цих якостей. В її педагогічній діяльності унікально поєднувалися науково-методичні досягнення з майстерністю педагога-творця, що кличе і веде студентів до досконалості в пізнанні гуманітарних наук, контактів мов і культур.

Антоніна Гаврилівна Спічка буде завжди жити в пам'яті колег, друзів, студентів Донбаського державного педагогічного університету. Її світлий образ назавжди залишиться в наших серцях.

І. Б. Коротяєва
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УЧИТЕЛЯ НЕ УМИРАЮТ...

Антонина Гавриловна Спичка... Глубокой болью отозвалась в наших сердцах её утрата.

Ушел из жизни замечательный Учитель, талантливый Учёный, опытный Руководитель, прекрасный Человек – Человек высокой нравственности, честности и принципиальности, отдавший свой ум, талант, щедрость души делу подготовки педагогических кадров.

Ушла безвременно, оставив недописанные рукописи, страницы начатых статей... Ещё совсем недавно Антонина Гавриловна, несмотря на тяжелую болезнь, делилась с коллегами новыми творческими замыслами, планировала новые публикации, сохраняя мужество и надежду, стойкость и оптимизм...

Вся жизнь Антонины Гавриловны Спички – труд, поиск, стремление превзойти себя вчерашнюю. Все, кому довелось работать, встречаться с Антониной Гавриловной Спичкой или учиться у неё, – коллеги, друзья, студенты – не могли не оценить её доскональное знание предмета, педагогическое мастерство, в высшей степени ответственное и творческое отношение к любимому делу, интеллигентность, скромность, честность, порядочность...

Антонина Гавриловна Спичка была прекрасным специалистом по тем вузовским курсам, которые она вела. Их своеобразие определяли её редкая эрудиция, уровень осведомлённости в отечественной и зарубежной лингвистической литературе, талант исследователя, педагогическая увлечённость.

Не менее характерно для Антонины Гавриловны как педагога – в какой степени она не скупилась на черновую работу. Она постоянно «утопала» в проверке студенческих работ, терпеливо «сносила» экзамены в десятках групп и подгрупп; и при этом – умела радоваться успехам студентов и самой этой рутинной работе.

И, может быть, самое главное и удивительное: научное и педагогическое подвижничество Антонины Гавриловны Спички протекало на протяжении почти всех десятилетий работы в ДГПУ (СГПУ, СГПИ) на фоне исполнения обязанностей заведующего отделением иностранных языков и заведующего кафедрой иностранных языков нашего университета. Этим обязанностям она умела отдаваться так же самоотверженно и плодотворно, как и всей исследовательской и преподавательской работе.

Студенты и коллеги знали Антонину Гавриловну Спичку не только как талантливого ученого, строгого и требовательного преподавателя, администратора, но и как открытого, отзывчивого человека, всегда готового прийти на помощь.

Так уж заведено, жизнь человеческая обрывается, как песня. И за чертой, отделяющей жизнь земную, – человеческая память, оценка людей, потомков. И то, что память о Спичке Антонине Гавриловне

всегда будет жить в наших сердцах, – это не преувеличение, не фигура речи. Это правда.

*Н. М. Маторина
кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и
славянской филологии Донбасского государственного
педагогического университета*

О ЧЕЛОВЕКЕ БОЛЬШОГО СЕРДЦА!

Бывает так, что жизнь дарит нам встречи со Знаковыми Людьюми. Так я называю людей, которые удивительным образом могут направить твою судьбу, при их участии ты принимаешь верное решение и делаешь выбор.

Одним из таких людей в моей жизни была Антонина Гавриловна – мой учитель, преподаватель, наставник, старший товарищ, коллега. Так много ролей – и один человек! Человек Большого Сердца! Именно такой была Антонина Гавриловна! В ней удивительно сочетались строгость и душевность, требовательность и отзывчивость, настойчивость и дипломатичность.

Мое знакомство с Антониной Гавриловной началось с моего поступления в тогда еще Славянский государственный педагогический институт, на отделение иностранных языков филологического факультета. Отделение яркое, перспективное, которое и возглавляла Антонина Гавриловна.

Стремительно промчались интересные и богатые позитивом, доброй энергетикой пять лет учебы! И вот окончание уже Славянского государственного педагогического университета! Я благодарна Антонине Гавриловне за то, что именно она первая поверила в меня, в мои силы, в стремление стать любящим свое дело преподавателем и доверила мне учить других.

И вот следующий ответственный момент в жизни – поступление в аспирантуру. Именно с ее слов «Элина! Вперед, в науку!» и начался мой путь теперь уже кандидата наук, доцента.

Мои воспоминания об Антонине Гавриловне наполнены светом, теплотой и благодарностью ученика к своему Учителю. Да-да! Учителю! Учителю, который вдохновлял своим примером быть профессионалом в своем деле, не разочаровываться, не останавливаться, идти вперед!

Светлая память Антонине Гавриловне!

*Э. Л. Ананьян
кандидат педагогических наук,
доцент кафедры германской и славянской филологии
Донбасского государственного педагогического университета*

AN ANTONINA GAWRILOWNA MIT LIEBE

Не пишеться. Не лягають на аркуш думки в Imperfekt. Не ставляться знаки оклику, лише – три крапки. Антоніна Гаврилівна...

Пам'ятаю першу пару з німецької з нею – не з алфавіту вона починалася, а з промов Антоніни Гаврилівни німецькою (які ми мали слухати й одразу розуміти) про роль німецької мови в житті кожного з нас («Sie müssen Ihre Kenntnisse in der deutschen Sprache immer vervollkommenen «Das doppelte Lottchen», «Der Landartz», «Drei Kameraden»). Важко сприймала Антоніна Гаврилівна не зроблене вчасно домашнє завдання, неправильно вжиту форму, не прочитане нами Hauslektüre (на цьому слові здригнеться більша частина колишніх студентів, пригадавши «Das doppelte Lottchen», «Der Landartz», «Drei Kameraden» і власні марні волання: «Антоніна Гавриловна, мы ж тут ни одного слова не знаем!»). У рідкісні миті відкритості розуміли – їй також було нелегко. З першого разу не вступила до омріяного вишу, працювала і займалася, щоб вступити через рік. Потім – переклад для німецьких делегацій у Москві, оголошення в «Учительской газете» про вакансію у СДПІ, який став не просто місцем роботи – її життям. Тим більше сама цінувала старанність тих, хто наполегливо працював над мовою, поглиблював знання, відшліфовував уміння і навички. Саме таких і запрошувала потім працювати на кафедрі. Від часу утворення відділення іноземних мов різні за тривалістю періоди на кафедрі іноземних мов працювали (а багато хто працює і зараз) випускники: Н. Нікітіна, В. Роман, О. Холодов, А. Касьянова, О. Плесканьова, І. Кисіль, Г. Істоміна, Е. Ананьян, С. Рижкова, Т. Уфімцева, О. Дмитрієва, О. Кисельов, А. Карпенко, Н. Дряпоус, Ю. Правдівцева, О. Радзієвська, М. Шевченко та багато інших. Колишні студенти ставали колегами. У цьому, мабуть, і є головна заслуга Антоніни Гаврилівни – у створенні колективу, який і надалі виховуватиме у прийдешніх поколінь філологів любов до іноземної мови, працелюбність, наполегливість – усе те, чого у неї самої було не відняти...

О. М. Голуб

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри германської та
слов'янської філології*

Донбаського державного педагогічного університету

* * *

У моєму житті є декілька людей, які зіграли вирішальну роль. Антоніна Гаврилівна Спічка – одна з них. Вона допомогла мені вступити до педагогічного ліцею, викладала німецьку мову в університеті, запросила залишитися на кафедрі іноземних мов як асистенту. Це вона надихала мене написати дисертацію і прийшла на мій захист (Так пишлася! Більше, ніж я!). Вона підтримувала, допомагала і йшла вперед... завжди йшла вперед!

Наш університет, викладачі та студенти – все це було її життям! Вона до останнього розпитувала про університетські справи,

передавала вітання та посміхалася.

Ми з дітьми прийшли її відвідати декілька днів тому...

Вона лежала. Хотіла, як завжди, пригостити.

– Не могу сидеть... Но, ничего... Как Вы там? Что нового? – запитала вона.

– У меня новость, Антонина Гавриловна! Мне вот на днях присвоили звание доцента! Я очень благодарна вам за поддержку! Это вы меня «толкали» в науку! Все получилось! – сказала я.

– Вот видишь, Олесенька, теперь ты стала такой, как я... – вона щиро посміхнулася.

Далеко мне до Вас, Антонина Гавриловна... до Вашего терпения, доброты, трудолюбия и профессионализма.

Вы оказали колоссальное влияние на меня. Я ценю Ваше участие в моей жизни. Я буду помнить Вас и также стараться помогать людям, вдохновлять и поддерживать.

Я верю в Царствие Небесное. Там живут люди, которые верили в Бога на земле. Дай мне, Боже, сил так прожить жизнь, чтобы там увидеться с теми, кого люблю...

О. В. Дмитриева

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета*

УЧИТЕЛЬ И ДРУГ

Для меня Антонина Гавриловна была не просто заведующей кафедрой, она была для меня Учителем и Другом. Мы познакомились в 1986 году, когда я, будучи ученицей восьмого класса, пришла к ней для того, чтобы подготовиться к поступлению в Горловский государственный педагогический институт иностранных языков, который считался одним из лучших в СССР. С тех пор она всегда была рядом. Вступительный экзамен я сдала на «отлично» и сразу же поступила. И во время моей учёбы Антонина Гавриловна продолжала меня поддерживать: литературой для курсовых работ, советом. В 1994 году, окончив с красным дипломом институт, я пришла на работу в Славянский государственный педагогический институт. В этом же году Антонину Гавриловну назначили заведующим кафедрой иностранных языков. Она была хорошим руководителем, замечательным педагогом, специалистом высокого класса. Спасибо Вам, мой дорогой Друг и Учитель!

А. В. Ледняк

*старший преподаватель кафедры иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета*

Антоніна Гаврилівна Співка буде завжди жити в пам'яті колег, друзів, студентів Донбаського державного педагогічного університету. Її світлий образ назавжди залишиться в наших серцях.

ЗМІСТ

ЛІНГВІСТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ

<i>Глущенко В.</i>	
ВОПРОСЫ СЛАВЯНСКОЙ ЭТИМОЛОГИИ В ТРУДАХ Е. Ф. ШИРОКОРАД	3
<i>Руденко М.</i>	
ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СЛЕНГУ (50-і рр. XIX ст. – початок XXI ст.)	8
<i>Орел А., Мамонов Є.</i>	
ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	20
<i>Маторіна Н., Маторін Б.</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОСПРЯМОВАНІСТЬ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МОВНІЙ СИСТЕМІ: ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	25
<i>Ніколайчук А.</i>	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ XIX ст. – ПОЧАТКУ XXI ст. (діахронія)	33
<i>Проскурін І.</i>	
ЛІНГВОФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	39

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ

<i>Сорока Т.</i>	
СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ГЕНЕРАЛІЗОВАНИХ СЕМ АНГЛІЙСЬКИХ АКЦІОНОМЕНІВ	45
<i>Сечка С.</i>	
ЗМІСТ ТА КОГНІТИВНА СКЛАДОВА АФОРИЗМІВ У ПОЛІТИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	51
<i>Сушко О., Довгоспинний Я.</i>	
МОВНИЙ ЧИННИК ВИВЧЕННЯ МИСЛИТЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СЕМАНТИКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	56
<i>Решетняк О.</i>	
ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ СИМВОЛІВ З ОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ВЕРБАЛІЗАТОРІВ КОНЦЕПТУ <i>ГРІХ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ	61

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

- Тищенко Л., Ткаченко Є., Данилейченко І.
ДИНАМІКА НАЗВ КОЛОДЯЗІВ У ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ
ГОВІРКАХ 67

СЛОВОТВІР

- Луковенко Т.
ТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОСТИХ АНАЛІТИЧНИХ
ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГОМЕОПАТІЇ 79
- Савченко Е., Соломко А.
ИЗУЧЕНИЕ АББРЕВИАЦИИ НА БАЗЕ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА ГЛАГОЛА РАБОТАТЬ 83
- Дьячок Н.
МОДИФИКАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОМИНАТЕМ ТИПА
«СЛОВСОЧЕТАНИЕ + ЭЛЛИПТИЧЕСКИЙ УНИВЕРБЪ» 89

ГРАМАТИКА

- Курочка С.
НЕПРЯМІ СПОНУКАЛЬНІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТАМИ У ФОРМІ
ДІЙСНОГО Й УМОВНОГО СПОСОБІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ..... 95

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

- Ясногурська Л.
КОНЦЕПТИ «TOLERANCE» ТА «PATIENCE» В ПАРЕМІОЛОГІЇ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... 102

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

- Рижкова С.
ВИРАЖЕННЯ ЕМФАЗИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ. ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ
ПЕРЕКЛАДУ 109
- Харламова О., Дзюба О.
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ
ТЕКСТІВ..... 114

МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

- Лисенко Н., Щербатюк В.
ПРИСЛІВНИКОВІ СИНОНІМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСОВИХ
ВІДНОШЕНЬ У МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО 121
- Полякова Т., Шевченко А.
ДІЄСЛІВНА СИНОНІМІЯ ЯРА СЛАВУТИЧА ЯК ПРОЯВ
АВТОРСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ (на основі синонімічних рядів
зі словами-показчиками *іти-бігати* (*бігти*)) 128

<i>Гришко Ю.</i>	ОКАЗІОНАЛЬНІСТЬ ЗВУКОВОГО ТЛА ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ С. ЖАДАНА	135
------------------	--	-----

ЛІНГВОДИДАКТИКА

<i>Нікіміна Н.</i>	ДО АКТУАЛЬНОСТІ ПРОБЛЕМИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ БІЛІНГВІЗМУ НА ОСНОВІ МОВИ МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	140
<i>Korotiaieva I., Strelchenko A.</i>	TECHNOLOGY OF COOPERATIVE LEARNING AND GROUP WORK IN THE ESL CLASSROOM	145
<i>Капніна Г.</i>	НАЙВАЖЛИВІШІ ОРІЄНТИРИ НА СУЧАСНИХ ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (німецькою мовою)	152
<i>Наріжна Л.</i>	ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	158
<i>Маторина Н., Погорелова А.</i>	ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ: ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	164
<i>Маторина Н., Пащенко В.</i>	ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ: ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	174
<i>Тесленко Н.</i>	ТВОРЧЕ ВПРОВАДЖЕННЯ УРОКІВ-ДИСПУТІВ У СИСТЕМІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	183
<i>Пахомова Н., Плутенко К.</i>	ДІЇ З РАЦІОНАЛЬНИМИ ЧИСЛАМИ (бінарний урок з математики та англійської мови, 6 клас)	189
<i>Маторина Н.</i>	ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ НЕТРАДИЦИОННЫХ ЗАДАНИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ЯЗЫКУ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ	197

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

<i>Радзієвська О.</i>	ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ЗНАЧУЩОЇ СКЛАДОВОЇ АНГЛІЙСЬКОГО СЛЕНГУ. СЛЕНГ ТА КУЛЬТУРА	204
-----------------------	--	-----

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Рубан А.</i>	ЧАЙ, ВАРЕНЬЕ И СПИРТЫ (гастрономические мотивы в «Записках охотника» И. С. Тургенева). Статья вторая	209
<i>Тендітна Н.</i>	ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ОЛЕСЯ УЛЪЯНЕНКА	214

<i>Разживін В.</i> СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ ОРЛИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ	221
<i>Казаков И.</i> МОТИВ ДВИЖЕНИЯ В ПОВЕСТИ В. О. ПЕЛЕВИНА «ЖЕЛТАЯ СТРЕЛА»	227
<i>Жижченко Л., Князева Р.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ТА ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ЦАО СЮЕЦИНЯ «СОН У ЧЕРВОНОМУ ТЕРЕМІ»	234
<i>Lednjak J., Lednjak H.</i> EIGENART DER ZEITLICH-RÄUMLICHEN GESTALTUNG DER NOVELLE VON FRIEDRICH DÜRRENMATT «DER VERDACHT»	240

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Лисенко Н., Ковальов Р.</i> ДИСКУСІЯ НАВКОЛО ТЛУМАЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» В МУРІ.....	246
<i>Мороз Л.</i> РОЛЬОВА ЛІРИКА: ОПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЛІРИЦІ Й КОНЦЕПЦІЯ Б. О. КОРМАНА	253
<i>Сиротенко В., Бурлака Р.</i> ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВІРШОВАНОВОГО ЦИКЛУ ЯК СВОЄРІДНОЇ ЖАНРОВОЇ ФОРМИ ЩОДО ОСМИСЛЕННЯ ГЕРОЇЧНО-ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ СУЧАСНОСТІ (на матеріалі поетичного циклу «Дебальцеве» криворізького письменника Миколи Скиби).....	259
<i>Ткаченко К.</i> РОМАН-ЭПОПЕЯ КАК ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ВОЙНЫ И МИРА	269

ПАМ'ЯТІ А. Г. СПІЧКИ

ПАМ'ЯТІ УЧИТЕЛЯ, УЧЕНОГО, ЧЕЛОВЕКА	274
--	-----

**Збірник наукових праць
«Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології»
є фаховим виданням на підставі наказів
Міністерства освіти і науки України
№ 820 від 11 липня 2016 року
та № 1222 від 07 жовтня 2016 року.
Галузі науки: філологічні – мовознавство, літературознавство.**

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 7

Відповідальний за випуск:

Чайченко С. О. – доктор фізико-математичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи ДДПУ

Науково-технічний редактор, макет і верстка – **Маторіна Н. М.**

Адреса редакції: вул. Генерала Батюка, 19. Кафедра германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ Донецької обл., Україна, 84116.

Тел.: +38 050 6768530

E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Підписано до друку 21.09.2018 р. Ум. др. арк. 18,0.

Формат 60x84 1/16.

Тираж 100 прим. Зам. № 1184.

Видавництво Б. І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141 видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
